124.971
124.971

RADE BAŠIĆ

USTANAK I BORBE NA KOZARI 1941-1942

VOJNO DELO

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA ČETRNAESTA

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA - BEOGRAD 1957

UREĐUJE ODBOR

Odgovorni urednik
pukovnik
Milisav Perović

CENTAR ZA VOJNO-NAUČNU DOKUMENTACIJU I INFORMACIJE
Inv. br. 124.971

RADE BAŠIĆ

USTANAK I BORBE NA KOZARI 1941-1942

754 26

Vojno štamparsko preduzeće — Beograd, Mije Kovačevića 5.

Kozara je preživjela jednu od najtežih i u isto vrijeme jednu od najslavnijih epopeja u historiji naših naroda

(Iz govora druga Tita održanog na Kozari 27 jula 1951)

PREDGOVOR

Ovo djelo je u suštini istoriska monografija Drugog krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, jednog od najjačih i najaktivnijih naših odreda koji su dejstvovali u toku Narodnooslobodilačkog rata. O poznatoj neprijateljskoj Ofanzivi na Kozaru koju je ovaj odred izdržao, već je u nekoliko navrata pisano. Djelo Rada Bašića *Ustanak i borbe na Kozari 1941—1942* je, međutim, prvo veće cjelovito djelo u kome je na osnovu dokumenata opisana borba, život i razvoj 2 KNOP odreda od samog početka ustanka pa sve do oktobra-novembra 1942 godine, odnosno do formiranja Pete kozarske brigade.

Pisanje monografija o jedinicama i događajima koji su se odvijali u toku NOR-a je vrlo težak i naporan posao. Tokom rata nismo imali tehničkih mogućnosti da sačuvamo veliki dio raznog dokumentarnog materijala koji nam je propao po zemunicama, skladištima i bunkerima. Osim toga, o mnogim manjim akcijama, zasjedama, raznim obilascima i pokretima, štabovi i komande su vrlo malo zapisivali jer to često nisu zahtijevale neposredne, odnosno praktične potrebe. Zbog toga ni u obradi i dokumentima nemamo onog stvarnog kontinuiteta koji je u ratu bio tako živo usječen i izatkan, koji se stvarao i prenosio od nečujnog šuljanja do pucnja i zasjede, od zastoja ili noćnog marša do kidanja

pruge ili neke značajnije operacije. A ove su akcije baš zbog svog neznatnog obima (ali ne i uticaja i značaja) kao i zbog učestalosti i nagomilanosti, lako podložne zaboravu. Kakva je i kolika to šteta može se pretpostaviti kada se zna da našu borbu, naročito u periodu 1941 i 1942 godine, karakterišu baš te sitne svakodnevne akcije.

Kaže se: »Svaki rat od njegovog samog početka treba uzeti kao cjelinu«. U našem slučaju, ako se tako može reći, to je više nego neminovno. Sigurno je da ni u našem ratu svi događaji nisu podjednako značajni ili važni za izučavanje, ali je isto tako tačno da se ne može pravilno shvatiti i ocijeniti ono što je krupno, značajno, bez niza detalja koji su uslovili baš to značajno i veliko.

Rade Bašić je nastojao da sačuva i pruži čitaocima veliki dio onoga što je »sitno i beznačajno«. Obilno se koristio dokumentima, a ponegdje, istina mnogo ređe, i sjećanjima. Veliki broj događaja i borbi ponovo je sagledan, oživljen i ocijenjen. Mnogo štošta postaće jasnije i preglednije i samim učesnicima ovih borbi. To je besumnje bio težak i naporan posao i od autora je zahtijevao puno truda, ali je postignut i uspjeh. Možemo samo zažaliti što u ovoj monografiji nema više od onih naizgled »sitnih i beznačajnih« zbivanja i epizoda koji su još u sjećanjima učesnika, jer za mnoge događaje koji su se odigrali na Kozari, kojih nema u dokumentima, ako se sada ne zapišu i ne sačuvaju, moći će se u dogledno vreme reći da nisu ni bili odnosno da se nisu ni odigrali.

Iako autor iznosi da je vrlo malo govorio o »učešću nenaoružanog dijela naroda i njegovom doprinosu borbi, o njegovom stradanju, o radu narodnih odbora, hrabrosti i požrtvovanju omladine, radu organizacije žena«,

jer »su to teme o kojima se može napisati mnogo knjiga pa ni onda se ne bi moglo reći da je sve kazano«, ipak se može reći da je dovoljno tačno i jasno kazao o ulozi Partije, o borbi pozadine, upravo izneo je i napisao onoliko koliko je dovoljno i potrebno za shvatanje i razumijevanje vojnih akcija i aktivnosti kozarskih partizana.

Na teritoriji Bosanske Krajine, odnosno na terenu Kozare, žive međusobno izmiješani po gradovima i selima Srbi, Hrvati i muslimani. Svi predratni režimi, sve građanske stranke, nastojali su da iskoriste mržnju — ostavštinu stare Austrije — verski i nacionalni šovinizam, a sve u cilju postizanja svojih raznih političkih kombinacija i računa. U tom pogledu ni na Kozari politička situacija nije bila laka i jednostavna. Od pravilnog i dosljednog sprovođenja linije naše Partije, od bratstva i jedinstva, zavisila je masovnost ustanka, stabilnost pokreta, upravo sve ono što je činilo našu borbu ne samo opštom, svenarodnom nego i naprednom i oslobodilačkom. O tome Bašić kaže sljedeće: »Na temelju iznijetih dokumenata i analize vidi se da je partisko i vojno rukovodstvo na Kozari poklanjalo veliku pažnju vaspitanju partizana u duhu linije Partije. Rezultati toga rada urodili su plodom tako da je rukovodstvo odreda računalo u svakoj situaciji sa moralno-političkom čvrstinom svojih četa. Iz dana u dan uspješno su savladivani elementi stihijnosti i samovolje, a u redove partizana unošena je svjesna i jaka disciplina. Osposobiti svakog partizana da bude agitator i da samostalno, na temelju svog vlastitog ubjeđenja, tumači liniju Partije i ideje NOR-a, nije bilo nimalo lako. Međutim, taj su zadatak partiske organizacije uspješno izvršile.«

U djelu su zahvaćena ne samo zbivanja na Kozari već — koliko je to bilo nužno — i borbe na ostalom

dijelu Bosanske Krajine. Stoga ono neće interesovati samo kozarske borce ili Krajišnike. Baš zbog toga što se radi o Kozari koja je 1942 godine izrasla u jedan od najčvršćih bastiona našeg Oslobodilačkog rata i Revolucije, djelo pretstavlja interesantan i veoma koristan materijal za sve učesnike rata, za sve naše oficire i podoficire, za sve one buduće starješine koje se spremaju da brane slobodu naše socijalističke otadžbine. Iako je pisano pretežno vojno-stručnim jezikom, djelo je sažeto i pregledno — zahvaljujući lijepom i lakom stilu autora — u njemu je sačuvana sva snaga, složenost i dramatičnost ovih velikih i teških borbi, pa će biti interesantno i za najširi krug čitalaca koji žele da se upoznaju sa veličinom i složenošću našeg Narodnooslobodilačkog rata i Revolucije.

U cjelini uzev, ovo Bašićevo djelo pretstavlja lijep prilog istoriografiji Narodnooslobodilačkog rata, posebno vojnoj, i još jednu dobru publikaciju »Vojnog dela«.

Boško Šiljegović
general-potpukovnik

Događaji o kojima se u ovoj knjizi govori odigrali su se u onom dijelu Bosanske Krajine koji počinje sjevernim ograncima Behremaginice i Majdanske Planine, da bi se preko rijeke Gomjenice i Sane popeo na Kozaru i Pastirevo i završio Prosarom Planinom, zahvatajući prostor između donjih tokova Vrbasa i Une sve do njihovog utoka u Savu. Težište zbivanja bilo je na Kozari.

Kozara je relativno niska planina; pošumljena, ali i prolazna. Ima i dobrih komunikacija, kao i cijelo ovo područje. U ovom dijelu Krajine žive izmiješano Srbi, Hrvati i muslimani.

Kao i u drugim krajevima Jugoslavije, i ovdje je jula 1941 buknuo narodni ustanak pod vođstvom KPJ. Kozara je u njemu postala partizanska tvrđava. Uprkos mnogobrojnih neprijateljskih nasrtaja i dobro pripremljenih ofanziva udruženih njemačkih, ustaških i četničkih snaga, ona je ostala neuništivo i neugasivo žarište ustanka, nerazorivo uporište Narodnooslobodilačke borbe. U najtežoj od tih ofanziva, noseći se sa neprijateljem koji je bio brojno nadmoćniji pod uslovima svakojakih iskušenja, kozarski partizani su ostali do kraja vjerni svom narodu, a narod Kozare je, i poslije lokalnog vojničkog neuspjeha svog odreda, ostao nepokolebljivo uz Partiju i Revoluciju. Riješenost naroda da izdrži do kraja i njegovo puno jedinstvo u borbi protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja rezultat su dugotrajnijeg rada Partije u masama, pravilnog rukovođenja u ustanku i dosljednog sprovođenja linije Partije u život.

Ustanak na Kozari je počeo poslije dobro izvršenih priprema i razvijao se bez većih grešaka i otstupanja.

To je uslovilo stalan uspon pokreta, koji je od samog početka bio vrlo masovan, a karakterišu ga one opšte osobine koje su bitne za prvu godinu naše Narodne revolucije. Ali on ima i svojih specifičnosti uslovljenih sredinom gdje se razvijao.

U ovoj su knjizi obuhvaćene pripreme i početak ustanka na Kozari 1941 kao i njegov razvoj do oktobra 1942 godine. Da bi se taj razvoj sagledao u sklopu događaja koji su se istovremeno odvijali na susjednim teritorijama, dati su povremeno presjeci situacije i u ostalom dijelu Bosanske Krajine, pa i u čitavoj Bosni i Hercegovini, naročito za prve dane Ustanka. Materija je na mnogim mjestima iznesena samo u glavnim crtama, jer su događaji bili toliko složeni i dinamični da je veoma teško dati potpunu sliku svega onoga što se zbilo. S druge strane, to je otežano i zbog nedostatka izvornih dokumenata. Stoga čitalac, a naročito učesnik, može naići na pojedine nepotpune ili, u najmanju ruku, neprecizne podatke, a ponegdje i na praznine. On neće naći ni sve one mnogobrojne pojedinačne podvige, primjere snalažljivosti, odvažnosti, samoprijegora itd., koji nesumnjivo zaslužuju da budu zapisani. Kao što rekoh, ti nedostaci dolaze kao posljedica oskudnosti i šturosti izvorne građe koja je autoru bila pristupačna, a od događaja nas dijeli i prilično dug vremenski period, pa su i sjećanja učesnika bleđa te ih ne mogu zamijeniti. Treba spomenuti da i raspoloživi dokumenti ne sadrže sve podatke koji su potrebni za rekonstrukciju događaja. U mnogima se, naprimjer, navodi gdje i kada su se pojedine borbe odigrale, ali se ne daje ishod i rezultati borbi, itd. Podaci o gubicima neprijatelja dati su pretežno prema izvještajima naših jedinica, tj. nisu svi provjereni i po neprijateljevim dokumentima, uslijed čega ovdje-ondje može da bude neslaganja, pa i netačnosti (naročito kad je riječ o poginulim i ranjenim).

U ovom svom radu pretežno govorim o dejstvima kozarskih partizanskih jedinica. Međutim, o učešću nenaoružanog dijela naroda i njegovom doprinosu borbi, a naročito o njegovim stradanjima, govorio sam vrlo malo. Isto tako nisam sve rekao ni o radu narodnih odbora, hrabrosti i požrtvovanju omladine, radu organizacija žena

i doprinosu pozadine uopšte. Sve su to teme o kojima se može napisati mnogo knjiga; pa ni onda se ne bi moglo reći da je sve kazano. Sve u svemu, rad je samo jedan skroman prilog najnovijoj istoriji ovog ustaničkog i slobodarskog kraja.

Pored izvorne građe koristio sam i članak Ustanak na Kozari i borbe Drugog krajiškog odreda od dana ustanka do juna 1942 godine koji smo pukovnik Idriz Čejvan i ja objavili u Vojnoistoriskom glasniku (sv. 1/1951), svoje radove objavljene u istom časopisu — sv. 5/1952 i sv. 2/1953 —, kao i ostale radove koji su o ovim zbivanjima objavljeni kod nas. Ispod teksta sam ih i citirao. Konsultovao sam i mnoge drugove koji su učestvovali u događajima, a na mnogim mjestima oslanjao sam se i na svoja sjećanja.

Za uspjehe koji su postignuti na Kozari u ovom periodu, za ono što danas ima narod ovog kraja i čitave naše zemlje, zasluga je Komunističke partije koja je, pod rukovodstvom druga Tita, znala u onako složenim uslovima da nađe pravi i jedino mogućan put da nas dovede do pobjede.

R. B.

I

NEPRIJATELJSKE SNAGE NA TERITORIJI BOSANSKE KRAJINE I RAD KPJ NA PRIPREMAMA ZA USTANAK

PROGLAŠENJE »NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE« I DISLOKACIJA OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH JEDINICA

Odmah po izbijanju rata, 6 aprila 1941, njemačke i italijanske trupe prodirale su u našu domovinu ne nailazeći gotovo ni na kakav organizovaniji otpor. Ti su događaji pokazali zapanjujuće jasno koliko je vladajuća buržoazija, na čelu sa monarhijom, bila nesposobna da koliko-toliko organizuje odbranu zemlje.

Neposredno pred ulazak njemačkih trupa u Zagreb, 10 aprila 1941, Kvaternik je u saglasnosti sa Mačekom pripremio proklamaciju i proglasio »Nezavisnu Državu Hrvatsku« (NDH). Svega dva dana poslije toga, 12 aprila, Hitler je izdao privremene direktive o podjeli okupirane Jugoslavije. Svaki od napadača dobio je svoj dio prema veličini udjela u zločinačkom napadu na našu zemlju. Tim je direktivama predviđeno da NDH obuhvati teritoriju unutar nacionalnih granica Hrvatske. Za Bosnu i Hercegovinu riješeno je da se njihovo političko uređenje prepusti Italijanima. Tako su u prvim danima postojanja tzv. NDH Bosna i Hercegovina postale sporna oblast između Italije i ustaške tvorevine i tek je 6 maja 1941, prilikom Pavelićeve posjete Hitleru, dobijen pristanak ovog drugog da se Bosna i Hercegovina priključe NDH.

Naci-fašisti, zadržavajući u našoj zemlji srazmjerno veoma velike snage, podijelili su okupiranu teritoriju. Sporazum između Nijemaca i Italijana o demarkacionoj liniji konačno je postignut 10 maja 1941. Ona se protezala od Slovenije do Kosmeta ovako: Brežice (uključno njemačkoj 2 armiji) — drum Petrinja — Glina — Bosanski Novi (drum i mjesto uključno njemačkoj 2 armiji)[1] — Ljubina (k 604) — Džankica Reka — Alibegov Dubovik — Malić-bega Dubovik — Fajtovci — Trnova — Behremaginica Pl. — k 986 — k 672 — Prisoje — Radolica k 1080 — Gustovara — Varcar Vakuf — Trnovo — Sarići — Ljuša — Stolovac Pl. (k 1479) — Maglaj (k 1704) — odatle upravno na put Bugojno — D. Vakuf — Pećine — Bijela Gl. (k 1379) — Goletica (1751) — Vranica Pl. — k 1911 — k 1676 — Vukovići (sva naseljena mjesta italijanskoj Drugoj armiji)[2] — Sarajevo — Prača — Ustiprača — Rudo — Priboj — Nova Varoš — Sjenica — Novi Pazar — Kosovska Mitrovica — Kosovo — Uroševac — Prizren (sva mjesta pripadaju Nijemcima)[3].

Demarkaciona linija presijecala je dijagonalno Bosansku Krajinu. Tako su se na njenoj teritoriji sve do ustanka nalazile njemačke i italijanske snage.

Od italijanskih snaga tu je bila prvo *3 brza divizija,* sa štabom u Bihaću. Ona se nalazila u Bosanskoj Krajini do jula u sljedećem rasporedu: 217 posadni bataljon, konjički puk »Novara« (Novarra), 3 tenkovski bataljon (bez jedne čete), 3 motociklistička četa i 103 mješovita inžinjeriska četa u Bihaću; konjički puk »Savoja« (Savoia), 1 divizion 3 artiljeriskog puka i jedna četa 3 tenkovskog bataljona — u Sanskom Mostu; 1 bataljon 3 bersaljerskog puka i 173 četa protivkolskih topova u Ključu; 20 i 25 bataljon 3 bersaljerskog puka u Bosanskom Petrovcu i konjički puk »Đenova« (Genova) u Bosanskoj Krupi.[4]

---

[1] Arhiva Vojnoistoriskog instituta, dokument br. 1/2a, kutija 77 — italijanska arhiva (skraćeno: AVII 1/2a, 77 IA).

[2] Naređenje italijanske 2 armije br. 4175 od 10 V 1941 (AVII 3/2a, 77 IA).

[3] AVII 1/2a, 77 IA.

[4] Isto, 47/1, 84 IA.

Početkom jula 1941 ova je divizija (bez konjičkog puka »Đenova«) povučena iz Bosanske Krajine i upućena u rejon Ilirske Bistrice u rezervu, odakle je nešto kasnije prebačena u Italiju. Konjički puk »Đenova« ostao je i dalje oko Bihaća i stavljen pod komandu 2. brze divizije.[5] Pošto je 14 jula naređeno i toj diviziji da se prebaci u Ilirsku Bistricu, konjički puk je potpao pod komandu 1 brze divizije koja se nalazila u rejonu Karlovac — Ogulin.[6]

Povlačenje ovih italijanskih jedinica izvršeno je poslije ugovora između Musolinija i Pavelića koji je zaključen u Rimu 18 maja. Po ovom su ugovoru sve italijanske trupe povučene sa demilitarizovane zone čija je sjeveroistočna granica bila spomenuta demarkaciona linija, jugozapadna-linija: Drežnik (7 km i. od Ogulina) — Josipdol — Podhum — Plitvički Leskovac — Prijeboj — Plješevica Pl. — Donji Lapac — Drvar (isklj.) — Staretina Pl. — Glamoč (isklj.) — Malovan.[7] Snage italijanskog *5 korpusa* povukle su se zapadno od ove linije orijentisane prema Bosanskoj Krajini, i to: jedinice *divizije »Re«* oko Korenice i Udbine, a *divizije »Lombardija«* (Lombardia) i 1 brze divizije oko Ogulina.[8] Jedinice *divizije »Sasari«* (Sassari) iz sastava italijanskog *6 korpusa* povučene su nešto na jug u rejon Gračac — Bosansko Grahovo — Knin.[9]

Od njemačkih snaga na teritoriji Bosanske Krajine nalazila se *183 divizija* sa štabom u Banjoj Luci. Docnije je nju zamijenila *718 divizija* čiji se štab takođe smjestio u Banjoj Luci.[10] Pored njih, Nijemci su raspolagali sa nekoliko »landesšicen« (Landesschützen)[11] bataljona. Na teritoriji Bosne i Hercegovine bilo ih je pet, i to: 447, 823, 923, 924 i 925. Oni su bili jačine od 800—1.000 vojnika. Neki

[5] Isto, 48/1, 84 IA.
[6] Isto, 10/2, 84 IA.
[7] Isto, 17/1, 309 IA.
[8] Isto, 7/2, 69 i 8/2, 84 IA.
[9] Isto, 31/1, 69 IA.
[10] Isto, 1/2 — 16, 331 IA.
[11] Landesšicen bataljoni su bili popunjeni starijim godištima i upućeni iz Njemačke u Jugoslaviju 1941 godine, kao pojačanja posadnim divizijama, a i za druge zadatke. Prvenstveno su bili upotrebljavani za straže kod važnijih objekata i skladišta, za čuvanje željezničke pruge, patrole po gradovima i sl.

su se od ovih bataljona, razumije se, nalazili na teritoriji Bosanske Krajine, ali je većina bila dislocirana u njenoj neposrednoj blizini, tako da je mogla po potrebi vrlo brzo intervenisati i na teritoriji Bosanske Krajine. Iz podataka kojima smo raspolagali nije se mogao ustanoviti njihov raspored u toku 1941 godine. Na temelju samo fragmentarnih podataka vidi se da je, naprimjer, 925 bataljon u periodu maj — jun 1941 osiguravao željezničku prugu Doboj — Bosanski Brod — Novska; 924-ti se nalazio u novembru duž željezničke pruge Doboj — Sarajevo i Doboj — Tuzla, dok je 823-ći bio od oktobra do decembra 1941 u Banjoj Luci.[12]

Pored navedenih italijanskih i njemačkih snaga, u Bosanskoj Krajini su se u periodu otpočinjanja oružane borbe nalazile i ustaško-domobranske snage. Zapravo, te su se snage u ovom periodu nalazile u formiranju. Tako je »Stožer kopnene vojske« iz Zagreba naredio 24 aprila da se formiraju zapovjedništva domobranskog Savskog, Osječkog, Vrbaskog, Bosanskog i Jadranskog područja. Teritoriju Bosanske Krajine obuhvatalo je Vrbasko područje sa sjedištem u Banjoj Luci. U sastav ovog područja, pored ostalih jedinica, ušli su: 33 pješadiski puk iz Banje Luke i 55 pješadiski puk iz Bihaća. Ulaskom u sastav Vrbaskog područja 33 puk je preimenovan u Banjalučku pješačku pukovniju, a 55-ti u Bihaćku pješačku pukovniju.

Najveći dio žandarmerije stare Jugoslavije ostao je, poslije okupacije, uglavnom na svojim ranijim mjestima i stavio se u službu okupatora i ustaške vlasti. Zapravo, ona je samo reorganizovana. Početkom maja je od bivše Hrvatske žandarmeriske brigade obrazovano »Zapovjedništvo hrvatskog oružništva«. Njemu su bila neposredno potčinjena »zapovjedništva oružničkih [žandarmeriskih] pukovnija«. Na teritoriji Bosanske Krajine postojalo je takvo zapovjedništvo sa sjedištem u Banjoj Luci. Pod njegovom su se komandom nalazila oružnička zapovjedništva u sreskim mjestima koja su imala po jedan vod oružnika. Osim toga, po varošicama i većim selima nalazile su se

[12] Podaci za italijanske i njemačke snage uzeti su iz Vojnoistoriskog glasnika (VIG) 2/1952.

oružničke postaje kao najniže jedinice. Tako je na teritoriji Bosanske Krajine bilo ukupno oko jedna pukovnija oružnika.

Svemu ovome treba dodati ustaške jedinice, »rojeve«, koje su upočetku bile malobrojne. Tada su »rojevi« brojali oko 5 članova i pretežno su formirani po gradovima. Ove su zločinačke formacije docnije, uz punu podršku Mačekove »Seljačke i građanske zaštite«, prerasle u ustaške satnije (čete). Ne raspolažemo tačnim podacima o brojnom stanju ustaških jedinica u periodu otpočinjanja oružane borbe, ali se na temelju izvjesnih dokumenata može doći do zaključka da je u svakom sreskom mjestu bilo približno od voda do čete ustaša.

Da bi ojačao svoj položaj u Jugoslaviji, okupator je insistirao na tome da na čitavoj teritoriji formira i kvislinške vojne jedinice kako bi što brže, sigurnije i potpunije uspostavio svoju vladavinu.

Ovi sumarni, iako nepotpuni, podaci jasno govore o prisustvu jakih okupatorskih i kvislinških snaga u Bosanskoj Krajini za vrijeme priprema i otpočinjanja oružanog ustanka. Tako je bilo u čitavoj Jugoslaviji. Međutim, to nije moglo omesti rukovodstvo naše Partije, na čelu sa drugom Titom, da donese odluku za ustanak. Događaji koji su slijedili potvrdili su da je ta odluka bila i pravilna i pravovremena.

PRIPREME ZA USTANAK

Već u prvim danima okupacije aktivnost naše Partije ispoljila se u radu na pripremi naroda za otpor i oružanu borbu protiv okupatora i njegovih pomagača.

»Period od dva mjeseca — od polovine aprila do 22 juna — ... sve partiske organizacije u zemlji su iskoristile za posljednje pripreme za ustanak, za vršenje diverzija, prikupljanje oružja itd. Održavane su partiske konferencije i savjetovanja, od nacionalnih CK, pokrajinskih, oblasnih i mjesnih komiteta do ćelija, i na njima se diskutiralo i donosili zaključci o radu Partije pod novim uslovima, o tome kako će se i uz najaktivniji rad najlakše

sačuvati kadrovi, diskutiralo se o pripremama za opći ustanak naroda u čitavoj zemlji . . .«[13]

Pripremama za oružani ustanak u Bosanskoj Krajini rukovodio je Oblasni komitet KPJ za Bosansku Krajinu čije je sjedište bilo u Banjoj Luci. Formiran je nešto prije ustanka, ali je datum formiranja sporan. Neposredno pod njim nalazili su se mjesni komiteti po gradovima, koji su pored gradova obuhvatali i okolna sela.

Partiske organizacije na terenu Krajine, u uslovima stvorenim okupacijom zemlje, radile su pod nevjerovatno teškim okolnostima. Ustaše, pod zaštitom Hitlerovih trupa, raspiruju šovinističku mržnju između Srba, Hrvata i muslimana i pristupaju uništenju i fizičkom istrebljenju Srba. Uporedo sa tim oni nastoje da Hrvate i muslimane što više mobilišu za svoju zločinačku politiku i pretvore ih u slijepo oružje hitlerovskog fašizma. Prijetnje, izazivanja i ubijanja postaju iz dana u dan sve češće pojave. U težnji da učvrste svoju strahovladu, ustaški vođi u Bosanskoj Krajini, poznati zločinci Viktor Gutić,[14] Feliks Nedjelski i dr., kao i cjelokupna ustaška propaganda, otvoreno su pozivali najgori ološ i naoružavali obične kriminalce da kolju i ubijaju Srbe. Odmah po slomu stare Jugoslavije Gutić je određen za ustaškog stožernika za Bosansku Krajinu sa sjedištem u Banjoj Luci. On je stigao u Banju Luku zajedno sa njemačkim trupama 15 aprila 1941, a već je 19 aprila izdao u listu »Hrvatska Krajina« naredbu prema kojoj se Srbi, kao što je ranije učinjeno sa Jevrejima, stavljaju van zakona. Nekoliko dana iza toga (23 aprila) on izdaje drugu naredbu, kojom se naređuje svim Srbima da u roku od 5 dana napuste teritoriju t.zv. NDH, s napomenom da će uprotivnom biti silom prebačeni preko granice. Da bi što jače razbuktao šovinističku mržnju, on je uzvikivao: »Bješte psine preko Drine«. Koncem aprila Gutić je sa svojim saradnicima, zlikovcima, pristupio ubijanju uglednijih Srba. Narednog mjeseca on

---

[13] Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije, stenografske bilješke, politički referat druga Tita, »Kultura«, Zagreb 1949, 45.

[14] Viktor Gutić, advokat iz Banje Luke, stožernik za Bosansku Krajinu, postao je jedan od najtežih ratnih zločinaca.

Dr Mladen Stojanović, prvi komandant 2 krajiškog NOP odreda; poginuo 1942 u borbi protiv četnika, — narodni heroj

ide u posjetu kod Pavelića gdje se zadržava od 20 do 24 maja. Tih dana dobija instrukcije da Banju Luku, koju je Pavelić u to vrijeme predviđao za »prijestolnicu NDH«, očisti od svih »inorodnih elemenata«, kako bi grad i njegovu bližu i dalju okolinu učinio »najhrvatskijim« tlom. Po povratku iz Zagreba Gutić, 25 maja, drži govor u Banjoj Luci u kome otvoreno prijeti Srbima fizičkim uništenjem, a posebno ističe da će pristupiti čišćenju Bosanske Krajine od Srba »gvozdenom metlom«. Poslije toga Gutić i njegovi ustaški saradnici obilaze, jedni za drugima, gradove i ostala mjesta u Bosanskoj Krajini i govorima i preko štampe potstrekavaju moralno propale tipove i šovinizmom zatrovane elemente na najgore zločine. Gutić, 28 maja, drži govor u Sanskom Mostu u kome je, između ostalog, rekao: »Drumovi će poželjet' Srbalja al' Srbalja više biti neće«. Istom prilikom on je javno dijelio novčane nagrade pojedinim ustaškim koljačima koji su se istakli u klanju Srba. Ovakvo otvoreno zločinačko potstrekavanje i agitovanje ustaških glavešina na javnim mjestima vidno se odrazilo na ustaše koji su koncem jula i početkom avgusta otpočeli sa masovnim pokoljima Srba i naprednih Hrvata i muslimana.[15]

Partiske organizacije su uložile maksimum napora da podignu i održe vjeru naroda u sopstvene snage i ubje-

[15] Od 1—3 avgusta 1941 ustaški su koljači izvršili masovne pokolje u Banjoj Luci, Prijedoru, Sanskom Mostu, Ključu, Bosanskoj Kostajnici i drugim mjestima i u njihovoj okolini. U samom Prijedoru pobijeno je oko 700 ljudi, žena i djece. Ustaški zapovjednik Dizdar, sa svojom bandom koljača, blokirao je 2 avgusta u svitanje taj grad. Tom su prilikom pohvatani skoro svi Srbi. Nastalo je klanje i ubijanje nedužnih ljudi po ulicama, na mostu preko r. Sane, u parku ispred gimnazije, na pijaci »Žitarnica«, na poljani zvanoj »Urije«, u s. Tukovi, nedaleko od Prijedora na lijevoj obali Sane i drugim mjestima. Ustaše su tom prilikom samo iz sela: Brezičani, Palančište, Čirkin Polje, Orlovci, Tukovi i drugih, koja se nalaze neposredno oko Prijedora, pohvatale i pobile oko 4.000 ljudi, žena i djece. Samo iz sela Orlovci, Donji Garevci i Đorđe Polje odvedeno je oko 300 seljaka. Njih su ustaše divljački sasjekle sjekirama kod mjesta zvanog »Zajednica« nedaleko od željezničke stanice Kozarac. U Sanskom Mostu, Starom Majdanu, rudniku Ljubiji i okolini, ustaše su 2 avgusta ubile na razne načine preko 7.000 ljudi. (Podaci su uzeti iz Saopštenja br. 85 Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1946.)

divale su narodne mase u nužnost i mogućnost borbe. U tom cilju održavani su razni sastanci, uža savjetovanja i redovne partiske veze, a pomoću letaka, proglasa i živom riječju komunista narod je pozivan na otpor protiv fašističkih zavojevača i njihovih slugu.

Neposredne pripreme oružane borbe započele su partiskim savjetovanjem, održanim početkom juna, na Šehitlucima [Šehitlek] kod Banje Luke, pod rukovodstvom Đure Pucara — Starog koji ga je i sazvao. Na savjetovanju su bili: Branko Babić, Vaso Butozan, Šefket Maglajlić, Josip i Ivica Mažar, Osman Karabegović, Karlo Rojc, Kasim Hadžić, Veljo Stojnić, Ljubo Babić, Ilija Došen, Boško Šiljegović, Mićo Šurlan i Relja Lukić. I ranije su održavana razna savjetovanja, ali je ovo, »ipak bilo prvo šire savjetovanje komunista Bosanske Krajine u uslovima okupacije. Na njemu su iznijete odluke i zaključci aprilskog plenuma CK KPJ o političkoj mobilizaciji ljudi za borbu protiv okupatora i o radu na prikupljanju oružja«. Pošto je u Bosanskoj Krajini već carevala ustaška zločinačka strahovlada i progoni na sve strane, a s obzirom na pretstojeće zadatke Partije i krupne događaje koji su bili na pomolu, na ovom sastanku »ukazano je na potrebu budnosti prema neprijatelju i čuvanje partiskih kadrova. Naročito je naglašeno da je jedan od najvažnijih političkih zadataka partiskih i omladinskih organizacija, da se radom u masama založe protiv politike okupatora i ustaša koja je išla na to da raspiri mržnju između Srba, muslimana i Hrvata i da time oteža i onemogući oslobodilačku borbu«.[16]

U Banju Luku je nekoliko dana poslije sastanka na Šehitlucima došao član vojnog rukovodstva pri Pokrajinskom komitetu Bosne i Hercegovine Mahmut Bušatlija. On je održao sastanak sa Osmanom Karabegovićem, Brankom Babićem, Kasimom Hadžićem i Josipom Mažarom — Šošom, koji su bili određeni u sastav vojnog rukovodstva, posebnog tijela pri Oblasnom komitetu za Bosansku Krajinu. Na tom je sastanku član vojnog rukovodstva pri PK prenio članovima Oblasnog vojnog rukovodstva direktive CK KPJ i PK KPJ za Bosnu i Herce-

[16] Karabegović, Stojnić: *Pripreme za oružani ustanak u Bosanskoj Krajini*, u knjizi *Krajiške brigade*, Ljubljana 1954, 51.

govinu i upoznao ih sa karakterom i širinom borbe; govorio je o pripremama za ustanak, o načinu pridobijanja ljudi za vojsku i kako će se oni obučavati, o formiraju diverzantskih grupa, kako u gradovima tako i u mjestima pored komunikacija i oko važnijih objekata. On je istakao i potrebu brzog stvaranja mreže vojnih povjerenika po srezovima i selima koji bi rukovodili svim tim poslovima. Poslije sastanka je Oblasno vojno rukovodstvo odredilo sreske vojne povjerenike i izradilo plan obilaska srezova radi prenošenja dobijenih direktiva. Za srezove na području Kozare određeni su ovi vojni povjerenici: za Prijedor — Veljo Stojnić, za Bosanski Novi — Mićo Šurlan, i za Bosansku Dubicu — Miloš Šiljegović; za ostale srezove Bosanske Krajine određeni su: za Drvar — Ljubo Babić, za Petrovac — Ilija Došen, za Ključ — Radenko Stojnić, za Krupu — Ale Terzić, za Prnjavor — Živo Preradović, za Jajce — Nemanja Vlatković, za Mrkonjić — Akif Bešlić.[17]

Za rukovodioce diverzantskih grupa u Banjoj Luci određeni su Karlo Rojc, Niko Jurinčić, Ranko Šipka, Milan Radman, Fadil Alagić, Drago Mažar, Rudi Kolak i drugi. Diverzantskim grupama je postavljen zadatak da sakupljaju oružje, opremu, sanitetski i drugi materijal, da svaka grupa prikupi podatke za vojne i privredne objekte na svom području i uspostavi vezu sa simpatizerima u neprijateljskoj vojsci.

Osman Karabegović je, kao rukovodilac Oblasnog vojnog rukovodstva, obišao od 18 do 21 juna Prijedor, Bosanski Novi, Bosansku Krupu i Bihać i održao sastanke u tim mjestima, posebno sa vojnim povjerenicima, a posebno sa partiskim komitetima. Veljo Stojnić se sastao sa Milošem Šiljegovićem, povjerenikom za Bosanskodubički srez, a zatim je otišao u Ključ i Drvar. Ne raspolaže se pouzdanim podacima o tome koji su još partiski radnici obišli koja mjesta.

Za svega nekoliko dana su sreski vojni povjerenici u većini srezova Bosanske Krajine upoznati sa izdatim direktivama, svojim dužnostima i zadacima. Odmah poslije

[17] Isto, 51 s.

Josip Mažar-Šoša, zamjenik komandanta 2 krajiškog NOP odreda; poginuo kao načelnik Operativnog odjeljenja 5 korpusa u borbama za Travnik 1944, — narodni heroj

toga pristupilo se stvaranju mreže vojnih povjerenika po selima.

Za seoske povjerenike određivani su najbolji komunisti i najbolji simpatizeri Partije. Tamo gdje nije bilo njih, za povjerenike su određivani najodaniji i najborbeniji seljaci, a težilo se da to istovremeno budu ljudi koji su otslužili vojni rok u bivšoj jugoslovenskoj vojsci ili da imaju neko, pa makar i najosnovnije, vojno znanje. Pored toga, pri izboru vojnih povjerenika po selima vodilo se računa o njihovom držanju pred ustaškim i njemačkim terorom. U prvo vrijeme, od druge polovine juna do druge polovine jula, rad na odabiranju ljudi za vojne povjerenike odvijao se u strogoj ilegalnosti i pod vrlo teškim uslovima.

U Prijedorskom srezu određeni su za povjerenike ovi drugovi: Prijedor-grad — Simo Komnenović i Duško Brković, za selo Miljakovci — Gojko Kusonić, za selo Orlovci — Milan Kitonić, za selo Busnovi — Dušan Pantelić i za selo Ćela — Cerić Esad. U Bosanskonovskom srezu određeni su sljedeći: za selo Dobrljin — Dušan Misirača, Pero Đurić, Ljuban Crnobrnja i Mihailo Zec, za selo Lješljani — Relja Lukić, za selo Žuljevica — Simo Ivanović, za selo Devetaci — Gojko Šurlan, za selo Javornik — Hajro Kapetanović, za selo Blagaj — Ljuban Škondrić, za selo Svodna — Lazo Desnica i Zaga Umićević, za selo Ahmetovci — Lazo Lazić, za selo Čađavica — Milan Ličina i Milan Malešević, za sela Rujiška i Čađavica — Milan Ličina, za selo Kršljani — Đorđe Maran, za selo Matijevići — Ignjatije Joka i za selo Petkovac — Ljuban Kantar.[18] Za Bosansku Dubicu i sela Bosanskodubičkog sreza određeni su sljedeći povjerenici: za Bosansku Dubicu — Fadil Šerić i Milko Starver, za selo Mrazovci — Nikola Luketić, za sela Aginci i Kruškovac — Slavko Lukač, za selo Vlaškovac — Mile Rusić, za sela Kadin Jelovac i Sreflije — Jovo Gavrilović, za selo Bjelajci — Dušan Kos, za selo Mirkovac — Dragoja Ručnov, za selo Mlječanica — Stevo Bokan, za selo Međuvođe — Dragoja Miljatović-Švarc i

[18] Isto, 52 i nap. pod *d)* i *e)* na str. 53.

za sela Strigova i Slabinja — Veljko Zec.[19] Povjerenici su određeni i za sela u srezovima: Bos. Petrovac, Drvar — Orahovo, Bos. Krupa, Jajce. Išlo se za tim da svako selo ima povjerenika. Po selima su oni bili neposredno vezani za sreskog povjerenika i njima je stavljeno u zadatak da prvo pribave podatke o prikupljenom oružju, municiji i materijalu, kao i o onome što su pojedinci sami prikrivali. Tako je stvorena široka mreža povjerenika u Bosanskoj Krajini, koja je obuhvatila i područje Kozare i otpočela sa prikupljanjem oružja i pripremom ljudi za oružanu borbu.

Pored ovih vojnih mjera, Oblasni komitet KPJ za Bosansku Krajinu održavao je preko svojih članova i istaknutih aktivista stalan kontakt sa partiskim organizacijama na terenu i davao im uputstva za rad na tumačenju i sprovođenju u život opšte linije Partije. Tako su u ovom periodu Đuro Pucar-Stari, Osman Karabegović, Šefket Maglajlić, Niko Jurinčić, Branko Babić, Josip i Ivica Mažar, Veljo Stojnić, Boško Šiljegović, Ljubo Babić i drugi, obilazili osnovne organizacije po srezovima Krajine i pružali im neposrednu pomoć u pripremama za oružani ustanak.

Osnovne partiske organizacije na području Kozare razvile su od prvog dana okupacije punu političku aktivnost u narodu u duhu direktiva Oblasnog komiteta. Ustaška strahovlada ne samo što nije omela njihov rad već ga je, naprotiv, vidno pojačala. U situaciji ustaških masovnih zločina, poziv Partije na oružani ustanak bio je ne samo pravilan, nego i jedino spasonosan. U njemu je Partija ukazala, ne samo svom članstvu i članovima SKOJ, već i čitavom narodu, na put beskompromisne borbe protiv okupatora i njegovih pomagača kao na jedino moguć an put koji vodi konačnom oslobođenju ispod okupatorskog jarma i boljem životu naših naroda.

Organizacije su tada bile relativno mlade, ali sastavljene od odanih i poletnih boraca i brojno prilično jake te su uspjele da u pripremnom periodu obuhvate svojim radom narodne mase na čitavom području Kozare.

---

[19] B. Šiljegović: *Kako se pripremao ustanak u dubičkim selima*, u knjizi *Krajiške brigade*, 69

96 124.971

U Prijedoru, Bosanskom Novom, Bosanskoj Dubici i Bosanskoj Gradiški postojali su mjesni komiteti Partije i partiske ćelije. U nizu sela takođe su postojale partiske organizacije (u selima: Mrazovci, Mirkovac, Međuvođe, Svodna, Brezičani, Orlovci itd.), a u više sela po jedan ili dva člana ili kandidata za člana Partije.

Neposredno poslije oblasnog partiskog savjetovanja u Šehitlucima održani su sastanci partiskih organizacija po gradovima na kojima su razrađene mjere u vezi sa pripremama za ustanak. Na ovim je sastancima odlučeno da najveći broj komunista, naročito istaknutih i onih koji su u radu bili otkriveni, iziđe iz gradova i ode u sela, te da tamo produži sa radom. Prema ovoj odluci su, naprimjer, iz prijedorske organizacije izišli: Slobodan Marjanović, Simo Komlenić, Dušan Bojanić, Esad Midžić, Ilija Stojanović, Drago Lukić, Joco Marjanović, Dževad Glamočanin, Džemal Glamočanin, Rade Bašić, a nešto docnije i Mladen Stojanović;[20] iz Bosanske Dubice: Boško Šilje-

[20] Dr Mladen Stojanović je bio poznat u cijelom kraju kao istinski patriota i komunista. Svojim predanim dotašnjim radom stekao je veliki ugled među kozarskim seljacima. On nije mogao prema partiskoj odluci da iziđe odmah iz Prijedora na Kozaru, jer se nalazio u ustaškom zatvoru. Međutim, njemu je na veoma dovitljiv i smion način uspjelo da pobjegne iz zatvora. Evo šta o tome stoji u jednom izvještaju sreske vlasti iz Prijedora od 17 jula 1941:

»Izvješćujemo, da je ovdašnji liječnik Dr Mladen Stojanović, kao označeni komunista, bio zatvoren kao talac.

Noćas pol sata poslije ponoći, Dr Stojanović je pošao u zahod, sa gornjeg sprata u donji, pri čemu ga je slijedio stražar Rešić Fehim. Kad su Dr Stojanović i stražar sišli do polovine stepenica, tada je Dr Stojanović zavikao »Požar«? a Rešić, kad je video požar, povikao je na ostale uhapšenike, radi gašenja i spašavanja, dočem je Stojanović iskoristio tu trku radi požara, pa je unišao u zahod i kroz zahodski prozor nepoznato kuda pobjegao.

Postoji temeljita sumnja, da je slamu sam Dr Stojanović zapalio da izazove metež i da to iskoristi u cilju da pobjegne«.

Poslije bjekstva iz zatvora i dolaska na Kozaru, Mladen Stojanović upornošću i žarom revolucionara prilazi, sa ostalim drugovima, radu na pripremama oružane borbe. Svojim autoritetom i organizatorskim sposobnostima on je znatno doprinio uspješnim pripremama, dizanju ustanka i kulturno-političkom uzdizanju ustaničkih masa. Predanost stvari ustanka i Narodne revolucije, bezgranična odanost stvari radnog naroda i velika lična hrabrost, učinili su da Mladen postane slavni partizanski komandant i legendarni narodni heroj.

Esad Midžić, sekretar mjesnog komiteta KPJ za Prijedor u periodu pripremanja ustanka; poginuo 1942 kao politički komesar 1 krajiškog proleterskog bataljona, — narodni heroj

gović, Miloš Šiljegović, Mirko Pekić, Nikola Luketić i drugi; iz Bosanskog Novog: Mićo Šurlan i Milorad Mijatović; iz Dobrljina Dušan Misirača; iz Bosanske Gradiške Adem Kovačević, Atif Topić, Vladeta Radić i drugi.

U prvoj polovini jula ponovo je došao u Banju Luku Mahmut Bušatlija. Pošto je većina komunista već bila izišla iz gradova, Bušatlija je preko veze izišao na Šehitluke, održao sastanak sa vojnim rukovodstvom za Bosansku Krajinu i prenio odluku sa zasjedanja CK KPJ, koje je održano 4 jula 1941, o otpočinjanju oružane borbe protiv okupatora i njegovih pomagača — domaćih izdajnika i formiranju partizanskih odreda.

Članovi vojnog rukovodstva su poslije sastanka pošli ponovo u obilazak teritorije Krajine. Kasim Hodžić i Drago Mažar pošli su u Mrkonjić Grad i Jajce, a Osman Karabegović i Josip Mažar-Šoša u Ključ, Bosanski Petrovac i Drvar. Poslije formiranja sreskih štabova za Ključki i Bosanskopetrovački srez oni su se sastali u selu Bukovači sa Ljubom Babićem i Milošem Baukom i formirali štab za Drvarsko-grahovski srez.

Poslije ovog sastanka Osman Karabegović i Josip Mažar-Šoša pošli su preko Grmeča za Prijedor gdje su u stanu Nevenke Antonijević održali sastanak sa Veljom Stojnićem i Milošem Šiljegovićem. Na tom je sastanku Veljo Stojnić podnio izvještaj za Prijedorski, a Miloš Šiljegović za Dubički srez, o dotadašnjim pripremama i stanju vojne organizacije.[21]

Od polovine juna do 31 jula, tj. do dana ustanka, odvija se na terenu Kozare intenzivan rad na sprovođenju konkretnih političkih i organizaciskih mjera u vezi sa pripremama ustanka. U tom radu najaktivnije učestvuju članovi Partije i SKOJ. Oni neumorno i neprekidno objašnjavaju narodu liniju Partije i neophodnost zajedničke borbe Srba, Hrvata i muslimana protiv zajedničkog neprijatelja — okupatora i ustaša.

U prvo se vrijeme znatno brže i pravilnije odvijao rad na pripremanju ustanka u onim selima gdje je postojala partiska organizacija kao i u selima u koja su došli

[21] Krajiške brigade, 53 s.

komunisti iz gradova. Međutim, poslije uspostavljanja veza obuhvaćen je organizovanim radom čitav teren Kozare. Naime, bilo je potrebno izvjesno vrijeme da se članovi Partije po izlasku iz gradova (Prijedora, Bosanskog Novog, Bosanske Dubice itd.) međusobno povežu i usklade rad na terenu. Ovdje treba imati u vidu i činjenicu da su ustaše, po izbijanju rata između Njemačke i SSSR, preduzele u pomenutim gradovima pravu hajku na komuniste i simpatizere radničkog pokreta. Izvršile su masovna hapšenja u Banjoj Luci, Bihaću i Prijedoru. Ustaška vlast je za radnike, studente i druge napredne omladince organizovala razne prinudne radne akcije, kako bi ih držala na okupu i pod stalnom prismotrom. Ustaški doušnici budno su motrili na kuće komunista i simpatizera.[22] Zbog toga su neke veze između gradova i sela bile prekinute ili poremećene te je i ovo do izvjesne mjere usporavalo prenošenje težišta rada iz gradova na teren Potkozarja.[23] Važno je napomenuti da su tada partiske organizacije uspjele da sačuvaju svoje članstvo od ustaškog hapšenja i da nijesu pretrpjele nikakav teži udarac koji bi se ozbiljnije odrazio na razvoj priprema za ustanak.

U međuvremenu je u Prijedor stigao Đuro Pucar-Stari i istog dana se prebacio u selo Orlovce gdje je 25 jula održano savjetovanje komunista sa područja Kozare.[24] Na savjetovanju su bili: Mladen Stojanović, Osman Karabegović, Veljo Stojnić, Mićo Šurlan, Josip Mažar-Šoša, Ale Terzić, Drago Lukić i Ivica Marušić-Ratko. U članku koji sam već citirao Karabegović i Stojnić su iznijeli kako je tekao sastanak. Podnijeti su, kaže se tamo, izvještaji o: dotadanjim pripremama za oružanu borbu, količini prikupljenog oružja, formiranju i sastavu sreskih štabova, stanju partiskih organizacija, političkoj situaciji i uslovima za otpočinjanje oružane borbe. Pretresena je cjelokupna situacija u ovom dijelu Bosanske Krajine. Đuro Pucar-

[22] Isto

[23] Pod Podkozarjem se podrazumijevaju sva sela Prijedorskog, Bosanskonovskog, Bosanskodubičkog i Bosanskogradiškog sreza koja leže na samoj Kozari i na njenim obroncima.

[24] Savjetovanje je održano kod Prijedora, noću, u jednoj šumici kod kuće Milana Kitonića prvoborca iz s. Gornji Garevci (Krajiške brigade, 54).

Stari je podvukao hitnost otpočinjanja oružanih akcija i diverzija. On je i rasporedio prisutne drugove. Na Kozaru su upućeni Mladen Stojanović i Osman Karabegović. Zadatak im je bio da uspostave čvrstu vezu kako sa Boškom i Milošem Šiljegovićem koji su sačinjavali sreski štab za Bosansku Dubicu, tako i sa drugovima iz Bosanskogradiškog sreza. Šoša i Mićo Šurlan upućeni su u Bosanskonovski srez, Veljo Stojnić u Drvar, a Ale Terzić u Bosansku Krupu sa zadatkom da se poveže sa Bihaćem. Na Kozaru, na područje Prijedorskog sreza, upućeni su Ivica Marušić-Ratko i Braco Nemet borci iz Španskog građanskog rata. Ivica Marušić-Ratko je dobio zadatak da uz pomoć svoga brata koji je tamo radio organizuje i izvrši diverzije u rudniku Ljubiji. Šoša je imao da onesposobi rudnik uglja Ljeśljane. Pošto Velja Stojnić nije uspio da se prebaci u Drvar, to je i on ostao na Kozari.[25]

Poslije savjetovanja Đuro Pucar-Stari je pošao u Banju Luku.

Ovo je partisko savjetovanje bilo vrlo značajno kako u pogledu analize dotadašnjeg rada, tako i za pravilno usmjeravanje, usklađivanje i objedinjavanje daljih priprema za ustanak na području Kozare.

Poslije savjetovanja prišlo se na čitavom području neposrednim pripremama za formiranje partizanskih grupa i odreda. U tu su svrhu svi članovi Partije i SKOJ dobili konkretna zaduženja i raspoređeni su po selima gdje su pristupili organizovanju *pripremnih grupa* od najsvjesnijih i najodabranijih ljudi. Grupe su formirane na taj način što su se članovi Partije i skojevci povezali sa simpatizerima Partije i svim patriotima na čiji se slobodarski duh i mržnju prema fašističkim zavojevačima računalo. Na pogodnim mjestima su održani sastanci na kojima su ljudi obaviješteni o ciljevima i potrebi borbe i primali prve obaveze kao članovi pripremnih grupa. U većini sela stvoreno je po nekoliko takvih grupa koje su brojale 10—15 boraca. Te prve organizacione mjere bile su vrlo dobro prihvaćene od naroda. Seljaci su iznosili oružje iz skloništa, čistili ga, podmazivali i bili spremni

[25] Krajiške brigade, 54 s.

Ivica Marušić-Ratko, komandant 1 bataljona 2 krajiškog NOP odreda; poginuo 1942 kao prvi komandant 1 krajiške NOU brigade, — narodni heroj

da na prvi poziv pođu u borbu. Od rada sa pojedincima i grupama prelazilo se postepeno na sve širi plan i obuhvatane su šire mase. Osjećalo se iz dana u dan kako kod naroda raste raspoloženje za borbu. Neprijatelj je znao da su komunisti otišli iz gradova. Preko svojih špijuna saznao je da oni održavaju konferencije po selima i da pripremaju ustanak ali, gdje se i kada konferencije održavaju, nije znao. On je osjećao da se »nešto sprema«, ali nije znao kakvo je to »nešto«, kakav mu je zamah i kakvo je raspoloženje naroda. Zbog toga se kod njega zapažala zbunjenost i zaplašenost. Vidjelo se to i po tome što su ustaške patrole sve ređe zalazile u sela, dok u ona bliže Kozari uopšte nisu dolazile. Pasivnost neprijatelja korišćena je za još veći razmah političkog rada u narodu. Dok su u prvim danima priprema za ustanak konferencije sa seljacima održavane po zabačenijim selima i šumarcima, obično noću, sada se prešlo na širu agitaciju. Konferencije su održavane sve češće, čak i u selima u neposrednoj blizini gradova. Zahvaljujući dobroj organizovanosti i budnosti, nijednu od ovih mnogobrojnih konferencija neprijatelj nije uspio da otkrije i onemogući.

Pored političkih konferencija koje su u ovom pripremnom periodu održavane u ogromnoj većini potkozarskih sela, rasturane su gotovo svakodnevno po svim selima ispod Kozare radio vijesti i obavještenja o situaciji u zemlji i na savezničkim frontovima. Grupa prijedorskih radnika i studenata, koja se sa Osmanom Karabegovićem i Mladenom Stojanovićem nalazila poviše zaseoka Rajilići (selo Malo Palančište), raspolagala je jednim radio aparatom koji je u tu svrhu i korišćen.

Još od prvih dana priprema za oružanu borbu partiska je organizacija na Kozari bila svjesna činjenice da je zajedničko učešće u borbi Srba, Hrvata i muslimana, koji na ovom terenu žive selo do sela, kuća do kuće, nužan preduslov za obezbjeđenje dovoljno široke baze ustanka. Ali je ovo pitanje, s obzirom na stanje koje je u to vrijeme vladalo na terenu, bilo najteže riješiti. Ozbiljnost ovog pitanja mogla se u potpunosti sagledati samo kroz konkretnu i temeljitu analizu postojećih političkih i nacionalnih suprotnosti. Ne radi se samo o nacionalnim i

vjerskim razlikama između Srba, Hrvata i muslimana, već se morala imati u vidu i politička i kulturna zaostalost masa u ovim krajevima, česta međusobna razračunavanja — ponekad i krvava (slučaj u Omarskoj 1937 i Orlovcima 1940 god.[26]) — i vječite nesuglasice koje su vladale osobito između Srba i muslimana. Takve krvave tuče nisu bile rijetke. One su bile izraz stanja koje je na terenu vladalo, a koje su svi dotadašnji režimi potstrekavali i produbljivali da bi izvukli što veće koristi za svoje političke špekulacije. Plodove takve zločinačke politike velikosrpske buržoazije pokušale su sada da koriste ustaše i okupator u cilju mobilizacije muslimana i Hrvata u svoje redove. Oni su u tome djelimično i uspjeli. Radi svega toga jedan od najvažnijih zadataka Partije bio je da se stalnim i masovnim političkim radom razobličava politika ustaša i okupatora, da se razgolićuju njihove namjere i spriječe pokušaji mobilizacije muslimana i Hrvata u bratoubilačku borbu protiv Srba, a za interese okupatora i njegovih ustaških slugu.

Prve oružane *partizanske grupe* formirane su u selima bližim Kozari. Gotovo u svakom selu formirane su po 2—3 grupe. Po grupama su raspoređeni članovi Partije da politički rade sa borcima. Svaka je grupa imala svog starješinu koji je sa borcima održavao sastanke na kojima je objašnjavana politička situacija, a davana su i obavještenja o pripremama za ustanak. Pojedine grupe su izvodile i vojnu obuku jer su, prema planu rukovodstva, oružanu borbu protiv neprijatelja imale da otpočnu baš te grupe. Upravo je zbog toga partiska organizacija poklanjala političkom vaspitavanju boraca naročitu pažnju. Težilo se da grupe i po svojoj političkoj svijesti budu osposobljene i dorasle zadacima koji su pretstojali. Partiska je organizacija nastojala i radila na tome da naoružane grupe, okružene pažnjom i svestranom podrškom či-

[26] Uljeto 1937 godine došlo je na pazarni dan u Omarskoj do tuče između muslimana i Srba. Zatrovani šovinističkom mržnjom i na inicijativu jednog pravoslavnog popa, srpski seljaci su nasrnuli na muslimane i tom prilikom ubili 7 seljaka iz s. Kevljani i s. Kamičani. Isto je tako 1940 godine, nedaleko od škole u s. Orlovcima, došlo do tuče između Srba i muslimana koja se krvavo završila (poginulo je nekoliko Srba i muslimana).

tavog naroda, i dalje rastu, omasovljavaju se i jačaju, prerastajući u veće borbene formacije. Svijest o potrebi borbe vrlo brzo je sazrijevala i u širim masama. Raspoloženje naroda za borbu, mržnja i gnev prema okupatoru i ustašama, bili su tako veliki da je broj onih koji su bili spremni da stupe u borbu bio daleko veći nego što se računalo. Međutim, nisu svi mogli biti uključeni u prve partizanske grupe zbog toga što je njihov broj i sastav bio ograničen kao i zbog nedostatka oružja.

Komunisti su svojom odanošću, hrabrošću i snalažljivošću bili živi primjer kako treba raditi za slobodu svog naroda. Oni su svojim radom i držanjem osobito u ovim predustaničkim danima jako potsjećali na one legendarne i opjevane junake iz naše slavne prošlosti. Partija je, unoseći svijest i vjeru u pobjedu, potsticala široke narodne mase i oživljavala slobodarske tradicije naših naroda.

Rezultat uspješno sprovedenih organizaciskih i političkih priprema bio je taj da su najšire narodne mase u ovoj teškoj situaciji duboko shvatile pravu narodnu politiku naše Partije. Čitav je narod bio spreman na ustanak. Trebalo je samo da plane prva puška pa da se dignu i stupe u borbu čitava sela. A na to, u ovakvoj atmosferi, nije trebalo dugo čekati.

II

POČETAK USTANKA NA KOZARI I BORBE DO KRAJA 1941 GODINE

PRVE ORUŽANE AKCIJE, SLOBODNA TERITORIJA I PRVI ODRED

U ranu zoru 27 jula 1941 planuo je ustanak u Drvarskograhovskom srezu. Ustanici su istog dana oslobodili Drvar, a narednog Bosansko Grahovo i Oštrelj i likvidirali mnoge oružničke postaje. Borbe su se rasplamsale na sve strane. Vijest o ustanku prenijela se velikom brzinom po cijeloj Bosanskoj Krajini.

Na glas o ustanku u Drvaru, prsla je ljuska narodnog gneva i na Kozari. Mržnja prema okupatoru i ustašama izlila se kroz prve ustaničke pucnje, kroz prve kilometre porušenih pruga, kroz prve zapaljene željezničke stanice.

Kao prva akcija na području Kozare predviđeno je rušenje željezničkog mosta »Žeger« preko rijeke Sane, u blizini željezničke stanice Baltine Bare. Njegovim rušenjem omelo bi se, bar za izvjesno vrijeme, izvlačenje željezne rude iz rudnika Ljubije. Bilo je predviđeno da se poslije ove diverzije pristupi razoružanju oružničkih postaja i manjih neprijateljskih straža. Međutim, neki seljaci iz s. Palančišta napali su 31 jula u ranim jutarnjim časovima opštinsku zgradu u istom selu u kojoj se nalazilo 25 talaca njihovih rođaka i komšija. Ovaj je napad uspio. Straža je razoružana, a taoci su pušteni. Čim su planule prve puške na teritoriji Palančiške opštine, ustanici iz s.

D. Garevci i s. Orlovci pristupili su rušenju pruge Prijedor — Banja Luka. Kad je neprijatelj doznao za ove akcije pooštrio je budnost kod svih straža i posada, te se od diverzije na most »Žeger« moralo odustati. Ove su akcije, naročito napad u selu Palančištu,[1] pretstavljale varnicu koja je rasplamsala borbe oko Prijedora. Nijemci su bili primorani da u Prijedor dovuku jače svoje i ustaško-domobranske jedinice.

U Bosanskonovskom srezu ustanak je počeo istog dana napadom na rudnik uglja Lješljani, koji je branilo oko 20 oružnika (žandarma). Cilj je bio da se dođe do što više oružja i da se neprijatelju onemogući eksploatacija rudnika. Napad je organizovao i njime rukovodio Josip Mažar-Šoša uz pomoć komunista iz Bosanskonovskog sreza. U njemu je učestvovalo oko 300 ustanika, uglavnom seljaka iz okolnih sela, koji su od oružja imali svega 3 vojničke puške i 10 lovačkih. Ostali ustanici nosili su kolje, sjekire, vile itd. Akcija je, poslije višečasovne borbe, završena potpunim uspjehom, uprkos ogorčenog otpora neprijatelja. Posada je uništena, a rudnik i električna centrala su porušeni. Sjutradan je u s. Lješljani održan veliki narodni zbor na kome je onim ustanicima koji su se u borbi istakli podijeljeno zaplijenjeno oružje. Tako je naoružano oko 35 boraca, od kojih je formirana *partizanska grupa* pod komandom Josipa Mažara-Šoše. Područje dejstva ove grupe bilo je Bosanskonovski i dio Prijedorskog sreza.

Grupe ustanika Bosanskonovskog i Prijedorskog sreza napale su i sve željezničke stanice na pruzi Bosanski Novi — Prijedor i tom prilikom uspjele da zauzmu stanicu Svodnu[2] i Gornju i Donju Dragotinju i da poruše prugu

---

[1] U izvještaju sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu druga Pucara-Starog stoji da su »seljaci navalili... na opštinu B. [rezičani]...« (Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV knjiga 1, str. 26 dok. 7 — skraćeno: Zbornik IV/1, 26, dok. 7).

[2] O napadu na Svodnu ustaško-domobranski dokument ovako govori: 31 jula »oko 13 sati po odlasku naše vojske iz Svodne, kada je došla istoga dana oko 12 sati, jedna jača skupina pobunjenika napala je oružničku postaju Svodna. Oružnici su dali otpor, ali su se pod jakim pritiskom napadača morali povući iz kasarne

na više mjesta. Porušena je i željeznička pruga Prijedor — Banja Luka na nekoliko mjesta. Vođene su borbe između ustaničkih i ustaških patrola u selima Rasavci, Orlovci i na drugim mjestima.

Ustanici iz okoline Bosanske Kostajnice napali su 31 jula neprijateljski garnizon u ovoj varošici. Garnizon je branilo 80 ustaša i 10 oružnika. U napadu je učestvovalo oko 1.000 ustanika, koji su od oružja raspolagali sa 15 pušaka, 1 puškomitraljezom, nekoliko bombi, »te sa sikirama i sa gvozdenim vilama«. Oni su napali grad od sela: Tavije, Mrakodola i Petrinje. Ustaše i oružnici nisu smjeli da sačekaju ustanike u gradu, već su se u neredu povukli preko rijeke Une u Hrvatsku Kostajnicu, ostavivši na mostu preko Une jača osiguranja. Iako je upad u Bosansku Kostajnicu pretstavljao značajan uspjeh za ustanike, on nije pravilno iskorišćen. Naime, uslijed slabog rukovođenja i nediscipline jednog dijela ustanika došlo je do pljačke i opijanja. Neprijatelj je ovo iskoristio i sjutradan, 1 avgusta oko 10 časova, uz pomoć odreda domobrana iz Osijeka, preduzeo protivnapad i potisnuo ustanike iz grada. Uveče su se domobrani opet povukli u grad. Idućeg dana stigao im je kao pojačanje vod domobrana iz Zagreba, a 3 avgusta i satnija domobrana iz Varaždina. Ustanici su sa tim snagama vodili na više mjesta manje borbe, ali su se uslijed neprijateljske nadmoćnosti, naročito u naoružanju, morali povući prema unutrašnjosti. Neprijatelj je preduzimao napad na okolna sela ali su ga ustanici sa svojih položaja u tome onemogućili. Valja napomenuti da povlačenje ustanika iz grada nije teklo organizovano, zbog čega su imali 18 mrtvih i ranjenih.[3]

U Dubičkom srezu ustanici su 31 jula napali oružničku postaju u Knežici i razoružali kasarnu. U ovom je srezu još 29 jula došlo do jedne spontane navale ustanika na Bosansku Dubicu. Međutim, partisko rukovodstvo, svjesno ciljeva borbe koju je pripremalâ i organizovala

preko rijeke Sane. Zapovjednik postaje sa jednim dijelom oružnika povukao se u Bos. Novi. Priv. oružnik Filip Ljevar zarobljen je, dočim je pokusni oružnik Agan Kučuk ubiven«. (Zbornik IV/1 562, dok. 250.)

[3] Zbornik IV/1 550 s, dok. 247.

KPJ i njome — na čelu sa CK i drugom Titom — rukovodila do konačne pobjede, uspjela je da ovu bujicu, čija je snaga bila pojačana okupatorsko-ustaškom svirepošću, kanališe pravim putem i pravom cilju borbe. Živu sliku, karakterističnu i za atmosferu koja je vladala u danima uoči ustanka, daje nam o tome Boško Šiljegović u napisu pod naslovom *Kako se pripremao ustanak u dubičkim selima.*

Krajem jula u selima je vladala čudna mirnoća i zatišje, kao da je neka pritajena i suzdržana snaga počivala u svakom čovjeku. Spremalo se veliko Ilinje. Pripreme su se dokrajčavale, ali partiske veze sa Oblasnim komitetom nije bilo. A toliko je pitanja i stvari bilo o kojima se željela čuti riječ drugova! U selo Međuvođe došao je 29 jula Ahmet Šehović »Šeho«, tada kandidat Partije, koji je po naređenju Z. Dizdarevića, sekretara Mjesnog komiteta u Bosanskom Novom, prenio partiskom rukovodstvu u Dubičkom srezu direktive Đure Pucara-Starog. Drug Stari je poručio: prvo, da se, odmah otpočne sa oružanom borbom jer se više nema šta pripremati oko ustanka, drugo — da se uhvati veza sa Šošom Mažarom koji se nalazi na terenu Bosansko-novskog sreza i da se sa njim sarađuje i sadejstvuje u akcijama. Radi primanja i prenošenja ovih direktiva održan je partiski sastanak kome su prisustvovali Miloš Šiljegović, Dragoje Miljatović — »Švarc«, Boško Šiljegović i »Šeho«. Pri kraju samog razgovora oko sprovođenja i ostvarenja ovih direktiva, stražari su javljali da se u neposrednoj blizini Miljatovića kuća — selo Međuvođe — nalazi jedna grupa žandarma i ustaša, u jačini od pet lica. Mjesto gdje su se nalazili žandarmi bilo je daleko od ceste Bosanska Dubica — Prijedor jedan kilometar, a isto toliko i od mjesta gdje se održavao partiski sastanak. Odlučeno je da se žandarmi napadnu samo ako pođu u selo, a inače je riješeno da se ne napadaju, kako se ne bi pokvario pripremani napad na žandarmerisku kasarnu u selu Knežici.

Napad na kasarnu u Knežici bio je predviđen za sjutrašnji dan, tj. za 30 jul. Međutim, odmah po završenom sastanku, žandarmi su ubili vojnog povjerenika Đurđa Jajčanina, koga su opazili naoružanog u svojoj neposrednoj blizini, u kukuruzima kraj kuće Koje Latinovića. Drugi seljaci-stražari, koji su kao i Đurađ pratili pokret žandarmske patrole i čuvali seosku stražu, otvorili su poslije ovog pucnja vatru na žandarme. Za tren oka okupilo se cijelo selo. Žandarmi su počeli bježati cestom prema Dubici, a seljaci, u većim i manjim grupama, trčali su za njima. Na cestu su se slivale sve veće grupe seljaka iz okolnih sela, koje su u prvo vrijeme išle za čelom, tj. grupom seljaka koji su cestom

prvi trčali za žandarmima, a kasnije se među samim seljacima rodila misao, da bi se tako napredujući cestom moglo ući u grad i »zauzeti Dubica«. Ta misao, ma kako da je bila »opšta« i »junačka«, morala se odbaciti, spriječiti, pa i po cijenu života. Ustvari, napad na Dubicu bio bi ne samo neorganizovan, nego bi se, što je još gore, u takvoj borbi dala mogućnost raznim šovinistima i njima sličnim, da se »napiju osvete do mile volje« i da »povrate ono što im je oteto«. Zbog toga je partisko rukovodstvo donijelo odluku da spriječi odlazak »kolone« u grad. Većina seljaka prihvatila je odluku, bolje rečeno prihvatila je naređenje komunista, i cijela »kolona«, i pored gunđanja pojedinaca i grupa, zaustavila se i jednim dijelom ostala u selima oko ceste, a jednim dijelom seljaci su se razišli svojim kućama.

Sjutradan je oformljen »dubički front«, sa glavnom otpornom tačkom na Kruškovcu, maloj uzbrdici na cesti Bosanska Dubica — Prijedor. Još u toku prvog dana ustanka zauzeta je kasarna u Knežici. Zarobljena su tri žandarma i jedan ustaša.[4]

Bilo je borbi i 30 jula. Jedna grupa ustanika koju su sačinjavali ustanici iz okolnih sela napala je ovog dana neprijateljsku posadu (oko 120 ustaša i oružnika) u Dobrljinu. Napadom je rukovodio Dušan Misirača. U njemu je učestvovalo oko 500 ustanika, koji su od oružja imali svega 7 pušaka i 2—3 bombe. Ostali su nosili sjekire, noževe, rogulje. Kada su se u sumrak po brežuljcima iznad Dobrljina ukazale grupe ustanika, ustaše su bile iznenađene. Napad je počeo u 19 časova time što je borac Mlađo Stanić bacio bombu na neprijateljevu posadu. Iznenađena posada je nakon kraćeg, slabijeg i potpuno neorganizovanog otpora počela da bježi, tako da je Dobrljin oslobođen poslije 15 minuta borbe. Zarobljeno je 6—7 neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 5—6 pušaka i oslobođeno 30 talaca, koje je neprijatelj namjeravao da strijelja. Ranjena su 3 ustanika.[5] Ustanici su zatim uništili skelu na r. Uni i porušili željezničku prugu prema Kostajnici. Oslobođenje Dobrljina izazvalo je reakciju neprijatelja i on je sjutradan u 8 časova uputio iz Bosanske Kostajnice pojačanja. Pod pritiskom ovih snaga ustanici su se 31 jula morali povući iz Dobrljina.[6]

[4] Krajiške brigade, 73 s.
[5] Zbornik IV/1 548, dok. 246 i 561 dok., 250.
[6] Isto, 562, dok. 250.

Jedna grupa kozarskih partizana, sa većim brojem naoružanih seljaka, napala je 30 jula u s. Grbavcima oružničku patrolu (»obhodnju«) sa oružničke postaje Bos. Dubica. Patrola se povukla sve do 5 km ispred Bos. Dubice, gdje je nastavljena ogorčena borba u kojoj je uzelo učešća i »pojačanje vojske i ustaša«. Pobunjenici su, kaže se u ustaškom dokumentu, ovdje zadržani, ali nisu mogli biti dalje gonjeni uslijed svoje brojne nadmoćnosti.[7] U 18 časova istog dana »pobunjenici su oštetili željezničku prugu između željezničkih postaja Bos. Novi — Rudice, dignuvši tri tračnice i nekoliko brzoglasnih stubova. Odmah je bila upućena posebna kompozicija iz Bos. Novog sa radnicima i nekolicinom vojnika kao pratnjom radi opravke pruge . . .«[8]

Prvi uspjesi ustanika izazvali su paniku kod neprijatelja. To se najbolje vidi iz izvještaja koje su tih dana podnosili ustaški oficiri, komandanti mjesta i komandiri straža na obezbjeđenju raznih objekata, svojim pretpostavljenim komandama u Banjoj Luci i Zagrebu. U depeši upućenoj iz Hrvatske Kostajnice u 22.15, 30 jula 1941, kaže se:

> Uštaški logornik javlja: Bosanski Novi napadnut, pruga na dva mjesta razorena. Četnici[8a] su na 5 km pred Novim. Bosanska Dubica napadnuta. Potrebna pomoć najhitnije: Bosanskoj Dubici i Bos. Novom . . .
>
> U Hrv. Kostajnici ima 45 pušaka . . .
>
> Domobrani iz Volinja traže pomoć, jer imaju da čuvaju skladište municije, a Njemci su otišli odatle.
>
> Dobrljin, Lješljani, Kostajnica traže hitnu pomoć. Pošaljite nam municije, oružja mnogo (bar 300 pušaka i strojnica) i ljude.
>
> Naše mišljenje da četnici [ustanici] namjeravaju zauzeti prvo Dubicu i B. Novi, a potom koncentrično poći na Kostajnicu . . .[9]

---

[7] Isto, 561, dok. 250.

[8] Isto, 562, dok. 250.

[8a] Ustaše su nacionalni i vjerski antagonizam između Hrvata i Srba, koji su stvorile i podržavale buržoaske partije i koristile ga za svoje političke ciljeve, razvile do neslućenih razmjera. Stoga ćemo u nizu ustaško-domobranskih dokumenata naći da se izvjesne ustaničke akcije pripisuju četnicima iako na ovom terenu nije bilo nikakvih četničkih organizacija. Bilo je četnički nastrojenih pojedinaca, ali oni nisu došli ni do kakvog izražaja, jer je rukovodstvo ustanka bilo svugdje iz redova Komunističke partije.

[9] AVII, 31/1—4, 1.

Ravnatelj državnih željeznica Kružić iz Zagreba podnio je Glavnom stožeru domobranstva 31 jula u 11 časova ovakav izvještaj:

> Javlja se iz Prijedora, Bos. Novog i Kostajnice, da su sve hrvatske i bosanske željezničke pruge napadnute.
> Prijedor je opkoljen, jer su se digla sva sela (muško, žensko, djeca i sve što može da nosi oružje).
> Molim da se hitno pošalje pomoć u vojsci i zrakoplovstvu. Ruše se brzojavni stubovi i neće oni moći više da izvještavaju.[10]

Prema pregledu Glavnog stožera hrvatskog domobranstva za 31 juli ovako je prikazana situacija u 19 časova na području Bosanskog Novog i Prijedora:

> 1 — Bosanski Novi: Situacija je vrlo ozbiljna. Okolne stanice gore. Očekuje se napadaj. Pobunjenici su zauzeli željezničku postaju Dobrljin (oko 600)... Željeznička postaja Svodna u plamenu... Naprave ugljenokopa Lješljani zapaljene...
> ...
> 3 — Prijedor: (oko 19h) Oko Prijedora ustanak. Brzoglasne veze presječene. Ugrožava se željeznička pruga prema Banja Luci. Veze sa Bos. Novim prekinute. Željeznička pruga Prijedor — Banja Luka (na 4 km od Prijedora) zaposjednuta sa oko 300 pobunjenika, naoružanih i mitraljezima. Promet prekinut. Zaposjednuta i cesta između Prijedora i sela Kozarca. Između postaja Prijedor i Kozarac zaustavljena kompozicija vlaka broj 1716 od pobunjenika. Kod sela Garevaca (istočno od Prijedora) viđeno oko 50 četnika [ustanika]. Između Prijedora i Dubice mostovi djelimično porušeni. Oružnička postaja Knežica (sjeverno od Prijedora) napuštena...
> Pruge iz Bos. Novog u svim pravcima djelimično razrušene i neupotrebljive...[11]

Iz ovih se dokumenata jasno vidi koliko je ustanak zbunio neprijatelja. Ustaše se ne osjećaju sigurni ni u gradovima. Svi izvještaji, sve depeše koje upućuju svojim pretpostavljenim komandama, sadrže zahtjev za hitnu pomoć u ljudstvu i naoružanju, jer se osjećaju ugroženim od ustanika i očekuju njihov napad na gradove.

Poslije prvih borbi i prvih uspjeha ustanika na Kozari neprijatelj se povukao u Prijedor, Bosanski Novi, Bo-

[10] Isto, 31/1—5, 1.
[11] Isto, 1/2—2, 1.

sansku Dubicu i druga uporišta. Pod kontrolom ustanika nalazila su se sela koja leže na zapadnim i sjeverozapadnim padinama Kozare. To je ustvari teritorija između Kozare i Prosare s jedne, i rijeke Une i Sane, s druge strane. Ustaničke patrole dopirale su do periferije Prijedora i Bosanske Dubice. Glavne ustaničke snage opsijedale su neprijateljeve garnizone i zatvarale pravce koji iz njih vode u okolna sela. Na taj je način stvorena *prva slobodna teritorija* koja je, kako po prostranstvu tako i po radu koji je na njoj od prvog dana organizovan i razvijan, bila vrlo značajna baza ustanika. Nju su oni branili na taj način što su organizovali položaje za odbranu od neprijateljskih ispada iz obližnjih garnizona. Tako je došlo do formiranja ustaničkih »frontova«, koji pretstavljaju i prve blokade Prijedora, Bosanskog Novog, Bosanske Kostajnice i Bosanske Dubice. Zastrašen ustankom i pošto u prvo vrijeme nije raspolagao nikakvim podacima o ustaničkim snagama, neprijatelj se nije usuđivao da bez većih snaga preduzme napad na oslobođena sela.

Na položajima prema neprijateljevim garnizonima bilo je, pored grupa naoružanih partizana, više stotina nenaoružanih ustanika »vilaša« i »roguljaša«. U narodu se i danas priča o hrabrosti i podvizima tih golorukih ljudi u borbi protiv dobro naoružanih ustaša. Bilo je slučajeva da su nenaoružani ustanici zarobljavali naoružane ustaše, da zasjede naoružane sjekirama dočekuju ustaške patrole, razoružavaju ih i ubijaju. Prvi dani ustanka ostaće u sjećanju naroda Kozare kao najsvjetliji u njegovoj istoriji. Goloruki narod suprotstavio se naoružanom neprijatelju.

Izgleda čudno što se ustanici rješavaju da na taj način brane oslobođenu teritoriju, s obzirom na to da raspolažu sa vrlo malo naoružanja. Svakako bi, s obzirom na naoružanje ustanika i snage neprijatelja u okolnim garnizonima, bolje odgovarao partizanski način ratovanja. Međutim, ustanak je buknuo jednovremeno i masovno, pa je bilo teško organizovati i podvrći jačoj disciplini ovako veliku masu ustanika. Ali najkrupniji razlog za prihvatanje takvog načina borbe ležao je u tome što su ustanici — seljaci bili raspoloženi da brane u prvom redu svoja

sela i svoje kuće. Ovo je, razumije se, bilo uslovljeno stepenom njihove političke svijesti u to vrijeme.

Ovakvim načinom borbe ustanici su uspijevali da odbiju česte napade neprijatelja iz Prijedora, Bosanske Dubice, Dobrljina i drugih garnizona i tako odbrane svoja sela od pljačke i paljevina. Čim bi se pred ustaničkim položajima pojavile ustaše, ustanici su jurišali na njih. Zbog siline njihovog naleta i mnogoglasnog »ura« i »naprijed« ustaše su svakiput bile prisiljene da obustave dalje nastupanje i bježe u grad. Noću su vršeni i ispadi. Takoreći čitav bi narod odlazio u akcije po nekoliko kilometara ispred ustaničkih frontova. Na domaku ustaških garnizona narod se, pod zaštitom naoružanih partizana, spuštao na komunikaciju Prijedor — Kozara — Dubica, po kojoj je neprijatelj samo danju saobraćao, i čitavu noć ih rušio. Sve je, od dijeteta do starca, bilo uključeno u ustanak i doprinosilo borbi protiv neprijatelja. Svi odrasli muškarci bili su svrstani u desetine i vodove. Svaki pojedinac je znao kada i gdje njegova desetina drži položaj. U tom se pogledu slobodno može reći da je ogromna većina ustanika savjesno izvršavala svoje zadatke.

Te frontalne borbe koje je poveo goloruki narod nisu, međutim, mogle da obezbijede jači i dugotrajniji otpor neprijatelju, niti da mu nanesu snažnije udarce. Jedan od mnogih razloga je nedostatak oružja. Ali, narod se, rukovođen partiskom organizacijom, dovijao onim što je imao. Po jedna puška dolazila je na više desetina ljudi sposobnih za oružje. Te rijetke puške su za vrijeme borbi prelazile iz ruke u ruku. Na njima su se smjenjivali najhrabriji borci koje je narod nazivao »puškari«. Oni su hrabrošću i požrtvovanjem stekli ogromnu ljubav i povjerenje naroda. Navešćemo jedan od mnogobrojnih primjera snalažljivosti, dovitljivosti i umješnosti tih ljudi. Milan Kondić[12] sa grupom od oko 20 boraca imao je jednu jedinu pušku. Ova je grupa branila t.zv. »garevički front« od ustaških ispada iz Kozarca. Nekoliko puta su grupe od 30—50 ustaša pokušavale da prodru iz Kozarca preko sela Kozaruše, Balte-Jaruge i G. Garevci. Kondić je uvijek

[12] Milan Kondić danas živi u s. Kozarcu pod Kozarom.

uspjevao da ih sa svojom grupom odbaci. On se na položajima, čija je ukupna širina iznosila blizu 2 km, prebacivao sa jednog mjesta na drugo i sa njih otvarao vatru na neprijatelja. Nešto vatrom svoje puške, a nešto lukavstvom, napadi ustaša su uspješno odbijani. Sličnih primjera bilo je i na ostalim položajima u to vrijeme.

Čitavo područje Kozare, obuhvaćeno plamenom narodnog ustanka, ličilo je na jedinstven borbeni logor. Svaki dan slobode bio je dragocjen, kako u pogledu sticanja iskustva u organizovanju oružane borbe i rada pozadine za front, tako i u pogledu organizovanja privrednog života i političko-prosvjetnog rada u masama. Štićena ustaničkim grudima, prva oslobođena teritorija pretstavljala je ostrvo slobode na kome je počeo da klija novi život. Na Maslin Bairu, jednom od najviših vrhova Kozare, prkosno se vijorila ustanička crvena zastava. Neprijatelj je ovo mjesto nekoliko puta bombardovao i mitraljirao iz aviona ali bez uspjeha.

Starešine ustaško-domobranskih jedinica pratile su sa zabrinutošću ustaničke akcije i registrovali ih u svojim izvještajima. Jedna grupa ustanika, koja je docnije ušla u sastav Dubičke partizanske čete, vodila je po njihovim izvještajima, 5 avgusta borbe sa ustašama na mjestu zv. Kruškovac, jugozapadno od sela Aginaca, sreza Bosanska Dubica. Tom prilikom »poginuo je jedan ustaša a drugi je ranjen u lijevu nogu sa streljivom »Dum-dum« . . .« Istog dana »nađen je lješ vodnika dobrovoljačke satnije (ime nije ustanovljeno do sada) kod sela Aginaca, kotar Bos. Dubica . . .« Ova grupa ustanika je 7 avgusta izvršila i akciju na putu Bos. Dubica — Bos. Kostajnica kod potoka Mlječanica.[13]

U vrijeme frontalnih borbi vojno rukovodstvo na Kozari sačinjavali su Osman Karabegović i Mladen Stojanović. Oni su se nalazili u selu Veliko Palančište i neposredno uticali na razvoj borbi na prijedorskom sektoru. Borbama u Dubičkom srezu rukovodili su Boško i Miloš Šiljegović, a u Bosanskonovskom Josip Mažar-Šoša.

---

[13] Zbornik IV/1, 595, dok. 266.

Ranko Šipka, komandant Udarnog bataljona 2 krajiškog NOP odreda; poginuo 1944 kao zamjenik komandanta 4 krajiške divizije, — narodni heroj

Uviđajući potrebu za elastičnijim načinom vođenja borbe, Osman Karabegović i Mladen Stojanović su donijeli odluku — koja je uskoro i privedena u djelo — da se od naoružanih partizana iz Prijedorskog sreza odabere 10 najboljih boraca i od njih formira *udarna desetina*. Predviđeno je da ona ne bude vezana za određene položaje, već kao rezerva da interveniše gdje se za to ukaže potreba na području cijelog sreza. Desetina se često probijala noću u pozadinu neprijatelja i izvršavala specijalne zadatke. Na čelu joj se nalazio Ivica Marušić-Ratko, a njegov je zamjenik bio Ranko Šipka. U njoj su se nalazili: Vaskrsija Marić, Rade Kondić, Kojo Medić, Milan Kitonić i drugi. Narod je ovu desetinu, zbog prirode njenih zadataka i čestog prebacivanja sa položaja na položaj, prozvao »leteća«. Ona je 13 avgusta napala kod sela Palančišta, srez Prijedor, jedno njemačko-ustaško odjeljenje. Neprijatelj je imao »više ranjenih vojnika, od kojih su 3 njemačka vojnika podlegli ranama«.[14] 15 avgusta organizovala je zajedno sa drugim ustanicima zasjedu na ulazu u Veliko Palančište i dočekala jednu jaču ustaško-njemačku kolonu koja je uz podršku artiljerije sa položaja kod Prijedora pokušala da zauzme ustaničke položaje. Borci su se pritajili u zasjedi sve dok neprijateljska kolona nije ušla među njihove položaje, a tada su osuli na nju plotunsku paljbu, izvršili juriš prije nego što je neprijatelj uspio da se pribere i natjerali ga u panično bjekstvo ka Prijedoru. U borbi je ranjeno 11 neprijateljskih vojnika od kojih je 5 (3 Nijemca i dvojica ustaša) ubrzo podleglo ranama. Od ustanika je poginuo Vaskrsija Marić, jedan od najpopularnijih i najhrabrijih boraca Prijedorskog sreza. Ovog dana je oko 1 sat jedna grupa ustanika (početkom septembra ušla u. sastav Novsko-lješanske) napala željezničku stanicu Volinje i stražu kod željezničkog mosta i vojnog skladišta.[15]

Poslije prvih uspješno izvedenih akcija Udarne desetine pokazalo se da su ovakve jedinice znatno pokre-

---

[14] Isto, 596, dok. 266.

[15] Isto, 647, dok. 295.

tljivije, a da im je i način dejstva mnogo efikasniji od onoga koji su primjenjivale teritorijalne jedinice. Ovo iskustvo je navelo rukovodstvo na uspostavljanje jedinstvene komande nad svim borbenim grupama na Kozari. Odluka o tome donesena je 15 avgusta u selu Međuvođe, Dubički srez, na partiskoj konferenciji kojom je rukovodio Osman Karabegović. Prisutni su bili delegati sa područja cijele Kozare. Tako je formiran *Kozarski partizanski odred* u čiji su štab izabrani Mladen Stojanović i Osman Karabegović. Na konferenciji je takođe zaključeno da se po primjeru Udarne desetine iz Prijedorskog sreza formiraju i u ostalim srezovima slične jedinice, i da se naročita pažnja pokloni izboru ljudstva i pokretljivosti tih jedinica, jer će se pomoću ovih mjera postepeno preći sa frontalnih borbi na partizanski način ratovanja kao daleko povoljniji. Ova je orijentacija bila potpuno pravilna i nužna, a potvrdili su je i događaji koji su uskoro uslijedili.

Treba nekoliko riječi reći posebno o radu partiske organizacije. Prilagođavajući svoj rad uslovima u kojima se borilo i živjelo, organizacija je razvijala vrlo živu aktivnost u masama. Osnovno sredstvo agitacije bio je živi primjer komunista i njihov svakodnevni rad u narodu na objašnjavanju ciljeva oslobodilačke borbe. Ostala propagandno-agitaciona sredstva bila su tada još nerazvijena. Postojala su tri radioaparata preko kojih su svakodnevno slušane vijesti Radio Moskve i Londona. Postojao je izvjestan tehnički aparat koji je umnožavao i rasturao radio vijesti po svim selima i ustaničkim jedinicama. Članovi Partije i SKOJ, formirani u grupe agitatora, obilazili su svakodnevno položaje i pozadinu kao i izbjegličke logore, čitali im radio vijesti i objašnjavali aktuelnu političku situaciju. Na svakom se mjestu energično borilo protiv pojava šovinizma, neshvatanja i nerazumijevanja značaja bratstva i jedinstva. Trebalo je mnogo upornog i sistematskog rada i ubjeđivanja da narod i partizani shvate da za ustaške zločine nije kriv muslimanski i hrvatski živalj. Navešćemo ovdje jedan konkretan primjer. Za vrijeme

frontalnih borbi jedna je grupa partizana zarobila na cesti Banja Luka — Prijedor cestara Husku Grbića, koji je kao službenik NDH bio naoružan puškom. On nije bio ustaša i oružje je predao bez otpora. Čim se čulo da je zarobljen, bilo je raznih komentara. Mnogi su smatrali da ga odmah treba ubiti. Između ostalih teško je bilo u suprotno ubijediti i Radu Kondića, docnijeg slavnog komandanta 5 kozarske brigade i narodnog heroja. Baš tih dana ustaše iz Kozarca, odakle je i Huska rodom, ubile su majku i rođenog brata Rada Kondića. Pa ipak su i Rade Kondić i mnogi drugi kozarski borci poslije dugog i strpljivog ubjeđivanja prihvatili stav komunista da bi pokret od Huskine likvidacije imao samo štete i da se ustanici ne bi ni po čemu razlikovali od ustaša ako bi činili takve i slične postupke. Puštanje Huske na slobodu veoma je povoljno odjeknulo među muslimanima u Prijedoru i Kozarcu. Ovaj i mnogi slični primjeri doprinosili su pravilnijem shvatanju linije bratstva i jedinstva kod ustaničkih masa. Na takvim se primjerima temeljila naša politika bratstva i jedinstva, a pomoću njih su kozarski borci shvatili politiku Partije i veličinu naše borbe.

Za vrijeme frontalnih borbi rukovodstvo ustanika je, pored ostalog, vodilo računa i o privrednom životu na oslobođenoj teritoriji. Dio stanovništva koji nije bio uključen u odbranu sela i nije bio neposredno vezan za položaj, bavio se redovnim poljskim poslovima. Pred njega su se postavljali krupni zadaci. Trebalo je obezbijediti ishranu brojne ustaničke vojske koja je branila sela, a zatim smjestiti i snabdjeti najosnovnijim potrebama stotine porodica koje su izbjegle iz sela koja ustanici nisu kontrolisali. U cilju ishrane vojske i izbjeglica organizovane su kuhinje koje je narod obilato snabdijevao namirnicama. Kozarski su seljaci pokazali veliku ljubav prema svojoj ustaničkoj vojsci i izbjeglicama. Skupljanje ljetine organizovano je preko domaćina koji su u toku ustanka stekli povjerenje naroda. Ustanici su pomagali da se poljski radovi na vrijeme obave, te je u jeku borbi uspješno završena žetva i vršidba.

NAPAD NEPRIJATELJA NA KOZARU I NAPUŠTANJE FRONTALNIH BORBI

Zamah ustanka u Bosanskoj Krajini i uspjesi koje su ustanici već upočetku imali natjerali su neprijatelja da preduzme opsježnije mjere za razbijanje blokade gradova, normalizovanje saobraćaja i ugušenje ustanka uopšte. Glavni stožer Ministarstva hrvatskog domobranstva izdao je 14 avgusta »Zapovijed — opća direktiva za zajednički rad domobranstva i ustaških postrojbi po završenom oslobođenju Bos. Petrovca«. Po ovoj direktivi: »General Rumler preuzima zapovjedništvo nad svim jedinicama (domobranskim i ustaškim) koje djeluju, i novopridošlim, na prostoru između r. Sane i Une (izuzev četa upotrebljenih za osiguranje željezničke pruge Bihać — Kostajnica) . . . Zadaća generala Rumlera: a) osiguranje prostora između Sane i Une sjeverno od linije: Ključ — Bos. Petrovac — Kulen Vakuf (zaključno), držeći važna mjesta i raskrsnice puteva na ovom prostoru, osobito komunikacije koje iz Bihaća, B. Krupe, Prijedora, Sanskog Mosta i Ključa izvode prema Bos. Petrovcu i da je promet ovim komunikacijama osiguran; b) ovo isto važi za komunikaciju Bihać — Kulen Vakuf; c) očistiti označeni prostor od pobunjenika, težeći da se saznaju imena onih četnika i komunista koji su ustanak organizovali i pohvatati ih; d) organizovati redovitu obskrbu prema raspoloživim prevoznim sredstvima: iz Prijedora šumskom željeznicom do istaknutog obskrbnog uporišta kod Sanice, ili pak preko Bihaća. Za izvršenje ovih zadataka stavlja se rok do zaključno 18 kolovoza. 19 kolovoza počinje akcija daljeg prodiranja prema Drvaru . . .« U direktivi se, zatim, postavljaju zadaci »Grupi generala Lukića«, koja ima da zauzme najvažnije tačke na komunikaciji Vel. Popine — Srb — Dobro Selo — D. Lapac i uspostavi vezu sa Kulen Vakufom, »zaprečujući ujedno uzmicanje pobunjenika iz Bosne preko Une u Liku«. »Grupa podpukovnika Metzgera« imala je da prodire »iz Livanjskog Polja u pravcu Bos. Grahova (Grahovo Polje) a djelovi ove grupe u Glamočkom Polju da zapriječe uzmicanje pobunjenika iz Petrovca ka jugoistoku«. Dijelovi domobranstva iz

Knina imali su »da svojom akcijom u pravcu Strmice zapriječe uzmicanje pobunjenika iz Drvara prema jugu«, a Bosansko divizisko područje »da sa svojim raspoloživim snagama pojača grupu i akciju generala Rumlera snagama iz Jajca i Varcar Vakufa [Mrkonjić Grada] prema otsjeku: Ključ — Mlinište [Mliništa] sprečavajući uzmicanje pobunjenika u istočnom pravcu«. Za razbijanje ustaničkih snaga na području Dubica — Kostajnica — Novi — Prijedor određena je »Grupa podpukovnika Neubergera«, kojoj je posebno ukazano na značaj čišćenja okoline rudnika Lješljani, prostora južno od Dubice i okoline Volinja.[16]

Međutim, dok su neprijateljske jedinice izvršavale ove zapovijesti, ustanici na sektoru Kozare nisu pasivno iščekivali njihove napade, već su preduzimali smjele akcije u cilju uništavanja neprijateljskih vojnika, kao i radi snabdijevanja oružjem koje su otimali od neprijatelja, rušenja njegovih komunikacija i drugih objekata. 19 avgusta Udarna desetina se nalazila u zasjedi kod sela Orlovci na drumu Prijedor — Kozarac. Kad se iznenada pojavio njemački kurir na motociklu, Rade Kondić ga je prvim hicem ubio i zaplijenio pušku i motocikl. To je prva puška koju su kozarski partizani skinuli sa pripadnika Hitlerovog »Vermahta« (Wehrmacht). 20 avgusta su ustanici napali kod željezničke postaje Svodna neprijateljsku stražu i prekinuli telefonsku liniju pri ulazu na željezničku stanicu Svodna. 21-og je vođena borba sa njemačkom pješadijom i ustaško-domobranskom artiljerijom (ove neprijateljske snage napadale su sa linije Kozarac — Svodna u pravcu planine Kozare). Oko 18 časova neprijatelj je bio prinuđen da se povuče u Prijedor. Ovog dana se uopšte osjeća jača neprijateljska aktivnost što je svakako posljedica spomenute direktive Glavnog stožera. 22 avgusta oko 15 časova ustanici su kod sela Mrakodola razbili neprijateljske snage jačine oko jedne čete koje su se poslije toga povukle u Kostajnicu. Noću 22/23 avgusta napali su željezničku stanicu Volinja, željeznički most preko Une i vojničke magacine u Volinji. U borbi, koja je vođena cijelu noć, učestvovao je i odred njemačke voj-

[16] Isto, 571—573, dok. 257.

ske koji se nalazio u oklopnom vozu na željezničkoj stanici. Jedna grupa od oko 40 ustanika napala je 23 avgusta željezničku prugu i most između Dobrljina i Bos. Novog, kod sela Ravnice, gdje je digla željeznički most u vazduh i porušila dio željezničke pruge.[17]

22 i 23 avgusta je došlo do jakih sukoba gotovo na svim ustaničkim položajima oko Kozare. Ustanici su se odupirali daleko nadmoćnijim neprijateljskim snagama i nanosili im gubitke, ali su se morali i povlačiti, zajedno sa narodom, prema grebenu Kozare. Starci, žene i djeca napuštali su kuće i sklanjali se u šumu jer su ustaše palile i ubijale sve odreda. Ustanici se ni pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga nisu demoralisali iako su pojedinci pokazali svoje pravo lice čim je neprijateljska artiljeriska vatra otpočela da tuče ustanička sela. Ti su plašljivci počeli odmah da ističu bijele zastave na svoje kuće u znak predaje. Međutim, takvi malobrojni slučajevi nisu mogli umanjiti borbeno raspoloženje ustanika koji su, i pored vatre neprijateljske artiljerije i njegovog pritiska, vrlo često ostajali na položajima sa koljem i sjekirama u rukama i otstupali tek po naređenju svojih komandira »puškara«.

Obostrana vatra stišala se 23 avgusta uveče. Otpor ustanika je popustio, ali neprijatelj nije produžio nastupanje već se zadržao na padinama planine, posio potkozarska sela i odatle obezbjeđivao komunikacije koje iz okolnih gradova vode prema Kozari. Neprijatelj je otpočeo da pali sela, tako da su se oko Kozare dizali visoko u nebo plameni jezici. Šuma je bila puna izbjeglog naroda. Ova neprijateljska ofanziva bila je zaista vatreno krštenje čitavog naroda Kozare.

Poslije zastoja neprijateljskog napada naoružani partizani su prema naređenju štaba Kozarskog partizanskog odreda dobili zadatak da se prikupe na unaprijed određenim mjestima na visovima Kozare. Partizanske grupe iz Prijedorskog sreza prikupile su se sjeverozapadno od vrha Maslin Bair, one iz Dubičkog sreza, pod komandom Boška i Miloša Šiljegovića, na Pogledjevu, a grupa Josipa

[17] Isto, 648—650, dok. 295.

Mažara-Šoše uspjela je da se zabaci neprijatelju za leđa i zadrži se na terenu Bosanskonovskog sreza. Štab odreda koji se nalazio sa prijedorskim partizanima podijelio je partizane sa teritorije Prijedorskog sreza na dvije grupe. Ivica Marušić-Ratko, sa 30 partizana, krenuo je u pravcu Karana, na sektor Bosanskonovskog sreza, sa zadatkom da na tom području djeluje u narodu i razvija partizansku aktivnost. Druga, veća grupa, od oko 40 partizana, krenula je sa Osmanom Karabegovićem i Mladenom Stojanovićem preko Kozare, u pravcu jugoistoka i poslije napornog marša, koji je trajao 48 časova, stigla na određeno mjesto i zalogorovala jugoistočno od Lisine (k 978) u jednoj šumskoj kolibi.

Prije i za vrijeme povlačenja partisko rukovodstvo je održalo sastanak sa onim članovima Partije i ostalim pozadinskim radnicima koji su predviđeni da ostanu na okupiranom području. Njima je objašnjeno zašto treba da ostanu u pozadini, kakvi su im osnovni zadaci, kako treba da organizuju dalji rad sa narodom, kako da kriju žito i ostalo od okupatora, kako da održavaju vezu sa partizanskim jedinicama itd.

Napuštanje frontalnih borbi pretstavlja prelomni momenat u razvoju ustanka na Kozari. Poslije neprijateljske ofanzive uslijedio je predah, od 24 avgusta do 26 septembra, koji je iskorišćen za reorganizaciju i sređivanje Kozarskog partizanskog odreda. Od svih naoružanih partizana na Kozari formirane su 4 grupe i to: prva na Lisini, druga na Mednjaku, treća na Vitlovskoj Kosi i četvrta na Karanu. Između štaba odreda i ovih grupa postojala je stalna kurirska veza. Rad u grupama se odvijao prema uputstvima i direktivama štaba odreda.

FORMIRANJE ČETA, PROMJENA NAZIVA ODREDA I NJEGOVA AKTIVNOST DO KRAJA NOVEMBRA 1941

Odmah poslije povlačenja naših snaga ka grebenu Kozare štab odreda je, na temelju ličnog uvida i izvještaja iz svih grupa, ocijenio da se, s obzirom na moralno-političko stanje, disciplinu i brojno stanje grupa, može

pristupiti formiranju četa. Radi toga je održao na Lisini početkom septembra savjetovanje sa rukovodstvom sve četiri grupe. Na njemu je odlučeno da se od postojećih grupa formiraju tri partizanske čete i to: 1-va (Prijedorska) na Mednjaku, 2-ga (Dubička) na Vitlovskoj Kosi i 3-ća (Novsko-lješljanska) na Karanu. Dobar broj boraca iz partizanske grupe na Lisini dobio je razne rukovodeće položaje, dok su ostali raspodijeljeni u sve tri čete. Sada je na Lisini ostao samo štab odreda sa manjim osiguranjem i kuririma.

Formiranje prvih četa pretstavlja značajan korak u razvoju ustanka na Kozari. Nove, bolje i podesnije organizacione forme, odabiranje i pravilna raspodjela kadra, bili su samo dio zadatka koji je trebalo riješiti u ovom kratkom periodu.

Uporedo sa ovim mjerama izvođena je svakodnevno i borbena obuka, pri čemu je naročita pažnja poklonjena onim borcima koji nisu služili u bivšoj vojsci. I partisko-politički rad je bio svestran i intenzivan. U četama su formirane partiske ćelije koje su vrlo ozbiljno shvatile zadatak i uz pomoć rukovodstva uspješno ga sprovodile u život. Rezultati vaspitno-političkog rada u četama bili su vrlo dobri i brzo su se odrazili na porast političke svijesti partizana i njihovo borbeno raspoloženje. Može se slobodno reći da su prve partizanske čete na Kozari bile u svakom pogledu primjerni borbeni kolektivi. U njima su se knežpoljski seljaci relativno brzo prevaspitali u borbene i politički svjesne borce. Četne konferencije stalno su korišćene kao forme vaspitno-političkog rada. Na njima su kritika i samokritika bile osnovno sredstvo za borbu protiv najrazličitijih slabosti. Svakodnevni sistematski vojnički i politički rad u četama bio je nužan i koristan. Međutim, štab odreda je, sasvim pravilno, nastojao da se sve te organizacione mjere i ostale pripreme što prije privedu kraju. Predah nije smio biti suviše dug. Ovo utoliko prije što je i neprijateljeva propaganda dobro koristila nastalu situaciju za dezinformisanje i demoralisanje masa. Neprijateljevi telali su poslije napuštanja frontalne borbe razglasili kako na terenu Kozare više nema partizana jer su u protekloj ofanzivi dijelom uništeni, a

dijelom pobjegli u Srbiju itd. Ovakvoj se propagandi lako moglo nasjesti tim prije što čitav mjesec dana kozarski partizani stvarno nisu ni izvodili akcije. Jače partizanske snage nisu se uopšte pojavljivale u selima, ali su i u tom periodu partizanske patrole upućivane prema neprijateljevim garnizonima i ostalim uporištima, radi izviđanja i prikupljanja podataka.

Situacija je neodložno nametala razvijanje što svestranijeg političkog rada u narodu i nastavljanje borbe. Trebalo je iskoristiti i neprijateljevu slabost koja mu nije dozvoljavala da se na dubljem prostoru Kozare upušta u borbu sa ustanicima. Radi toga je štab odreda zakazao 26 septembra smotru jedinica na Pastirevu. Na istom je mjestu tog dana organizovan i veliki narodni zbor na koji je došao narod iz svih sela Bosanskonovskog sreza. Tom je prilikom 3 četa položila svečanu partizansku zakletvu, dok su 1 i 2 četa to učinile ranije. Smotra partizanskih četa i narodni zbor bili su lijepa i značajna manifestacija i veoma povoljno su se odrazili na prisutne. Narod je video na okupu 300 dobro naoružanih i dobro obučenih partizana svrstanih u čete, a to je kod njega izazvalo oduševljenje i podiglo borbeni moral, dok je istovremeno poslužilo i kao veoma efikasno sredstvo za razbijanje lažne neprijateljeve propagande i zlonamjernih glasova o uništenju partizana.

Neposredno poslije svečane smotre i završetka narodnog zbora sve tri čete su pošle u akciju na željezničku prugu između Dobrljina i Volinja. One su dobile zadatak da na pruzi postave zasjede i unište transport ratnog materijala koji se tuda upućuje. Međutim, uslijed nebudnosti prethodnice, čete su u toku pokreta otkrivene tako da su uspjele da postave na prugu samo jednu minu. Ali i ona je, zbog neumješnosti i nemanja iskustva prvih minera, eksplodirala prije nailaska voza. Čete su se poslije toga povukle sa pruge po naređenju štaba odreda. Iako se ova akcija završila bez uspjeha, ona je značajna po tome što pretstavlja početak aktivnosti kozarskih partizanskih četa. Ovom akcijom otpočinju, zapravo, smjela, energična i sve češća dejstva kozarskih partizana na neprijateljeva uporišta i komunikacije.

Po povratku sa pruge čete su pošle na svoje terene, gdje su po naređenju i uputstvima štaba odreda imale da razviju punu aktivnost — da u zasjedama sačekuju neprijatelja, da ruše komunikacije, napadaju manja uporišta i osiguranja koja je on držao duž komunikacija itd.

Iz daljeg izlaganja vidjeće se da su direktive štaba odreda potpuno sprovedene u život i da su čete u pogledu vojničke aktivnosti pokazale vanredno veliku inicijativu. Od konca septembra 1941 pa sve do početka neprijateljske ofanzive, juna 1942, nije protekao skoro nijedan dan ni noć, a da se na području Kozarskog partizanskog odreda ne izvede manja ili veća akcija. Te brojne akcije najubjedljivije pokazuju svu širinu inicijative koju je razvijao rukovodeći kadar, pa i svaki partizan kao pojedinac. Čete preduzimaju akcije na pojedina uporišta bilo po odobrenju i saglasnosti štaba odreda, samostalno, ili u sadejstvu sa drugim četama. Navodimo samo neke akcije, pošto za sve borbe iz ovog perioda nema pouzdanih dokumenata niti potrebnih podataka da bi se sigurnije rekonstruisale.

Druga (Dubička) četa napala je 30 septembra oružničku kasarnu u s. Drakseniću. Kasarna je zapaljena, a posada od 8 oružnika zarobljena i razoružana. Međutim, poslije povlačenja partizana iz sela neprijatelj je ponovo posio ovo mjesto.

Noću 7/8 oktobra ista četa, ojačana jednim vodom 1-ve (Prijedorske) čete, ponovo je napala neprijateljevo uporište Draksenić koje je ovaj poslije prvog napada partizana ponovo posio ali jačim snagama. Pored toga, njegova se posada dobro utvrdila u kamenim kućama oko bivše kasarne. Žestoka borba trajala je čitavu noć. Partizani su nekoliko puta jurišali ali bez uspjeha, jer je posada u kamenim zgradama davala snažan otpor. Ujutru su se partizani povukli. U ovoj je akciji ranjen Mile Biga, a poginuo je Milan Kitonić, član KPJ, jedan od istaknutih ustanika iz Prijedorskog sreza. Neprijateljevi gubici nisu utvrđeni.

Noću 8/9 oktobra 3 (Novsko-lješljanska) četa, ojačana 1 vodom Prijedorske čete, napala je željezničku stanicu Svodna na pruzi Bosanski Novi — Prijedor. Nepri-

jateljska posada je zarobljena i razoružana, a željeznička stanica zapaljena. U ovoj je akciji zaplijenjen prvi mitraljez na Kozari.

U međuvremenu je bilo još nekoliko manjih akcija, postavljeno je nekoliko uspjelih zasjeda i razoružano nekoliko neprijateljskih patrola.

Sve ove akcije su bile vrlo značajne jer je, pored vojničkog i političkog uspjeha, zaplijenjeno i prilično oružja što je omogućilo formiranje 4 (Kostajničke) čete, koja je dobila zadatak da djeluje u okolini Bosanske Kostajnice, i 5 (Gradiške) čete.

U oktobru je oblasno rukovodstvo Partije za Bosansku Krajinu odlučilo da od postojećih partizanskih oružanih snaga na terenu Krajine formira tri narodnooslobodilačka partizanska odreda: 1 krajiški NOP odred na teritoriji između Prijedora, Bihaća, Bosanskog Grahova, Prekaje, Srnetice, Gornje Sanice i Sanskog Mosta; 2 krajiški NOP odred (dotada Kozarski NOP odred) na teritoriji između Bosanske Gradiške, Bosanske Kostajnice, Bosanskog Novog, Prijedora i Banje Luke i 3 krajiški NOP odred na teritoriji između Motajice, Banje Luke, Ključa, Glamoča, Kupresa, D. Vakufa, Skender Vakufa i Doboja.[18]

2 krajiški NOP odred ostao je u istom sastavu koji je imao kao Kozarski partizanski odred, tako da je ustvari promijenjen samo naziv odreda.

Produžavajući dejstva na svom terenu, odred je glavnim snagama napao 23 oktobra s. Podgradci, gdje se nalazila pilana koja je radila punim kapacitetom isključivo za Nijemce. Napadom je rukovodio štab odreda. Neprijateljsko uporište je branila jedna kombinovana satnija jačine 130 vojnika, sastavljena od vojnika iz Banjalučke, Požeške i Bjelovarske doknadne (dopunske) bojne, zatim ustaše, oružnici i milicija u jačini od oko 150 ljudi, ukupno oko 280 vojnika. Ključ odbrane, koja je bila dobro organizovana, sačinjavalo je nekoliko zgrada od tvrdog materijala (škola, kasarna itd), koje su bile u vrlo dobroj međusobnoj vatrenoj vezi.

[18] Potpukovnik Pero Morača: Organizacioni razvitak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda u Bosanskoj Krajini u 1941 i 1942 godini, VIG 1/1950, 104.

U ranijim akcijama partizani su napadali pretežno noću. Napad je otpočinjao obično između 22 i 23 časa, težeći da se zadatak izvrši u toku noći i jedinice povuku pre zore. Međutim, napad na Podgrace otpočeo je tačno u podne. Prije polaska na uporište sve su jedinice bile postrojene na jednom proplanku gdje im je komandant odreda, Mladen Stojanović održao govor, koji je sve oduševio. Borcima je skrenuta pažnja na odnos prema mještanima, držanje u borbi, postupak prema zarobljenicima, postupak sa plijenom itd.

Podgradci, koji se nalaze pod samom Kozarom na njenim istočnim padinama, opkoljeni su sa tri strane šumom, a to je omogućilo partizanima da izvrše podilaženje i približavanje u toku dana. Neprijatelj ih je otkrio tek pošto su se bili razvili za borbu i izišli na jurišni položaj. Juriš partizana uslijedio je jednovremeno sa svih strana. U borbi koja je trajala cijelo poslije podne, partizani su zauzeli pilanu i veći dio naselja. Jedino nisu uspjeli da likvidiraju oko 40 ustaša i oružnika u školi koja je bila od kamena i dobro uređena za odbranu. Ona se nalazila na uzvišenju i dominirala je čitavom okolinom tako da se teško mogla zauzeti bez teškog naoružanja koje partizani nisu tada imali. I pored toga što se neprijateljska posada održala u školi, uspjeh u napadu na Podgrace bio je ogroman. Veći dio posade, 30—40 neprijateljevih vojnika, bio je dijelom pobijen, a dijelom zarobljen. Zaplijenjena je i prilična količina ratnog materijala, a postrojenja pilane su uništena. Ovo je ustvari bio prvi napad kozarskih partizana na veće naseljeno mjesto. U njemu je stečeno iskustvo koje je korisno primijenjeno u kasnijim napadima. Na kraju treba naglasiti da je ovaj uspješan napad snažno odjeknuo kako među borcima, tako i u narodu.

Neprijatelj je ovim napadom bio ozbiljno pogođen. Evo šta o njemu kaže Stožer Vrbaske divizije, koji se nalazio u Banjoj Luci, u svom izvještaju od 24 oktobra:

> Juče u 13 sati navodno oko 3000 četnika (ustanika — prim. R. B.) iz Kozare planine izvršili su napad na selo Podgradci (jugozapadno od Bosanske Gradiške) opljačkali i zapalili industriju drva »Našička«, kao i samo selo, koje su konačno u 17 sati zauzeli... Prema izvještaju zapovjednika

otsjeka Bosanska Dubica — Bosanska Gradiška (bojna 5 pješačke pukovnije, u Podgradcima je bila jedna kombinirana satnija banjalučke, požeške i bjelovarske doknadne bojne sa 130 vojnika i 150 pušaka koje su bile dodijeljene radnicima pilane »Našičke«. Ovo je sve sinoć zarobljeno.[19]

Pošto su se partizani povukli, neprijatelj je ponovo posio ovo uporište.

U toku novembra snage odreda su neprekidno narastale i kalile se kroz stalne borbe. Od novopridošlih boraca formirana je i 6 (Moštanička) četa, tako da se u novembru 1941 nalazilo u odredu šest četa. One su, kako po brojnom stanju i naoružanju, tako i po borbenosti i moralno-političkoj čvrstini, bile sposobne za izvršavanje i težih i većih zadataka. U to vrijeme čete su imale sljedeći raspored[20]:

Prva (Prijedorska) četa, koja je brojala 115 boraca naoružanih sa 85 pušaka, 1 puškomitraljezom, 20 bombi i 4.500 metaka, dejstvovala je na području Prijedorskog sreza. Zadatak joj je bio da kontroliše komunikacije Prijedor — Bosanska Dubica i Prijedor — Banja Luka, da pomoću zasjeda i prepada napada neprijatelja i nanosi mu gubitke. Imala je, sem toga, da stalno ometa željeznički saobraćaj na pruzi Prijedor — Banja Luka.

Druga (Dubička) četa — jačine 120 boraca naoružanih sa 80 pušaka, 1 puškomitraljezom, 15 bombi i 5.000 metaka — dejstvovala je zajedno sa 6 (Moštaničkom) četom u Dubičkom srezu sa zadatkom da sprečava neprijatelju upad u sela na tom području. Pored toga, njima je naređeno da blokiraju neprijateljske posade u Bosanskoj Dubici i Drakseniću i ometaju saobraćaj na komunikacijama: Bosanska Dubica — Jasenovac, Bosanska Dubica — Prijedor i Bosanska Dubica — Bosanska Gradiška.

Treća (Novsko-lješljanska) četa — jačine 170 boraca, naoružanih sa 125 pušaka, 1 mitraljezom, 1 puškomitraljezom, 40 bombi i 7.000 metaka — imala je da dejstvuje na teritoriji Bosanskonovskog sreza, sprečavajući saobraćaj na putevima Dobrljin — Bosanska Kostajnica i Bo-

[19] AVII, 23/1—1, 3.
[20] Zbornik IV/2 139—142, dok. 56.

sanski Novi — Prijedor, kao i na željezničkoj pruzi Prijedor — Volinja. Ona je, dalje, imala da vrši blokadu neprijateljskih posada u Bosanskom Novom, Dobrljinu, Lešljanima, Blagaju i Svodnoj i da aktivnim dejstvima sprečava neprijatelju prodor u okolna sela.

Četvrta (Kostajnička) četa, koja je brojala 95 boraca sa 75 pušaka, 1 puškomitraljezom, 25 bombi i 4.500 metaka, držala je obruč oko Bosanske Kostajnice i kontrolisala drum Bosanska Kostajnica — Dobrljin.

Peta (Gradiško-omarska) četa — jačine 110 boraca sa 95 pušaka, 1 puškomitraljezom, 10 bombi i 10.000 metaka — dejstvovala je na teritoriji Gradiškog i dijelu Prijedorskog sreza (područje između Kozarca i Ivanjske). Imala je da kontroliše komunikacije Banja Luka — Kozarac, da blokira neprijateljske posade u Podgradcima i Turjaku i sprečava im međusobnu vezu. Sem toga, ona je dobila zadatak da se spušta u Lijevče Polje i na komunikaciju Banja Luka — Bosanska Gradiška na kojoj će postavljati zasjede, vršiti prepade na manje neprijateljske kolone i ometati saobraćaj.

Šesta (Moštanička) četa bila je najmlađa. Imala je svega 60 boraca, sa 50 pušaka, 5 bombi i 2.000 metaka, a zadatak joj je bio da u sadejstvu sa 2 (Dubičkom) četom dejstvuje na dijelu Dubičkog, a sa 5 četom na dijelu Gradiškog sreza, da ometa saobraćaj na komunikacijama Bosanska Gradiška — Bosanska Dubica i Bosanska Gradiška — Podgradci.

Na čelu četa stajali su štabovi četa (komandir, komesar i njihovi zamjenici), na čelu vodova komandiri vodova, a na čelu desetina desetari. Pri štabovima četa nalazila su se bolnička odjeljenja koja su sačinjavali bolničar i nosioci ranjenika (po dva za svaki vod), zatim pionirska desetina i komora (2—3 kuvara i četni ekonom).

Odred je ukupno imao: 670 boraca, 510 pušaka (vojničkih), 5 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 115 bombi i 33.000 metaka.

Štab odreda je davao zadatke putem direktiva samo orijentirno, a čete su bile dužne da na osnovu tih direktiva razvijaju što širu aktivnost i da inicijativno preduzimaju napade na neprijatelja na dodijeljenim sektorima.

Čete 2 krajiškog NOP odreda su kroz stalne borbe oslobodile veliki broj sela oko Kozare i tako stvorile povoljne uslove za još snažnije i veće napade na komunikacije koje su vezivale Bosnu sa Hrvatskom. Sve snažniji napadi i sve šira i intenzivnija politička aktivnost u narodu zabrinjavali su neprijatelja kome je postalo jasno da su ustaničke snage na Kozari znatno ojačale. Pošto je teritorija na kojoj je odred dejstvovao pretstavljala veoma važno područje za neprijatelja — Kozara je pretstavljala klin u neposrednoj blizini najvažnijih saobraćajnih arterija Hrvatske i njenih životnih centara — to se on pripremao da preduzme mjere da bi suzbio partizansku aktivnost.

Uspjeh kozarskih partizana u napadu na Podgrace poslužio mu je kao neposredni povod za »čišćenje« Kozare od partizana, 25 oktobra, svega dva dana poslije akcije na Podgrace, Stožer Vrbaske divizije javlja:

> Kako se u Kozari planini kriju jake grupe odmetnika, koje su 23 o.m. napale i zauzele selo Podgradce, priprema se u zajednici sa njemačkim snagama akcija čišćenja toga prostora.[21]

Napadi na komunikacije, kidanje veza, napadi na neprijateljeve vojne transporte i likvidacija pojedinih uporišta, kako na području 2 krajiškog NOP odreda, tako i na područjima ostalih partizanskih odreda u Bosanskoj Krajini, primorali su neprijatelja da pojača garnizone na teritoriji cijele Bosanske Krajine. Pojačanja su dovlačena iz rejona koji nisu, ili ne bar u tolikoj mjeri, bili zapaljeni narodnim ustankom. Tako je raspored neprijateljskih snaga u novembru 1941 bio u Bosanskoj Krajini ovakav:

Banja Luka: stožer 2 zbornog područja, Banjalučka doknadna bojna (dopunski bataljon) i 3 bitnica (baterija) 7 topničkog sklopa (artiljeriski divizion); stožer 10 pješačke pukovnije i 6 satnija u Sitnici, 18 satnija u Ham Kolima, 19 satnija u Krupi na Vrbasu i 21 satnija u Čelincu. Ukupna jačina oko 1.500 vojnika i 4 topa.

[21] AVII 24/1—1, 3.

Bosanska Gradiška: stožer 1 bojne 10 pješačke pukovnije sa 1 i 2 satnijom; 3 satnija u s. Podgradci; 18 satnija 5 pješačke pukovnije u s. Orahovo, na komunikaciji Bosanska Gradiška — Bosanska Dubica. Svega 800 vojnika.

Bosanska Dubica: 9 satnija 11 pješačke pukovnije i 7 satnija 5 pješačke pukovnije, a 1 satnija 11 doknadne bojne u s. Draksenić. Svega 600 vojnika.

Bosanska Kostajnica: 5 satnija 5 doknadne bojne i 2 bitnica 7 topničkog sklopa; 1 bojna Hrvatske legije u s. Volinja. Svega 1.600 vojnika i 4 topa.

Bosanski Novi: stožer 1 bojne 12 pješačke pukovnije sa dve satnije i jednom bitnicom 7 topničkog sklopa; 10-ta satnija 11 pješačke pukovnije u s. Svodna; 3-ća bojna Hrvatske legije u s. Lješljani. Svega 1.500 vojnika i 4 topa.

Prijedor: 1 bojna 11 pješačke pukovnije, 15-ta satnija 12 pješačke pukovnije i 4-ta bitnica 7 topničkog sklopa; 2-ga bojna 11 pješačke pukovnije u St. Rijeci; 3-ća satnija 11 pješačke pukovnije u dolini r. Japre; 9-ta satnija Hrvatske legije u Piskavici. Svega 2.500 vojnika i 4 topa.

Sanski Most: stožeri 2 i 3 bojne 10 pješačke pukovnije sa 9,10 i 15 satnijom i još četiri nepoznate satnije. Svega oko 1.500 vojnika.

Ukupna jačina neprijateljskih snaga u garnizonima Bosanske Krajine iznosila je, prema tome, oko 10.000 vojnika i 16 topova.

Za napad na Kozaru angažovane su sve ustaško-domobranske snage iz obližnjih garnizona i stavljene pod komandu njemačkih oficira. Osnovni zadatak im je bio: koncentričnim napadom u pravcu planinskog grebena okružiti i uništiti 2 krajiški NOP odred.

Neprijatelj je 24 novembra pošao u napad sa kružne linije Banja Luka — Bosanska Gradiška — Bosanska Dubica — Bosanska Kostajnica — Bosanski Novi — Prijedor — Kozarac. Čim je bio obaviješten o pripremama i pokretu neprijatelja, štab odreda je upozorio čete na budnost i preporučio im da ne prihvataju frontalnu borbu, već da napadaju neprijatelja tamo gdje je najslabiji i da se, ukoliko im se ukaže prilika, provuku kroz njegov raspored i zabace mu se za leđa. Štabovi četa su odmah

organizovali izviđanje i neprekidno pratili pokret neprijateljskih kolona prema šumi. Zahvaljujući dobro organizovanom izviđanju, dobrom poznavanju terena i punoj podršci mještana (osobito u pogledu obavještajne službe), čete su se u toku noći provukle kroz međuprostore neprijateljskih kolona, zabacile mu se za leđa i tako uspjele da izbjegnu ovu neravnu borbu.

Na Kozari se tada nalazilo više izgrađenih i uređenih četnih logora koje neprijatelj nije uspio da pronađe i zapali.

Ozlojeđene zbog neuspjeha, ustaše su za vrijeme povlačenja sa Kozare poubijale u selima Miloševo Brdo i Sovjak (Gradiški srez) oko 300 staraca, žena i djece. Neuspjeh je negativno uticao na moral i disciplinu njegovih vojnika, osobito domobrana. Partizani su poslije povlačenja neprijatelja sa Kozare nailazili na više slučajeva gdje su domobrani urezivali u drveće svoje pozdrave partizanima. U nekoliko slučajeva su domobrani ostavljali municiju na mjestu gdje su pretpostavljali da će je partizani pronaći, sa porukom da je oni upotrebe protiv »zajedničkog neprijatelja«.

Prilikom ovog bezuspješnog napada neprijatelj je u ljetovalištu Mrakovica na Kozari ostavio 2 bojnu 11 pješačke pukovnije (tri pješadiske satnije i jedna mitraljeska — ukupno oko 500 vojnika) kao privremenu posadu. Ova je bojna imala, pored ostalog, da osigura ljudstvo koje je neprijatelj mobilisao za sječu i izvlačenje drveta iz bogatih šuma Kozare.

NAPAD PARTIZANA NA MRAKOVICU

Kada je neprijateljska akcija »čišćenja« prošla, čete su se povratile u svoje logore i odmah izvele nekoliko manjih akcija. Štab odreda je u međuvremenu pripremio napad na 2 bojnu 11 pješačke pukovnije, koja se nalazila na Mrakovici. Za napad na Mrakovicu određene su sve čete odreda, stim što je svaka ostavila u logoru po jednu desetinu do voda partizana za obezbjeđenje logora i izviđanje u pravcu neprijateljevih uporišta. Plan napada na

Mrakovicu saopšten je usmenim naređenjem štaba odreda štabovima četa i sastojao se u tome da čete izvrše koncentričan napad na uporište, da ga okruže, a zatim da jednovremenim jurišem unište neprijateljsku posadu. Prva (Prijedorska) četa imala je da napada sa zapada, 2 (Dubička) sa sjevera, 3 (Novskolješljanska) sa istoka i 5 (Gradiško-omarska) sa juga. Četvrta (Kostajnička) četa je ostala u rezervi. Napad je predviđen za 5 decembar.

Do 5 časova 5 decembra sve čete su neopaženo okružile Mrakovicu i posjele položaje za napad. Pošto se Mrakovica nalazi usred šume koju su partizani dobro poznavali, podilaženje četa bilo je olakšano. Do 6.30 partizani su se vješto privukli i pohvatali isturene neprijateljske straže ne dozvolivši im ni metka da opale. To im je omogućilo da neopaženo stegnu obruč oko uporišta. U 6.30 je (na znak raketom) otpočeo juriš jednovremeno sa svih strana. Neprijatelj se uporno i žestoko branio, koristeći streljačke zaklone koje je bio izgradio i oslanjajući se na zgrade koje je blagovremeno utvrdio i podesio za odbranu.

Na svom pravcu napada 2 četa je još upočetku uspjela da likvidira jedno mitraljesko gnijezdo i da zaplijenjeni mitraljez iskoristi u daljem napadu. Prva četa, koja je napadala desno od 2-ge, bila je upočetku zadržana jakom mitraljeskom i minobacačkom vatrom neprijatelja. Poslije jednočasovne borbe partizani su djelimično uspjeli da prodru u prve rovove. Međutim, borba nije jenjavala. Neprijatelj se vrlo žilavo branio. Partizani su pozivali opkoljenu posadu da se preda, ali je ona na to odgovarala ubitačnom vatrom i mjestimičnim protivnapadima, težeći da izbaci partizane iz osvojenih rovova. Ali, ni to nije umanjilo silinu napada. Štabovi četa su formirali od probranih boraca grupe bombaša i jurišne grupe koje su napadale i osvajale rov po rov, kuću po kuću. Oko 9 časova je štab odreda uveo u borbu svoju rezervu — dva voda Kostajničke čete — pod komandom Ranka Šipke i Petra Mećave. Rezerva je angažovana na spoju između Prijedorske i Dubičke čete što je omogućilo brže nastupanje ovih četa. Istovremeno su sa južne i jugoistočne strane Novsko-lješljanska i Gradiško-omarska četa pojačale pri-

tisak. Pod takvim uslovima bila je prisiljena da se preda i zadnja jača neprijateljska grupa, koja se branila u jednoj utvrđenoj zgradi. Najzad, nakon tri ipo časa borbe osvojena je Mrakovica.

Dio neprijateljskih snaga preduzeo je protivnapad na pravcu napada 5 čete u cilju proboja iz okruženja, što mu je i uspjelo.

Neki detalji iz ove borbe vrijedni su posebne pažnje. Na pravcu nastupanja desetine Mladjena Stanića posada neprijateljskih minobacača žestoko je i uporno branila prilaze rovu. Međutim, partizani su joj se ipak toliko približili da ova nije više mogla efikasno koristiti minobacače. Stoga je posada pokušala da ručnim bombama odbije napad. Desetar Stanić, koji se nalazio na čelu desetine, neposredno ispred rova, dograbio je nekoliko upaljenih bombi, koje su bacili neprijateljski vojnici, vratio ih natrag u neprijateljski rov gdje su eksplodirale. Taj je Staničev podvig omogućio desetini da likvidira posadu i zaplijeni dva minobacača. Između mnogih treba istaći i primjer Koje Medića i Pere Jovišića. Jovišić je ručnim bombama ubio 4 puškomitraljesca i zaplijenio 4 puškomitraljeza. Kojo Medić je bio na čelu jurišne grupe koja je likvidirala bombama i nožem oko 40 vojnika u jednoj utvrđenoj kući. Kuća se prilikom borbe zapalila, ali se Kojo i tada istakao izvlačeći iz plamena oružje i opremu sa pobijenih vojnika, jer je u to vrijeme svaka puška značila koliko i borac u stroju.

U borbi na Mrakovici neprijatelj je imao 78 mrtvih, pored većeg broja izgorjelih u zapaljenim kućama. Među poginulima se nalazio i jedan oficir koga je, po izjavi zarobljenika, ubio jedan domobran, zato što ih je pištoljem tjerao u borbu. Ranjeno je 19, a zarobljeno 92 neprijateljska vojnika i 2 oficira. Oko 60 vojnika i jedan oficir uspjeli su da se izvuku iz obruča kroz raspored 5 čete i da pobjegnu za Kozarac. Zaplijenjeno je: 4 minobacača, 6 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 155 pušaka, 19.000 metaka, 90 ručnih bombi (mnogo oružja je izgorjelo u zapaljenim kućama) i razne druge ratne opreme.[22]

[22] Zbornik IV/2, 187—190, dok. 74.

Petar Mećava, komandir čete u 2 krajiškom NOP odredu; poginuo u Travniku 1944 kao zamjenik komandanta 10 divizije, — narodni heroj

Partizanski gubici u ovoj borbi iznosili su: 5 mrtvih i 6 ranjenih. Među poginulima nalazio se i zamjenik komandira 2 čete Dragoje Miljatović-Švarc član OK KPJ za Kozaru. To je bio veliki gubitak za čitav ovaj kraj. Švarc je bio predratni član Partije, mlad i neobično bistar. On se u ustanku vrlo brzo razvijao i izrastao je u istaknutog partiskog rukovodioca. Bio je toliko požrtvovan da ga nikakvi poslovi nisu mogli spriječiti da učestvuje u borbama na terenu Kozare.

Takvi su bili najvećim dijelom i ostali pozadinski partiski radnici i odbornici. Smjeli, hrabri i borbeni oni su, često i pod vrlo teškim uslovima, uspješno obavljali dužnosti u pozadini. Pred samu borbu stizali su i bez poziva stupali u najbliže partizanske čete. Ponekad su neopaženo ulazili u četne kolone na maršu, učestvovali u borbi i odmah se poslije nje vraćali svojim redovnim dužnostima. Samo iz Prijedorskog sreza mogli bismo u ovom pogledu istaći: Boška i Radovana Simatovića, Iliju Bursaća, Mirka Banovića, Rada Gnjatovića, Mila Adžića i mnoge druge.

U akciji na Mrakovicu istakli su se sljedeći drugovi: Mladjen Stanić, Mladjen Graonić, Đuro i Mile Vučinović, Slavko Banović, Uroš Bakić, Rade Rauš, Miloje Bokan, Pero Jovišić, Dragutin Ćurguz, Mihailo Vučićević, Tomica Španović, Jovo Bijelić, Ljuban Aćimović, Rade Kondić, Ranko Šipka, Petar Mećava i drugi.

Pobjeda na Mrakovici pretstavlja značajan podvig kozarskih partizana. To je bila prva njihova veća uspješno izvedena akcija na fortifikaciski solidnije uređeno (strijeljački zakloni, otporne tačke povezane saobraćajnicama, zgrade blagovremeno utvrđene i uređene za odbranu) i za kružnu odbranu organizovano uporište. Uspjehu u borbi protiv dvaput nadmoćnijeg neprijatelja umnogome su doprinijeli pravilno izabran momenat za napad i solidna priprema koju je izvršio štab odreda.

Čete su potpuno izvršile dobijene zadatke, sem 5 čete koja je, zbog neiskusnih boraca, popustila pred neprijateljskim protivnapadom iz obruča i dozvolila mu da izvjestan dio snaga izvuče i tako izbjegne potpuno uništenje. Pobjeda je imala veliki vojnički i politički značaj i sna-

žno je odjeknula u narodu. Još dok je na Mrakovici trajala borba, narod je sa mnogobrojnim darovima krenuo prema logorima četa. Dugo se poslije ove borbe pričalo da su u selima ostali samo »starci i babe da se mole bogu za pobjedu partizana«. Sada je uslijedio još veći priliv boraca u partizanske redove. Posebno treba istaći da su na Mrakovici zaplijenjeni prvi bacači, koji su u narednim borbama uspješno korišćeni.

NAPAD NA NEPRIJATELJSKA UPORIŠTA U TURJAKU I UMETALJCI 16—18 DECEMBRA

Peta (Gradiško-omarska) i 6 (Moštanička) četa napale su 16 decembra neprijateljsko uporište u s. Turjaku, u kome se nalazila jedna domobranska satnija iz sastava 11 pješačke pukovnije i 8 oružnika. Vatrom minobacača, koje su oteli u ranijim borbama, partizani su precizno tukli rovove ispred škole i kasarne, tako da je neprijatelj bio prisiljen da ih napusti i povuče se u školu i kasarnu. Čim su osjetili da neprijatelj napušta rovove, partizani su još energičnije pritisli tako da neprijatelj nije mogao da iz jakih zgrada pruži organizovan otpor. Bombaške i jurišne grupe uspjele su da se privuku na blisko otstojanje i da pod zaštitom puškomitraljeske vatre, upravljene na vrata i prozore, prodru u školu i kasarnu. Pojava bombaša u školi i kasarni stvorila je potpunu pometnju kod posade koja se poslije jednočasovne borbe predala. Zarobljena su 123 domobrana, 1 oficir i 8 oružnika. U toku borbe poginulo je 6 neprijateljskih vojnika. Partizani su imali 4 mrtva i ranjena. Zaplijenjeno je 140 pušaka, 6 puškomitraljeza, 2 mitraljeza i mnogo druge opreme i materijala.

Neprijateljska posada iz Podgradaca pokušala je još u toku borbe da pritekne u pomoć posadi u Turjaku, ali je zakasnila. Iste snage koje su likvidirale posadu u Turjaku natjerale su u bjekstvo i posadu iz Podgradaca, koja je napustila čak i svoje uporište i pobjegla u Bosansku Gradišku.

Noću 17/18 decembra 3 (Novsko-lješljanska) četa napala je školu u s. Umetaljci (Bosanskonovski srez) koju

je branilo oko 50 neprijateljskih vojnika. Borba za školu trajala je gotovo cijelu noć, ali se oficir sa 40 domobrana najzad morao predati. U ovom je napadu zaplijenjeno 7 puškomitraljeza i 40 pušaka. Neprijatelj je imao 4 mrtva i više ranjenih. Gubici partizana iznosili su 3 ranjena, od kojih 1 teže.

*

Pored iznesenih borbi, kozarski partizani su od 26 septembra do 31 decembra izvršili još 41 manju akciju. To su bile uglavnom zasjede, prepadi i odbijanje napada koje je neprijatelj preduzimao na oslobođena sela. U ovim je akcijama zarobljeno 37, a ubijeno 39 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je: 64 puške, 4 puškomitraljeza, 20 lovačkih pušaka i 2.150 metaka. Izniječemo samo neke akcije koje su izvedene u toku decembra:

1 XII: Izvršen je napad na željezničku stanicu Hadžimehtić.

10 XII: Napadnuta je željeznička stanica Donja Dragotinja.

11 XII: Napadnuta je željeznička »čuvarna« Ravnice.

19 XII: Jedna partizanska četa zarobila je kod Draksenića 2 domobrana, opštinskog stražara i jednog lugara i zaplijenila 2 puške, 1 pištolj, 3 bombe, 150 puščanih metaka, odijelo i ostalu vojnu opremu. Vojnici i policajac su pušteni kućama, a lugar je kao ustaša strijeljan. Istog dana patrole te čete zaplijenile su mnogo žita namijenjenog dubičkoj pijaci.

24 XII: U Podgradcima, koje su držali partizani, zaplijenjena je imovina trgovačke radnje Špicštajn, vlasništvo ustaške države.

25 XII: Jedna naša četa odbila je napad ustaša na selo Mrakodol; četa je istog dana izvršila prepad na Kostajnicu bacačima mina, pri čemu je porušila opštinsku zgradu.

26 XII: Patrola jedne naše čete zarobila je patrolu domobrana jačine 8 ljudi, sa celokupnim oružjem, opremom i sankama sa konjima.

27 XII: Neprijatelj je pošao da opljačka selo Cerovljane, ali je, nakon kratke borbe, protjeran iz sela.

28 XII: Naše dvije čete zauzele su s. Orahovu i s. Draksenić iz kojih se neprijatelj bio evakuisao poslije pada Turjaka i Podgradaca; pretresom sela nađeno je i zaplijenjeno 19 vojničkih i 15 civilnih pušaka, 2 revolvera, 500 metaka, 1 pisaća mašina, 1 šapirograf, 1 radioaparat, 1 telefon i 6.500 kuna u opštini. Uništena je arhiva u pošti, opštini i kasarni; zgrade su demolirane i onesposobljene za stanovanje.

30 XII: Patrole jedne naše čete uhvatile su: Romelija Augustinija, Atilija Augustinija, Rikarda Augustinija, Rasima Mahića, koji su kao ustaše sudjelovali u ljetošnjem pokolju i zbog toga strijeljani; Osmanovića Ivana (Šabana), bivšeg ustašu koji je ubio Mijatovića Niku, sudjelovao u svim pokoljima u Omarskoj (strijeljan je); Holika Petra, bivšeg ustašu (strijeljan); Đuričić Manojla, koji je optužio svog brata Rajka ustaškim vlastima i učinio druga zlodjela (strijeljan); Keserović Luku, ustašu (strijeljan). Mehanović Sulejman, Kilić Ahmet i Kilić Šerif iz Kozarca, koji su iste patrole uhvatile, pušteni su na slobodu, u nedostatku dokaza da su bili ustaše.

Jedna naša patrola je istog dana zarobila kod Piskavice 9 domobrana sa cijelom opremom, oružjem i municijom.

29 XII: Patrola jedne naše čete protjerala je jedan vod ustaša koji je pokušao da prodre u Gradinu sa ciljem da je opljačka.

30 XII: Neprijatelj je ponovo pokušao da prodre u isto selo. Naša patrola je pustila da neprijateljski vod (ustaše), koji se prevozio preko Save, priđe pod samu obalu rijeke, a kada je počeo da se iskrcava otvorila je vatru. Tom prilikom je nekoliko ustaša palo u rijeku. Borba je trajala čitav dan, jer su neprijateljski teški mitraljezi dejstvovali sa druge obale od Jasenovca. Uveče su ustaše pokušale da se povrate, ali su ih partizani ispratili plotunskom paljbom. Od čitavog voda uspjelo je da pobegne samo 4—5 ustaša. Naši minobacači tukli su željezničku stanicu i neprijateljska uporišta u Jasenovcu i ućutkali 2 mitraljeza koja su dejstvovala s one strane rijeke. Partizani nisu imali gubitaka.[23]

OSVRT NA AKTIVNOST KOZARSKIH PARTIZANA U 1941 GODINI. FORMIRANJE BATALJONA

Drugi krajiški NOP odred je kroz petomjesečnu borbu znatno narastao, a borci i starješine su stekli dragocjeno borbeno iskustvo. Disciplina je bila na zavidnoj visini, a počivala je na svijesti boraca o pravednoj stvari za koju se bore i velikom autoritetu KPJ. Prošireni su politički vidici kozarskih partizana i cijelog naroda. I borci i narod su shvatili da je borba u njihovom kraju samo dio velike borbe naroda Jugoslavije. Mase na Kozari su relativno brzo preživjele uskost i isključivu vezanost za svoju teritoriju, za svoja sela. To su rezultati rada partiske organizacije koja je neprekidno objašnjavala značaj i ciljeve oslobodilačke borbe. U izvještaju štaba odreda od 1 januara 1942 o važnim borbama i akcijama u 1941 go-

[23] Zbornik IV/3, 24—26, dok. 4.

dini kaže se da se politički rad sastojao u održavanju niza konferencija i zborova, davanja svečanih zakletvi, proslavama raznih narodnih praznika, kao što je proslava Oktobarske revolucije, na kojima su učestvovale ne samo čete nego i hiljade ljudi iz pozadine. U izvještaju dalje stoji:

> Zadnjih mjesec dana održani su zborovi u Slabinji, Marinima, Grbavcima, Gornjim Podgradcima i Turjaku. Niz drugih konferencija održan je po svim oslobođenim selima, na kojima se uvode u dužnost novi narodno-oslobodilački odbori ili javno kontroliše dosadašnji rad starih odbora, objašnjava politička situacija i ukazuje na opasnost talijanske i druge izdajničke politike. Naročito se kod partizana razvija drugarstvo i razumijevanje za politiku bratstva Srba, Hrvata i muslimana u Bosni i Hercegovini, što je urodilo dobrim plodom, a što se naročito vidi iz sljedeće akcije u Orahovoj: »Prvi put su partizani naše čete došli u bliži kontakt sa muslimanima. 28 XII je jedan naš vod nastupao u koloni prostih redova u Orahovu, koju su dan prije napustili vojska i žandarmi. Pred zaključanom poštom postavljena je straža... Muslimani su izlazili iz kuća i pozdravljali ispočetka bojažljivo partizane, a ovi su im srdačno ozdravljali. Došli smo do opštine, gdje je politički komesar zatražio od pretsjednika opštine svu arhivu, pribor i blagajnu da preda njemu kao pretstavniku Narodno-oslobodilačke partizanske vojske, što je ovaj i učinio. Sakupljali su se ljudi — muslimani i mirno promatrali partizane kako uništavaju arhivu ustaške pošte i opštine. Zaplijenjeno vojničko odijelo i cipele date su siromašnom muslimanskom seljaku... Potom je održan zbor na kojem su muslimani upoznati sa spoljnom i unutrašnjom situacijom, a zamjenik političkog komesara, koji je i sam musliman, upoznao ih je sa ciljevima Narodnooslobodilačke borbe i politikom bratstva Srba, Hrvata i muslimana. Muslimani su partizane ispratili klicanjem i pozdravima.[24]

Oslobađanje sela i ponovno proširivanje oslobođene teritorije krajem 1941 godine dalo je nov zamah političkom i vojničkom radu u narodu. Pozadina je uspješno obavljala svoje zadatke i obaveze prema frontu. Svako selo je zahvaćeno narodnooslobodilačkim pokretom. Organizuje se narodna vlast. Formiranju se *rezervne* čete u koje se uključuju svi muškarci sposobni za borbu, a koji dosad nisu stupili u partizane zbog nedostatka oružja. Ove čete,

[24] Isto, 27, dok. 4.

koje imaju i svoje rukovodstvo (komandire i komesare), prolaze kroz vojničku i političku obuku. Osobita pažnja poklanja se vojničkoj obuci omladinaca koji nisu ranije služili vojsku. Te su čete bile značajna rezerva za popunu partizanskih jedinica. Prilikom zaplene veće količine oružja nije se postavljalo pitanje koga njime treba naoružati. U rezervnim četama bilo je uvijek dovoljno i solidno pripremljenog ljudstva koje će primiti oružje i stupiti u partizanske redove.

Šest partizanskih četa 2 krajiškog NOP odreda, čvrsto organizovanih i prekaljenih u borbama u toku 1941 godine, pretstavljalo je nov kvalitet u odnosu na prve grupe koje su postojale za vrijeme frontalnih borbi. O njima je data ocjena i u izvještaju o drugoj vojno-političkoj konferenciji koja je održana 19 decembra 1941 godine:

> Prelaz sa frontalne borbe na partizansku nije bio lak, ali su sve teškoće uspješno savladane, tako da mi danas posjedujemo naše partizanske čete koje su prevazišle broj predviđen po planu Glavnog štaba. One su dobro naoružane, odjevene i spremne da se bore sa neprijateljem svugdje i na svakom mjestu. Kod naših partizana razbijen je uski i tjesnogrudi pogled o odbrani samo svoje kuće i svog sela, koji je postojao za vrijeme frontalne borbe. Stvorene su pokretne jedinice koje idu svuda gdje ima neprijatelja i gdje treba da se bore za slobodu svog naroda.[25]

Konferenciji održanoj 19 decembra prisustvovali su Đuro Pucar-Stari i Osman Karabegović kao delegati Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu.

Polazeći od najvažnijih zaključaka donesenih na pomenutoj konferenciji po pitanju stanja u odredu, Josip Mažar-Šoša, tada zamjenik komandanta odreda, pisao je u prvom broju lista *Partizan iz Kozare*, od 1 januara 1942, između ostalog i sljedeće:

> Drug delegat [Đuro Pucar] iz višeg štaba naglasio je da je u ovome odredu našao stanje koje je bolje nego u ma kojem drugom odredu u našoj Bosanskoj Krajini, bilo to u pogledu ishrane, odjeće, obuće, vojne discipline ili finansiskog stanja ...[26]

[25] Isto, 21, dok. 2.
[26] Isto, 22, dok. 2.

S obzirom na broj i kvalitet partizanskih četa, situacija za formiranje bataljona bila je potpuno zrela. Zato je donesena odluka da se od postojećih partizanskih četa u sastavu 2 krajiškog NOP odreda formiraju tri bataljona. Za njihove rukovodioce su određeni:

Prvi bataljon: komandant Ivica Marušić-Ratko, politkomesar Žarko Zgonjanin;

Drugi bataljon: komandant Miloš Šiljegović, politkomesar Nikola Luketić;

Treći bataljon: komandant Milorad Mijatović, politkomesar Milan Vrhovac.

Tako je 2 krajiški NOP odred ušao u 1942 godinu sa tri čvrsta i dobro naoružana bataljona, sa pozadinom koja je bila krvno vezana za partizane i spremna da ih svestrano pomaže.

*

Ako se osvrnemo na protekli period borbi i razvoj ustanka na Kozari, uočićemo izvjesne bitne momente, karakteristične za taj period. Ustanak na Kozari preživljavao je, osobito upočetku, izvjesnu krizu, karakterističnu i za druge krajeve Bosanske Krajine. Ustanak je masovno i jednovremeno buknuo na čitavom području Kozare, gdje je na oružje ustala ogromna većina naroda. Taj početak karakterišu frontalne borbe koje su jedino bile prihvatljive za ustanike-seljake (odbrana sela i domova). Međutim, poslije prvih sudara sa jačim neprijateljskim snagama, prve ustaničke jedinice i njihova taktika pokazale su se neprikladnim i neefikasnim. Tome je, doduše, dosta doprinio nedostatak oružja, pitanje discipline, kadra i niz drugih slabosti. Rukovodstvo ustanka na Kozari prihvatilo je upočetku frontalnu borbu ali su se već koncem avgusta i sami ustanici djelimično uvjerili da takav način ratovanja neće dati željene rezultate. Tada se pristupilo formiranju partizanskih udarnih grupa koje su u septembru poslužile kao jezgra budućih četa. Ovaj je prelaz bio veoma težak, ako ne i najteži u razvoju ustanka na

Kozari. Velika većina ustanika nije bila ubijeđena da se mora napustiti frontalna odbrana sela. Ovim se može, u izvjesnom smislu, objasniti kolebanje i demoralisanje jednog dijela masa. Tek kada su partizanske čete organizaciono i politički očvrsle i otpočele brojnim akcijama u oktobru, novembru i decembru, postižući sve krupnije rezultate (Svodna, Podgradci, Mrakovica, Turjak, itd.) i kada su aktivnošću prisilile neprijatelja na pasivnu odbranu gradova, može se reći da je kriza uspješno savladana i da su se narodne mase na djelu uvjerile u pravilnost puta kojim je ustanak odlučno krenuo. Uporedo sa vojničkom aktivnošću Partija je organizovala i uspješno razvijala politički rad u narodu. Partizanski način dejstva pokazao se daleko efikasnijim ne samo u pogledu uništavanja neprijateljeve žive sile i tehnike, nego i u pogledu odbrane sela. Neprijatelj je na svakom koraku očekivao zasjedu ili napad. Zbog toga se ograničio na gradove i njihovu bližu okolinu i pristupao je utvrđivanju uporišta. Iako su se oko gradova nalazile relativno male partizanske snage, neprijatelj se u njima nesigurno osjećao.

III

BORBE 2 KRAJIŠKOG NOP ODREDA U 1942 GODINI DO OSLOBOĐENJA PRIJEDORA

DEJSTVA U JANUARU

Početkom 1942 godine na teritoriji Zapadne Bosne nalazili su se dijelovi 718 njemačke pješadiske divizije i to u garnizonima: Bosanski Novi, Prijedor, Banja Luka i Travnik. U blokiranom Prijedoru i rudniku Ljubiji nalazilo se i 500 vojnika iz 923 »landesšicen« bataljona.

U Banjoj Luci se nalazilo zapovjedništvo 2 domobranskog zbornog područja, stožer Banjalučkog zdruga, 10 pješačka pukovnija, 8 topnički sklop (artiljeriski divizion), 8 ustaška bojna, Banjalučka doknadna bitnica (dopunska baterija), 4 povozna satnija (saobraćajna četa), Banjalučka posadna satnija, dijelovi 3 oružničke pukovnije i zračna luka (aerodrom) vazduhoplovne jedinice na aerodromu Zalužani kod Banja Luke.

U Prijedoru se nalazila 2 bojna 4 oružničke pukovnije, a u Bosanskom Novom 6 ustaška bojna. Sastav neprijateljskih posada u Bosanskoj Kostajnici, Bosanskoj Dubici i Bosanskoj Gradiški nije utvrđen.

U Bosanskoj Krajini dejstvuju početkom 1942 godine tri partizanska odreda: 1 odred na teritoriji Drvar — Podgrmeč; 2-gi na terenu Kozare i 3-ći na prostoriji Jajce — Manjača — Čemernica — Borje — planina Ljubić — planina Motaica.

Štab 2 odreda nije u toku januara 1942 planirao veće akcije i napade na jača neprijateljska uporišta, ali je štabovima bataljona i četa postavio zadatak da napadaju neprijatelja kad god im se za to ukaže prilika, da mu nanose gubitke i ometaju saobraćaj između garnizona. Orijentacija štaba odreda na ovakav način dejstva bila je uslovljena velikim snijegom i hladnoćom koji su znatno otežavali manevar, sadejstvo i napade većih razmjera.

Jedinice su tokom januara dejstvovale u duhu ovih uputstava i pokazale primjernu aktivnost. Izvedene su 63 akcije na neprijateljska uporišta i komunikacije. Iznijećemo ih hronološkim redom, onako kako su izvođene.[1]

1 januar. Neprijateljski dijelovi iz Bosanske Dubice preduzeli su napad da bi razbili blokadu varoši koju su vršile jedinice 2 bataljona. Jedna ustaška satnija pokušala je da preko s. Crnci prodre u s. Draksenić. Na položajima ispred Draksenića 2 četa 2 bataljona dočekala je jakom vatrom ustaše i prisilila ih na otstupanje u Bosansku Dubicu. Tom je prilikom neprijatelj imao 6 mrtvih i 3 ranjena. 2 četa je imala samo 1 lakše ranjenog borca.

Zbog ovog neuspjeha neprijatelj je tri dana uzastopno tukao minobacačkom vatrom iz Jasenovca s. D. Gradinu. Žrtava nije bilo ali je oštećena škola, crkva i kuća jednog seljaka.

Jedna patrola 3 čete 3 bataljona sukobila se sa neprijateljskom patrolom u Gradiškom srezu istočno od pl. Kozare i zarobila jednog neprijateljskog vojnika sa puškom i 150 metaka, a ranila 3, od kojih 2 teže. Patrola nije imala gubitaka.

2 januar. 1 četa 2 bataljona napala je noću stražaru na pruzi Prijedor — Kozarac, oko 5 km istočno od Prijedora. Napad je potpuno uspio. Zarobljeno je 16 domobrana i jedan civil — musliman, takođe naoružan. Pošto su upoznati sa ciljevima naše borbe, svi su zarobljenici oslobođeni i upućeni svojim kućama. U ovoj je borbi zaplijenjeno 12 karabina, 5 austriskih pušaka, 680 metaka,

[1] Zbornik IV/3, 110—121, dok. 38.

10 bombi i druga ratna oprema. U toku napada je minobacačko odjeljenje ove čete tuklo željezničku stanicu u Prijedoru. Mine su pale nekoliko metara od zgrade željezničke stanice, što je izazvalo veliku pometnju u čitavom gradu.

Dok je četa napadala stražaru, jedno njeno odjeljenje, koje se nalazilo na osiguranju prema Prijedoru, porušilo je željezničku prugu tako da je oklopni voz koji je upućen u pomoć napadnutoj posadi iskliznuo iz šina i prevrnuo se.

U isto vrijeme je 2 četa 2 bataljona vodila borbu sa neprijateljskim snagama koje su ponovo pokušale da iz Bosanske Dubice prodru u s. Draksenić. Četa je uspjela da natjera neprijatelja na povlačenje. Njene su patrole ovom prilikom zaplijenile od braće Pezića, trgovaca iz Bosanske Dubice, inače poznatih ustaških saradnika, 4 vagona kukuruza. Dio kukuruza je odmah podijeljen siromašnim muslimanima iz s. Orahova. Zaplijenjena su 2 konja i nekoliko grla stoke, što je takođe podijeljeno siromašnim seljacima.

Ozlojeđen neuspjesima, neprijatelj je preduzeo nove represalije nad stanovništvom u Bosanskoj Dubici i pohapsio više muslimana i muslimanki-simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta.

Istog dana je 1 četa 3 bataljona porušila dva manja mosta na cesti Prijedor — Banja Luka u blizini željezničke stanice Ivanjska. Ustaše i oružnici iz s. Mahovljani iznenada su noću napali patrolu 3 čete 3 bataljona koja je sprovodila naše kurire u s. Laktaši Ilidža. Tom prilikom poginuo je partizan Veljko Guskić.

3 januar. 3 četa 3 bataljona postavila je zasjedu jačine oko 50 boraca sa namjerom da onemogući neprijatelju pljačkanje s. Romanovci. Zasjeda je, međutim, bila otkrivena uslijed čega je neprijatelj odustao od svoje namjere, a uputio je samo jedno odjeljenje od 30—40 ljudi radi izviđanja. Između naše zasjede i neprijateljskog odjeljenja došlo je do borbe u kojoj je zarobljeno 5 neprijateljskih vojnika dok su trojica ranjena. Zaplijenjeno je 6 karabina, 900 metaka i 1 rezervna cijev za puškomitraljez.

Patrola jedne čete 1 bataljona ubila je ovog dana, na cesti Bosanski Novi — Dobrljin, jednog ustašu i zaplijenila jedan karabin, dok je jedna druga patrola iz sastava 1 bataljona zarobila, na cesti Svodna — Bosanski Novi, Branka Medića, bivšeg legionara koji je učestvovao u paljenju sela i ubijanju nedužnog naroda u s. Svodna. On je zbog počinjenih zločina strijeljan.

4 januar. Dio snaga 3 bataljona preduzeo je napad na stražaru Pavulje na željezničkoj pruzi Prijedor — Banja Luka, između željezničkih stanica Omarska i Piskavica. Napad nije uspio.

2 četa 3 bataljona napala je neprijateljsku posadu u s. Vrbaška. Cilj napada je bio da se selo očisti od neprijatelja i da se na taj način proširi oslobođena teritorija u Bosansko-gradiškom srezu. Posada se žilavo branila i borba je trajala puna 3 sata. Ona je uspjela da se održi dok joj nije stigla pomoć iz Bosanske Gradiške, i to jedna pješačka i jedna mitraljeska satnija. Poslije pristizanja pojačanja partizani su se povukli. U borbi su zarobljena 4 domobrana i 1 ustaša. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 5 karabina, 500 metaka i 9 bombi. 2 četa je imala 4 mrtva i 5 ranjenih.

Noć 5/6 januar. Dio snaga 1 bataljona (oko 170 boraca naoružanih, pored pušaka, sa 9 puškomitraljeza, 1 mitraljezom i 1 bačačem mina) napao je željezničku stanicu Blagaj nedaleko od Bosanskog Novog prema Prijedoru. Neprijateljevu posadu sačinjavalo je oko 50 vojnika, uglavnom domobrana i nešto ustaša-mještana. Partizani su preduzeli napad u 24.05 jednovremeno sa svih strana. Juriš je bio tako silovit da su se domobrani odmah predali. Zarobljena su 23 domobrana, dok su u borbi poginula 3, a ranjena 2. Poslije osvajanja uporišta partizani su zapalili željezničku stanicu i još neke zgrade koje je neprijatelj bio utvrdio. Zapaljena je tvornica gipsa. Prilikom oslobođenja Blagaja uhvaćeni su ustaše — krvnici Miroslav Filetin i Smajo Žmirić, koji su strijeljani zbog zlodjela počinjenih nad stanovništvom okolnih sela. U ovoj su borbi partizani došli do prilično velikog plijena: 23 karabina, 1 puškomitraljez, 2 rezervne cijevi za puškomitraljez, nekoliko hiljada puščane municije, 1

radioaparat, 18 šatorskih krila, 1 bormašina, 1 aparat za zavarivanje (švajsaparat), 1 telefon, više porcija, fišeklija, ranaca i opasača, 100 kg dinamita, 1 sanduk štapina, razna druga vojna oprema i životne namirnice. Pravilnim postupkom prema građanima partizani su stekli opšte simpatije stanovništva ovog mjesta. Mnogi su muslimani izjavili da su takav postupak i očekivali, jer su preko letaka koje su ilegalno dobijali i čitali bili upoznati sa ciljevima borbe i idejom bratstva i jedinstva za koje se partizani bore. Zbog svega toga je politički značaj ove akcije bio isto toliko veliki koliko i vojnički ako ne i veći.

Jedno od najsmjelijih akcija 1 bataljona, a ujedno jedna od najljepših akcija kozarskih partizana uopšte, jeste upad u oklopni voz, izvršen iste noći kad i napad na Blagaj. Dio snaga 1 bataljona postavio je zasjedu oklopnom vozu, čija se intervencija očekivala čim otpočne napad na Blagaj. Zasjeda je postavljena između željezničke stanice Dragotinja i Svodna. Grupa od 15 boraca na čelu sa komandantom bataljona, Ivicom Marušićem-Ratkom, presvučena u domobranske uniforme, zauzela je stražaru broj 10 u blizini Dragotinje i prisilila čuvara pruge da pozove telefonom Svodnu i Dragotinju. Pošto je dobio podatke o stanju u ovim stanicama (javljeno je da je sve u redu), prekinuta je telefonska veza sa Svodnom. Sada je ponovo nazvana Dragotinja i Prijedor, kojima je javljeno da su partizani napali Svodnu i da je potrebna hitna intervencija oklopnog voza.

Dok se očekivao dolazak oklopnog voza, komandant Marušić je stvorio plan. Grupa od 8 partizana, među kojima i komandant bataljona, imala je da upadne u oklopni voz i razoruža posadu, a druga dvojica, koji su prije stupanja u partizane bili željezničari (jedan od njih mašinovođa), da zaposjednu lokomotivu. Cilj je bio osvojiti oklopni voz pa zatim pomoću njega i uz sadejstvo ostalih snaga bataljona pristupiti čišćenju svih neprijateljskih uporišta između Prijedora i Bosanskog Novog.

Evo kako je ostvarena ta zamisao komandanta bataljona. Pošto se oklopni voz nalazio u Piskavici, nekoliko puta je intervenisano da požuri. Tek poslije puna 2 sata voz je iz Prijedora krenuo u pravcu stražare broj

10. Željezničko osoblje je sa svake stanice telefonskim putem obavještavalo partizane (razumije se, ne znajući da su to oni) o kretanju voza. On se kretao polako i oprezno zbog toga što je bila noć i što je ispitivao prugu pretpostavljajući da može biti minirana. Kad je stigao na željezničku stanicu Donja Dragotinja javljeno mu je da se u stražari broj 10 nalazi 10 domobrana koji su pobjegli iz Svodne koju su navodno napali partizani. Zatraženo je da se oklopni voz zaustavi kod pomenute stražare da bi se u njega ukrcali domobrani. Partizani su se rasporedili uz samu prugu. Voz je naišao i na svjetlosni znak čuvara pruge zaustavio se kod stražare. Iz voza je izišao jedan oficir, jedan vojnik i mašinovođa, kojima je komandant bataljona počeo da objašnjava tobožnje bježanje ispred partizana. Dok se taj razgovor vodio, 7 partizana već se bilo ukrcalo u oklopni vagon. Tada je i komandant bataljona uskočio u vagon. Međutim, kada su ona dva partizana koji su bili predviđeni da uđu u lokomotivu, pristupili izvršenju zadatka, prepoznao ih je ložač, neki Burazorović, zatvorio oklopna vrata na lokomotivi prije nego što su uspjeli da uđu i punom brzinom pojurio prema Prijedoru. Sada je u oklopnom vozu nastala vrlo dramatična situacija. Poslije naglog polaska voza njegova je posada shvatila da »došljaci« nisu domobrani razbijene posade iz Svodne, nego partizani. U vagonu se razvila žilava i neravna borba između posade oklopnog voza koja je brojala 20 vojnika i partizanske grupe od 8 boraca. Borba se morala odvijati munjevitom brzinom, jer razdaljina između stražare broj 10 i Prijedora iznosi jedva nekih 15 km. U tom kratkom vremenu, blagodareći hrabrosti i snalažljivosti partizana, savladana je i razoružana neprijateljska posada i izbačeno iz vagona sve lako naoružanje (teški mitraljezi nisu mogli biti demontirani jer su bili jako učvršćeni za postolja, ali su im izvađeni i bačeni zatvarači) kao i poginuli drug Milan Krnetić. Između Dragotinje i Brezičana iskočio je iz voza partizan Mile Bjeljac, koji je dobio zadatak da pokupi izbačeno oružje. On je pored pruge našao 6 karabina i 300 metaka.

Voz se približavao Prijedoru, a komandant Marušić se još uvijek nalazio na svom čudnom jedinstvenom »komandnom mjestu«. Pošto se uvjerio da je zaplijenjeno oružje izbačeno iz voza, obratio se razoružanoj posadi i razgovarao sa njom sve dok voz nije stigao na periferiju Prijedora, kada su svi partizani iskočili iz voza i pravcem s. Crna Dolina — s. Jutrogošta stigli u logor 1 bataljona na Karanu.

Narod je dočekao ove hrabre borce pri povratku sa zadatka sa oduševljenjem i mnogobrojnim poklonima. Ubrzo se o ovoj akciji pročulo i u narodu i po svim jedinicama odreda. U njoj je, pored poginulog Milana Krnetića, lakše ranjen komandant Marušić i Branko Tubić-Jelin.

Partizani koji su ostali kod stražare broj 10 zarobili su 1 oficira, 1 vojnika i 2 željezničara koji su izišli iz oklopnog voza, a zatim su minirali prugu na nekoliko mjesta i pokidali telefonske veze između Dragotinje i Svodne.

6 januar. Jedna neprijateljska satnija pokušala je da prodre na oslobođenu teritoriju te je napala na položaje 3 bataljona u s. Bistrici, ali, iako slabiji, dijelovi 3 bataljona uspijeli su da odbiju ovaj napad.

7 januar. Jedna patrola 2 čete 2 bataljona zaplijenila je u s. G. Jelovcu 1.100 kg kukuruza, vlasništvo Marka Drče, poznatog izdajnika i ustaškog saradnika. On je ovaj kukuruz namjeravao da prokrijumčari opkoljenom neprijateljskom garnizonu u Prijedoru.

Noć 9/10 januara. Po naređenju štaba 3 bataljona, patrole koje su se nalazile na terenu zapalile su škole u selima Bakinci, Krnete, Mašići i Berek, jer je neprijatelj namjeravao da ih posjedne i organizuje za odbranu.

11 januar. 3 vod 1 čete 1 bataljona napadao je stražu koja je čuvala most u s. Brezičani. Razoružano je i zarobljeno 7 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 7 karabina, 500 metaka i druge opreme. Istog dana uveče ovaj je vod minirao most kod Brezičana i prekinuo telefonsku liniju između Brezičana i Gornje Dragotinje u dužini od dva ipo km. Istovremeno je 1 vod iste čete minirao že-

ljezničku prugu između Gornje i Donje Dragotinje i prekinuo telefonsku liniju u dužini od dva km.

12 i 13 januar. Dvanaestog januara je 2 četa 3 bataljona odbila napad oko 200 neprijateljskih vojnika koji su, obučeni kao partizani, pokušali da u cilju pljačke i zlostavljanja naroda upadnu na oslobođenu teritoriju.

Noću 12/13 januara su dijelovi 1 čete 1 bataljona napali neprijateljska uporišta na željezničkoj pruzi Prijedor — Bosanski Novi. Prvi vod 1 čete 1 bataljona, jačine 40 boraca, ojačan jednim mitraljeskim odjeljenjem, napao je posadu na željezničkoj stanici G. Dragotinja (29 domobrana). Nakon borbe od 15 minuta stanica je zauzeta. Zarobljeno je 28 domobrana, a zaplijenjeno 26 karabina, 2 puškomitraljeza, 4.000 metaka, 15 bombi, više ćebadi, šatorskih krila i ostale opreme. Neposredno poslije borbe domobrani su, pošto su bili rodom iz Hrvatske, upućeni preko r. Une svojim kućama. Stanica je zapaljena, a 4 skretnice su uništene i tako je saobraćaj prekinut za izvesno vrijeme.

Dok je 1 vod vodio borbu, 3 vod iste čete (40 boraca) naoružan sa 26 pušaka i 3 puškomitraljeza, napao je željezničku stanicu Brezičani, čija je posada brojala 15 vojnika, naoružanih sa 2—3 automatska oruđa. Da bi se spriječila eventualna intervencija oklopnog voza iz Prijedora, prije napada je upućeno prema ovoj varoši osiguranje koje je miniralo željezničku prugu. Međutim, kad je napad otpočeo, ustanovljeno je da se oklopni voz nalazi u Brezičanima. Uz vatrenu podršku oklopnog voza posada je pružila snažan otpor te ovaj napad nije uspio. Sjutradan je u Brezičane stiglo iz Prijedora oko 150 neprijateljskih vojnika. Ovo je pojačanje, zajedno sa posadom Brezičana, preduzelo napad na oslobođena sela Jutrogošta, Dragotinja, Marini i druga. I pored snažnog otpora 3 vod se oko 12 časova morao povući. Neprijatelj je u s. Brezičani ubio jednu ženu, ranio jedno dijete i odveo oko 20 seljaka kao taoce.

Za vrijeme akcije na Brezičane i G. Dragotinju 2 vod 1 čete uspio je 13 januara da poruši telefonske stubove između Svodne i Blagaja na dužini od 4 km. 3 četa 1 ba-

taljona, ojačana jednim vodom 1 čete, blokirala je neprijateljsku posadu u rudniku uglja Lješljani.

Oko 30 boraca iz 3 čete 3 bataljona prešlo je 13 januara cestu Banja Luka — Bosanska Gradiška i napalo školu u s. Kukulju, pored rijeke Vrbasa. Prema podacima kojima je raspolagao štab bataljona — a koji su se pokazali kao tačni — u školi se nalazilo 30 domobrana. Međutim, uoči samog napada domobrani su povučeni, a školu su posjele ustaše i oružnici. Ukupno brojno stanje ustaša i oružnika iznosilo je 40 ljudi. Partizani su opkolili školu i, pretpostavljajući da su unutra domobrani, pozvali ih na predaju. Ustaše i oružnici su na poziv odgovorili jakom puščanom i mitraljeskom vatrom. Tada su i partizani otvorili vatru na školu. Borci Vlado Pekić i Đorđe Dragojević privukli su se do prozora škole i ubacili 3 bombe, ali je posada i poslije toga nastavila sa žestokim otporom. Partizani su se morali povući, jer bez velikih žrtava nisu mogli zauzeti školu. Povlačenje je uslijedilo i zbog toga što su se u blizini ovog sela, koje se nalazi u ravnici (Lijevče Polje), nalazila i druga neprijateljska uporišta iz kojih je svakog časa mogla da uslijedi intervencija. Prema naknadno dobijenim podacima, u ovoj je akciji poginulo 13 ustaša i oružnika. Partizani su imali 1 ranjenog.

3 četa 1 bataljona napala je noću 13/14 januara posade željezničke stanice Ravnice i mosta na rječici Strižni. Ova su uporišta bila dobro utvrđena i branjena te napad nije uspio. U borbi je ranjen borac Dragan Jelisavac, dok su ustaše imale 3 ranjena.

14 januar. 1 vod 1 čete 2 bataljona izvršio je napad na opštinsku zgradu u s. Palančištu u blizini Prijedora. Zarobljen je jedan oružnički podnarednik, a zgrada je zapaljena. Zaplijenjeno je: 1 karabin, 1 austriska puška, 1 pištolj, 2 bombe, 1.100 metaka, 1 pisaća mašina i 1 šapirograf.

Istog dana oko 15 časova neprijatelj, jačine oko 100 vojnika, preduzeo je napad iz Prijedora na s. Orlovci radi pljačke. Prva četa 2 bataljona, koja se u to vrijeme nalazila u susjednom selu Božići, preduzela je odmah pokret prema Orlovcima sa namjerom da onemogući tu

pljačku. Međutim, dok je ona stigla neprijatelj je uspio da opljačka od naroda 112 ovaca, 2 krave, 2 konja i 1 svinju. Čim je 1 četa stigla, preduzela je napad iz pokreta. Neprijatelj je uspio da se povuče ka Prijedoru. U borbi su zarobljena 4 neprijateljska vojnika. Zaplijenjena su 4 karabina i 250 metaka.

15 januar. Ovog dana se iz Jasenovca prebacilo preko r. Save u s. Gradinu, na područje Kozare, oko 800 ustaša, dok ih je istovremeno iz Bosanske Dubice pošlo oko 400. Ove su snage napale položaje 2 čete 2 bataljona, uz podršku jake minobacačke i artiljeriske vatre iz Jasenovca i Bosanske Dubice. I pored snažnog otpora, 2 četa se morala povući pred znatno brojnijim i bolje naoružanim ustašama koje su prodrle u s. Draksenić i izvršile više zločina nad civilnim stanovništvom. Poslije povlačenja ove čete, 2 bataljon (bez 1 čete) preduzeo je napad na ove ustaške snage. U toku jednočasovne borbe ubio je oko 30 ustaša i prisilio neprijatelja na otstupanje. U ovoj borbi bataljon je imao samo 1 mrtvog i 2 ranjena.

Istog dana je jedna neprijateljska kolona, jačine oko 150 vojnika, napala jedinice 3 bataljona koje su se nalazile na položajima u s. Romanovci. Neprijateljski napad je odbijen. Zarobljen je jedan oružnik sa kompletnom ratnom opremom.

16 januar. Dio 1 bataljona, koji je držao blokadu oko rudnika Lješljani, potpuno je razbio, na položajima između Dobrljina i Lješljana, jednu kolonu od satnije domobrana i oko 30 ustaša, koja je imala zadatak da osigura dotur hrane iz Dobrljina u opkoljene Lješljane. Čitav transport hrane pao je u ruke naših jedinica. Zarobljeno je 25 domobrana i dvojica ustaša, dok je poginulo 20, a ranjeno 15 neprijateljskih vojnika. Pored životnih namirnica, zaplijenjeno je 60 karabina, 4 puškomitraljeza, 3.000 metaka i 28 ručnih bombi. Jedinice 1 bataljona imale su 1 mrtvog i 4 ranjena, od kojih jedan teže (kasnije je podlegao ranama).

Istog dana je pod zaštitom dijelova 1 bataljona evakuisano stanovništvo iz s. Poljavnice i s. Ravnice. Ono je evakuisano dublje u oslobođenu teritoriju, jer se ova sela nalaze neposredno pored željezničke pruge Bosanski

Novi — Dobrljin, pa su bila izložena skoro svakodnevnoj ustaškoj pljački i nasilju. Evakuacija je izvršena pod rukovodstvom organa narodne vlasti.

Noć 16/17 januar. Dva voda 1 čete 1 bataljona, ojačana odjeljenjem mitraljeza, napala su željezničku stanicu Brezičani koja je bila dobro utvrđena i branjena sa oko 100 vojnika. Vatra je bila tako organizovana da su svi prilazi bili dobro tučeni, te je pristup uporištu bio veoma težak. Iako je napad partizana bio silovit, ipak nije dao rezultate. Gubici neprijatelja u ovoj borbi su nepoznati, dok su partizani imali 2 mrtva, 1 teže i 2 lakše ranjena, a izgubili su i 3 karabina.

Iste noći je 1 četa 3 bataljona napala željezničku stanicu Hadžimehtić (željez. pruga Prijedor — Banja Luka) i obližnju stražaru Ilić. Poslije pet sati napornog marša po dubokom snijegu četa je stigla na cilj u 1.45 i prešla u napad na uporišta. Čim je otpočela borba, napadnutoj posadi je upućen u pomoć oklopni voz iz Prijedora. Međutim, partizani su blagovremeno porušili željezničku prugu uslijed čega je voz iskočio iz šina i survao se u jarak. Tako je onemogućena intervencija iz Prijedora. U borbi koja je trajala dva ipo sata likvidirana su oba ova uporišta. Zarobljeno je 29 vojnika i podoficira. Zaplijenjeno je 27 karabina, 2 puškomitraljeza, 1.200 metaka i 25 ručnih bombi. U borbi je poginuo partizan Momčilo Pavić. Partizani su zapalili željezničku stanicu i stražare, a zatim su krenuli u pravcu s. Radosavske da bi zaštitili stanovništvo od ustaškog terora.

17 januar. Ovog dana su se u blizini s. Vrbaške sukobile patrole 2 čete 3 bataljona sa dijelovima domobranske posade iz Vrbaške. Tom je prilikom ubijen jedan neprijateljski vojnik, a nekoliko ih je ranjeno. Istog dana je druga patrola ove čete ubila neprijateljskog stražara na mostu preko r. Jablanice.

Noć 17/18 januar. 3 četa 1 bataljona napala je stražaru broj 15 na pruzi Bosanski Novi — Ravnice. Neprijatelj je napustio stražaru čim je napad otpočeo. Četa je zapalila stražaru i pokidala telefonske linije u dužini oko 4 km. Iste noći je 1 četa 1 bataljona zapalila željezničku stanicu u Donjoj Dragotinji i pokidala telefonske

linije u dužini od 2 km. Posada je i odavde pobjegla još prije samog napada partizana.

18 januar. 3 četa 3 bataljona uhvatila je i strijeljala ustaškog špijuna Ivu Tereka.

Noć 18/19 januar. 1 četa 2 bataljona napala je željezničku stanicu Kozarac na pruzi Prijedor — Banja Luka. Posada od 30 vojnika predala se čim je izvršen napad. Zaplijenjeno je 22 karabina, 3 puškomitraljeza, 1 austriska puška i dosta ostale opreme. Željeznička stanica je zapaljena.

19 januar. Dio snaga 1 bataljona odbio je napad ustaša i domobrana koji su iz Dobrljina pokušali da prodru na oslobođenu teritoriju. Zarobljena su dvojica ustaša i 3 domobrana. Ustaše su strijeljane, a domobrani pušteni. Zaplijenjeno je 5 karabina i nešto municije.

Istovremeno je 2 četa 1 bataljona napala dva stražarska mjesta kod Bosanske Kostajnice. U borbi su poginula dvojica ustaša, dvojica su zarobljena, a nekoliko ih je ranjeno. Ostali su pobjegli u grad. Miniran je vodovod Bubnjarica. Zaplijenjena su 3 karabina, 800 metaka i nešto opreme. Grupa partizana preduzela je gonjenje ustaša i uspjela da ih protjera iz dijela grada. U periferiskom, muslimanskom dijelu Bosanske Kostajnice održan je narodni zbor na kome je okupljenim muslimanima govoreno o ciljevima naše borbe. Gubici 2 čete u ovoj borbi bili su 1 mrtav (puškomitraljezac Ilija Mišković) i 2 ranjena (Stojan Bajalica i Petar Šteković).

Istog dana je patrola 1 čete 2 bataljona zarobila ustašu Derviša Kadunovića, koji je uljeto 1941 godine učestvovao u pokoljima mirnog stanovništva. Strijeljan je i Mirko Žeželj iz s. Saničana, zbog špijunaže u korist ustaša.

20 januar. Jedna patrola 1 bataljona pronašla je u rejonu Dobrljina ranjenog ustaškog poručnika Spiru Dončića i jednog domobrana koji su ovdje ostali poslije borbe prethodnog dana. Poručnik je strijeljan zbog pljačke i nasilja, dok je ranjeni domobran prenesen u obližnju kuću, gdje mu je ukazana pomoć, a potom je pušten. Na ustaškom poručniku je pronađen pištolj, a na bojištu je pronađen i 1 ispravan mitraljez (»Švarcloze«).

Patrola 1 čete 2 bataljona zarobila je u blizini Kozarca 2 oružnika pod punom ratnom opremom. Istog dana je dio snaga 2 bataljona odbio napad ustaša na s. Čuklinac. Tom je prilikom 1 ustaša ubijen, a više ih je ranjeno. Zaplijenjen je 1 karabin. Pošto su odbijene sa ovog pravca, ustaše su napale u pravcu s. Gradine, ali su ih tamo dočekali dijelovi 2 i 3 čete 2 bataljona i odbacili ih ka Bosanskoj Dubici. Istovremeno je dio snaga 3 bataljona zapalio školu u s. Mahovljani (kod Laktaša) koju je neprijatelj namjeravao da pretvori u uporište. Tom su prilikom zarobljena 3 »kulturbundovca« pod oružjem, a zaplijenjena je izvjesna količina kukuruza i 100 litara petroleja odbjeglog bega Ibrahimbegovića iz s. Elezagića. Pored ovoga, jedna patrola 3 bataljona, jačine 10 boraca, pokidala je telefonske veze na cesti Banja Luka — Bosanska Gradiška i zarobila 3 »kulturbundovca« iz sela Nova Topola.

21 januar. 1 četa 3 bataljona postavila je zasjedu u s. Jelićka. Komandir voda je izabrao veoma pogodno mjesto za zasjedu i dobro rasporedio svoje ljudstvo. Na zasjedu je uskoro naišla neprijateljska kolona od oko 70 vojnika. Poslije kratke i žestoke borbe zarobljeno je 55 neprijateljskih vojnika i jedan oficir, dok ih je 5 poginulo, a 5 teže ranjeno. Zarobljen je i jedan oružnik koji je strijeljan. Vojnici su pušteni kućama. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 50 karabina i mnogo druge opreme. U borbi je junački u jurišu poginuo Cvijo Blagojević. To je bio veliki gubitak za 1 četu, jer je on bio neobično hrabar i omiljen kao komandir voda. Isticao se u svim borbama, a ovaj uspjeh je najvećim dijelom njegova zasluga. Pored njega, u ovoj su se borbi istakli Vaso Đaković, nišandžija na mitraljezu, i Svetozar Želić, puškomitraljezac.

Dio 2 čete 3 bataljona prekopao je na nekoliko mjesta cestu Banja Luka — Bosanska Gradiška i prekinuo telefonsku liniju između ove dvije varoši. Istovremeno je 1 četa 2 bataljona porušila željezničku prugu između Prijedora i Kozarca u dužini od 50 m i pokidala telefonske veze duž pruge. Uporedo sa ovim jedna neprijateljska kolona, nepoznate jačine, napala je s. Romanovce, sa

namjerom da prodre u selo, ali je 3 četa 3 bataljona bila na svom mjestu i neprijatelja prisilila na povlačenje.

22 januar. Neprijatelj je napustio Lješljane i povukao se za Dobrljin. Dijelovi 1 bataljona upali su u Lješljanje gdje su, između ostalog, zaplijenili 3.000 kg eksploziva koji je bio sakriven u jednom oknu rudnika. Istog dana je 1 četa 1 bataljona porušila prugu između Brezičana i D. Dragotinje. Skretnice su razbijene i bačene u r. Sanu. Isto tako su skinute na više mjesta šine i pragovi i bačeni u r. Sanu. Poslije ove uspjele akcije saobraćaj je bio prekinut punih 15 dana. U akciji su učestvovale i rezervne pozadinske čete, koje su pokazale izdržljivost i dobru disciplinu i pored velike hladnoće. Dio snaga 3 bataljona odbio je pokušaj neprijatelja da prodre u s. Mašići i s. Vilusi. Jedna patrola istog bataljona uhvatila je ustašu Jozu Barića i špijunku Antoniju Nikifor. Oboje su strijeljani.

23 januar. Dijelovi 1 bataljona preduzeli su rušenje pruge između Bosanskog Novog i s. Ravnice, dok su snage 2 bataljona (2 i 3 četa) vodile teške borbe sa tri ustaške satnije u Dubičkoj Ravni. U ovim su se borbama istakli ovi borci 2 bataljona: Pero Ručnov, Mirko Šiljak, Lazo Vukić, Mirko Dimić, Rade Burazer, Mirko Milinović, Pero Kos, Vaso Milošević, Miloš Babić, Ljuban Vujanović i Milan Vukić.

Istog dana je patrola 1 čete 2 bataljona zarobila dvojicu ustaša-koljaša u blizini Kozarca, koji su zbog počinjenih zlodjela strijeljani. Dio snaga 3 bataljona odbio je napad neprijatelja na s. Elezagiće i zaplijenio vagon kukuruza bega Alibega Gradaščevića iz Mašića, koji je ranije pobjegao u Banju Luku.

24 januar. Manji dijelovi 1 bataljona digli su u vazduh voz sa ustašama u blizini Dobrljina. Tom je prilikom uništena lokomotiva. Patrole 2 čete 3 bataljona sukobile su se sa neprijateljem u s. Vrbaški.

Noć 24/25 januar. 1 četa 2 bataljona izvršila je napad na Kozarac. Napad je bio dosta dobro pripremljen. Svi su borci dobili bijele mantile kako bi bili što manje uočljivi na snijegu. Mantile su izradile omladinke od čaršava. Blagovremeno su odabrani i pripremljeni bom-

baši kojima su prije napada precizirani zadaci. Određena su dva pouzdana borca kojima je dat zadatak da ubace pripremljeni sanduk eksploziva u oružničku kasarnu. Napad je počeo oko 23 časa. Poslije prvog plotuna neprijateljska posada se povukla u oružničku kasarnu, dvospratnu zgradu, u koju bombaši nisu uspjeli da ubace bombe sa eksplozivom i pored više pokušaja. Borba je trajala čitavu noć ali nije dala željene rezultate — naoružanjem kojim su partizani raspolagali kasarna se nije mogla likvidirati. Četa se u svitanje morala povući iz Kozarca. Ovom prilikom je uništena arhiva u pošti, opštini, sudu, ispostavi i staroj žandarmeriskoj kasarni. Poginuo je Kojo Medić, zamjenik komandira, jedan od najhrabrijih i najomiljenijih boraca sa Kozare. On je poginuo nekoliko metara ispred kasarne, u trenutku kada je sa još nekoliko drugova pošao da ubaci eksploziv u nju. Teško su ranjeni Miloš Vujčić i Ilija Šurlan, a lakše Pero Jovičić i Mladen Graonić. Za vrijeme borbe muslimansko stanovništvo se prijateljski ponijelo prema partizanima.

25 januar. 4 četa 3 bataljona protjerala je oružnike iz kasarne u s. Marićka. Tom je prilikom zaplijenjen 1 karabin, 1 austriska puška, 1 lovačka puška, 1 pištolj i oko 1.500 metaka. Partizani su zapalili kasarnu, porušili most (dug 25 m) na rijeci Gomjenici, na drumu Omarska — Marićka, i most (dug 20 m) na drumu Marićka — Gradina. Istog dana je neprijateljska artiljerija iz Prijedora tukla s. Božići, izbacivši oko 20 granata od kojih je eksplodiralo svega 6—7 ali nije bilo nikakve štete. Pored toga, iz aviona je bombardovano s. Bistrica, ali bez ikakvog rezultata.

26 januar. Patrola 2 čete 1 bataljona stigla je do same Bosanske Kostajnice. Ona je naišla na neprijateljske vojnike koji su kopali rovove, otvorila vatru i ubila dvojicu, a ranila trojicu ustaša.

28 januar. 1 i 2 vod 1 čete 1 bataljona digli su u vazduh četiri mosta na željezničkoj pruzi između Brezičana i Svodne. Zapaljen je i jedan željeznički vagon koji je ostao na otvorenoj pruzi poslije sudara vozova kod G.

Dragotinje. Dijelovi 1 bataljona prekinuli su telefonske veze između Volinje i Dobrljina i Ravnice i Dobrljina.

29 januar. Dijelovi 1 čete 1 bataljona minirali su voz u kome su se nalazili radnici koji su pošli da opravljaju prugu. Tom je prilikom došlo do borbe između 1 čete i neprijatelja koji je osiguravao radove na pruzi. Ubijeno je nekoliko domobrana i 1 njemački vojnik, zarobljeno 13 domobrana, 1 Nijemac i 2 željezničara, a zaplijenjeno je 10 karabina i nešto municije. Za vrijeme ovih borbi partizanski položaji su bombardovani iz aviona.

Danonoćno rušenje željezničke pruge Bosanski Novi — Prijedor i neprekidna aktivnost jedinica 1 bataljona teško su pogađali okupatora i njegove saradnike. Putnički saobraćaj bio je sasvim obustavljen. U januaru je punih 25 dana bio svaki saobraćaj obustavljen. Okupator je u toku ovog mjeseca uspio da izvuče iz rudnika Ljubije samo jedan transport od 36 vagona željezne rudače.

Noć 30/31 januar. 3 četa 1 bataljona napala je most na r. Strigovi. Poslije tročasovne borbe četa je uspjela da likvidira stražu na mostu, minira most i poruši prugu na tri mjesta. U borbi su ubijena trojica ustaša, trojica su zarobljena, a jedan je (ranjen) skočio u Unu i utopio se. Zaplijenjeno je 7 karabina i nešto ostale opreme. Četa je na povratku iz ove akcije zapalila stražaru između Ravnice i Dobrljina. Iste je noći jedan vod 1 čete 1 bataljona porušio više mostova i minirao više skretnica na pruzi između Svodne i Bosanskog Novog.

31 januar. 1 četa 3 bataljona minirala je i teže oštetila most preko rijeke Vrijeska na pruzi između Kozarca i Hadžimehtića kao i most na pruzi između Kozarca i Omarske. Istog dana su 2 i 3 četa 3 bataljona napale neprijateljsko uporište u s. Mahovljani. Napad nije bio dobro organizovan ni pripremljen pa nije ni uspio.

Tako su jedinice 2 krajiškog NOP odreda u neprekidnim danonoćnim borbama, i pored toga što je veliki snijeg znatno otežavao dejstva, ubile u toku januara 117, zarobile 254 i ranile 53 neprijateljska vojnika. Pored toga, zaplijenjeno je 285 karabina, 15 puškomitraljeza, 1 mitraljez, 10.800 metaka, 62 ručne bombe, 3 pištolja, 8 au-

striskih pušaka i mnogo druge vojničke opreme, kao i velika količina životnih namirnica. U istom je periodu porušeno oko 15 manjih i većih mostova, razoreno desetine kilometara željezničke pruge i skinuto na desetine kilometara telefonskih linija. Tako je onemogućeno okupatoru izvlačenje željezne rude iz rudnika Ljubije. U ovim je borbama odred imao 8 mrtvih i 20 ranjenih boraca.

FORMIRANJE NOVIH ČETA I PROŠIRENJE SLOBODNE TERITORIJE

Odlukom štaba odreda formirane su, krajem januara, od novopridošlih boraca, Marićka i Miljakovačka četa. Formiranje tih četa uslovio je znatan priliv velikog broja novih boraca. Neprekidna dejstva u toku januara imala su za posljedicu oslobođenje niza sela: Ćela, Saničani, Miljakovci, Gaćani, Pejići, Rakelići, Marićka, Busnovi, Krivaja i drugih na području Prijedora, Sanskog Mosta, Bronzanog Majdana, Ivanjske.

Marićka četa, koja je ušla u sastav 3 bataljona kao njegova 4 četa, formirana je od dijela starih boraca 3 bataljona i novopridošlih. Rukovodeći kadar za ovu četu dao je 3 bataljon. Četa je dobila zadatak da dejstvuje na području s. Marićka, s. Jelići, s. Radosavska.

Miljakovačka četa je ušla u sastav 2 bataljona kao njegova 4 četa.

Prilikom formiranja novih četa štab odreda je za njih određivao provjeren, poletan i inicijativan rukovodeći kadar. Pored toga, za svaku novu četu određivan je izvjestan broj starih i iskusnih boraca, stim što su tako formirane jedinice dobijale sektor dejstva na kome su vlastitom vojničkom i političkom aktivnošću narastale do punog formaciskog sastava. Na taj način je formirana Miljakovačka četa. Za njeno formiranje izvučen je iz sastava 1 čete 2 bataljona vod od 40 naoružanih partizana i pod komandom Mila Vučenovića upućen iz s. Gornji Orlovci pod Kozarom, 31 januara u 22 časa, pravcem D. Orlovci — D. Garevci — Đorđe Polje — Saničani. On je u 2 časa 1 februara stigao u s. Miljakovci, prevalivši

15 km puta po dubokom snijegu i velikoj hladnoći. Marš je izvršen u tajnosti i disciplinovano, tako da nije došlo do sudara sa neprijateljem, iako se to očekivalo. No, time zadatak nije bio izvršen. Trebalo je odmah napasti neprijateljska osiguranja na željezničkoj pruzi Prijedor — Sanski Most. Vod je odmah podijeljen na tri grupe od kojih je svaka dobila mještane za vodiče i zadatak da izvrši napad na jednu od straža na željezničkim stanicama: Baltine Bare, Rasavci, Pejići. Do svanuća grupe su zauzele sve tri željezničke stanice i razoružale tamošnje posade. Zaplijenjeno je oko 20 pušaka. Sjutradan je pred komandom voda stajalo preko 100 novih boraca-mještana koji su tražili oružje. Naoružano je svega 20 sa zaplijenjenim puškama, a ostali su morali čekati novi plijen. Tako je ovaj vod prerastao u toku jedne noći u četu od dva voda sa po 30 partizana. Ovaj slučaj nije bio usamljen; dešavalo se da novoformirana četa, od 50—60 boraca, nakon jedne ili dvije uspješne akcije, udvostruči svoje brojno stanje.

Do formiranja Maričke i Miljakovačke čete oslobođena teritorija Kozare pružala se na jug samo do željezničke pruge Prijedor — Banja Luka i rijeke Gomjenice. Sada je ona znatno proširena — priključena joj je prostorija između Prijedora, Sanskog Mosta, Bronzanog Majdana i Ivanjske. Na taj način su se, pored znatnog proširenja oslobođene teritorije, snage 2 krajiškog odreda, izbijanjem na rijeku Sanu jugozapadno od Prijedora, neposredno povezale sa snagama 1 krajiškog NOP odreda na lijevoj obali rijeke. U isto vrijeme je dolaskom Miljakovačke čete na ovaj teren pojačana blokada neprijateljskog garnizona u Prijedoru.

DEJSTVA U PRVOJ POLOVINI FEBRUARA

Prva polovina februara ispunjena je borbama za likvidaciju preostalih neprijateljskih uporišta na području Kozare, za potpuno ovladivanje komunikacijom i pojačanje blokade Prijedora, Bosanske Dubice, Bosanske Ko-

stajnice i Bosanskog Novog. Spomenućemo samo neke od akcija izvedenih u prvoj polovini februara.

1 bataljon je uspješno napao 4 februara posadu željezničke stanice Svodna na pruzi Prijedor — Bosanski Novi. Poslije četvoročasovne borbe posada se predala, postrojenja na stanici su uništena, a zgrade spaljene. Tom prilikom zarobljena je cjelokupna posada od 148 vojnika i oficira i zaplijenjeno 130 pušaka, 7 puškomitraljeza i 20.000 metaka. Porušena je željeznička pruga u dužini od nekoliko kilometara.

Noću 8/9 februara dio snaga 1 bataljona preduzeo je rušenje pruge Blagaj — Ravnice. Nakon što je uništeno 30 metara, uslijedila je neprijateljska vatra preko Une (s. Struga), te su se partizani povukli.

Dijelovi 3 bataljona su 9 februara odbili pokušaj neprijatelja (u jačini od 60 »štrafunaca«[2] i ustaša) da prodre u selo Krnete. Neprijatelj je imao 2 mrtva, preko 10 ranjenih »štrafunaca« i 1 ustašu. Zaplijenjena su 4 karabina i 200 metaka. Zarobljeni »štrafunci« su strijeljani. Ovog dana je odbijen i napad neprijatelja na sela Mašiće i Elezagiće.

Jedna patrola partizana zapalila je u selu Rogoljima kuću poznatog »kulturbundovca« Hajnriha Lamersa, u kojoj su se smještali ustaško-domobranski vojnici. Poslije podne 100 »kulturbundovaca«, obučenih u njemačke uniforme i naoružanih automatskim puškama, napalo je selo i tuklo minobacačem, ali mine nisu eksplodirale. Partizanska zasjeda dočekala je neprijatelja. U borbi su ubijena 3 »kulturbundovca«, a 6 ih je ranjeno. Zaplijenjeno je: 1 automatska puška, 1 pištolj, 16 metaka za automatsku pušku. Ranjeni su jedan partizan i jedan civil.

Dio snaga 2 bataljona minirao je i razrušio 3 mosta na pruzi Kozarac — Prijedor. Pruga je prekinuta na 2 mjesta. Prekopana je cesta Dubica — Prijedor i svaki saobraćaj na tim mjestima je onemogućen.

---

[2] »Štrafuncima« su nazivani stalni pripadnici ustaških kozarskih odreda.

Jedna patrola 1 bataljona, na čelu sa zamjenikom političkog komesara, prebacila se preko Sane i povezala sa 1 odredom.[3]

Noću 9/10 februara dio snaga 1 bataljona minirao je most preko Strigove, na cesti Kostajnica — Dobrljin. Most je bio dugačak 40 metara i onesposobljen je za saobraćaj. Jedna patrola istog bataljona zarobila je u Brezičanima 2 domobrana. Zaplijenjena su 2 karabina i 500 metaka.

11 februara su dijelovi 2-og bataljona minirali i srušili most na pruzi Prijedor — Kozarac, koji je udaljen svega 300 metara od Prijedora. Porušena je pruga na većoj dužini, posječeni su telefonski stubovi i pokidana je telefonska linija (na dužini od 25 km). Stubovi su podijeljeni sirotinji za loženje vatre.

Noću 11/12 februara dijelovi 3 bataljona minirali su strižanski most na cesti Bosanski Novi — Dobrljin i saobraćaj je onemogućen. Iste noći minirani su i propusti na pruzi, kao i pruga, na više mjesta. Neprijateljske snage su došle sa oklopnim vozom iz Novog do strižanskog mosta, izišle iz voza, bacile nekoliko mina i pošle u obližnja sela u pljačku. Jedna patrola 1 bataljona onesposobila je poljoprivrednu školu u samoj Bosanskoj Dubici.

12 februara je dio 3 bataljona izvršio napad na s. Piskavicu. Poslije borbe, koja je trajala 6 sati, zauzeta je željeznička stanica. Zarobljeno je 15 neprijateljskih vojnika, od kojih je 14 pušteno kući. Zaplijenjeno je: 15 karabina, 2.500 metaka, 3 poljska telefona, 25 ćebadi, 37 šatorskih krila, 8 ranaca, 17 čuturica, 20 porcija, 1 poljska kuhinja, 35 fišeklija, 1 pisaća mašina i 10 vagona zobi. Neprijatelj je imao 5 mrtvih i više ranjenih. Naši gubici: 1 teže ranjen — Puzić Ostoja, koji je nakon 12 sati umro.

Noću 12/13 februara dijelovi 1 bataljona minirali su 9 mostića dužine 3—6 metara na pruzi Blagaj — Prijedor. Na cesti Blagaj — Prijedor minirana su 4 mosta. Zapaljena je čuvarnica pred Prijedorom i pokidane su

[3] Zbornik IV/3, 205 s, dok. 73.

telefonske veze između Prijedora i Brezičana na dužini od 2 km.

13 i 14 februara je neprijateljska artiljerija sa lijeve obale Une tukla položaje 1 bataljona radi osiguranja opravke strižanskog mosta. Jedna ojačana patrola 2 bataljona zaplijenila je 14-og imovinu Burdina ribnjaka više Prijedora, a dijelovi 1 bataljona porušili su »Šipadovu« prugu između Novog i Dobrljina u dužini od oko 150 m. Ovog dana je na jednu partizansku zasjedu na pruzi Kozarac — Prijedor naišlo 50 ustaša i domobrana. Ubijen je 1 njihov vojnik, a 2 su ranjena. Istog dana je jedna jača partizanska patrola 2 bataljona izvršila pretres sela Gornja Puharska. Zaplijenjen je 1 karabin i 30 metaka. Ista patrola je istog dana digla u vazduh most na pruzi Prijedor — Kozarac, koji je udaljen 200 m od stanice Kozarac. Neprijatelj je ovog dana pokušao da se probije u selo Jošik i zaštiti izvoz sijena izbjeglih ustaških porodica. Dijelovi 2 bataljona spriječili su ga u tome. U borbi je neprijatelj imao 3 mrtva i 7 ranjenih.

16 februara, na terenu gdje su prethodnog dana vođene borbe, neprijatelj je postavio zasjedu, koju je kasnije otkrila jedna naša patrola i protjerala je čak do grada Dubice. Ranjeno je nekoliko ustaša. Istoga dana je neprijatelj pokušao da se probije kroz blokadu Dubice, ali mu to nije uspjelo.[4]

Stalna aktivnost na komunikacijama krunisana je krupnim uspjehom. Potpuno je obustavljen saobraćaj na željezničkoj pruzi Banja Luka — Sunja tako da željezna ruda iz bogatog rudnika Ljubije, koja je služila za potrebe njemačke ratne industrije, nije od januara do avgusta 1942 više transportovana u Njemačku.

Naša dejstva u prvoj polovini februara dovela su do jačeg pritiska na gradove i mjesta koja leže u zahvatu Kozare. Prijedor i Kozarac potpuno su blokirani, tako da je njihove posade neprijatelj morao snabdijevati isključivo vazdušnim putem. Pojačan je pritisak i na Bosanski

[4] Isto, 205—207.

Grupa kozarskih partizana 1942; stoje: levo Rade Kondić, poginuo 1944 na Manjači (Žepče) pri forsiranju r. Bosne kao komandant 5 krajiške (kozarske brigade, — narodni heroj; u sredini Nela Bojanić, učiteljica iz s. Lamovite, poginula u toku neprijateljske ofanzive na Kozaru 1942 kao borac 2 krajiškog NOP odreda

Novi, Bosansku Dubicu i Bosansku Kostajnicu, ali oni nisu bili potpuno blokirani. To nije mogao postići samo 2 NOP odred, jer je za taj zadatak bilo potrebno daleko više snaga. Međutim, sa slobodne teritorije nisu se mogle odvojiti veće snage bez opasnosti po njenu bezbjednost.

BORBE OD 17 FEBRUARA DO 15 MARTA

Iz prethodnog izlaganja vidjeli smo da je Prijedor bio potpuno blokiran, a eksploatacija rudnika Ljubije onemogućena. U Prijedoru i Ljubiji, pored ustaško-domobranskih snaga, nalazilo se oko 500 njemačkih vojnika iz sastava 923 »landesšicen« bataljona. Nemajući, očigledno, povjerenja u ustaše i domobrane, a životno zainteresovani za Ljubiju, Nijemci su odlučili da svojim snagama razbiju blokadu Prijedora i ostalih opkoljenih garnizona, da izvuku iz njih svoje jedinice i pošto-poto onemoguće dejstva 2 krajiškog odreda na komunikacije. Za izvršenje ovog zadatka odredili su jedan kombinovani puk sastavljen od jedinica iz 718 i 704 njemačke pješadiske divizije i ojačali ga artiljerijom. Kao polazni rejon za napad predviđena je Bosanska Dubica. Jednovremeno sa napadom Nijemaca, imale su i ustaško-domobranske snage na području Kozare da pojačaju aktivnost kako bi vezale za sebe što više snaga 2 krajiškog odreda.

Prije početka napada Nijemci su razvili vrlo jaku, dobro smišljenu i proračunatu propagandu. Oni su preko svojih agenata i letaka preuveličavali svoju snagu, širili laži kako su za tešku situaciju i stradanja naroda krivi partizani itd. Računali su da će tako najlakše odvojiti narod od partizana i Partije. Međutim, to su bila samo jalova priželjkivanja. Odred je bio spreman da se suprotstavi napadu neprijatelja, čije su propagandne namjere brzo razgolićene i osujećene.

Iako ovaj napad nije bio prvi sudar kozarskih partizana sa Nijemcima, on je ipak bio karakterističan po tome što se dotle radilo manje-više o manjim njemačkim snagama, ili o ustašama i domobranima pod komandom njemačkih oficira, a sada je trebalo povesti borbu sa jakim

njemačkim snagama. Svakako da je to imalo i izvjesnog moralnog uticaja na borce i rukovodioce.

Napad je otpočeo 17 februara uzjutra. Kombinovani njemački puk, u sadejstvu sa tri satnije ustaša i jednom kombinovanom satnijom domobrana, otpočeo je, uz snažnu artiljerisku podršku, nadiranje pravcem Bosanska Dubica — Prijedor duž komunikacije preko Kozare. Neprijatelj je bio jak preko 3.000 vojnika, dok su partizani na ovom pravcu (na Kruškovcu) imali samo jednu desetinu 2 čete 2 bataljona. Blagodareći velikom snijegu koji je neprijatelju onemogućavao razvoj snaga i prisiljavao ga da se kreće prtinom u koloni, ova partizanska desetina uspjela je da celog dana 17 februara zadrži neprijatelja pred položajem Kruškovac.

Sjutradan, 18 februara, na Kruškovac je pristigao jedan vod 2 čete 2 bataljona, a poslije podne stigla su i ostala dva voda iste čete, tako da se sada na položaju nalazila cijela 2 četa. Istog dana je štab 1 bataljona, po naređenju štaba odreda, uputio svoju 2 četu sa zadatkom da posjedne Grabovac, na lijevom krilu 2 čete 2 bataljona. Nijemci su pokušali da po svaku cijenu prodru prema Prijedoru i čitav dan su tukli partizanske položaje jakom artiljeriskom i minobacačkom vatrom, ali nisu uspjeli da ih zauzmu. Pokušaji neprijatelja da formira borbeni poredak propali su uslijed snijega i precizne vatre partizana. Propao mu je i pokušaj obuhvata partizanskih položaja pomoću smučarskih odjeljenja.

Partizanima je najteže padao nedostatak municije. Ono što se imalo moralo se štedeti i racionalno koristiti. Do municije poginulih neprijateljskih vojnika, koji su ležali na »ničijoj zemlji«, nije se moglo doći uslijed neprijateljske vatre. Naveče, kada se borba stišala, jedna grupa boraca 2 čete 2 bataljona uspjela je, koristeći sumrak, da dođe do nekoliko pušaka i jednog njemačkog puškomitraljeza (»šarca«). To je bio prvi njemački puškomitraljez zaplijenjen na Kozari.[5]

---

[5] Po imenu poznatog kozarskog partizana Rade Gojića zvanog »Ronjgo« koji ga je zaplijenio i njime rukovao, kozarski partizani su ovaj njemački puškomitraljez dugo nazivali »Ronjgo«.

Ovog dana je, prema neprijateljskim podacima, poginulo oko 150 Nijemaca, a među njima i njihov komandant koji je pogođen kada je izlazio na osmatračnicu.

Da se ne bi dalje upuštale u frontalnu borbu protiv nadmoćnijih snaga, koju je neprijatelj pokušavao da nametne poslije trećeg dana borbe, naše su jedinice napustile liniju Kruškovac — Grabovac i pomjerile se desno i lijevo od komunikacije. Borba je nastavljena sa novih položaja prepadima na bokove i pozadinu neprijatelja u cilju nanošenja gubitaka, usporavanja pokreta prema Prijedoru i sprečavanja proširivanja uspjeha dublje od komunikacije. Tek 26 februara, poslije deset dana borbe, neprijateljski dijelovi su prodrli u Prijedor, ostavljajući duž puta Bosanska Dubica — Prijedor jača osiguranja koja su obezbjeđivala pojas širine 6—8 km.

U ovim je borbama poginulo i ranjeno oko 300 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 30 karabina, 3 njemačka puškomitraljeza (»šarca«) i nekoliko automata i pištolja sa municijom.[6] Jedinice odreda su imale oko 20 mrtvih i ranjenih.

U toku ove borbe ispoljila se jednodušnost partizana i naroda, i to u kraju gdje je neprijateljska propaganda uporno nastojala da odvoji narod od partizana. Najviše zasluga za ovo imali su politički komesari koji su brzo reagovali na neprijateljsku propagandu i pravovremeno organizovali i sproveli politički rad. I pored jakih njemačkih snaga, moral kod partizana nije bio ni najmanje poljuljan. Evo šta o tome kaže štab odreda u svom izvještaju od 4 marta 1942:

> Moral kod stanovništva je prilično dobar i pored svih nastojanja neprijatelja da unese pometnju — s tim da narod odvoji od nas raznim smišljenim političkim manevrima: tobože da on traži samo komuniste i da su komunisti krivi za sve zlo koje oni trpe. Stanovništvo odobrava našu borbu protiv okupatora i pomaže naše partizane na svakom koraku. Raspoloženje među partizanima je većim dijelom vrlo dobro i borbenost je na visini — baš za borbu protiv okupatora...[7]

[6] Zbornik IV/3, 270, dok. 92.
[7] Isto, 272.

U daljim borbama, u prvoj polovini marta, odred je bio uglavnom angažovan protiv njemačkih snaga koje su se nalazile na obezbjeđenju komunikacije Bosanska Dubica — Prijedor. Treći bataljon je u to vrijeme glavnim snagama napadao komunikaciju Bosanska Gradiška — Banja Luka.

Prvi bataljon se nalazio na teritoriji između Prijedora, Bosanskog Novog, Bosanske Kostajnice i Bosanske Dubice. Oslanjajući se na Karan i Pastirevo, koji čine centralne i dominirajuće terenske objekte na ovom području, bataljon je napadao neprijatelja u svim pravcima. Dejstvo njegove glavnine bilo je usmjereno na komunikaciju koja vodi od Dubice preko Kozare za Prijedor u cilju sprečavanja daljeg prodiranja Nijemaca na oslobođenu teritoriju. Dio snaga bio je orijentisan ka putu i željezničkoj pruzi Bosanska Kostajnica — Bosanski Novi — Prijedor sa zadatkom da onemogući uspostavljanje saobraćaja na ovoj komunikaciji. Koristeći prisustvo jakih njemačkih snaga, ustaše i domobrani su pokušavali da odbace partizane od željezničke pruge kako bi se uspostavio saobraćaj Prijedor — Sunja. Međutim, jedinice 1 bataljona spriječile su ove pokušaje.

Ovaj bataljon je imao najteže borbe 11 marta. Vidjevši da Nijemci nastoje da izvuku svoje opkoljene snage iz Prijedora i Ljubije, a po svoj prilici i da napuste cijelo područje Kozare, ustaše i domobrani su htjeli da po svaku cijenu zadrže u svojim rukama komunikaciju Prijedor — Bosanska Dubica, a zanosili su se i željom da razbiju 2 krajiški odred. U tu svrhu su, 11 marta, napali sa oko 1.200 vojnika područje 1 bataljona sa tri pravca. Prva je kolona preduzela napad od zurinskog mosta, uz potok, u pravcu Krive Glave, druga od Kule u pravcu Bojišta, a treća iz rejona s. Ravnice u pravcu s. Žuljevice. Napad je bio potpomognut jakom artiljeriskom i minobacačkom vatrom. Međutim, bataljon je pružio snažan otpor neprijatelju i nanio mu tako velike gubitke da se ovaj u toku dana povukao na polazne položaje.

U prvoj polovini marta bataljon je vodio preko 20 borbi u kojima je neprijatelj imao 72 mrtva i oko 80 ranjenih. Osim toga, uspio je da poruši 4 mosta i preko

1.500 metara željezničke pruge; zaplijenio je 16 pušaka, 1 puškomitraljez i 2.000 metaka. Gubici bataljona bili su mali — 3 mrtva i 5 ranjenih.

Drugi bataljon, bez jednog voda koji se nalazio na položajima oko Kozarca, učestvovao je u borbama protiv Nijemaca sa položaja istočno i jugoistočno od puta Prijedor — Bosanska Dubica. Noću 7/8 marta 3 i 5 četa, ojačane jednim vodom 2 čete, napale su neprijateljsko uporište Hadžibair u neposrednoj blizini Bosanske Dubice. Ovo je bila vrlo smjela akcija, jer se Hadžibair nalazi u neposrednoj blizini varoši, a duž komunikacije su bile dosta jake njemačke snage za obezbjeđenje. Neprijatelj, međutim, nije očekivao ovaj napad, što su partizani iskoristili i u jednom naletu uništili njegovu posadu. Zarobljeno je 18, a ubijeno 15 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 30 pušaka, 3 puškomitraljeza i 3.000 metaka. Gubici 2 bataljona bili su 3 mrtva i 3 ranjena.

Uslijed naših stalnih napada Nijemci su bili pritješnjeni duž puta koji vodi od Bosanske Dubice preko Kozare za Prijedor, te se njihova aktivnost svodila isključivo na osiguranje saobraćaja. Dalje od puta oni se nisu kretali izuzev izvjesnih izviđačkih organa čija jačina nije bila ispod jednog voda pješaka ili smučara. Nijemci su dejstvovali artiljeriskom i minobacačkom vatrom na partizanske položaje, a nisu štedjeli ni sela na oslobođenoj teritoriji. Partizani su neprijateljska izviđačka odjeljenja uništavali iz zasjeda. U jednoj takvoj zasjedi nalazio se, u prvoj polovini marta, jedan vod 2 čete 2 bataljona pod komadom Dragutina Ćurguza kod crkve u s. Uremovci. Kada je na zasjedu naišlo njemačko odjeljenje jačine 19 vojnika, partizani su ga pustili da priđe sasvim blizu, a zatim su prvim plotunom ubili 16 neprijateljskih vojnika, dok su trojica uspjela da pobjegnu. Ovom je prilikom zaplijenjeno 2 »šarca«, 2 automata, 8 pušaka, 4 pištolja, 2 dogleda i dr.

Aktivnost 3 bataljona na komunikaciji Banja Luka — Bosanska Gradiška pretstavljala je osjetno rastjerećenje neprijateljskog pritiska na 1 i 2 bataljon. Bataljon je sprečavao ispade koje su ustaše, ohrabrene prisustvom Nijemaca, vršile na oslobođenu teritoriju. On je dejstvo-

vao i na komunikaciju Gradiška — Orahovo ometajući i na njoj neprijateljski saobraćaj. Najteže borbe je imao 13 i 14 marta, kada je 300 vojnika (milicionara i ustaša) pokušalo da se sa komunikacije Bosanska Gradiška — Banja Luka probije preko sela: Klašnice, Topola, Jablan, Šimići, Mičije, na oslobođenu teritoriju. Pored brojne nadmoćnosti, neprijatelj je bio podržan i jakom artiljeriskom i minobacačkom vatrom. U dvodnevnim borbama bataljon je uspio da zadrži neprijatelja, a zatim i da ga potisne u njegove garnizone.

U vremenu od 1—15 marta jedinice ovog bataljona vodile su preko 20 borbi. Među ove spadaju i napadi na neprijateljska uporišta Laktaši Ilidža, Šimići, Nova Topola itd. U toku ovih borbi ubijeno je 9, ranjeno 9, a zarobljeno 36 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 38 pušaka, 3 puškomitraljeza i 2.000 metaka.

*

U izvještaju štaba 2 krajiškog NOP odreda zabilježene su mnoge akcije koje su partizani izveli u prvoj polovini marta 1942. Iznijećemo ih onako kako su tamo date.[8]

1 mart. Snage 1 bataljona porušile su prugu Dobrljin — Strižanski most u dužini 400 m. Dijelovi bataljona pokušali su da uđu u s. Šurkovac, ali su dočekani vatrom iz sela. 1 partizan je poginuo.

Dijelovi 2 bataljona minirali su most na cesti Prijedor — Kozarac, a bilo je oboreno i više stabala preko ceste Prijedor — Dubica.

Jedna patrola 3 bataljona ušla je u s. Šimići, gdje je bila dočekana vatrom. U toj borbi ubijena su 4 ustaše, 7 ih je ranjeno (među njima i 2 žene), dok partizani nisu imali gubitaka.

2 mart. Snage 1 bataljona došle su u sukob sa neprijateljem u Mlječanici. Tom prilikom ubijeno je 15 neprijateljskih vojnika, a veći broj ih je ranjen. Ranjena su i 2 partizana. Četiri partizana odbila su Nijemce koji su bili pošli u selo da pljačkaju. Dijelovi bataljona postavili

[8] Isto, 319—324, dok. 108.

su minu na pruzi Dobrljin — Strižanski most. Kada je neprijateljska patrola (6—7 vojnika sa oficirom) otkrila minu, partizanska zasjeda ju je upalila električnim putem; mina je raznijela sve neprijateljske vojnike i oficira. Dijelovi bataljona su rušili i prugu između Blagaja i Bosanskog Novog, a jedan dio snaga sukobio se sa neprijateljem pred s. Blagajem. Neprijatelj je bio protjeran uz velike gubitke.

Ista tako su i dijelovi 1 bataljona odbili neprijateljsku patrolu jačine 25 ljudi, pri čemu je neprijatelj imao 3 teško ranjena i 1 mrtvog.

3 mart. Dijelovi 1 bataljona minirali su 3 mosta na pruzi Prijedor — Brezičani, a jedan dio snaga ušao je u selo Šurkovac.

Dijelovi 3 bataljona odbili su neprijatelja koji je bio prodro u selo Jurkovicu gdje je opljačkao i zapalio 7 kuća. Neprijatelj je imao 2 mrtva i nešto ranjenih. Dio snaga koji je izvršio napad na selo Kolonija-Dubrava zaplijenio je 1 puškomitraljez, 6 karabina i nešto opreme. Partizani nisu imali gubitaka.

Noću 3/4 marta dijelovi 3 bataljona napali su neprijateljsko uporište u Koloniji-Dubravi. Borba je trajala oko 6 časova, ali je neprijatelj, i pored jakog otpora, likvidiran. Zarobljeno je 13 domobrana i zaplijenjeno 12 karabina, 2 puškomitraljeza i nešto municije. Selo je, kao neprijateljsko gnijezdo i uporište, spaljeno. U borbi su lakše ranjena 3 partizana. Iste noći izvršen je napad na neprijateljsko uporište između Kolonije-Dubrave i 15-og kilometra. Neprijatelj se uspio izvući, ostavivši nešto opreme i municije.

4 mart. Jedna desetina 1 bataljona dočekala je u zasjedi 18 neprijateljskih vojnika i tom prilikom ubila 5 i zarobila 7. Zaplijenjeno je: 6 karabina, 1 puškomitraljez, 800 metaka, 18 šaržera za puškomitraljez i 1 bomba. Partizani nisu imali gubitaka. Dio snaga istog bataljona napao je neprijateljsku komoru (10 kola) koju je pratilo 20 njemačkih vojnika. U sukobu je ubijen i ranjen veći broj neprijateljskih vojnika. Jedna zasjeda dočekala je 60 njemačkih vojnika koji su pošli u selo radi pljačke i ubila oko 13, a ranila oko 20 vojnika.

Dio snaga 3 bataljona odbio je neprijatelja koji je pokušao da prodre u s. Busnove.

5 mart. Oko 150 ustaša, domobrana i Nijemaca prodrlo je u Brezičane i zapalilo oko 50 kuća. Naše snage su protjerale neprijatelja.

Dio 1 bataljona napao je njemačku komoru na cesti Dubica — Prijedor. Pobijeni su konji i 7 vojnika koji su bili u pratnji. Istog dana uveče naše su snage dočekale oko 60 neprijateljskih vojnika i tom prilikom ubile 13, a ranile oko 20. U toj je borbi poginuo jedan partizan, a 4 su lakše ranjena. Jednu patrolu ovog bataljona napale su u selu Volaru domaće ustaše. Naše su snage razbile neprijatelja koji se povukao sa više mrtvih i ranjenih.

Dio 3 bataljona napao je neprijateljsku stražu kod Bronzanog Majdana. Tom prilikom je poginuo 1 domobran, a 9 ih je zarobljeno. Zaplijenjeno je 10 pušaka, oko 500 metaka i 4 bombe. Naši nisu imali gubitaka. Istog dana su dijelovi pomenutog bataljona odbili neprijatelja koji je pokušao prodrijeti u Piskavicu radi pljačke. Tom prilikom ubijen je 1 domobran.

6 mart. Dijelovi 3 bataljona su u borbama sa neprijateljem zarobili 11 domobrana i zaplijenili: 8 karabina, 7 bombi, 720 metaka, 1 poljski telefon i 2 rezervne cijevi za puškomitraljez. Partizani nisu imali gubitaka. Noću 6/7 je dio pomenutog bataljona izvršio pretres sela Batara.

U toku 4, 5 i 6-og neprijatelj je često napadao sektor 2 bataljona ali je svakiput bio odbijen sa gubicima.

7 mart. Snage 3 bataljona napale su neprijateljsko uporište na 15-tom km; tom su prilikom zarobile 3 domobrana i zaplijenile 2 karabina. 1 partizan se izgubio. Istog dana izvršen je pretres sela Mičja, gde je došlo do borbe sa neprijateljem.

8 mart. Dio 1 bataljona odbio je napad ustaša iz Blagaj-Japre. Neprijatelj je imao 2 mrtva i 3 ranjena.

Dio snaga 3 bataljona odbio je napad na selo Krivaju i nanio neprijatelju gubitke.

9 mart. Zasjeda 1 bataljona otvorila je vatru na 3 automobila na cesti Prijedor — Dubica i onesposobila ih. Tom prilikom su ubijeni: 2 vojnika i 2 ustaška funkcio-

nera, i to advokat Pintar iz Prijedora, i inžinjer Pavičić iz Ljubije, a ranjen je ustaški tabornik iz Ljubije Hikl. Druga zasjeda otvorila je vatru na neprijateljsku kolonu. Tom prilikom ubijena su 2 neprijateljska vojnika, a više ih je ranjeno.

Dio 3 bataljona odbio je napad neprijatelja na selo Busnove, pri čemu je zarobljen 1 domobran, a zaplijenjen 1 karabin sa 150 metaka.

10 mart. Zasjeda 1 bataljona zarobila je u Ravnom Gaju 6 kola sa 6 pari volova koji su vozili Nijemce u Dubicu. Dio snaga pomenutog bataljona porušio je oko 850 m pruge Blagaj — Novi, a 5 partizana istog bataljona odbilo je napad 60—70 ustaša iz Suhače. Neprijatelj je imao 2 mrtva i više ranjenih. Snage 3 bataljona odbile su napad neprijatelja na Piskavicu.

11 mart. Djelovi 3 bataljona odbili su napad neprijatelja na s. Krivaju i Busnove.

Dio 1 bataljona minirao je prugu prema Prijedoru, otvorio vatru na stanicu Brezičani i rušio cestu od Dubice prema Kostajnici. Cesta je prekopana na 6 i porušena na 2 mjesta (jame su bile široke 6, a duboke 2—3 m). Isto tako prekopana je cesta od Kostajnice prema Balju, kao i ona prema Pastirevu. Ovog dana se u Brekinji jedna naša patrola privukla neprijatelju (na oko 200 m) i nanijela mu osjetne gubitke.

14 mart. Dio snaga 1 bataljona dočekao je u blizini Prijedora jednu neprijateljsku patrolu koja je išla prema Brezičanima. Tom prilikom poginula su 2 neprijateljska vojnika, 1 je teže ranjen, a 2 lakše. Zarobljeno je 5 vojnika, a zaplijenjeno 10 karabina, oko 1.200 metaka i ostale opreme. Odmah zatim došlo je oko 159 neprijateljskih vojnika, koji su napali selo Brezičane. Partizani su ih protjerali nanijevši im gubitke. Partizani nisu imali gubitaka.

U izvještaju su *vojne akcije* ovako okarakterisane:

> Uglavnom vojne akcije sastojale su se u produžavanju borbe sa okupatorskim fašističkim pljačkaškim hordama i ustaškim razbojnicima, koji su po cijenu velikih žrtava uspjeli da se probiju cestom Dubica — Prijedor i da opljačkaju i popale nekoliko sela u blizini same ceste. Naše snage,

za sve vrijeme ove borbe, pokazale su borbenost i hrabrost. One su dočekivale neprijatelja gdje im je god to bilo moguće i nanosile mu teške gubitke, iako je neprijatelj bio koncentrisao veliki broj topova i bez prestanka, danju i noću, tukao sve položaje i sela okolo ceste. Gubici koje je neprijatelj pretrpio u ovim borbama računaju se oko 400 mrtvih i ranjenih, dok naši gubici iznose oko 30 mrtvih i ranjenih. Naše snage dokazale su i ovog puta fašističkim okupatorima i njihovim slugama da će se narodni borci krvavo osvetiti za sva zlodjela koja su oni nanijeli našem narodu. Naše snage priredile su ispraćaj fašističkim okupatorima i oslobodile ponovo sve položaje koje je neprijatelj držao oko ceste, i tako sada cesta je opet ponovo u našim rukama, a Prijedor otsječen od Dubice...

Za *politički rad u četama* rečeno je:

Što se tiče političkog rada u našim četama, on je bio dosta otežan uslijed stalnih borbi sa neprijateljem. Uglavnom on se sastojao u redovnom čitanju radio-izvještaja i raznog propagandnog materijala kao: »Zašto se bore partizani u Bosni i Hercegovini«, »Komunistička partija Jugoslavije u današnjoj narodno-oslobodilačkoj borbi« itd.

Za *politički rad u pozadini* u izvještaju stoji:

Što se tiče političkog rada u pozadini, on se sastojao u redovnom dijeljenju radio-izvještaja i ostalog propagandnog materijala. Održano je više sastanaka, konferencija i zborova po raznim selima naše oslobođene teritorije...

Na kraju pomenutog izvještaja dodato je:

Likvidirali smo neprijateljsko uporište Kozarac. Borbe su se vodile u ulicama oko 15 h. Zaplijenjeno je oko 100 karabina, 2 teška mitraljeza, nekoliko p. mitraljeza i druge opreme.[9]

*

Ove borbe 2 krajiškog odreda pokazuju aktivnost koja prevazilazi obične partizanske akcije kakve su u početku ustanka vođene. Snažan frontalni otpor, kombinovan sa prepadima, zasjedama i smjelim dejstvima u pozadinu neprijatelja, omogućili su da se oslobođena teritorija

[9] Isto

odbrani i sačuva, pa čak i da se proširi. Samo angažovanje jakih njemačkih snaga u rejonu Kozare i na komunikaciji Banja Luka — Prijedor — Bosanski Novi, pored postojanja jakih ustaško-domobranskih snaga, pokazuje koliku je smetnju pretstavljao za neprijatelja 2 krajiški odred. A uspješan ishod borbi sa prvim većim njemačkim jedinicama potstakao je borce i rukovodioce odreda na još smjelije akcije.

Nijemci su polovinom marta otpočeli da se povlače iz Ljubije i Prijedora za Bosansku Dubicu, ostavljajući u tim mjestima samo ustaške i domobranske jedinice. Prije povlačenja djelimično su porušili postrojenja u rudniku Ljubiji i opljačkali sve do čega su došli. Poskidali su čak i sve brave sa vrata ustanova i nadleštava. Osjetivši na vrijeme povlačenje njemačkih jedinica, 1 i 2 bataljon su organizovali stalne napade na njihove pobočnice i zaštitnice i nanosili im gubitke sve do Bosanske Dubice.

Poslije borbi koje su trajale nepun mjesec dana, komunikacija Prijedor — Bosanska Dubica ponova je pala u ruke partizana.

KRATAK PREGLED SITUACIJE U BOSANSKOJ KRAJINI KRAJEM FEBRUARA 1942 I REORGANIZACIJA ODREDA

Dosada smo razmatrali samo dejstva na Kozari. Ni u daljem izlaganju nećemo zahvatati cijelu teritoriju Bosanske Krajine, sem koliko to bude potrebno za bolje razumjevanje dejstava na području Kozare.

Februara 1942 održano je oblasno partisko savjetovanje u Skender Vakufu na kome je detaljno razmotreno stanje po odredima. Između ostalog riješeno je da se postojeći partizanski odredi reorganizuju tako što će se umjesto tri formirati pet odreda. Ovu su reorganizaciju nalagali velika teritorija nekih odreda i veliki broj jedinica koje su bile potčinjene štabovima odreda. Takav je slučaj bio i sa 3 odredom.

Reorganizacija je izvršena u toku februara. Od bivšeg 1 odreda formirâni su novi — 1-vi na teritoriji Podgrmeča i 5-ti na prostoriji Drvara i Glamoča. Od 3-eg odreda for-

mirani su novi — 3-ći na prostoriji Jajce — Mrkonjić Grad — Gornji Vakuf, i 4-ti na teritoriji između Banje Luke, Prnjavora, Tesiića i planina Borja, Čemernice i Manjače. (Između Vrbasa, planine Manjače i Banje Luke dejstvovao je Manjački bataljon, istočno od Vrbasa — na planini Čemernici — Čemernički, na planini Borju — Borjanski, a u rejonu Prnjavora — Prnjavorski bataljon.)

Reorganizacija nije zahvatila jedino područje Kozare gdje je dejstvovao 2 odred. Njegova je teritorija po prostranstvu bila najmanja. Osim toga, on je imao stalne i čvrste veze sa potčinjenim jedinicama i Operativnim štabom za Bosansku Krajinu.

Poslije reorganizacije koncem februara 1942, stanje odreda je bilo ovakvo:

1 krajiški NOP odred od 2 bataljona i jednim polubataljonom, ukupno 8 četa naoružanih sa 850 pušaka, 16 puškomitraljeza i 2 mitraljeza.

2 krajiški NOP odred od 3 bataljona (12 četa), naoružan sa 1.600 pušaka, 50 puškomitraljeza, 13 mitraljeza i 4 minobacača.

3 krajiški NOP odred imao je u svom sastavu 5 bataljona. Poslije napada na Mrkonjić Grad, 25 februara 1942, iz odreda se izdvojio bataljon »Kočić« pod komandom izdajnika Uroša Drenovića i proglasio se četničkom jedinicom. Poslije ovog događaja u sastavu 3 odreda nalazila su se četiri bataljona (20 četa). Naoružanje odreda iznosilo je 1.480 pušaka, 32 puškomitraljeza, 9 mitraljeza i 2 topa. U periodu mart — april — maj 1942 u bataljonu »Iskra« došlo je, pod uticajem četničkih elemenata, do osipanja boraca, tako da je polovina bataljona ostala partizanska, a od druge polovine koja je prišla četnicima formiran je t.zv. »Gvozdeni bataljon«.

4 krajiški NOP odred imao je 4 bataljona sa ukupno 12 četa. Naoružanje odreda bilo je 1.750 pušaka, 34 puškomitraljeza, 8 mitraljeza i 1 minobacač.

5 krajiški NOP odred imao je 3 bataljona sa 12 četa i bio je naoružan sa 920 pušaka, 34 puškomitraljeza, 11 mitraljeza i 3 topa.

U pogledu vojničke obučenosti, čvrstine kao i moralnopolitičkog jedinstva, odredi nisu bili dostigli isti stepen

razvoja niti su bili podjednako aktivni u borbi. Dok su 1 (Podgrmeč), 2 (Kozara) i 5 (Drvar) odred po unutarnjem jedinstvu, čvrstini i borbenoj aktivnosti, pretstavljali solidne borbene jedinice, sa manje-više ujednačenim stanjem po četama i bataljonima, dotle su 3-ći i 4-ti bili znatno slabiji i nesigurniji. Ovi prvi su uspješno politički djelovali u narodu, pravilno sprovodili liniju Partije po pitanju Narodnooslobodilačke borbe i u ognju iskivali bratstvo i jedinstvo između Srba, Hrvata i muslimana. U 3 i 4 odredu situacija je bila drugačija. Između pojedinih četa i bataljona postojala je osjetna razlika u pogledu političke svijesti boraca i njihove privrženosti liniji Partije. U njima se osjećao jak uticaj i razbijački rad četnički nastrojenih elemenata. Naročito je bila teška situacija u jedinicama 4 odreda. Čitava teritorija na kojoj je ovaj odred dejstvovao, osim gradova (Banja Luka, Kotor Varoš, Prnjavor, Teslić), bila je oslobođena. Pored toga, odred je držao u svojim rukama komunikacije Banja Luka — Prnjavor — Tešanj, Banja Luka — Kotor Varoš — Teslić i Banja Luka — Jajce. Njegove su jedinice potpuno držale blokadu oko Kotor Varoši i Banje Luke sa južne i istočne strane. Pa i pored ovih značajnih prednosti, prostrane slobodne teritorije i velikog broja boraca, taj je odred zaostajao iza opšteg razvoja 1, 2 i 5 odreda.

Njegove su jedinice bile nedovoljno čvrste, a politički rad sa borcima skoro nije ni izvođen. Međutim, u tom je pogledu postojala vidna razlika između pojedinih njegovih jedinica. Dok su Crnovrška, Prnjavorska, Motaička i još neke čete bile u osnovi politički zdrave, dotle je većina ostalih četa pretstavljala povoljno tle za razorni rad četnika. Dobar broj rukovodilaca po četama bio je četnički nastrojen (Lazo Tešanović, Rade Radić i dr.). Oni su bili inicijatori i organizatori docnijih četničkih pučeva. Četnički uticaj se osjećao i među borcima. Razorni se rad osjetio najprije u pozadini i to još od kraja 1941 godine. Poslije otvorene izdaje Uroša Drenovića prilikom napada na ustaško-italijanski garnizon u Mrkonjić Gradu, 25 februara 1942, njihova je aktivnost pojačana kako na terenu tako i u jedinicama. Preko ubačenih četničkih agenata, t.zv. Dražinih izaslanika, žandarma, bivših oficira i raznih

seoskih politikanata, širili su propagandu, stvarali uporišta i baze za razbijanje 4 odreda.

Do otvorenog oružanog sukoba sa četnicima došlo je početkom marta (borba Kozarske proleterske čete i četnika Laze Tešanovića na Lipovcu 5 marta), ali su i prije toga postojale četničke grupe na terenu Centralne Bosne (oko s. Buletić, s. Pribinić, s. Vlajić, s. Čečava i dr.). Ove su grupe vodile na razne načine borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta: širile četničku propagandu, ubijale političke radnike i simpatizere na terenu, političke komesare u jedinicama, pretresale i ubijale partizanske kurire i manje patrole itd. U martu dolazi do otvorene izdaje četnika. Tada se počinju nizati pučevi u četama 4 odreda (Pribinić, Buletić, Blatnica a docnije i Jošavka). Osipanje jedinica bilo je svakodnevno. Zatrovani četničkom propagandom, mnogi borci-seljaci napuštaju jedinice, odlaze kućama, da bi se docnije ili pasivizirali ili pristupili četničkim jedinicama. Operativni štab i Oblasni komitet preduzeli su niz mjera radi sređivanja stanja na ovom terenu.

FORMIRANJE KOZARSKE PROLETERSKE ČETE

U duhu direktive Vrhovnog komandanta od januara 1942, pristupilo se stvaranju udarnih i proleterskih jedinica i u Bosanskoj Krajini. Odlukom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, februara mjeseca, 1, 2 i 5 odred formirali su proleterske čete od odabranih i provjerenih boraca. One su upočetku dejstvovale na teritoriji odreda koji su ih formirali. Od ovih je četa nešto docnije formiran *1 krajiški proleterski bataljon.*

Kozarska proleterska četa formirana je početkom februara 1942 u s. Bistrici od probranih i provjerenih boraca iz svih jedinica 2 krajiškog odreda. Prilikom formiranja njeno brojno stanje je iznosilo 115 dobro naoružanih boraca. Komandir čete je bio Simo Ivanović. Do ulaska u sastav Proleterskog bataljona, tj. do 25 marta 1942, četa je dejstvovala samostalno. Ona je noću 10/11 februara učestvovala u napadu na željezničku stanicu Omarska na pruzi Prijedor — Banja Luka. U napadu na ovo ustaško-

domobransko uporište,[10] pored nje su učestvovale 4 četa 2 bataljona i Marićka četa iz sastava 4 bataljona 2 odreda. Napadom je rukovodio zamjenik komandanta odreda Josip Mažar-Šoša. Vrlo velik snijeg omeo je jedinice da se privuku uporištu i blagovremeno zauzmu predviđene položaje. Borba je trajala cijelu noć. Neprijatelj je dao vrlo jak otpor. Efikasnom mitraljeskom vatrom spriječio je privlačenje bombaških grupa bunkerima. U svitanje je rukovodilac napada izdao naređenje da se napad obustavi. To je učinjeno zbog toga što se očekivala intervencija neprijateljskih posada duž željezničke pruge Banja Luka — Prijedor i oklopnog voza, u kom bi slučaju naše čete bile dovedene u tešku situaciju jer su se nalazile na ravnici pokrivenoj velikim snijegom koji je mnogo otežavao pokret. Iako uporište nije likvidirano, neprijatelj je pretrpio znatne gubitke. Proleterska četa ubila je i zarobila 15 neprijateljskih vojnika. U borbi se naročito istakao borac Proleterske čete Ostoja Tukić koji je, kad je već bilo svanulo, likvidirao 2 neprijateljska bunkera i ubio 6 ustaša. Partizani su imali samo 2 ranjena.

Čete 2 odreda povukle su se u svoje bataljone, a Kozarska proleterska četa razmestila se u s. Marićka. Tu se zadržala 2—3 dana radi odmora i pripreme za naredne zadatke.

Kozarska proleterska četa je 16 februara izvršila pokret pravcem s. Marićka — s. Slavići — s. Kola i stigla na Krčmu, jugozapadno od Banje Luke, gdje se nalazila jedna četa boraca koji se tada nisu osjećali ni partizanima ni četnicima.[11] U razgovoru sa proleterima borci ove čete izjavljivali su da su za borbu protiv okupatora, ali su bili protiv toga da se pravi razlika između petokrake zvijezde i kokarde. Ova »šarena četa«, kako su je proleteri nazvali, prividno je dobro primila Proletersku četu.

Pošto su se na Krčmi odmorili i ručali, proleteri su izvršili pokret u pravcu s. Krupa na Vrbasu. Marš od

[10] Prema izjavi živih učesnika, željezničku stanicu Omarska branile su dvije satnije ustaša i domobrana. Ne raspolaže se podacima o tome u čijem su sastavu bile te neprijateljske jedinice.

[11] Većina boraca ove čete prešla je na stranu četnika, prilikom četničkih pučeva na Manjači prvom polovinom 1942 godine.

Krčme do s. Krupe bio je vrlo naporan. Maršovalo se puna dva dana i dvije noći po velikoj hladnoći i dubokom snijegu bez prtine i skoro bez ikakve hrane. Tek trećeg dana u svitanje četa je stigla u neposrednu blizinu s. Krupe. Odmah je uspostavljena veza sa bataljonom »Milan Branković«[12] koji je bio okružio Krupu. U saglasnosti sa štabom tog bataljona Josip Mažar-Šoša[13] donosi odluku da se neprijateljska posada u s. Krupa bez odlaganja napadne i uništi. Likvidacijom ovog uporišta bilo bi omogućeno Proleterskoj četi da nesmetano pređe na desnu obalu r. Vrbasa.

Selo Krupu branila je 22 satnija 10 pješačke pukovnije, ojačana ustašama i oružnicima. Ukupna jačina posade iznosila je 250 vojnika. Posada se nalazila u teškoj situaciji zbog velikog snijega, koji je skoro onemogućio saobraćaj, i zbog blokade i stalnih napada partizana.

Proleterska četa je nastupala sa okolnih brežuljaka i duž komunikacije Banja Luka — Jajce i napala neprijateljsku posadu na lijevoj obali Vrbasa. Proleteri su ušli u ovu borbu neposredno poslije marša, jako umorni i gladni. Napad je izvršen u pravo vrijeme jer se posada upravo pripremala da se povuče u pravcu Banje Luke. Četa se pojavila iznenada sa pravca odakle je neprijatelj uopšte nije očekivao. U prvi mah ustaše su mislile da im dolazi pomoć. Međutim, kada su shvatili o čemu se radi, zahvatila ih je takva panika da su mnogi, u očajanju, skočili u Vrbas, iz koga nijedan nije isplivao. Odlučujuća je bila brzina i energija napada proletera. Poslije nekoliko sati borbe uporište je likvidirano. Zarobljeno je 160 ustaša i domobrana. Ustaše su zbog zločina, strijeljane, a domobrani pušteni kućama. U toku borbe neprijatelj je imao oko 70 mrtvih. Sve zaplijenjeno oružje i ostali ratni ma-

[12] Bataljon »Milan Branković« dejstvovao je tada pretežno na desnoj obali Vrbasa u selima ispod planine Osmače i Čemernice (s. Krmine, s. Ljubačkevo). Dobar dio boraca ovog bataljona je prešao na stranu četnika za vrijeme previranja u partizanskim jedinicama u Centralnoj Bosni.

[13] Josip Mažar-Šoša je išao sa Proleterskom četom, jer je pošao u Skender Vakuf na oblasno partisko savjetovanje koje se tada održavalo. Pošto je bio zamjenik komandanta odreda, on je zajedno sa štabom čete odlučivao o planu dejstva.

terijal dobio je bataljon »Milan Branković« jer je bio slabo naoružan.

Četa je prešla Vrbas na splavovima i, poslije trodnevnog boravka u s. Bočac, produžila za muslimansko selo Vranić. Muslimani su prijateljski dočekali proletere, dobro ih smjestili i nahranili. Međutim, odmah po njihovom odlasku, u selo su upali četnici i zvjerski ubijali stanovništvo koje nije uspjelo da pobjegne.

Po odlasku iz s. Vranića Kozarska proleterska četa se povezuje u rejonu Kotor Varoši sa snagama 4 krajiškog odreda i zajedno sa njima, noću 23/24 februara, učestvuje u napadu na ovo mjesto. Borba je trajala punih 12 časova, ali napad nije uspio zbog slabe pripreme i organizacije, kao i zbog izdajničkog i saboterskog držanja četnički nastrojenih elemenata.

Napad na Kotor Varoš teško se odrazio na neke jedinice 4 krajiškog odreda, a naročito na njegov 1 bataljon koji je u napadu pretrpio velike gubitke (između ostalih poginuo je i Braco Radić, komandant bataljona). U borbi su naše jedinice imale 70 mrtvih i ranjenih, dok su neprijateljski gubici iznosili 50 mrtvih i ranjenih.

Poslije ovog napada četa se povukla u školu iznad s. Vranića. Tu se zadržala jedan dan, a zatim, pošto je jedan vod ostao na položajima iznad sela radi obezbjeđenja od neprijateljskih posada u s. Svinjara i s. Sokoline, ostatak čete (dva voda) preduzeo je marš u cilju napada na s. Čelinac. Osjetivši nastupanje naših jedinica u pravcu s. Čelinca, neprijateljska posada je bez borbe napustila ovo uporište i pobjegla u pravcu Banje Luke, zapalivši prethodno selo. Odmah poslije bjekstva ustaša, jedna grupa četnika upala je u selo i otpočela da pljačka i ubija (ubila je jednog čovjeka i jednu ženu), ali su je u daljim zločinima spriječili proleteri, koji su je protjerali iz sela.

Četa je u s. Čelincu zavela red i tu se odmorila. Ovdje su je posjetili, poslije partiskog savjetovanja u Skender Vakufu, Kosta Nađ, komandant i Mladen Stojanović, načelnik Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.[14]

[14] Dr Mladen Stojanović postavljen je februara za načelnika Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.

U susjednim jedinicama 4 krajiškog odreda osjećalo se previranje i sve veća aktivnost pročetničkih elemenata. Međutim, do otvorene izdaje nije još bilo došlo. Stoga je trebalo brzo intervenisati i preduzeti potrebne mjere da se te jedinice učvrste, jer su njihov moral i jedinstvo bili ozbiljno poljuljani. U tom cilju krenuli su početkom marta Kosta Nađ i Mladen Stojanović sa Kozarskom proleterskom četom u s. Lipovac, gdje se nalazila četa Laze Tešanovića, koja dotada nije nigdje otvoreno istupila protiv partizana. Proleteri su maršovali bez potrebnog obezbjeđenja. Međutim, kada je kolona stigla u neposrednu blizinu lipovačke škole, četnici Laze Tešanovića otvorili su na nju vatru sa svih strana. Iako su bili u vrlo teškoj situaciji, proleteri su (5 marta) prihvatili ovu neravnu borbu i junački izdržali punih 12 sati. Oni su odbili više uzastopnih četničkih juriša pri čemu su imali 13 mrtvih i 8 ranjenih. Između ostalih poginuli su poznati borci sa Kozare: Mirko Burazer, Smajo Ališić, Petar Bundalo i Aleksa Đenadija, a ranjeni su: Mladen Stojanović, Mihailo Gačić, Milan Budimir, Pero Stojnić, Braco Bijelić, Mile Mećava i Simo Ivanović, komandir čete. Tek kada je pala noć, četa je uspjela da se izvuče iz borbe i prebaci u s. Čelinac.

FORMIRANJE PROLETERSKOG BATALJONA

Pošto je Kozarska proleterska četa oslobodila s. Čelinac, u ovo selo su stigli *Grmečka proleterska četa* i *Drvarski proleterski vod.* Tako je već 25 marta Operativni štab za Bosansku Krajinu mogao da od ovih jedinica formira *1 krajiški proleterski bataljon.* Formiranju bataljona su prisustvovali drugovi Đuro Pucar-Stari, Osman Karabegović, Kosta Nađ, Lepa Perović i Danko Mitrov, koji su u govorima pred strojem istakli osnovne vojničke i političke zadatke i ulogu ove jedinice.

U sastav Proleterskog bataljona su ušle: Kozarska proleterska četa od 115 provjerenih, iskusnih i dobro naoružanih boraca, Grmečka proleterska četa iz sastava 1 krajiškog odreda od 118 iskusnih, probranih i dobro nao-

ružanih boraca i Drvarski proleterski vod iz sastava 5 krajiškog odreda od 40 takođe probranih i dobro naoružanih proletera. Brojno stanje bataljona je iznosilo 273 borca naoružana sa 250 pušaka i 22 puškomitraljeza.

U naređenju Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu od 14 marta 1942 (upućenom Operativnom štabu za Bosansku Krajinu), kojim se urgira formiranje 1 krajiškog proleterskog bataljona, naređeno je da se Proleterski bataljon uputi u Istočnu Bosnu gdje treba da uđe u sastav 1 proleterske brigade.[15] U pomenutom naređenju Glavnog štaba stoji pored ostalog:

> 1) Ukoliko već dosad niste formirali Udarni (misli se na proleterski — R. B.) bataljon koji ulazi u Proletersku brigadu, učinite to *hitno*. Vama je naređeno od Vrhovnog štaba da se taj bataljon mora stvoriti u najkraćem roku, a mi dosad nemamo nikakvih izveštaja od vas o tome. Bataljon mora biti u jačini 250—300 boraca. Prilažemo vam Statut o formiranju prolet. brigade i prema tome formirajte bataljon.
>
> 2) Čim bataljon bude formiran, odmah ga uputite u pravcu Zeničkog bataljona (Pepelari). Čim stigne u rejon ovog bataljona, odmah će sa nama uspostaviti vezu i mi ćemo mu dati dalji pravac kretanja, da uđe u sastav Brigade i da dobije zadatak.[16]

Međutim, dalji razvoj situacije išao je u pravcu sve zaoštrenije borbe sa četnicima. Najteža situacija je bila na teritoriji 4 krajiškog odreda (Centralna Bosna), jer su se njegove jedinice masovno osipale i prelazile na stranu četnika, čija je lažna propaganda već bila uzela maha. Tamo je bila neophodna brza i snažna vojnička intervencija. Radi toga Operativni štab za Bosansku Krajinu, u vezi sa naređenjem Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, izvještava 11 aprila Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu pored ostalog i o sljedećem:

---

[15] U naređenju nije precizirano da li bataljon treba da uđe u sastav 1 proleterske ili neke druge brigade (možda 3-će, jer je 3 brigadu, prema nekim dokumentima, trebalo formirati od udarnih bataljona iz Istočne Bosne i Proleterskog bataljona Bosanske Krajine).

[16] Zbornik IV/3, 309, dok. 104.

Pošto [je] na teritoriji IV odreda, koja se proteže od B. Luke preko Prnjavora, Borja, Pribinića, Blatnice do rijeke Bosne, Skender Vakufa i Manjače, četnička propaganda bila najjača gdje su postojale četničke vojne formacije, a pošto naša veza sa Istočnom Bosnom je moguća samo preko tog terena, to smo mi preduzeli akciju čišćenja toga terena od četničkih bandi, u kojoj je učestvovao i taj Proleterski bataljon...

U tim prvim borbama imali smo znatne gubitke i to 13 mrtvih i 8 ranjenih (misli se na borbu Kozarske proleterske čete protiv četnika na Lipovcu — R. B.), među ranjenima je bio i drug Stojanović, član Operativnog štaba. Poslije ovoga četnici su izvršili puč u Manjačkom bataljonu IV odreda, proglasili ga četničkim. Pošto je stanje na tom sektoru bilo dosta teško, to smo mi naredili I grmečkom, II kozarskom i V drvarskom odredu da odmah upute po jedan bataljon na teritoriju IV odreda radi likvidiranja četničkih bandi na tom sektoru. Kozarski bataljon u jačini 350 partizana je već stigao na Manjaču i vrši uspješno čišćenje toga terena, a isto tako smo dobili izvještaj od Drvarskog i Grmečkog odreda da kreću u jačini oko 500 partizana i rastjeruju četnike. Mi smo mišljenja da ćemo sa ovim snagama u najskorije vrijeme likvidirati sa tim bandama. Poteškoće su u tome što se četnici odmeću u šume i napadaju iz busije na naše manje snage kao što su to bolnice, magacini i štabovi. 1 aprila izvršile su te bande napad na naš Štab i na Štab IV odreda u Jošavci (Kotorvaroški srez) i na bolnicu koja se također tamo nalazila. U tom napadu ubili su na zverski način naših 25 drugova i to većinu ranjenih i bolesnih. Među poginulim je i sekretar O. K [SKOJ-a] drug Rajko Bosnić. Druga *Stojanovića su odveli,* mi sumnjamo da je u *životu*[17] (podvukao R. B.).

Zbog takve situacije u Centralnoj Bosni Operativni štab za Bosansku Krajinu donio je odluku da Proleterski bataljon ostane na terenu Centralne Bosne.

---

[17] Zbornik IV/4, 186 s. dok. 68. — Ranjenog Mladena Stojanovića četnici su odveli u šumu i prisiljavali da im priđe. Kada u tome nisu uspjeli ubili su ga na zvjerski način.

Povodom ubistva druga Mladena Stojanovića izdat je 16 aprila 1942 zajednički proglas Okružnog komiteta KPJ Okruga kozarskog i štaba 2 krajiškog odreda (Zbornik IV/4, 212—214, dok. 78). Zbog zasluga i velike popularnosti koju je u narodu uživao ovaj istaknuti borac i rukovodilac sa Kozare, odred je dobio ime *2 krajiški odred »Mladen Stojanović«* (Zbornik IV/4, 221, dok. 82).

U periodu previranja i pučeva u jedinicama 4 odreda, situacija na području Kozare bila je potpuno zadovoljavajuća. To se vidi i iz izvještaja Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, od 5 marta 1942, upućenog Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu. U njemu se, između ostalog, kaže:

> II krajiški narodnooslobodilački partizanski odred (Kozarski) po teritoriji je najmanji, ali je vojnički najaktivniji i politički najzdraviji, što se može vidjeti iz njegovih mjesečnih biltena. Ovaj odred za nepuna dva mjeseca udvostručio je svoje naoružanje. Ovaj odred je izolovan i izložen jačim koncentričnim napadima neprijatelja. Osim toga, u tom kraju ustanak je bio u rukama naših partiskih drugova. Među oružanim ljudstvom, iako još politički sirovim, nije prodrla četnička propaganda, jer je od prvog dana ustanka povedena borba protiv četničke politike u vojsci i ustanku, prvog dana počelo je čišćenje vojnih jedinica od tih elemenata. Onemogućeno je stvaranje vojničko četničkih formacija iako su u tome pravcu radili izvjesni elementi (na Balju). Politički rad bio je savjesno organizovan u četama i njemu se posvećivala naročita pažnja. Prve čete oko Kostajnice, Dubice, Prijedora, Novog, Balja, Dobrljina, Gradiške, organizovali su naši partiski drugovi. Gradiški srez, koji je poslednji ušao u borbu, dosta je politički neobrađen. U njemu su tek prije mjesec i po do dva mjeseca organizovane čete, a u poslednje vrijeme i bataljon. Čete su još slabe, neiskusne u borbama i ima u njima pljačkaških elemenata, ali budući da su se uticajem naših partiskih drugova stvorile prve vojničke jedinice u tom kraju, to će sigurno inicijativa ostati u našim rukama. Treba biti veoma budan da se u tom kraju, uticajem kulačkog elementa koji je tu brojan (misli se na Gradiški srez i bogato Lijevče Polje — R. B.), ne stvore vojno-četničke formacije. Kozarski odred čini pozitivan politički uticaj na čete IV odreda oko Prnjavora i Crnog Vrha. Ovaj odred prebacuje svoje snage preko pruge oko Jelićke, Piskavice, pa prema Bronzanom Majdanu. Jedna četa ovog odreda logoruje već u Jelićkoj i tamo ima direktan dodir sa četama Manjačkog bataljona IV narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Ovaj odred [Kozarski] takođe pruža svoje snage preko Miljakovaca i Rasavaca ispod Prijedora i vojnički sarađuje sa Sanskim bataljonom. Vojnici ovog odreda primjer su discipline i pravog partizanskog odgoja. Pravilnom politikom u prvim danima ustanka prema muslimanskim seljacima, pridobili su kozarski partizani muslimanski živalj uza se. Ne samo da je razvijena politička

saradnja između kozarskih partizana i muslimana, nego ima slučajeva da i muslimanski seljaci ulaze u partizanske čete (iz Kozarca). Štab ovog odreda držao se za sve vrijeme borbe pravila partizanskog ratovanja, vršeći akcije danonoćno i ne držeći fronta.[18]

Stanje 2 krajiškog NOP odreda, kao što se i iz navedenog izvještaja vidi, bilo je sređeno. Nikakve unutarnje krize i potresi nisu ometali njegov razvoj. Zato je on i mogao da produži sa napadima na preostala neprijateljska uporišta, da širi i učvršćuje oslobođenu teritoriju i u periodu kada su neki drugi odredi (3 i 4) u Bosanskoj Krajini bili uglavnom zaokupljeni rješavanjem unutrašnjih teškoća i borbom protiv četničkog uticaja.

Na području Kozare, u garnizonima Bosanska Dubica, Prijedor, Bosanski Novi i dr., zavladala je poslije povlačenja Nijemaca, polovinom marta, prava panika. Posade blokiranih garnizona napuštale su bez borbe periferiska uporišta i pristupale utvrđivanju gradova, očekujući sa strahom napad partizana.

Noću 15/16 marta su jedinice 2 odreda napale Kozarac, to neprijateljsko uporište koje je još od prve polovine januara bilo blokirano i otsječeno od prijedorskog garnizona i ostalih uporišta. Duža blokada i neredovno snabdijevanje hranom i municijom (snabdijevani su isključivo vazdušnim putem) demoralisali su posadu koja je brojala 90 domobrana i oko 30 ustaša i oružnika. Oni su bili raspoređeni u školi, kasarni i u nekoliko kuća izrađenih od tvrdog materijala.

U napadu na Kozarac učestvovala je glavnina 2 bataljona, četa 1-vog i jedna četa 3 bataljona. Napad je počeo u ponoć. 1 četa i dijelovi 2-ge iz sastava 2 bataljona napadale su sa sjeverne i zapadne strane duž komunikacije Prijedor — Kozarac; 4 (Miljakovačka) četa, takođe iz sastava 2 bataljona, sa jugozapadne, a čete iz sastava 1 i 3 bataljona sa južne i istočne strane. Oko 8 časova 16 marta posada je kapitulirala. U borbi je zarobljeno 70 domobrana i 27 ustaša i oružnika. Ranjeno je 12, a ubijeno 11 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 100 pušaka, 2 mitraljeza, 5 puškomitraljeza i više desetina hiljada

[18] AVII, 1/1a, 162 (Zbornik IV/3, 276, dok. 93).

puščane i mitraljeske municije. Gubici partizana su bili 5 mrtvih i 8 ranjenih.[19]

Oslobođenje Kozarca neposredno poslije većih njemačkih i ustaških napada na oslobođenu teritoriju značilo je težak udarac za neprijatelja. Ova ga je naša pobjeda uvjerila da je 2 krajiški NOP odred izišao iz protekle neprijateljske ofanzive ojačan, kako brojno i u naoružanju, tako i u pogledu moralne snage. Pošto je Kozarac nastanjen pretežno muslimanima, njegovo je oslobođenje imalo i poseban politički značaj. Ovo je bilo drugo oslobođeno mjesto naseljeno muslimanima (prvo je bilo Orahovo).

Mještani Kozarca ponijeli su se prijateljski prema partizanima, a jedan broj muslimana-omladinaca odmah je stupio u odred. Držanje partizana prema stanovništvu bilo je besprijekorno i to je još više učvrstilo bratstvo Srba i muslimana u ovom kraju. Štab odreda javlja o tome, u izvještaju od 17 marta 1942, Operativnom štabu za Bosansku Krajinu sljedeće:

> ...
>
> Vojnici su po saslušanju i upoznavanju sa ciljevima naše borbe pušteni svojim kućama, dok je izvršeno strijeljanje nad 27 ustaša i žandarma. Među ustašama su pronađeni i najzloglasniji zločinci iz prošloljetnjeg pokolja nad srpskim narodom toga kraja.
>
> Pošto je to mjesto ispostava sreza gdje je muslimansko stanovništvo u većini, ipak su naši partizani dostojno se vladali za sve vrijeme borbi i boravka u mjestu.[20]
>
> ...

*

Ni jaki garnizoni, ni mnogobrojne posade, ni dva oklopna voza kojima je neprijatelj raspolagao na tom području, nisu bili dovoljni za uspostavljanje saobraćaja na pruzi Prijedor — Bosanski Novi — Bosanska Kostajnica — Sunja. Najveću zaslugu za to ima 1 bataljon, koji je i u drugoj polovini marta pokazao naročitu aktivnost. Navešćemo neke od njegovih akcija u vremenu od 15—31 marta.

---

[19] Zbornik IV/3, 377, dok. 132.
[20] Isto

U toku 16 marta jedinice 1 bataljona porušile su na 17 mjesta željezničku prugu u blizini Prijedora, a 17 marta su zapalile željezničku stanicu Brezičani.

Neprijatelj je nastojao da po svaku cijenu održi izvjesne ključne tačke, naročito mostove, koje je još držao na pruzi Prijedor — Sunja. Tu riješenost najbolje ilustruje uporna odbrana mosta na rječici Strigovi kod Dobrljina. 24 marta je razoružana neprijateljska posada koja je branila ovaj most pri čemu je zarobljeno 59 domobrana (zaplijenjena su 2 puškomitraljeza i 21 puška). Ali, istog dana je neprijatelj ponovo prodro jednom četom i zauzeo most. Na to su jedinice 1 bataljona noću 24/25 marta po drugi put napale most i zarobile čitavu posadu (58 domobrana). Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza, 51 puška i mnogo municije. Ali je neprijatelj bio vrlo uporan i most je opet pao u njegove ruke. Međutim, partizani su likvidirali i ovu posadu (o tome će biti kasnije govora).

Dio snaga 1 bataljona napao je noću 27/28 marta neprijateljsko uporište Blagaj—Japra i poslije kraće borbe zarobio posadu od 87 vojnika i 3 oficira. Zaplijenjeno je 65 pušaka, 4 puškomitraljeza i 2.000 metaka. Osim navedenih akcija, minirana su i dva oklopna voza na pruzi Bosanski Novi — Prijedor. Oni su pretstavljali jedino sredstvo kojim je neprijatelj smio da iz opkoljenih garnizona saobraća i patrolira na dijelu pruge koji još nije bio porušen.

FORMIRANJE 4 BATALJONA 2 ODREDA

Kroz mnogobrojne akcije došlo se do znatnih količina oružja i ratne opreme, što je omogućilo i ubrzalo formiranje novih četa. Prvi i 2 bataljon imali su već u martu po pet četa. Pored formiranja novih, znatno su brojno narasle i postojeće čete. Krajem marta formiran je i *4 bataljon* 2 krajiškog odreda. Njemu je dodijeljena teritorija između s. Marićke, Jelićke, Ivanjske, Lisine (k 978) i Kozarca sa zadatkom da zatvara pravce koji od Banje Luke vode ka oslobođenoj teritoriji na Kozari. Formiranjem 4-og znatno je smanjena teritorija 3 bata-

ljona, koji je sada mogao da svoja dejstva usmjeri u pravcu Lijevčeg Polja i na komunikaciju Banja Luka — Bosanska Gradiška.

Brojno stanje 2 krajiškog NOP odreda bilo je u to vrijeme ovakvo: 1 bataljon — 4 čete sa oko 1.000 boraca; 2 bataljon — 4 čete sa oko 800 boraca; 3 bataljon — 4 čete sa oko 650 boraca; 4 bataljon — 3 čete sa oko 500 boraca.

Rukovodioci odreda bili su: komandant—Obrad Stišović, zamjenik komandanta—Josip Mažar-Šoša, komesar Ratko Vujović-Čoče, zamjenik komesara — Dušan Misirača.

Rukovodioci bataljona su bili: komandant 1 bataljona Ivica Marušić-Ratko, a komesar Žarko Zgonjanin; komandant 2 bataljona Miloš Šiljegović, a komesar Nikola Luketić; komandant 3 bataljona Mirko Pekić, a komesar Joco Marjanović; komandant 4 bataljona Mlađo Obradović, a komesar Milan Vrhovac.

FORMIRANJE UDARNIH BATALJONA. AKCIJE 2 UDARNOG BATALJONA 2 KRAJIŠKOG ODREDA PROTIV ČETNIKA U CENTRALNOJ BOSNI

Ranije je napomenuto da je, krajem februara, situacija u jedinicama 4 odreda, u Centralnoj Bosni, bila prilično teška. U martu se ta situacija pogoršala. Došlo je do četničkih pučeva u nizu četa. Slično stanje bilo je i u nekim jedinicama 3. odreda. Radi toga je Operativni štab za Bosansku Krajinu odlučio da iz sastava 1, 2 i 5 odreda izdvoji izvjesne snage i uputi ih kao pomoć 3 i 4 odredu. Operativni štab je namjeravao da ovim putem popravi stanje u ovim odredima i razbije i uništi novonastale četničke jedinice. Radi toga je od jedinica 1 i 5 odreda formiran *Udarni bataljon*, jačine oko 800 boraca, pod komandom Voje Todorovića i Velje Stojnića. Bataljonu je dat zadatak da na teritoriji 3 krajiškog odreda, između pl. Manjače, Mrkonjić Grada, Jajca i Glamoča, razbije energičnim dejstvom četnike i da dobro organizovanim političkim radom sredi situaciju na tom području. Istovremeno je od jedinica 2 odreda formiran *Udarni bataljon*

jačine oko 350 boraca. Ovaj je bataljon upućen u Centralnu Bosnu da u zajednici sa Proleterskim bataljonom i preostalim snagama 4 odreda razbije četnike na tom terenu.

U daljem izlaganju izniječemo borbena dejstva Udarnog bataljona 2 odreda.

Krajem marta odabrano je ljudstvo i komandni kadar za ovaj bataljon, i to pretežno od prekaljenih boraca i rukovodilaca. Pored pušaka, bataljon je raspolagao sa 19 puškomitraljeza, od kojih 11 »šaraca«. U sastavu bataljona bile su dvije čete (1-va je formirana od boraca 1-vog, a 2-ga od boraca 2 bataljona). Bataljon se prikupio u s. Marićka i 1 aprila krenuo u borbu protiv četničkih grupa i jedinica na prostoriji Bronzani Majdan — Han Kola — Banja Luka. Prvi dodir sa četničkim patrolama uslijedio je istog dana. Partizani su pri pokretu kroz sela gdje su četnici širili razornu propagandu naišli na hladan, a mjestimično i neprijateljski prijem. O situaciji u selima koja su četnici kontrolisali i o prvim borbama Udarnog bataljona protiv četnika govori dosta vjerno i dokumentovano pismo Boška Šiljegovića od 5 aprila 1942 sekretaru OK za Kozaru Branku Babiću — Slovencu. Boško je tada bio član Okružnog komiteta KPJ za Kozaru i kretao se izvjesno vrijeme sa Udarnim bataljonom prilikom njegovog dejstva protiv četnika u Centralnoj Bosni. Evo, šta se, između ostalog, kaže u tom pismu:

> Po preporuci druga Starog[21] i štaba bataljona koji operiše na terenu protiv četnika obavještavam vas o situaciji vojnoj i političkoj u tim krajevima.
>
> Snage našeg odreda koje operišu protiv četnika iznose oko 330 ljudi naoružanih sa karabinima, puškomitraljezima i lakim njemačkim mitraljezima.
>
> 1/IV. Naš bataljon krenuo je iz Marićke škole u Jelićku (škola, popova kuća), gdje smo prenoćili. Za vrijeme noći zabasala su tri odmetnika u naš logor koje smo razoružali (jednog poslali 1 četi da ga strijelja, a ostalu dvojicu pustili kućama).
>
> 2/IV. Od Jelićke krenuli smo u streljačkom stroju preko Radosavske (zaseoci: Lakići, Sandalji, Jakovljevići). Od rječice Brkolos krenule su obadvije čete u strijelce prema

[21] Đuro Pucar-Stari.

Gor. Piskavici (zaseoci: Ševe, Radulovići, Kajkuta). Sva obavještenja koja smo tu dobivali od seljaka potvrđivala su naša očekivanja da se tu nalaze neke četničke snage. Stanovništvo je bilo neprijateljski raspoloženo prema nama i krivo nas obavještavalo, tako da smo uvijek znali da se neprijatelj nalazi u blizini, ali u kom zaseoku — nikad nam nisu tačno rekli. Ujedno su špijunirali za četnike. Razlog je u tome što su četnici baš iz tih kuća i što je ovaj kraj politički potpuno neobrađen.

Četnici su proturili glas da smo neke »crne ustaše«, da smo neka vojska[22] (pošto smo išli u strijelcima), da nas vodi neki Muharem itd. i stanovništvo je od nas bježalo i odnosilo se prema nama stvarno kao prema neprijatelju. Uslijed svega toga mi smo išli vrlo oprezno, ali smo se ipak kretali dosta brzo i potpuno vojnički.

U Kajkutama smo pronašli četničku kuhinju (hranu za 60 ljudi) i 600 litara rakije. Hranu smo zaplijenili. Bježeći, četnici su u neredu otstupali prema Brankovićima, Strikama, Bulićima, Banjcima, Mijatovićima, tako da nigdje nismo mogli s njima doći u dodir. Na Mijatovića Brdu susreli smo se sa jednom njihovom patrolom (3 čovjeka). Dvojica od njih su bacili oružje i pobjegli, a jedan koji nije htjeo baciti oružje ubijen je. Odatle smo krenuli prema Velikom Brdu. Odmah po prelasku rijeke Bistrice i ceste Banja Luka — Bronzani Majdan uhvaćena su i razoružana još dva odmetnika. Toga dana zarobili smo 5 karabina. Prenoćili smo u Stepanovićima i Šešićima na desnoj strani ceste i u Jankovićima, Lovrićima i Regodićima na lijevoj strani ceste.

3/IV. Toga dana ostali smo na Velikom Brdu i u Jankovićima. Održali smo partisko savjetovanje na kome smo odlučili da preko noći napadnemo neprijateljsko uporište u Motikama pa tek onda da krenemo u potjeru za četnicima. Pošli smo (komandanti, komandiri, vodnici i desetari) da izvidimo neprijateljske položaje. Baš u momentu kada smo osmatrali položaje dobili smo pismo od Vukašina Marčetića u kome pita komandanta Kozarskog odreda zašto je došao na njegov sektor i traži da odmah pošalje komandire, političke komesare i vodnike na pregovore. Ukoliko to ne učini da će ga opkoliti i udariti na njega sa sviju strana. Na to pismo mu je odgovoreno da mi nismo došli na njegov sektor već da su te krajeve oslobodili partizani i da se po krajevima koje smo mi oslobodili krećemo slobodno i sa punim pravom. Iz tih razloga morali smo odgoditi napad na Motike i produžili sa proganjanjem četnika.

---

[22] Pod pojmom »vojska« narod je u ovom kraju smatrao samo njemačku i kvislinšku vojsku.

Te noći prenoćili smo u Bistričkoj školi (Jošikova Voda) i u Jankovićima. Uvečer smo dobili pismo od komandanta II bataljona I krajiškog puka »Manjača« Ratka Milojevića (četničkog komandanta — R.B.) u kome nam piše da on i njegovi borci nikada neće da se bore protiv nas. Od Vukašina smo također dobili još jedno pismo iste sadržine kao i prvo. Iz svega ovoga se može zaključiti da oni nemaju dovoljno snage da nam pruže otpor i da to čine misleći da će biti kao i sa manastirom Gomjenicom.[23]

4/IV. Bataljon je krenuo preko Prnjavora (selo) i Pavlovca prema Han Kolima, pošto smo doznali da se neprijateljske snage nalaze u tom pravcu, a i zato da se vežemo sa našim snagama koje čiste teren od Vrbasa.

Glavna neprijateljska uporišta su Kadina Voda i Sitnica. Tu se je neprijatelj skoncentrisao napustivši položaje koje je držao do našeg dolaska, tako da su položaji prema Ivanjskoj, Dragočaju, Motikama ostali potpuno nezaštićeni, i ustaše mogu svakog časa da ih napadnu bez ikakve smetnje.

U samoj noći između 3 i 4 javila su se trojica i predali oružje. Oni su pušteni kućama.

Moral kod našeg ljudstva je na dosta visokom stupnju. Partizani su potpuno pravilno shvatili potrebu ove borbe s četnicima i svima je jasno da se ne možemo uspješno boriti protiv ustaša sve dotle dok ovi banditi čarkaju iza leđa.[24]

...

Do 14 aprila bataljon se zadržao na liniji Bronzani Majdan — Han Kola. Do 6 aprila njemu su se predale dvije četničke čete jačine oko 170 boraca. Šestog aprila se predala 3 (Manjačka) četa, pod komandom Ratka Milojevića. Većina boraca ove čete izjavila je da želi da nastavi borbu protiv okupatora i ustaša, radi čega im je ostavljeno oružje, a samo je nekolicina četnički nastrojenih elemenata razoružana i puštena kućama. 12 aprila predala se i četa kod Bronzanog Majdana, jačine oko 70 boraca, naoružana sa 67 pušaka i 2 puškomitraljeza. Osim toga, jedinicama ovog bataljona pristupilo je više pojedinaca i grupa, koji su izjavili da su bili zavedeni i da će zajedno sa partizanima nastaviti borbu protiv ustaša i Nijemaca. Uzevši u cjelini, bataljon je sa uspjehom ispunio zadatak na ovom terenu.

---

[23] U manastiru Gomjenici, marta 1942, četnici su izvršili puč i ubili Kazaza i još neke drugove.

[24] Zbornik IV/4, 150—152. dok. 52.

Bilo je i izvjesnih teškoća koje je potrebno naglasiti. Iako je bataljon bio sastavljen od biranih boraca, teškoće u pogledu ishrane i danonoćni naporni marševi uticali su na borce. Uslovi pod kojima je ova jedinica izvršavala povjerene zadatke bili su drukčiji i znatno teži od onih pod kojima su živjele i borile se ostale partizanske jedinice na Kozari. No, zahvaljujući radu brojne i jake partiske organizacije, SKOJ i neposrednoj pomoći Đure Pucara-Starog i Osmana Karabegovića, koji su se čitavo vrijeme nalazili sa bataljonom, te su teškoće savladane i ljudstvo je politički pripremljeno za borbe koje su pretstojale.

Polovinom aprila Udarni bataljon prelazi kod s. Bočac na desnu obalu Vrbasa i produžava čišćenje od četničkih grupa sela koja leže sjeverno od planine Osmače. U s. Javorani je prethodnica bataljona raspršila štab i komoru četničkog komandanta Tešanovića. Poslije predanka, koji je iskorišćen za održavanje partiskih sastanaka i četnih konferencija na kojima je borcima ukazano na nove teškoće koje ih čekaju i traženo od njih da svjesno podnesu pretstojeće napore, izvršen je pokret za Skender Vakuf. Ovdje se bataljon povezao sa istoimenom partizanskom četom, koja je u ovom dijelu Centralne Bosne bila tada jedina partizanska jedinica. Odmor od 2—3 dana iskorišćen je za politički rad sa mjesnim stanovništvom (održan je i narodni zbor kome su prisustvovali seljaci iz okolnih sela). Poslije toga uslijedio je marš preko planinskog, teško prohodnog zemljišta u pravcu s. Maslovare.

Od prelaska na desnu obalu Vrbasa pa do Maslovara nije došlo do ozbiljnijeg sukoba sa četnicima. Oni su izbjegavali borbu i uzmicali ispred partizana, šireći lažne vijesti i paniku među mještanima. Pod uticajem njihove lažne propagande i paničnih vijesti većina seljaka izbjegavala je susrete sa partizanima i skrivala se po šumama. Pri ulasku u s. Maslovare prethodnica bataljona sukobila se sa četničkim zaštitnicama. Zarobljena su 2 četnika i zaplijenjene 2 puške. Do jačih borbi nije došlo, jer su četnici otstupili u nepoznatom pravcu, tako da je sa njima izgubljen dodir.

Simpatizeri NOP sa ovog terena bili su izbjegli ili likvidirani od strane četnika.

Štab bataljona je donio odluku da jedinicu krene prema Prnjavoru gdje da se poveže sa 1 krajiškim proleterskim bataljonom i štabom 4 odreda, kako bi zajedničkim snagama pripremili i izveli nekoliko akcija protiv četnika. Za izvršenje ovih zadataka bataljon je preduzeo marš preko pl. Uzlomac za s. Šnjegotinu. U s. Garići (muslimansko selo) bataljon se odmorio i ručao. Četnici su ovo selo nekoliko puta pljačkali, a mještane terorisali i ubijali. Seljaci su partizane primili prijateljski i obezbijedili im ručak. Marš preko pl. Uzlomca bio je veoma težak. U smiraj dana bataljon je stigao u Šnjegotinu i razmjestio se u zaselak Karač, ali nije isturio patrole niti je postavio dovoljno obezbjeđenje. Postavljena je samo straža kod logora. Nemanje dodira sa četnicima ni podataka o tome gdje se oni nalaze, kao i veliki umor boraca, uslovili su ovu nebudnost. Međutim, četnici Laze Tešanovića, bježeći ispred Udarnog bataljona, spojili su se sa četnicima Rade Radića u rejonu s. Jošavke. Tako se na prostoriji s. Šnjegotina — s. Jošavka — Crni Vrh prikupilo oko 700 četnika, među kojima je bilo više stotina prisilno mobilisanih seljaka iz okolnih sela. Oni su u toku noći zaposjeli dominantne tačke oko zaseoka Karač i u svanuće napali sa svih strana. Opkoljen nadmoćnijim četničkim snagama, bataljon se našao u veoma teškoj situaciji (zaselak Karač leži u udoljini). Štab je hitno rasporedio jedinice za kružnu odbranu. Borba je trajala čitav dan. Zahvaljujući krajnjem požrtvovanju boraca i starješinskog kadra odbijeni su mnogobrojni juriši. Ni na jednom mjestu četnici nisu uspjeli da prodru u raspored bataljona. U ovoj su borbi partizani vrlo efikasno koristili automatsko oružje. Njime su branjeni prilazi i kontrolisane raskrsnice, tako da je svaki juriš stajao četnike velikih gubitaka. Predveče su partizani slomili četnički napad, razbili obruč i produžili nastupanje u pravcu s. Vijačani. Udarni bataljon je imao 8 mrtvih i 12 ranjenih boraca.

Krajem aprila bataljon je stigao u s. Vijačane, gdje se povezao sa štabom 4 odreda i Proleterskim bataljonom. U selu se odmorio nekoliko dana, a taj mu je odmor bio

nužan, jer su naporni marševi, žestoke borbe sa četnicima i slaba i neredovna ishrana iscrpli borce. Prvi maj su oba bataljona proslavila u s. Lišnju, na cesti Banja Luka — Prnjavor. Proslavi je prisustvovao i narod iz okolnih sela. Program je pripremila i izvela kulturna ekipa Proleterskog bataljona.

Udarni i Proleterski bataljon vodili su od 4—6 maja borbu protiv četničkih snaga na liniji planina Ljubić — planina Čavka i u s. Pojezna. Naročito je 6 maja vođena oštra borba u s. Pojezna, gdje su bili koncentrisani četnici sa područja Prnjavorskog, Teslićkog i Tešanjskog sreza. Oni su bili posjeli položaje ispred sela i pružali snažan otpor sve dok nisu osjetili da im jedna četa Proleterskog bataljona obuhvata lijevo krilo. Tada su se povukli iz sela. Ukupni gubici četnika u ovoj borbi nisu utvrđeni. Prema nekim podacima, samo je 2 četa Udarnog bataljona ubila 17 četnika.

U međuvremenu su stigla obavještenja da su četnici opkolili partizansku bolnicu na planini Čemernici. Pored toga, tamošnja partizanska četa kod Skender Vakufa nalazila se pred rasulom tako da je prijetila opasnost da četnici zauzmu Skender Vakuf. Zbog toga je naređeno Udarnom bataljonu da krene usiljenim maršem pravcem s. Pojezna — planina Ljubić — s. Maslovare i dalje prema planini Čemernici. Bataljon je krenuo odmah po prijemu naređenja ali nije stigao da interveniše kod bolnice. Četnici su prije dolaska partizana likvidirali odbranu bolnice i poklali ranjenike i bolničko osoblje.[25]

Polovinom maja bataljon je stigao u Skender Vakuf, gdje se zadržao 2—3 dana u cilju prikupljanja ljudstva Skendervakufske čete. Prikupljeni borci ove čete ušli su, kao 3 četa, u sastav Udarnog bataljona.

Situacija u rejonu Skender Vakufa bila je u to vrijeme vrlo teška, jer su četnici tu imali inicijativu, a u blizini se nije nalazila nijedna partizanska jedinica osim Udarnog bataljona. Ohrabreni time, četnici su pripremali

---

[25] Za odbranu bolnice izdvojen je oko vod partizana, većinom iz Banja Luke, pod komandom Karla Rojca. Ovi su drugovi herojski izginuli braneći bolnicu od četničkih nasrtaja.

koncentričan napad na bataljon, te je donesena odluka da se krene za Kozaru. Zajedno sa bataljonom pošli su i građani Skender Vakufa, pripadnici NOP, kao i partizanske porodice.

Od Skender Vakufa do Vrbasa pokret je vršen pod neprekidnom borbom sa četnicima. Prelaz rijeke izvršen je kod s. Baljevine, a zatim je uslijedio marš preko pl. Manjače.

Pokretljivost bataljona znatno je bila umanjena zbog ranjenika i izbjeglica.

Bataljon je stigao u s. Borkovići 9 maja izjutra. U toku marša se sukobio sa jačim četničkim snagama pod komandom Drenovića i Marčetića i u snažnom naletu razbio ih nanijevši im gubitke od 20 mrtvih i zarobljenih. Tada se spojio sa dijelovima 1 krajiške brigade, a 22 maja stigao je u oslobođeni Prijedor.

Puna dva ipo mjeseca Udarni bataljon je proveo u Centralnoj Bosni. Za to su vrijeme skoro svakodnevno vođene oštre borbe sa četnicima ili su vršeni pokreti. Sela kroz koja je prolazio bila su u priličnoj mjeri zatrovana četničkom propagandom. I pored znatno težih uslova nego na Kozari, borci i rukovodstvo bataljona, pravilnim držanjem i dobro organizovanim političkim radom u narodu, doprinijeli su znatnom popravljanju situacije na ovom području.

Štab bataljona je uspješno rješavao pitanje ishrane, snabdijevanja i smještaja svojih jedinica. Nije zanemarivan ni politički rad sa borcima. Korišćen je svaki odmor, svaki predah za održavanje partiskog sastanka ili četne konferencije. Na tim su sastancima iznošene dobre strane i slabosti u radu, analizirano je držanje svakog pojedinog borca u borbi i na maršu, diskutovano je o slabostima i propustima, izvlačena su potrebna iskustva i preduzimane mjere za dalji rad. Tako je bataljon u ovom razdoblju, pored uspješne borbe sa četnicima, učinio veoma mnogo kako u političkom pogledu na terenu tako i na stručnom uzdizanju svojih boraca.

Izdvajanje boraca za formiranje Udarnog bataljona i njegov odlazak na teren Centralne Bosne nisu umanjili borbenu sposobnost 2 krajiškog NOP odreda, niti je time opala aktivnost njegovih jedinica protiv ustaško-domobranskih snaga na području Kozare.

Prvi bataljon je spriječio 7 aprila u svom rejonu dejstva pokušaj neprijateljskih izviđačkih organa da prodru na oslobođenu teritoriju. Sjutradan se bataljon sukobio sa glavninom neprijateljskih snaga koje su iz Bosanskog Novog i Dobrljina nastojale da uz podršku eskadrile aviona prodru u pravcu Kozare, i prisilio je da se povuče u svoja uporišta. U toku gonjenja bataljon je zarobio 34 vojnika i 2 oficira. Pored toga, neprijatelj je imao 30 mrtvih i više ranjenih. Zaplijenjeno je 30 pušaka, 3 puškomitraljeza i 2 kola municije.

U to se vrijeme 3 bataljon pripremao za napad na s. Kijevci, ustaško uporište, koje je branilo 250 legionara. Oko uporišta su bili izrađeni rovovi, a ispred njih su bile prepreke od bodljikave žice. Napadom koji je izvršen noću 20/21 aprila, neprijatelj je bio iznenađen i posada je odmah napustila uporište, uz prilične gubitke. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez i 10 pušaka sa 3 sanduka municije i ručnih bombi.

Jedinice 2 bataljona su se u to vrijeme nalazile na položajima oko Prijedora, koji je još uvijek bio otsječen od ostalih neprijateljskih uporišta. Jedna desetina 1 čete oborila je 19 aprila neprijateljski avion koji je potpuno uništen pri padu kod željezničke ložionice u Prijedoru.

Dijelovi 1 i 2 bataljona napali su 22 aprila Bosansku Dubicu. Dio snaga uspio je da prodre u sam grad gdje je onesposobio neke objekte. Zaplijenjeno je 20 pušaka, 6 pištolja i nekoliko sanduka bombi i puščane municije.

Jedan dio 1 bataljona napao je 28 aprila posadu (44 domobrana) mosta na rijeci Strigovi i zarobio je poslije borbe od 20 minuta. Zaplijenjene su 33 puške i 2 puškomitraljeza, kao i izvjesna količina municije. Poslije ovog napada neprijatelj nije više postavljao posadu na mostu sve do svoje velike ofanzive na Kozaru.

U prvoj polovini maja, pored manjih akcija, borbi patrola i napada na manje neprijateljske posade duž glavnih komunikacija, ističe se borba od 9 maja sa jačim ustaško-domobranskim snagama, koje su napadale na položaje 4 čete 2 bataljona kad s. Miljakovci, s . Čela i s. Saničani. Uzoru toga dana izbila je pred ove položaje ustaška kolona od oko 300 vojnika. Razvila se žestoka borba u toku koje je, poslije četiri časa, ustašama stigla u pomoć 3 pješačka satnija, ojačana odjeljenjima teških mitraljeza i vodom minobacača. Pod pritiskom jačih snaga 4 četa se morala povući. Ali joj je u međuvremenu stigla u pomoć 3 četa 4 bataljona sa jednom desetinom 2 čete istog bataljona. Ovo je omogućilo da se neprijatelj zadrži. Vještim manevrom 4 četa je uspjela da jednim vodom obuhvati neprijateljevo desno krilo, što je dovelo do njegovog povlačenja. Osjetivši kolebanje kod neprijatelja, 3 i 4 četa su preduzele protivnapad i odbacile ga u Prijedor. Zarobljeno je oko 20 ustaša i legionara i zaplijenjeno 2 mitraljeza, 12 pušaka i 3 kola municije i opreme.

Treća i 4 četa 1 bataljona napale su 11 maja nekoliko neprijateljskih uporišta na željezničkoj pruzi Bosanski Novi — Ravnice. Svi su ovi napadi uspjeli. Zarobljena su 104 domobrana i 1 satnik, a zaplijenjen je 101 karabin i 8.000 metaka. U ovim je borbama poginuo samo jedan partizan.

Istog dana su jedna četa 1 bataljona i dio 3 bataljona digli u vazduh vijadukt (dug 60 metara) na tzv. Veriginoj strani, između željezničke stanice Kostajnica i Volinje. Rušenjem ovog objekta prekinut je za duže vrijeme svaki željeznički saobraćaj između Bosanske Krajine i Hrvatske.

Za vrijeme ovih dejstava 4 bataljon je zatvarao pravce koji vode od Banje Luke prema s. Omarskoj i s. Kozarcu.

STRUČNO OSPOSOBLJAVANJE BORACA I STARJEŠINA

Štab odreda i štabovi bataljona poklanjali su veliku pažnju obuci boraca i starješina. Ovaj se problem nametao sve oštrije, a njegov je značaj za dalju borbu postajao sve veći.

Stečena iskustva iz proteklih borbi bila su dragocjena i mogla su da posluže kao solidna osnova za dalji rad. Međutim, iskustva samo iz akcija nisu bila sasvim dovoljna. Zbog toga je štab odreda preduzeo mjere za rješavanje najvažnijih i najaktuelnijih pitanja iz oblasti stručne spreme boraca i starješina. A pošto je osposobljavanje za borbu bilo veliko naročito kod omladine, koja je bila bez ikakvog vojnog znanja, to je rad na njenom osposobljavanju bio vrlo obiman.

Još ujesen 1941 godine, kao što je već rečeno, pristupalo se formiranju rezervnih četa na čitavoj oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji Kozare. U njima je izvođena vojnostručna nastava i tu su omladinci sticali prva osnovna znanja.

Početkom januara 1942 štab odreda je formirao posebne omladinske čete, zapravo, kurseve na kojima su omladinci u toku dva ipo mjeseca, koliko je školovanje trajalo, pripremani za borce. (Kursevi su postojali na Mednjaku, u s. Marinima, na Balju kod Kostajnice itd.) Rukovodstvo omladinskih četa, odnosno kurseva, imalo je borbeno iskustvo i potrebnu stručnu spremu. Obuka je izvođena po naročito izrađenim programima, koji su obuhvatali osnove vojničke i političke nastave. Na svakom kursu bilo je u jednoj »klasi« oko 100 omladinaca od 17—21 godine. Kurs za obuku u gađanju je raspolagao sa 10 pušaka i 1 puškomitraljezom (za obuku su korišćene i drvene puške). Kursisti su sami obezbjeđivali svoj logor. Vojnostručna obuka obuhvatala je: obuku u rukovanju oružjem (puškom, puškomitraljezom i bombom); osnovne radnje iz taktičke obuke i strojevu obuku. Političko-prosvjetni rad sa omladincima organizovao je i sprovodio politički komesar kursa. Pored ostalog, treba napomenuti da je na kursevima opismenjen veliki broj nepismenih omladinaca.

Zalaganje i disciplina omladinaca bili su primjerni. Oko 80% bili su članovi SKOJ. Najveća kazna za omladinca bila je isključenje sa kursa i upućivanje u pozadinu. Međutim, takvih slučajeva nije gotovo ni bilo, jer je to

bila zaista divna omladina. Po završetku kursa omladinci su raspoređivani u borbene jedinice, osim onih koji su određivani za omladinske rukovodioce (članove opštinskih komiteta SKOJ, za rad na terenu sa omladinom itd).

Do početka neprijateljske ofanzive na Kozaru većina kurseva izbacila je po tri »klase«. Rezultat obuke bio je vanredno dobar. Stupanjem u partizanske čete omladinci su se, bez izuzetka, pokazali kao dobri borci i većina ih je docnije izrasla u rukovodioce (vodnike, komandire, komesare itd).

Za obuku boraca i starješina u borbenim jedinicama korišćeno je zatišje između akcija. Na prvom mjestu detaljno su analizirana iskustva iz proteklih borbi. Kad god su za to postojale vremenske mogućnosti, te su analize išle do detalja. Svaki je borac, takoreći, znao kako se gleda na njegov rad i držanje u borbi. Na tim je sastancima ukazivano na razne slabosti u borbi (na neoprezna istrčavanja, slabo korišćenje zemljišta, nepotrebno izlaganje, pojavu malodušnosti i kukavičluka pojedinaca i druge slabosti). Štabovi bataljona redovno su iznosili pred svoje jedinice rad i držanje pojedinih četa u akcijama.

Pred neku značajniju borbu vršene su specijalne pripreme sa borcima i starješinama. Desetari i vodnici obnavljali su sa desetinama i vodovima pojedine taktičke radnje (prelaz iz marševske kolone u borbeni poredak, razvijanje u strijelce, vježbani su juriši itd.).

Posebna pažnja poklanjana je obuci bombaša. Oni su uvježbavani u bacanju bombi, naročito u ubacivanju u bunkere, dovitljivosti, snalažljivosti, hitrini, gipkosti kod privlačenja neprijateljskim mitraljeskim gnijezdima i bunkerima i sl.

Pošto je najveći broj akcija izvođen noću, zimi i po velikom snijegu, to je na četnim konferencijama često diskutovano o održavanju veze, kako pri marševima, tako i za vrijeme borbi. Navođeni su konkretni primjeri(i pozitivni i negativni) iz kojih su izvlačene potrebne pouke, naprimjer napad na željezničku stanicu Omarska (napad su izvele 4 četa 2 bataljona, 3 četa 4 bataljona i Kozarska

proleterska četa) koji se završio neuspjehom, jer neke starješine nisu uzele u obzir dubok snijeg, koji je znatno usporavao razvoj za borbu iz kolona. Upravo to je i uslovilo nejednovremenost napada jedinica, a konačno i neuspjeh u ovoj borbi. Ili, recimo, slučaj 5 čete u napadu na Mrakovicu, decembra 1941 itd.

U postizanju iznenađenja sve su jedinice, slobodno se može reći, imale veliko iskustvo. Dokaz za to su mnogobrojne uspjele akcije. A prenošenjem tog iskustva i stalnim vježbanjem i obukom postizao se kod svih jedinica visok i dovoljno ujednačen nivo vojno-stručne spreme.

*

Ako bismo rezimirali rezultate borbi 2 krajiškog odreda za period januar-maj 1942, mogli bismo konstatovati krupan napredak. Tempo razvoja u ovim mjesecima bio je, sasvim razumljivo, znatno brži. Napomenućemo samo neke najvažnije uspjehe koje je odred postigao u ovom periodu.

I pored oštre zime i velikog snijega, vojnička aktivnost odreda u poređenju sa aktivnošću u 1941 godini ne samo što nije opala nego je i znatno porasla. Samo u januaru su kozarski partizani izveli 63 manje i veće akcije.

Kozarski partizani se nisu ograničili samo na ubijanje iz zasjede pojedinih njemačkih vojnika, kao što je to bio slučaj u početku ustanka, već je odred u februaru sa uspjehom vodio borbe i sa jačim njemačkim snagama. Ovo treba naročito istaći, jer je u nekim dijelovima Bosanske Krajine bilo i kolebanja i osipanja jedinica baš po pitanju borbe protiv okupatorskih snaga. Borbe sa Nijemcima u februaru imale su i vojnički i politički značaj, jer se, pored ostalog, njima razbijala legenda o nepobjedivosti Hitlerove armije. Okupator je, naime u cilju demoralisanja naroda, proturao preko svojih agenata i drugih neprijateljskih elemenata i ovakve vijesti i parole: »Lako je bilo sa domobranima i ustašama, ali kako ćete sa njemačkom silom na kraj izići«.

Ono što je krajem 1941 godine konstatovano u referatu komandanta odreda o pokretljivosti i spremnosti kozarskih partizana da se bore tamo gdje to interesi borbe budu zahtijevali i gdje se neprijatelj bude nalazio, dobilo je u ovom periodu svoju punu potvrdu i materijalizovalo se kroz formiranje i dejstva Kozarske proleterske čete i Udarnog bataljona.

Snage odreda su znatno ojačale kako brojno tako i u pogledu naoružanja. Pored odvajanja boraca i naoružanja za formiranje Proleterske čete i Udarnog bataljona, štab odreda je, zahvaljujući primjernoj aktivnosti svojih jedinica, kao i pravilnom rukovođenju, bio u mogućnosti da formira i 4 bataljon.

IV

BORBE 2 KRAJIŠKOG ODREDA DO POČETKA JUNA 1942 I OSLOBOĐENJE PRIJEDORA

SITUACIJA NA PODRUČJU 2 KRAJIŠKOG ODREDA POČETKOM MAJA

Od septembra se brojno stanje i naoružanje 2 krajiškog NOP odreda kretalo ovako:

septembra 1941: 3 čete, 200 pušaka i 1 puškomitraljez;

novembra 1941: 6 četa, 660 boraca, 510 pušaka, 5 puškomitraljeza i 1 mitraljez;

decembra 1941: 3 bataljona, 900 pušaka, 40 puškomitraljeza, 14 mitraljeza i 4 minobacača;

marta 1942: 4 bataljona, 2.950 boraca, 1.600 pušaka, 50 puškomitraljeza, 15 mitraljeza i 4 minobacača.

U maju 1942 odred je imao 5 bataljona, od kojih jedan udarni, sa ukupno 3.500 boraca, 2.850 pušaka, 150 puškomitraljeza, 30 mitraljeza i 14 minobacača.

Do maja su neprijateljski garnizoni oko Kozare bili čvrsto blokirani, naročito Prijedor, čijoj je čvršćoj blokadi mnogo doprinijelo oslobođenje Kozarca (još u martu). Željezničku prugu Banja Luka — Sunja, na dijelu Ivanjska — Bosanska Kostajnica, neprijatelj nije mogao koristiti, jer je bila pod kontrolom partizana. U našim je rukama bila i komunikacija koja vodi od Prijedora za Bosansku Dubicu preko Kozare, dok je komunikacija Banja Luka — Bosanska Gradiška bila izložena stalnim napadima 3 bataljona 2 krajiškog odreda.

Sva sela na desnoj obali r. Sane, pa i ona u najbližoj okolini grada, bila su oslobođena. Jedinice 2 krajiškog

NOP odreda kontrolisale su sve prilaze desnoj obali Sane, dok je na lijevoj situacija bila nešto drukčija. Neprijatelj je pomoću ustaške milicije (naoružanih mještana) držao sela: Čarakovo, Hambarine, Rakovčane, Rizvanoviće, Bišćane i preko njih održavao vezu sa svojom posadom u rudniku Ljubiji. No, i ovo su područje (Prijedor — Ljubija) stalno sa sjevera, zapada i juga napadali dijelovi 1 bataljona 2 krajiškog odreda.

Okupator nije mjesecima uspio da izvuče ni parče željezne rude iz rudnika Ljubije.

U dosadašnjim »akcijama čišćenja« Nijemci nisu mogli da postignu skoro nikakav uspjeh. Težište njihove aktivnosti bilo je u Istočnoj Bosni gdje su se nalazile naše glavne snage.

Vrhovni komandant drug Tito dao je u depeši, upućenoj Operativnom štabu za Bosansku Krajinu 30 aprila 1942, sljedeću direktivu:

Najviše koristi izvukli biste osvajanjem Prijedora, povezali biste teritoriju I i II NOP odreda, dobili dobro uporište za dalji rad, a Nijemcima bi se onemogućilo izvoženje rude.

Čim je ovaj zadatak dobiven počelo se sa pripremama za njegovo izvršenje.

Oslobođenjem Prijedora spojila bi se teritorija 1 i 2 odreda na dužini od oko 80 km, a jedinice koje su bile angažovane za njegovu blokadu upotrijebile bi se za druge zadatke, u prvom redu za napad na Sanski Most, Ključ, Bosanski Novi itd. Prijedor bi se u ovom slučaju nalazio u centru oslobođene teritorije.

Okupator i kvislinzi su smatrali Prijedor veoma značajnim uporištem. Zato su u njemu i u rudniku Ljubiji od početka ustanka držali jake snage. U nizu napada, koje je neprijatelj preduzimao protiv snaga 1 i 2 odreda, Prijedor je služio kao polazni rejon. Njegov značaj za okupatora, kako u vojnom tako i u privrednom pogledu, neobično je porastao zbog obližnjeg rudnika Ljubije. Sem toga, Prijedor je pretstavljao važan komunikaciski čvor, čijim bi padom saobraćaj na komunikacijama Prijedor — Bosanski Novi, Prijedor — Sanski Most — Ključ i Prijedor — Banja Luka bio onemogućen za neprijatelja.

Prijedor je poslije Banje Luke najveći grad u Bosanskoj Krajini. Ustaše su ga proglasile »hrvatskim Alkazarom«[1] i njegovo bi oslobođenje silno podiglo ugled i snagu partizanskih odreda. Na kraju, zauzimanjem Prijedora i razoružanjem garnizona došlo bi se do znatne količine oružja i drugog ratnog materijala

ODBRANA PRIJEDORA

— Skica 2 —

Uoči napada na Prijedor njegovu su posadu činile ove jedinice: 2 bojna 2 pješačke pukovnije (7 i 8 satnija), dijelovi 10 pješačke pukovnije (4, 5 i 9 satnija), 1 i 2 bojna 11 pješačke pukovnije (2, 4, 5, 7 i 8 satnija), 1 bitnica 8 topničkog sklopa i 4 obkoparska baza, ustaška pripremna bojna. Pored njih, neprijatelj je mogao za odbranu ovog grada upotrijebiti i ustašku miliciju iz obližnjih sela. On je raspolagao i sa 2 oklopna voza, 10 minobacača, dovoljnim količinama municije, srazmjerno velikim brojem automatskog oružja i reflektorima za osvetljavanje prilaza gradu. Ukupna jačina neprijateljskih snaga za odbranu Prijedora iznosila je oko 2.000 ljudi.[2]

Iako je Prijedor bio blokiran skoro pola godine, moral i borbenost posade bili su dobri. U tom su pogledu prednjačili ustaški i jedan dio domobranskih oficira. Osim toga, neprijatelj je, uspostavljanjem vazdušnog saobraćaja na liniji Banja Luka — Prijedor — Zagreb i uređenjem aerodroma Urije u Prijedoru (na njega su se mogli spuštati laki transportni avioni), osigurao uglavnom redovno snabdijevanje namirnicama i najneophodnijim ratnim materijalom. I ovo je, besumnje, doprinijelo podizanju morala kod opkoljene neprijateljske posade.

Prijedor leži na desnoj obali rijeke Sane. Ravnica oko grada pruža se u poluprečniku od 2—6 km. Čitav predteren je potpuno otkriven. Sve drveće, žbunje i cio

[1] Za vrijeme Španskog građanskog rata Frankovi fašisti su izdržali u gradu Alkazaru dugu blokadu, koju su vršile republikanske snage i internacionalne brigade.

[2] Izvještaj štaba 11 pješ. pukovnije pov. br. 2676 od novembra 1942 Glavnom štabu poglavnika, povodom pada Prijedora. Original u AVII.

»Radetića Gaj« na južnoj ivici, koji su dopirali do periferije grada, neprijatelj je potpuno posjekao, a usjevi na poljima oko Prijedora nisu još mogli u ovo doba godine pružiti uslove za prikriven prilaz gradu. Radi toga je bilo najbolje da se napad izvede noću. S obzirom na sredstva kojima su raspolagali partizani, Sana je u ovo vrijeme pretstavljala takvu prepreku da je napad na grad bio neizvodljiv sa zapadne strane. To je bilo otežano i time što su sela na lijevoj obali rijeke bila u rukama ustaške milicije. Ova je okolnost, s druge strane, omogućila posadi da znatno skrati front odbrane i gušće posjedne položaje na desnoj obali rijeke. Na mostovima je neprijatelj držao jača osiguranja, dok je na ostalom dijelu rijeke vršio samo kontrolu patrolama. Sem toga, u Banjoj Luci, Sanskom Mostu, Bosanskom Novom i Bosanskoj Dubici nalazile su se jake neprijateljske snage koje su mogle blagovremeno intervenisati pri napadu na Prijedor.

Jedan odbranbeni pojas protezao se uz samu periferiju grada i sastojao se od niza međusobno povezanih zgrada, pripremljenih za odbranu, i drveno-zemljanih bunkera. Ispred bunkera nalazile su se žičane prepreke. Pojedini objekti bili su istureni čak i preko 1 km od grada (bolnica na Urijama, ciglana, silos). U samom gradu neprijateljske jedinice su bile posjele gimnaziju, dvije osnovne škole, hotel, ali ih nisu specijalno podesile za odbranu. Na svim prilazima gradu postavljene su prepreke od bodljikave žice. Grad je, dakle, bio uređen za kružnu odbranu. Odbranom grada rukovodio je komandant 11 pješačke pukovnije pukovnik Zlobec.

PRIPREME ZA NAPAD NA PRIJEDOR

Za napad na Prijedor angažovane su sljedeće naše snage:

1 bataljon 2 NOP odreda sa 5 četa i samostalnom udarnom četom[3] koja se tada nalazila pod njegovom komandom;

---

[3] Udarnu četu je aprila mjeseca formirao štab 1 bataljona od najboljih boraca iz svog sastava. Ona je bila pod komandom 1 bataljona i nije imala određeni sektor već je dejstvovala prema potrebi na cijeloj teritoriji bataljona.

2 bataljon 2 NOP odreda sa 3 čete;
3 bataljon 2 NOP odreda sa 3 čete;
4 bataljon 2 NOP odreda sa svojom 2 i 3 četom i jednim vodom 1 čete;
dvije čete Udarnog bataljona;
snage do jednog bataljona iz 1 krajiškog odreda.

Ove su snage bile naoružane sa 1.360 pušaka, 63 puškomitraljeza, 4 mitraljeza, nekoliko minobacača i 2 topa. Municije, a naročito artiljeriske i minobacačke, nije bilo dovoljno. Odnos snaga bio je nešto u našu korist.

Pripremama za napad na Prijedor rukovodio je Operativni štab za Bosansku Krajinu, koji je blagovremeno dobio od partiske organizacije iz grada detaljne podatke o neprijatelju. Pored toga, jedinice 1 i 2 bataljona nalazile su se duže vreme na položajima oko grada pa su vrlo dobro upoznale objekte i sistem neprijateljske odbrane kao i raspored njegovih snaga, dok je dobar broj boraca i rukovodilaca 2 odreda bio iz okolnih sela i samog Prijedora. Sve je ovo pretstavljalo veliku prednost.

U okviru priprema za napad držani su sastanci sa starješinskim kadrom. Iskustva koja su na tim sastancima iznijeta bila su dragocjena za organizaciju napada. Osobito je zapažena diskusija komandira omladinske čete, okretnog i preduzimljivog Vlade Pekića. On je, iznoseći svoja iskustva iz proteklih akcija, vrlo ubjedljivo obrazložio prednosti »klina« u napadu na naseljeno mjesto. Izlaganja komandira Pekića i još nekih uzeta su u obzir pri izradi plana napada, određivanju borbenog poretka i jedinica za ubacivanje.

S obzirom na to da se nije raspolagalo većom brojnom nadmoćnošću, Operativni štab je pri donošenju odluke računao sa kvalitetom svojih boraca, njihovom snalažljivošću i hrabrošću, dobrim poznavanjem terena, korišćenjem bombaša i noćnog napada i drugim preimućstvima partizana. Naročito se težilo da se dobro iskoristi noć, jer je dotadašnja praksa pokazala da noćni napad, uz dobre pripreme, donosi uvijek dobre rezultate, a jedinice određene za napad na Prijedor nisu bile bez iskustva kako u napadu noću, tako i u napadu na naseljena mjesta. Ta iskustva, doduše, nisu bila velika, ali nisu bila ni za potcjenjivanje. Partizani Kozare i Grmeča imali su

za sobom stotine manjih i većih borbi, mnogo puta su napadali neprijateljske posade u školama, na željezničkim stanicama, u kasarnama itd., pa su borci jurišnih i bombaških grupa postali pravi majstori u osvajanju objekata te vrste. Iskustvo iz napada na Podgrace, Kozarac i druga neprijateljska uporišta dobro će doći ovom prilikom. Pored toga, računalo se i sa iznenađenjem, za koje je bilo prilično uslova. Operativni štab je poklanjao posebnu pažnju jedinicama za ubacivanje. One su imale da iznenada prodru u centar grada, rastroje neprijateljsko komandovanje i dezorganizuju sistem njegove odbrane, a zatim da, u sadejstvu sa snagama koje će napadati spolja, likvidiraju pojedine otporne tačke. Čim prodru u grad imale su da zauzmu neprijateljsku artiljeriju i ostanu u centru grada gdje ih ne bi mogla tući neprijateljska avijacija bez rizika po sopstvene trupe.

Poslije donošenja odluke za napad, neposredno pre njegovog početka, izvršeno je izviđanje sa svim rukovodiocima počev od članova Operativnog štaba za Bosansku Krajinu pa do desetara.

Narod iz okolnih sela znao je da se priprema napad na grad, ali tajnu niko nije odao. Tajnosti priprema dosta je doprinijelo i to što se neprijatelj nije usuđivao da preduzme ma kakve pokrete izvan kruga ograničenog bodljikavom žicom. To je svakako posljedica višemjesečne blokade Prijedora. Ukoliko su neprijateljski osmatrači i primjetili izvjesne pokrete naših jedinica, pretpostavljali su da se radi o smjeni na položajima. Većina stanovništva u gradu bila je naklonjena NOP, te je i to uticalo na uspješan ishod napada.

Operativni štab za Bosansku Krajinu izdao je na temelju iznesenog sljedeću zapovijest za napad:[4]

> Iz iskustva napada na Dubicu, kao i samog rasporeda neprijateljskih snaga, stali smo na stanovište da se napad na grad Prijedor vrši u obliku dva klina, čiji bi vrhovi dospjeli što prije u centar grada, a glavnina klina vršila likvidaciju periferiskih straža, i sa tri prodora kao sa demonstrativnim frontalnim napadom sa strane gde se neprijatelj najjače utvrdio.

[4] Zbornik IV/5, 38—47, dok. 13

Klin I. — Napada između ceste Prijedor — Banja Luka i iste željezničke pruge.

Klin II. — Napada sa strane rijeke Gomjenice i sa desne strane rijeke Sane.

Prodor I. — Jest iz pravca Puharske preko Rasadnika.

Prodor II. — Iz pravca Tukovi (cesta Sanski Most).

Prodor III. — Iz Brezičana desnom obalom Sane uz vodu.

Grad Prijedor smješten je sav na desnoj obali Sane. Opasan sa 17 stražarskih i dva predstražarska mjesta. Pozadina na desnoj obali Sane je sva oslobođena, dok je pozadina lijeve obale u neprijateljskim rukama (kompleksi naoružanih muslimanskih sela). Stražarska mjesta osigurana su rovovima, a neka i žicom. Prijedor je održavao dnevnu vezu sa Ljubijom (tri satnije), i sa muslimanskim selima čiji je prednji pojas Čarakovo — Hambarine — Mataruge (200 pušaka), inače je već više mjeseci blokiran. Jačina neprijateljskog garnizona je 1.200 domobrana i legionara i 40 ustaša. Neprijatelj je smješten u zgradama: gimnaziji (komanda), osnovnoj školi »Umljenovića«, Hotel »Balkanu«, željezničkoj stanici, Glamočinoj kući i avliji (topovi), ustaše u Hrvatskom domu. Ima još 13 žandarma u žandarskoj kasarni, gdje su i bacači. Zadatak je napadnih klinova da prodru svojim čelom (prednjim) u centar grada u jednom silovitom naletu, da time napadnu nerazvijenog neprijatelja u njegovim uporištima, da pocjepaju vezu između glavnih neprijateljskih snaga i pretstraža, kako bi unijeli što veću pometnju u neprijateljske redove u gradu. Zadatak je ovih klinova nadalje da napadnu neprijatelja sa leđa u njegovim stražarskim mjestima, da ga iznenade i da na taj način svedu ulične borbe na što manji sektor, zatim upadom u grad, zauzimanjem jednog dijela grada stvaraju se baze za uspješno vođenje dalje borbe pod potpuno jednakim uslovima jer neprijatelj ne može koristiti u gradu ni avion ni artiljeriju.

S obzirom da je ovo prvi put da naše snage zauzimaju grad u kome je u većini muslimansko stanovništvo (pored srpskog i hrvatskog), upozorujemo sve odgovorne drugove od komandanata i političkih komesara bataljona do desetara, kao i sve svjesne drugove, starije i omladince, na držanje prema nedužnom stanovništvu. Svaka pojava osvećivanja nad nedužnim muslimanskim stanovništvom smatraće se četničkom izdajom te, kao i svaku pljačku, nered, kapitulantstvo, harangiranje, panikerstvo, kažnjavaće se na licu mjesta strijeljanjem. Po svim ovim pitanjima, najširu odgovornost snose kako sve starješine, tako i svi napredni i svjesni partizani. Naš ulazak u grad mora biti dostojan imena druga Mladena Stojanovića i svih naših palih drugova za slobodu, on mora prevazići naše velike slavne pobjede na

Lješljanima, Podgradcima, Mrakovici, Japri i Kozarcu, on mora pokazati onu srčanost i hrabrost koja je pokazana u borbama sa ustašama, Nijemcima, Talijanima i četnicima.

Radi orijentacije i veze među našim jedinicama dozvoljava se paljenje pojedinih objekata (kuća, štala, drvara ili ostalih lako upaljivih objekata). Voditi računa da se ne pale korisne zgrade: apoteke, dućani, knjižare i štamparije. Dozvoljava se paljenje svih neprijateljskih uporišta bez obzira da li je zgrada državna ili privatna, ukoliko se prije tim načinom može to uporište likvidirati. Paljenje u ovom napadu upotrebljava se ne kao osveta nego kao vojnička potreba i tako je mora shvatiti komandni kadar, protumačiti partizanima i zadužiti svjesne partizane kontrolom nad paljenjem.

NAREĐENJE

U vezi gore izloženog

NAREĐUJEMO:

za I klin

1. četa II b. II o.
70 k[arabina]
2 p. m.

Jeste čeona četa ovog klina. Ima zadatak da se neprimjetno provuče između senjaka br. 10 (10 vojnika 1. p. m.) i bolnice br. 9 (14 vojnika, 1 teški mitraljez), izbegavajući borbu, kroz blok Urijskih kuća, koristeći kanal prelazi željezničku rampu sa zadatkom likvidiranja straže kod topova u Glamočinoj avliji i pali neki objekt radi orijentacije drugih snaga i veza sa njima.

2. četa II b. II o.
65 k., 4 p. m.
(2 njem.)

Ima zadatak da pomaže brzo napredovanje 1. čete II b. u izvršenju postavljenih joj zadataka. Likvidira neprijateljska uporišta i straže na željezničkoj stanici i žandarmerisku kasarnu sa bacačima (na planu bez broja). Nakon zauzimanja željezničke stanice i kasarne ostavlja straže u njima radi veze sa nastupajućim snagama I klina i osiguranja boka I klina. Pali jedan objekt na željezničkoj stanici i žandarmeriskoj kasarni i po likvidaciji tih uporišta nastupa prema gimnaziji radi veze sa II klinom.

3. č. I b. II o.
65 k., 5 p. m. i
1 teški 1.
č. II. b.

Ima zadatak da likvidira bolnicu br. 9 (14 vojnika i 1 teški mitraljez) i osnovnu školu na Urijama br. 8 (15 vojnika i jedan teški mitraljez). Ova četa mora zaposjesti *pravovremeno* svoje napadne položaje prema bolnici i školi, kako bi omogućila brzo napredovanje 1. i 2. čete II b., te u slučaju otvaranja vatre na ove dvije čete sa pomenutih stražarskih mjesta istu privukla na sebe. Likvidirajući ova dva stražarska mjesta ostavlja straže i vezu i prodire u grad u pravcu Hrvatskog doma na koji vrši napad sa snagama 5. čete I b.

4. č. I b. II o.
60 k. 5 p. m.
1 teški 2 č. II b.

Ima zadatak likvidirati neprijateljske straže na senjaku br. 10 (10 vojnika, 1. p. m.) i ciglani br. 11 (15 vojnika, 1 teški mit.). Ova četa mora *pravovremeno* zaposjesti svoje napadne položaje prema senjaku i ciglani da bi u slučaju otvaranja neprijateljske vatre na prodiruće snage 1. i 2. čete mogla prihvatiti borbu, skrenuti vatru na sebe i likvidirati ova uporišta. Po likvidaciji tih dvaju neprijateljskih uporišta ostavlja stražu i vezu, napada i zauzima električnu centralu, ložionicu, željezničku stanicu Ljubiju i Upravu (na planu bez broja), isključuje električnu struju u centrali za grad. Kod željez. stanice Ljubija pali jedan objekat.

2. č. I b. II o.
60 k., 3 p. m.

Ima zadatak likvidirati neprijateljske straže kod silosa i bunkera br. 12 (14 vojnika i 1 teški mit.). Zauzima *pravovremeno* napadne položaje da bi spriječila bočnu vatru na II klin. Po likvidaciji tog uporišta ostavlja straže i vezu, napada sa snagama 4. čete 1 b. i zauzima željezničku stanicu Ljubija, Upravu i nadire preko pravoslavnog groblja prema žandarskoj kasarni uspostavljajući vezu sa 2. četom II bat., a zajedno sa njom vezu sa snagama II klina.

Štab I i II b. II o.
i veza

Rukovodiće operacijama I klina. Mjesto štaba izabraće i odrediti sporazumno komandanti I i II bat. te izvjestiti Operativni štab i

sve jedinice koje učestvuju u I klinu i artiljerisko-bacačko odjeljenje. Ovaj štab održavaće vezu sa svima četama I klina, Operativnim štabom i sa artiljerisko-bacačkim odeljenjem — vezi se mora posvetiti naročita pažnja, mnogo više nego u dosadašnjim akcijama. U tu svrhu će organizovati i postaviti vod za vezu sa pouzdanim kuririma, telefonsku vezu kao i druga sredstva veze (požar, rakete, trubni znaci, pištaljke itd.).

Previjalište I klina

Nalaziće se kod glavnog previjališta u lugarskoj kući na cesti Prijedor — Banja Luka.

II klin

4. č. II b. II o. 85 k., 2 p. m.

Jeste čeona četa II klina. Ima zadatak da, izbjegavajući borbu, neprimjetno se provlači s desne strane rijeke Gomjenice zaobilazeći Radetića Gaj, prelazi Miloševicu, provlači se između straže br. 17a (10 vojnika) i straže br. 16 (10 vojnika i 1 p. m.), brzo nadire u pravcu gimnazije, napada istu, pali neki objekt radi orijentacije drugim našim snagama.

3. č. IV b. II o. 100 k., 3 p. m.

Nastupa sa 4. četom II bat., pomaže ovu u brzom nadiranju i u rješavanju svih njenih zadataka, napada osnovnu školu »Umljenovića«, pali jedan objekt radi orijentacije. Napada teški mitraljez na pravoslavnoj crkvi ili mostu Radetić preko Sane i veže se sa snagama I odreda koje nadiru [preko] mosta s lijeve strane Sane.

2. č. IV b. II o. 90 k., 3 p. m. 1 teški m.

Pravovremeno zaposjeda napadne položaje prema stražarskim mjestima br. 17 (12 vojnika, 1 p. m.) i 17a (10 vojnika), štiti i pomaže brzo prodiranje 4. čete II bat. i 3. čete IV b. u grad. Likvidira ova dva neprijateljska uporišta, ostavlja straže i prodire blokom kuća uz Sanu (kanalom) u pravcu Radetića mosta, pravoslavne

crkve, osnovne škole »Umljenovića« i gimnazije. Pred svim ovim uporištima pali po jedan objekat radi orijentacije našim snagama, uspostavlja vezu sa 4. četom II bat. i 3. č. IV. bat.

1. č. III b. II o.
80 k., 3 p. m.
1 teški

Ima zadatak likvidirati stražu br. 18 (35 vojnika i 1 teški mit.) na raskrsnici ceste za Čelu i željezničke pruge iz Ljubije (mosta na Gomjenici). Po likvidiranju ove straže ostavlja stražu i uspostavlja vezu sa snagama I odreda koje napadaju Baltine Bare, a sa preostalim snagama nastupa prema gimnaziji i napada istu vežući se sa prednjim dijelom klina.

Vod 1 č. IV b.
II o. 30 k., 1 p. m.

Ima za zadatak likvidirati neprijateljsku stražu br. 16 (10 vojnika, jedan p. m.). Pravovremeno zaposjeda napadne položaje te osigurava brzo prodiranje čeonih snaga II klina. Ostavlja jednu desetinu za stražu i vezu preko Miloševice a sa ostalim snagama priključuje se napadu na gimnaziju.

2. č. III b. II o.
80 k., 2 p. m.
1 teški 3 č. IV b.

Zauzima *pravovremeno* napadne položaje prema nepr. stražama br. 13 (10 vojnika, 1 p. m.), br. 14 — željeznička stanica Ljubija (12 vojnika, 1 p. m.) i br. 15 (10 vojnika, 1 teški mit.) i likvidira ih. Na željezničkoj stanici Ljubija uspostavlja vezu sa snagama I klina. Po likvidaciji ovih nepr. uporišta, ostavlja straže i nadire u pravcu žandarske kasarne dalje u grad.

Štab III i IV bat.
II o. i veza

Rukovodiće operacijama II klina. Mjesto štaba odrediće komandanti pomenutih bataljona i obavijestiće Operativni štab i jedinice II klina. Ovaj štab održavaće vezu sa svima četama II klina, sa četom I odreda koja likvidira Baltine Bare, sa Operativnim štabom, a nakon likvidacije straže na Radetića mostu uspostavlja vezu sa snagama I odreda koje drže zasjedu u Tukovima. U tu svrhu organizovaće vod za vezu sa pouzdanim kuririma i drugim sredstvima veze (požar, trubni znaci, pištaljke, rakete itd.). Ovaj

će štab nadalje rukovoditi bacačem br. 4, dodat četi za likvidaciju Baltinih Bara, a kasnije ga upotrebiti za grad.

Previjalište II klina

Kuća Mile Marića (između pruge i ceste) u Orlovcima. Dežurni ljekar drug dr. Alfred.[5]

Rezerve II klina
Bacačko odeljenje

Sastoje se od 3. čete II bat. u Čeli. Iz IV bat. II o. biće dodijeljeno četi I odreda koja napada Baltine Bare a po likvidaciji istih premješta se i tuče predjel od gimnazije do Hrvatskog doma. Mjesto mora biti po danu određeno i uzeta elevacija i zabilježena, kako bi štab II klina mogao koristiti taj bacač u daljoj borbi za grad.

Baltine Bare

1. č. II b. I o.
30 k., 2 p. m.
1 teški iz 3 č.
IV b. II o.

Pojačana četa ima zadatak likvidirati neprijateljsko uporište Baltine Bare (35 vojnika-legionara, 4 p.m. jedan teški mit.). Osim toga ova četa ima zadatak onesposobiti željezničku prugu Prijedor — Ljubija na dijelu od Baltinih Bara do mosta »Žegera« i po mogućstvu zapaliti most na Žegeru. Po likvidaciji Baltinih Bara ostavlja stražu prema mostu na Žegeru sa teškim mitraljezom, stražu na Baltinim Barama radi veze sa ostalim snagama I odreda i sa ostatkom svojih snaga nadire desnom obalom Sane u grad.

Zasjeda u Tukovima

2. i 3 č. I b.
i 2. č. I odreda
180 k., 6 p.m.

Imaju za zadatak da onemoguće eventualno neprijateljsko nadiranje od Ljubije, Čarakova, Hambarina, Rekovca, Rizvanovića i Bišćana za pružanje pomoći napadnutom Prijedoru. Osim

[5] Alfred Moric, student medicine iz Prijedora, referent saniteta 2 krajiškog NOP odreda, umro od tifusa 1943 godine (Zbornik IV/5, 42 prim.).

toga imaju ove snage I odreda da onemoguće bijeg neprijatelju iz Prijedora u tom pravcu. Ove čete moraju se probiti *pravovremeno* pored neprijateljske straže u Žegeru (kod mosta) i zauzeti položaj u zgradama u Tukovima. Na dati znak i naređenje Operativnog štaba ove snage povući će se probijanjem preko Bišćana pored Sane u pravcu Cikota.

PRODORI

I prodor
1. četa I b. I o.
50 k., 2 p.m.

Ima zadatak da u sastavu snaga I odreda koje posjedaju položaje u Tukovima napadne na mitraljesko gnijezdo na sanskom (Radetića) mostu i nakon likvidacije istog ulazi u grad u sastav snaga II odreda (II klin). Ostavlja stražu i vezu sa zasjedom u Tukovima.

II prodor
5. četa I bat. II o.
110 k., 6 p.m.

Ima za zadatak da sa desne strane dubičke ceste i rasadnika, provlačeći se Puharskom rijekom i kroz Donju Puharsku, napadne s leđa neprijateljske straže br. 6b (10 vojnika, 1 p.m.), br. 6a (12 vojnika, 1 p.m.), br. 6 (10 vojnika), br. 5c (10 vojnika), br. 5b (10 vojnika, 1 p.m.), br. 5a (12 vojnika, 1 teški mit.), br. 5 (14 vojnika, 1 teški mit.). Nakon likvidacije ovih uporišta napada i likvidira Gašića ledanu (1 teški mit.) i ulazi [u] sastav snaga koje napadaju Hrvatski dom. Ova četa mora voditi računa o našim snagama koje napadaju demonstrativno i frontalno na nabrojene straže. Sa paljenjem objekata označava mjesto svog kretanja radi veze sa ostalim našim snagama. Na željezničkoj rampi uspostavlja vezu sa snagama I klina.

Udarna četa I b.
II o. 40 k., 5 p.m.

Ima zadatak da *pravovremeno* zaposjedne položaje prema rasadniku br. 7 (14 vojnika, 2 p.m.), pomaže brzi prodor 5. č. I b. Po likvidaciji rasadnika ostavlja vezu i stražu kod rasadnika i ulazi u sastav 5. č. I b. za rešavanje njenih zadataka.

III prodor
Pojačani vod
1. č. I b. II o.
50 k., 2 p.m.

Ima zadatak da nadiranjem desnom obalom Sane i ceste od Brezičana likvidira neprijateljsko uporište klaonicu br. 2 (10 vojnika 1 p.m.) i napada bočno stražu br. 3 (12 vojnika, 2 p.m.) i teški mitraljez na Adi br. 1a (4 vojnika). Pali jedan objekt u blizini Ade.

Demonstrativni napad od Brezičana

1. č. I b. II o. i omladinski vod I. bat.
75 k., 2 p.m. i 2 teška mit.

Zauzeće *pravovremeno* front od Brezičana prema stražama od br. 3 do broja 6a. Sa dva teška mitraljeza držaće pod vatrom i obasipati stražarska mjesta kao i neprijateljska uporišta u zgradama, brzom paljbom streljačkog stroja i teških mitraljeza svratiće pozornost na sebe i na taj način uvjeriti neprijatelja da je napad samo sa te strane. Vatru podešavati što niže kako ne bi bili tučeni naši borci koji napadaju iste straže s leđa. Ova četa onemogućava bijeg neprijatelja iz grada. Po likvidaciji nabrojenih stražarskih mjesta snage ove čete posjedaju neprijateljske položaje i stupaju u vezu sa našim snagama u gradu. Teške mitraljeze postaviti kod Šakića Gaja.

Artiljeriskobacačko odjeljenje

Bacač br. 1 (I bat.) niže groblja kod Pašinca.
Bacač br. 2 (II bat.) Simatovića Brdo
Bacač br. 3 (III bat.) kod Puharske
Top I odreda — šljivar na Simatovića Brdu.
Top II odreda — idm [na istom mestu].

Vođa ovog odjeljenja:

drug Slavko Obajdin. Održava čvrstu vezu sa Operativnim štabom i štabom I klina.

Rezervne snage:

Jedna četa Udarne brigade[6] u Brezičanima.

Jedna četa Udarne brigade *u Ćeli* i 3 č. III bat. II o.

Protivavionski mitraljez:

Postaviti na Simatovića Brdu blizu baterije, postolje daće 3. četa IV bat. a mitraljez »Maksim« daće 1 četa II bat.

Zarobljenički logor:

Jedan u Rakelićima (kod Vukovića kuće) a drugi u Božićima — opština Palančište.

Plijen:

Sve oružje kao i sav ratni plijen od državne i privatne imovine pripada na dispoziciju Operativnom štabu za Bos. Krajinu.

Žica:

Sve čete moraju ponijeti dovoljan broj sjekira ćebadi i kliješta za žicu. Čeone čete trebovaće kliješta u štabu 1 čete II bat.

Udarne desetine i bombaška odjeljenja:

Moraju biti organizovane u svim četama i određeni im njihovi zadaci unutar ovoga opšteg plana. Koristiti mogućnost ubacivanja jedne udarne desetine sa čamcem.

Flaše sa benzinom:

Sve čete koje imaju zadatak paljenja nosiće lako zapaljivog materijala za tu svrhu. Nešto benzinskih flaša može se trebovati u 1. četi II bat.

Vođe puta:

Komandanti bataljona dužni su prekontrolisati da li su komandiri četa našli za sve svoje vodove potreban broj pouzdanih i hrabrih vo-

---

[6] To se odnosi na četu Udarnog bataljona koji je formiran marta 1942 od 1 i 5 krajiškog NOP odreda koji je učestvovao u borbama sa četnicima na području planine Manjače. Udarni bataljon je učestvovao u borbama prilikom oslobođenja Prijedora a 21 maja 1942, prilikom formiranja 1 krajiške brigade, ušao je u njen sastav.

diča. Izvršiti pravilnu raspodjelu partizana-domorodaca i poznavalaca Prijedora po svojim jedinicama.

Pripravno stanje:

Naređujemo opštu mobilizaciju i strogu pripravnost svih partizana koji ostaju na položajima, u štabovima, i pokret omladinaca iz omladinskih kurseva na položaje, u borbeni raspored, za nosioce ranjenika, kurire, sprovodnike zarobljenika itd.

Nosioci ranjenika:

Svaka četa dužna je u svom sastavu po vodovima imati potreban broj omladinaca ili pozadinaca za nosioce ranjenika do previjališta, koji su bez oružja.

Postupak prema zarobljenicima:

Zabranjuje se svako samovoljno nasilje i mučenje zarobljenika bez istrage vojnog suda.

Mitraljeska odjeljenja: nekih četa ući će u sastav drugih četa, o čemu će komandanti bataljona voditi računa.

Električna struja:

Komandanti i komandiri dužni su skrenuti pažnju svima partizanima na sprovodnike električne struje.

Znaci raspoznavanja i vrijeme napada: narediće se usmeno štabovima odreda i štabovima bataljona. Satove naravnati po satu druga Komandanta Operativnog štaba za Bos. Krajinu.

Mjesto Operativnog štaba: Operativni štab nalaziće se u MUNJIZINOJ kući (Čirkin Polje) ispred pašinačke crkve. Svaki štab klina mora odmah po prijemu ovoga naređenja uputiti u Operativni štab po 4 kurira. Baltine Bare 2 kurira, artiljerisko-bacačko odjeljenje 2 kurira.

Komandantima, politkomesarima,
omandirima, vodnicima i desetarima.

Skrećemo pažnju drugovima da u napadu razviju najširu samoinicijativu u rešavanju niza zadataka koji će se postaviti pred njih a da nisu predviđeni u samome planu. Za sva sitnija rešenja kao i eventualno neke veće zadatke ne

treba čekati naređenje Operativnog štaba ili komande bataljona nego samostalno donijeti brzu i pametnu odluku.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Na položaju, 14 maja 1942 god. u četvrtak,
Komandant Operativnog štaba za Bos. Krajinu,
K o s t a,[7] s.r.

Član O. K. Kozare,
B O Š K O,[8] s.r.

Komandant I odreda,
M I L O R A D,[9] s.r.

Politkomesar II odreda,
Č O Č E,[10] s.r.

Zamjenik Komandanta II o.
Š O Š A,[11] s.r.

Kao dopunu ovog plana treba dodati da su u napadu na Prijedor učestvovale dvije čete Udarnog bataljona. One su naknadno ubačene u borbu na pravcu rasadnik — centar grada. U napadu je učestvovala i Banijska proleterska četa, pod komandom narodnog heroja Nikole Demonje, koja se poslije napada prebacila u Slavoniju. Ostale snage 2 NOP odreda koje nisu ovdje navedene bile su angažovane na zatvaranju pravca od Banje Luke, Bosanske Dubice i Bosanskog Novog.

TOK BORBI ZA OSLOBOĐENJE PRIJEDORA

15 maja uveče sve su jedinice bile na polaznim položajima za napad.

Napad je otpočeo u ponoć 15/16 maja.

Tok borbi može se podijeliti u dvije faze: prva obuhvata borbe vođene noću 15/16 maja za spoljni odbranbeni pojas, a druga — borbe u toku 16 maja do 22 časa za likvidaciju otpora u pojedinim uporištima u gradu.

Treći bataljon 2 NOP odreda pošao je u napad od s. Gomjenice niz rijeku Sanu, zaobišao glavninom nepri-

[7] Kosta Nađ
[8] Boško Šiljegović
[9] Milorad Mijatović
[10] Ratko Vujović-Čoče
[11] Josip Mažar-Šoša

jateljsku posadu koja se nalazila kod mosta na r. Gomjenici i produžio duž rijeke prema gradu, dok je dijelom snaga likvidirao ovu posadu. Za vrijeme ove borbe glavnina bataljona se probila koritom r. Sane, izbila sporednim ulicama za leđa neprijateljskim snagama koje su branile gradski most na Sani, napala ih, potukla i zauzela most; zatim je ostavila na njemu osiguranje i produžila nadiranje kroz grad prema gimnaziji oko koje su nastale ogorčene borbe. Prodiranje u centar grada bataljon je označavao paljenjem nekih objekata i pomoću crkvenih zvona što je doprinijelo demoralisanju neprijatelja na drugim sektorima odbrane.

Četvrti bataljon, napadajući duž željezničke pruge Banja Luka — Prijedor, naišao je na jaka neprijateljska uporišta (silos i ciglanu). Dio bataljona je ostavljen da likvidira posade ovih uporišta, a drugi je dio produžio nastupanje u pravcu oružničke stanice koju je zauzeo u jednom naletu, a zatim produžio napad prema gimnaziji sa ciljem da je u sadejstvu sa snagama 3 bataljona zauzme. Dio snaga koji je ostao kod ciglane zauzeo je ovu u samo svanuće, a silos se držao do poslije podne kada se njegova posada predala.

Drugi bataljon je nastupao preko ravnog i nepokrivenog terena prema bolnici i željezničkoj stanici. Taj pravac je neprijatelj osvetljavao reflektorima i raketama. No, i pored toga, bataljon se vještim manevrom probio između bolnice i ciglane i odmah napao željezničku stanicu i bolnicu. Udarna grupa, koja se kretala na čelu bataljona, prodrla je brzo i iznenada u centar grada i zauzela neprijateljske topove, tako da je posada Prijedora, odmah na početku borbe, lišena svog najmoćnijeg oružja. Odbranu željezničke stanice bataljon je likvidirao, i pored njenog žestokog otpora, još u toku noći. Poslije toga je sadejstvovao 1 i 4 bataljonu pri zauzimanju gimnazije i osnovne škole na Urijama.

Prvi bataljon je većim dijelom snaga napadao koritom rječice Puharske, a manjim duž komunikacije Bosanska Dubica — Prijedor. Ovo je bio najpovoljniji pravac napada. Bataljon je u toku noći, skoro neopaženo, izbio na rampu, gdje je razvio snage u pravcu Gašića

ledane, Hrvatskog doma i Gradske klaonice, Tešinića i škole na Urijama. U ovim su se objektima branile uglavnom ustaše. Borba se mjestimično vodila preko cijelog dana, naročito tamo gdje su pristizale razbijene grupice iz drugih dijelova grada. Neka od ovih uporišta likvidirana su uz podršku zaplijenjenih haubica 105 mm.

Prvi bataljon 1 krajiškog odreda zauzeo je bez borbe željezničku stanicu Baltine Bare, jer se njena posada povukla u grad čim je otpočeo napad. Bataljon je odatle

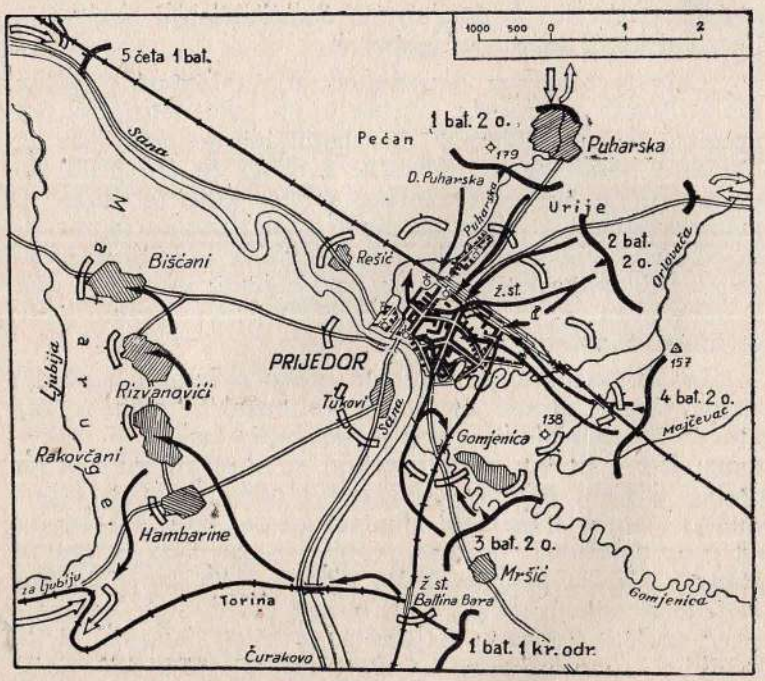

Skica 2. — Napad na Prijedor

preduzeo napad na ustašku miliciju koja se nalazila u selima zapadno od Prijedora i poslije žestoke borbe zauzeo sela Rakovčane, Rizvanoviće, Bišćane, a zatim je produžio dejstvo u pravcu rudnika Ljubije. Tako, jedinice ovog bataljona nisu uzele neposrednog učešća u na-

padu na Prijedor, ali su svojim dejstvom znatno doprinijele postignutom uspjehu.

Za vrijeme borbi za grad neprijatelj je snagama u jačini jedne bojne intervenisao od Bosanskog Novog preko s. Suhače, ali ga je 5 četa 1 bataljona 2 odreda prisilila na povlačenje u Bosanski Novi. 16 maja intervencija je uslijedila i od Bosanske Dubice i Banje Luke, ali je neprijatelj i na tim pravcima bio razbijen i odbačen u polazne garnizone — dijelovima 2 bataljona prema Dubici, a 4 bataljona prema Banjoj Luci.

Borbe za Prijedor trajale su puna 22 časa. Potpuno je savladan svaki otpor neprijatelja. Posada je uništena ili zarobljena. O tome se govori i u izvještaju 2 NOP odreda za maj 1942. U njemu se, između ostalog, kaže:

> Noću između 15 i 16 maja glavnina snaga II KNOP odreda, jedan bataljon I KNOP odreda, dvije čete Udarne brigade i Proleterska četa Banije izvršili su napad na neprijateljski garnizon u Prijedoru koji je već duže vremena bio opkoljen i uspješno blokiran. Odbrana grada bila je osigurana periferiskim stražama (18 mjesta) dok se glavnina neprijateljskih snaga nalazila u nekoliko tvrdih zgrada u samom centru grada.
>
> Napad je počeo u 12 sati noću i u isto vrijeme na sva neprijateljska uporišta. Prije početka samog napada naša jedna četa zarobila je 2 neprijateljska topa kal. [...] sa zadatkom da otsijeku okolna stražarska mjesta od svojih baza i da napadaju neprijateljska uporišta u samome gradu, što im je u potpunosti uspjelo. Istovremeno se vodila borba sa neprijateljem oko grada i u gradu. Sve jedinice u određenom času u silovitom i nezadrživom jurišu navalile su na neprijatelja. Poslije pola časa borbe već su u Operativni štab stizali zarobljeni domobrani. Do 8 sati skoro sva okolna neprijateljska uporišta bila su likvidirana. Poslije 3 sata borbe, naša jedna četa zarobila je 2 neprijateljska topa kal. 100 mm, koji su se nalazili u samom gradu. Odmah su ih naši hrabri borci okrenuli protiv neprijatelja. Do 14 sati skoro sav grad nalazio se u rukama partizana, ostala su bila još svega dva veća neprijateljska uporišta, gde su bili ustaše i sam komandant posade u gradu. Isto tako u dobro pripremljenom i silovitom naletu do 22.00 časa i ta uporišta su likvidirana. U toku dana 16 maja, neprijateljske snage iz Ljubije i okolnih sela neprijateljski raspoložene prema našoj borbi pokušale su tri puta da pruže pomoć neprijatelju u gradu, ali su ih naše zasjede, koje su se nalazile s lijeve obale Sane, odbile nanoseći im velike gubitke.

Neprijateljski gubici ogromni. Poginuo komandant posade pukovnik Zlobec, Pavelićev izaslanik, zlikovac Miro Slišković i još mnogi drugi ustaški krvoloci. Naši gubici 30 mrtvih i 65 lakše ranjenih. Zarobljeno oko 1.500 domobrana koji su po saslušanju pušteni kućama. Zarobljeni su svi neprijateljski oficiri. Jedan strijeljan radi počinjenih zločina, a ostali po izvršenim saslušanjima pušteni kućama.

Zaplijenjen je sljedeći ratni materijal: 1.200 pušaka, 15 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 5 bacača mina, 2 topa, kal. 100 mm, 100.000 puščanih metaka, mina za bacače, artiljeriske municije, i ogromne količine ostale ratne spreme među kojom i jedna vojna radiostanica.

Po prvi put u ovoj akciji učestvovale su kombinovane snage krajiških partizanskih odreda i hrvatskih partizana na našem terenu.

Prilikom ulaska u grad naši hrabri partizani su dočekani uz veliko oduševljenje stanovništva grada, dočekani su kao oslobodioci.

Naši partizani u ovoj velikoj akciji pokazali su veliku borbenost i prisebnost, sjajan moral i visoku partizansku svijest u odnosu prema mirnom i nedužnom hrvatskom i muslimanskom stanovništvu.[12]

Dio snaga 2 odreda i jedan bataljon 1 odreda oslobodili su poslije podne 16-og i u toku 17 maja rudnik Ljubiju i sva sela između Prijedora i Ljubije. Sva postrojenja u rudniku pala su neoštećena u ruke partizana.

KRATAK OSVRT NA BORBE ZA PRIJEDOR

Stanovništvo Prijedora oduševljeno je dočekalo oslobođenje. Ono se u ogromnoj većini stavilo, bez rezerve, na stranu NOB. Odmah poslije oslobođenja radnici i zanatlije u gradu formirali su radionice u kojima je danonoćno izrađivana odjeća, obuća i ostalo što je potrebno vojsci. I u Ljubiji su odmah proradile partizanske radionice u kojima su izrađivane ručne i avionske bombe, a opravljeno je i neispravno oružje.

Pored velike količine oružja, u Prijedoru je zaplijenjeno i mnogo drugog materijala i evakuisano na Vitlovsku Kosu na Kozari, koja je pretstavljala najpogod-

[12] Zbornik IV/5, 148—150, dok. 53.

niji oslonac za dalja dejstva. Prilikom evakuacije tog materijala narod, a naročito omladina, pokazali su veliku požrtvovanost i privrženost Pokretu.

Tako je borba za Prijedor, po direktivi Vrhovnog komandanta, bila uspješno završena. Pod snažnim naletom partizana pao je »ustaški Alkazar«. Ovaj je uspjeh pretstavljao najveću pobjedu krajiških partizana do maja 1942. Partizani su još jednom pokazali ne samo snalažljivost, umješnost i hrabrost, nego i doraslost za veće borbene zadatke. Zauzet je dobro utvrđeni grad, i to ne prepadom kao što je to prvih dana ustanka rađeno, nego dobro organizovanim i sistematski pripremljenim napadom po zamisli Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Pokazala su se uzaludnim sva veličanja jačine i upornosti odbrane, koja su ustaše sistematski širile čak i preko letaka iz aviona.

Ako se oslobođenje Prijedora posmatra u sklopu operacija Narodnooslobodilačke vojske u čitavoj zemlji, može se bez pretjerivanja reći da je ono jedna od najkrupnijih akcija koje su izvedene u proljeće 1942 godine.

Veliki ratni plijen koji je pao u ruke naših jedinica omogućio je da se naoruža preko 1.500 novih boraca. To je dobrim dijelom omogućilo da se tih dana formira 1 krajiška brigada.

Uspješnim okončanjem ove borbe Operativni štab za Bosansku Krajinu bio je sada u mogućnosti da pojača pritisak na ostale neprijateljske garnizone u kojima je nastao pravi haos. Prema podacima, koje je u to vrijeme dobila obavještajna služba 2 odreda, sreski načelnik (kotarski pretsjednik) u Sanskom Mostu održao je sastanak sa komandantom garnizona i pretstavnicima civilnih vlasti. Na njemu se vodila žučna diskusija o nastaloj situaciji. Prisutni su se podijelili na dva tabora: jedni su bili za potpuno napuštanje grada i bjekstvo preko s. Sasine i Bronzanog Majdana u Banju Luku, dok su drugi bili za odbranu grada i traženje pojačanja. Komanda Sanskog Mosta, očekujući napad na grad, naredila je da se poruše svi mostovi na prilazima kako bi se spriječio dolazak partizanskih tenkova.

U martu 1942 stigao je iz Zagreba na Kozaru domobranski podoficir Ivica Mitračić (u partizanima nazvan »Bregejac«). I pored njegovog navaljivanja da učestvuje kao borac u jedinicama, komanda čete u koju je »Bregejac« raspoređen predviđala je da će avijatičari biti potrebni jednog dana i nastojala je da ga sačuva.

Još u aprilu je štab 2 krajiškog odreda naredio da se u s. Međuvođe pronađe i uredi aerodrom. Taj je zadatak povjeren Ivici Mitračiću, kome je dodijeljen izvjestan broj boraca iz sastava 2 čete 2 bataljona i potrebna radna snaga. Posao nije bio lak, jer je trebalo iskrčiti, spojiti i izravnati nekoliko livada kako bi se obezbijedilo dovoljno prostora i uredila poletno-sletna staza. Radovi su ipak brzo odmicali jer su se i borci i mještani-radnici, u očekivanju prvog partizanskog aviona, neobično zalagali. Početkom maja aerodrom je bio gotov, a komandu nad njim preuzeo je »Bregejac«. Njegovi su pomoćnici bili partizani Piljo Balaban i Kamenko Čanak. Za kurira je određen Stojan Grujičić-Jaruga.

Odmah po oslobođenju Prijedora, 17 maja oko 10 časova, nisko nad gradom leteo je avion »Potez«. Uskoro zatim avion se spustio na aerodrom »Urije«, na periferiji grada, koji su Nijemci izgradili. Avion, kojim je pilotirao Franjo Kluz, rezervni vazduhoplovni podoficir, koji je od 1941 godine održavao stalnu vezu sa partiskom organizacijom u Banjoj Luci, sklonjen je i maskiran u živici na ivici aerodroma. Franjo Kluz je donio desetak pušaka i nekoliko sanduka municije i bombi i obavijestio da će uskoro stići i drugi avion tipa »Brege«. I zaista, nakon pola sata već se sa »Brege«-om spustio pilot Rudi Čajavec. Sa Rudijem je došao i pješadiski podoficir Mišo Jazbec. Tako su partizanske jedinice dobile prve avione.

Franjo Kluz je istog dana preletio sa »Potezom« na aerodrom u s. Međuvođe dok je »Brege« sa Jazbecom ostao kod Prijedora.

Prva partizanska vazduhoplovna baza u Knežpolju 1942 (»Potez« Franje Kluza)

Franjo Kluz, pilot prvog partizanskog aviona, poginuo 1944 kod Omiša kao prvi komandir prve vazduhoplovne eskadrile NOVJ, — narodni heroj

BORBE SA FRANCETIĆEVIM USTAŠAMA I PRVI TENKOVI

U vremenu od 20 do 25 maja jedan puk ustaša, pod komandom Jure Francetića, preduzeo je sa područja Bosanske Dubice, Jasenovca i s. Mlake napad na oslobođenu teritoriju Dubičkog sreza. Slobodnu teritoriju na ovim pravcima branili su slabiji dijelovi 2 bataljona 2 odreda.

Dijelovi 3 čete 2 bataljona razbili su, 20 maja, prethodničke dijelove neprijatelja i prisilile ih na povlačenje. U borbi su učestvovali i seljaci od kojih je jedan sa kocem u ruci sačekao ustašu i oteo mu pušku. Ubijeno je 25, a zarobljeno 3 ustaše. Zaplijenjeno je 20 pušaka i 3 puškomitraljeza.

Sjutradan su ustaše (oko 1.000 vojnika podržanih sa dva tenka) ponova preduzele napad iz Bosanske Dubice i Jasenovca. Napad je bio usmjeren ka s. Draksenićу pravcem Bosanska Dubica — Jošik i od Jasenovca preko r. Save. Neprijatelj je u toku dana ovladao komunikacijom Bosanska Dubica — s. Orahovo, odbacio dijelove 2 bataljona na ogranke Prosare Planine i pristupio pljačkanju i ubijanju naroda po selima između komunikacije Bosanska Dubica — Orahovo i r. Save, pripremajući se da produži napad u cilju dubljeg prodiranja na oslobođenu teritoriju. Bilo je očigledno da dijelovi 2 bataljona (oko jedne čete), koji su se nalazili na ovim položajima, neće biti u stanju da zadrže dalje nastupanje ustaša, pa je štab odreda izdao naređenje Udarnom bataljonu, koji se nalazio kod Prijedora na odmoru, da hitno krene na sektor Bosanske Dubice i zadrži nadiranje ustaša, a zatim da ih protjera sa oslobođene teritorije. Čim je dobio naređenje, Udarni bataljon je preduzeo usiljeni marš preko grebena Kozare i stigao u s. Sreflije gdje se povezao sa jedinicama koje su držale položaje pred ustašama.

Udarni bataljon, jedna četa 2-og i jedna četa 3 bataljona, prešli su 24 maja u protivnapad i odmah odvojili tenkove od pješadije. Neprijatelj je pokušao da ih pošto-poto povrati, ali su partizani odbili sve te pokušaje i preduzeli gonjenje poraženih ustaša prema r. Savi. Manjim dijelom snaga partizani su opkolili oba tenka.

Čuveni kozarski junak, Mile Mećava, skočio je na jedan tenk i ručnim bombama likvidirao njegovu posadu. Iako je bio teško ranjen iz susjednog tenka, on je nastavio borbu i sa njegovom posadom. U momentu kada je savladao i posadu drugog tenka, Mećava je od zadobijenih rana izdahnuo na rukama svojih drugova.

U veoma oštrim dvodnevnim borbama ustaše su protjerane sa oslobođene teritorije preko r. Save. Zaplijenjena su dva potpuno ispravna tenka i mnogo drugog ratnog materijala. To su bili naši prvi tenkovi. U ovim su borbama prviput dejstvovali i partizanski avioni. Oni su izvršili nekoliko borbenih letova i uspješno potpomagali dejstva Udarnog i četa 2 i 3 bataljona. Neustrašivi borci i piloti Franjo Kluz i Rudi Čajavec hrabro su izvršili prve borbene partizanske zadatke i tako doprinijeli porazu Francetićevih ustaša.

DEJSTVO PRVIH PARTIZANSKIH AVIONA I AKCIJE NA RIJECI SAVI

21 maj 1942, dan kada je Franjo Kluz uzleteo sa aerodroma ispod Kozare na prvi borbeni zadatak, drug Tito je odredio kao Dan Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva »da bi uspomena na dane oslobodilačkog rata, kada su u borbama uzeli učešća naši prvi avioni, vječno živjela i bila budućim pokoljenjima primjer heroizma, samoprijegora i ljubavi prema svom narodu i domovini«.[13]

Rudi Čajavec je dobio 4 juna 1942 zadatak da sa »Brege«-om bombarduje i mitraljira Banju Luku. On je sa Mišom Jazbecom hrabro izvršio postavljeni zadatak. Pri povratku sa zadatka neprijateljska protivavionska artiljerija oštetila mu je avion, a njega ranila. Rudi je prinudno sletio nedaleko od Banje Luke na četničku teritoriju. Iako je bio ranjen, nije dozvolio da padne živ neprijatelju u ruke već je izvršio samoubistvo. Neprija-

[13] Od četiri pionira našeg Ratnog vazduhoplovstva jedino je živ Ivica Mitračić. Franjo Kluz i Rudi Čajavec dobili su časno zvanje narodnih heroja.

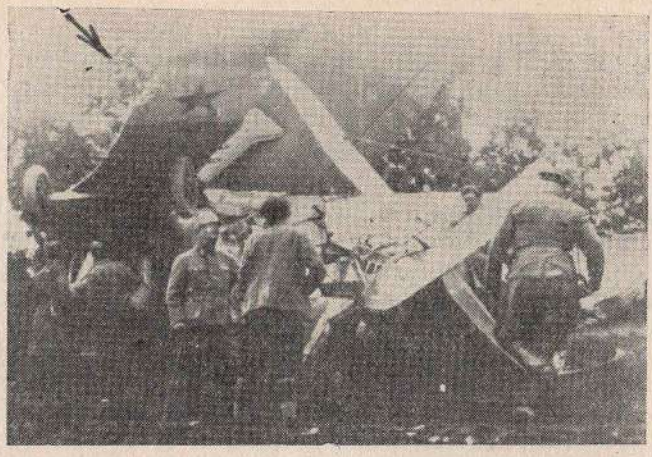

Partizanski avion »Brege« u kome je Rudi Čajavec po uspješno izvršenom zadatku nad Banjom Lukom 4 juna 1942 bio ranjen, a avion oštećen te se morao spustiti u blizini Banje Luke. Tom prilikom je Čajaveca zadesila herojska smrt

Rudi Čajavec, pilot partizanskog aviona »Brege«, — narodni heroj

telj je zarobio drugog člana posade, Mišu Jazbeca, koji je u Zagrebu podlegao ustaškom mučenju, ali nije odao ništa što se odnosi na partizane i NOP pa čak ni ime svoga druga Mitračića čija se porodica nalazila u Zagrebu.

Franja Kluz je sa »Potezom« nastavio da izvršava borbene zadatke sa aerodroma u Knežpolju sve do početka velike neprijateljske ofanzive na Kozaru.[14] Donosimo njegov izvještaj od 8 juna o zadacima koje je izvršio u toku 7 juna. Početkom neprijateljske ofanzive na Kozaru prešao je avionom na oslobođenu teritoriju Podgrmeča.

1. Vazd. Baza
»Knežpolje«
u Međuvođu 8. VI. 42. g.

Komandantu Operativnog štaba

Izveštava o izvršenom letu 7. VI. u 18 časova:

Let sam izvršio na itinereru: Dubica, Kostajnica i Bos. Novi.

Nad Bos. i Hrv. Dubicom bacili smo letke. Naročita koncentracija ili neka priprema vojske nije se primetila.

U Kostajnici smo bacili letke i nije se primetilo ništa naročito. Izvidili smo put Kostajnica — Bos. Novi i na njemu nije bilo kretanja neprijateljske vojske.

Nad Bos. Novim i Dvorom izvršili smo sledeće: Dvor smo bombardovali sa 3 bombe pošto su istakli dve zastave sa kukastim krstom i po tome smo zaključili da su Njemci ili kulturbundovci. Bombardovanjem vidjela se velika panika kako kod vojske tako i kod stanovništva. Nad Bos. Novim bacili smo isto 3 bombe od kojih je jedna pogodila kuću, a druge dve su pale među vojnička postrojenja. Panika je isto nastala među vojskom i stanovništvom. Otvorili su paljbu na naš avijon iz mitraljeza i pogodili nas sa dva pogotka; jedan u krilo a drugi u rep. Aeroplanu ova dva pogotka ne predpostavljaju nikakvu štetu. Poslije bombardovanja bacili smo letke. Naš strelac Ivica ispalio je nekoliko metaka iz mitraljeza na postroje u gradu.

Izveštavamo ako je moguće da nam se dodeli još jedan član posade. U 1. Udarnom bataljonu nalazi se partizan Alagić Husein koji je više puta letio za vrijeme Jugoslavije te bi nam mogao koristiti kao mehan. strelac.

Uz drugarski pozdrav,

Smrt fašizmu — sloboda narodu.

Avijatičar
Kluz Franja.

[14] Zbornik IV/5, 165, dok. 57.

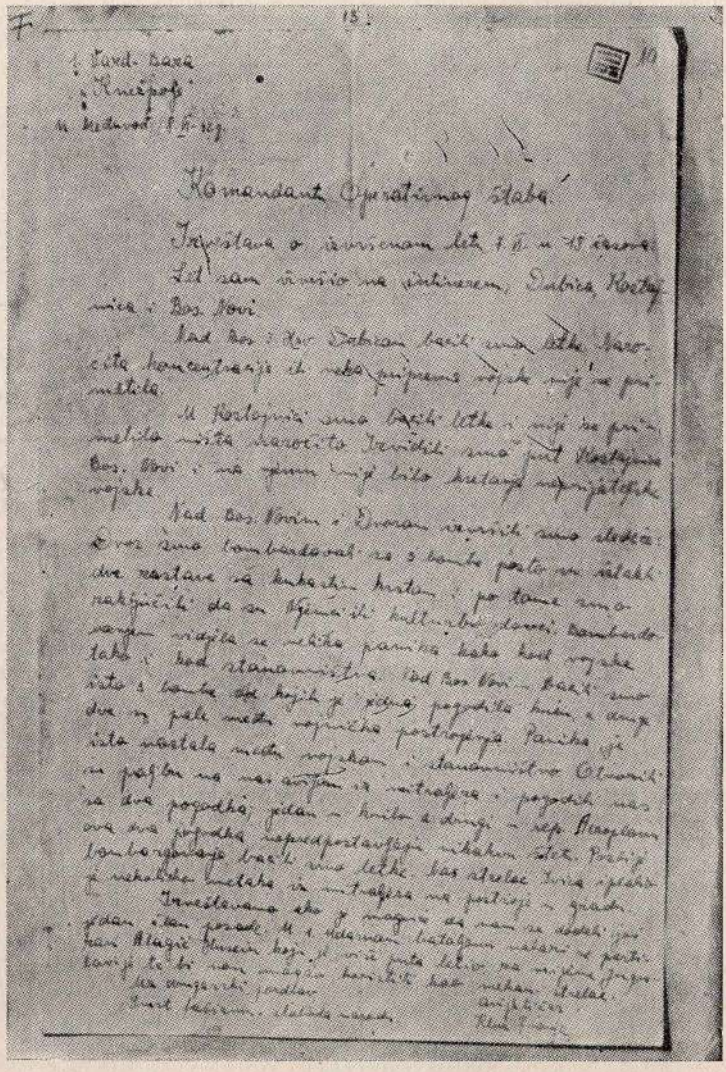

Fotokopija izveštaja Franje Kluza

Bombe koje su koristili naši prvi avioni izrađivane su na oslobođenoj teritoriji. Neoštećene mehaničarske i druge radionice u rudniku Ljubiji poslužile su upočetku za opravku oružja i izradu municije, a docnije i za izradu ručnih i avionskih bombi. Za organizaciju ovog posla u Ljubiju je, od strane Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, upućen inžinjer Mile Ljubičić, koji je od zaplijenjenog materijala, zajedno sa rudarima i mehaničarima iz Ljubije, izrađivao avionske bombe i mine za bacače. Avionske bombe bile su teške do 50 kg i vrlo efikasne.[15]

U Ljubiji su istovremeno izrađena i prva oklopna kola, na koja su montirana 3 mitraljeza. Ova su kola, zajedno sa 2 zaplijenjena tenka, sačinjavala tenkovsku udarnu grupu, koja je bila predviđena da zajedno sa artiljerijom i jedinicama 2 odreda uzme učešća u oslobođenju Bosanskog Novog, Sanskog Mosta i drugih neoslobođenih gradova u Bosanskoj Krajini.

Krajem maja 1942 snage odreda su ugrozile i saobraćaj na Savi. Tako je 3 četa 2 bataljona postavila 30 maja zasjedu na obali Save i tom prilikom uništila jedan neprijateljski šlep natovaren kukuruzom. O toj akciji u izvještaju štaba 2 krajiškog odreda od 1 juna 1942 stoji:

> 30. V. 1942
>
> Zasjeda naše 3 čete II bataljona koja se nalazila pored Save, primjetila je gdje vodom plovi jedan šlep sa tovarom od 100 metara kukuruza, 30 metara sijena i raznog drugog materijala. Motor sa šlepom bio je daleko od obale 150 metara. Naša zasjeda otvorila je vatru na posadu i od prvog plotuna ista je bila pobijena. Njihova posada uspjela je da ispuca 10 metaka sa šlepa i pucanj se više nije čuo. Kad su partizani primjetili da neprijatelj ne otvara vatru, sjeli su u čamac i pojurili prema lađi. Dočepali su se lađe i bacili bombu u motor. Zapovjednik, ustaški satnik, kad je vidio da je brod osvojen, ispalio je iz pištolja na jednog našeg druga. Usljed straha on je promašio cilj. Partizan je bio okretniji i njegov metak nije promašio satnika. Pod motorom partizani su pronašli dvojicu civila koji su radili na tom šlepu. Šlep sa svim tovarom pao je u naše ruke. Zarobljen je sljedeći materijal: 1 puškomitraljez, 5 karabina, 2 pištolja, 400 metaka, 2 ustaške uniforme, 100 metara ku-

[15] AVII, 5/4, 163.

kuruza, 30 metara sijena, kovački alat, raznih lanaca i nekoliko stotina metara žice, 300 kg. nafte. Motor je izvađen a prazan šlep potopljen. Naši bez gubitaka, a od neprijateljske posade samo se jedan spasao skakanjem u vodu.

U osvajanju lađe istakli su se drugovi Milan Babić i Milorad Gajić, koji su prvi došli u lađu i pobacali bombe u motor.[16]

Prvih dana juna 1942 Kozara je bila u naponu snage. Ona je postala partizanski bastion od koga su strahovali svi neprijateljski garnizoni u okolini. Neprijatelj je uočio našu snagu i shvatio opasnost koja od nje prijeti ovom vrlo osjetljivom njegovom području (komunikacije Bosanska Krajina — Hrvatska, blizina magistrale Beograd — Zagreb, ekonomski neobično značajan rudnik Ljubija, bogato Lijevče Polje, žitorodna potkozarska sela itd), pa je preduzeo opsežne pripreme za veliku ofanzivu na Kozaru kojom je namjeravao da potpuno uništi partizanske snage.

[16] Zbornik, IV/5, 151, dok. 53.

V

RAD PARTISKE ORGANIZACIJE 2 KRAJIŠKOG ODREDA

(od početka ustanka do kraja maja 1942)

RAD U JEDINICAMA

U dosadašnjem izlaganju pretežno je bilo govora o borbenim dejstvima odreda. Ovdje ćemo iznijeti neke podatke o političkom radu, jer je on doprinio postignutim uspjesima i uslovio onako čvrstu povezanost partizana i naroda.

Partiska organizacija na Kozari uspjela je da pokrene narod ovog područja u borbu, da podigne ustanak i da dalje njime pravilno rukovodi. Takvu ocjenu o njenom radu dao je Oblasni komitet za Bosansku Krajinu na svom sastanku od 27 i 28 septembra 1942, kada se govorilo o radu Okružnog komiteta za Kozaru.

> Okružni komitet uspio je da partiska organizacija okupi najšire mase u Narodnooslobodilačkoj borbi i da zaista rukovodi čitavim narodnim pokretom. Zbog takvog ispravnog rada veliki je ugled partiske organizacije u narodu.

Partija je od prvog dana ustanka naročitu pažnju poklanjala političkom radu u vojsci. U jednom pismu Oblasnog komiteta, u vezi sa radom Partije u vojsci, kaže se:

Rad u vojsci treba pojačati dodeljivanjem u vojsku najboljih naših drugova, jer je rad u vojsci danas najvažniji sektor partiskog rada, i to zato što se nalazimo u svakodnevnoj ogorčenoj borbi protiv neprijatelja i što je u vojsci okupljeno ono što je najbolje u našem narodu.[1]

Čim je počela oružana borba i formirane prve partizanske grupe, u njih je po direktivi Oblasnog komiteta raspoređen pretežan dio partiskog članstva sa terena. Članovi Partije su odmah zaduženi za politički rad sa partizanima.

U četama su od početka formirane partiske ćelije po principu jedna četa — jedna ćelija, a pored komandira četa postavljeni su i politički komesari. Na komesarske dužnosti su određivani oni članovi Partije koji su bili u stanju da budu organizatori i nosioci političke aktivnosti u jedinicama. Na zajedničkom sastanku rukovodstava četa objašnjeno je da su komesari u svakom pogledu ravnopravni sa komandirima. Takođe je objašnjena njihova uloga i definisani su im osnovni zadaci. Istaknuto je da je jedan od najvažnijih zadataka komesara vaspitno-politički rad, u prvom redu sa partizanima, a zatim, kad god se za to ukaže prilika, i agitaciono-politička djelatnost u narodu.

U jednoj ocjeni[2] partiskog rada u vojsci koju je dao Oblasni komitet za Bosansku Krajinu iznesene su, pored dobrih strana, i izvjesne slabosti: partiske organizacije nedovoljno pomažu rad komesara; u četnim i ostalim ćelijama u vojsci nije još izvršena pravilna raspodjela rada; rad komesara je još nedovoljno razvijen; ne održavaju se posebne konferencije i ne podnose se posebni izvještaji komesara; komesari se ne pripremaju dovoljno za političke časove koje drže partizanima itd.

U vezi sa ovim slabostima Oblasni komitet je postavio zadatak da sve partiske organizacije u vojsci, četne i štapske ćelije i bataljonski biroi, posvete najveću pažnju radu političkih komesara i svim silama ga pomognu. »Ako sve partiske organizacije budu preko svojih čla-

[1] Zapisnik i pismo Oblasnog komiteta za Bosansku Krajinu (Arhiva AVII).

[2] Dokument u AVII.

nova pomogle ovakav rad komesara, a viši komesari nižim, onda će se politički podići i učvrstiti naša vojska i stvoriće se dobar kadar komesara« naglasio je Oblasni komitet. Rešeno je još da se naročita pažnja posveti osposobljavanju komesara regrutovanih iz redova boraca — seljaka i radnika.

Upočetku je politički rad na Kozari sprovođen pretežno kroz neposredni i stalni razgovor. Kroz tu formu su objašnjavana konkretna politička pitanja i događaji. Međutim, takav rad je uglavnom zavisio od inicijative, snalažljivosti i lične aktivnosti komesara čete i partiske ćelije.

Jedan od najvažnijih i najtežih političkih zadataka u tom periodu sastojao se u dosljednom sprovođenju linije Partije o bratstvu i jedinstvu. To je bilo neobično teško pitanje jer na Kozari žive izmiješano Srbi, Hrvati i muslimani, a svi su bivši nenarodni režimi zasnivali svoje političke kombinacije na raspirivanju netrpeljivosti i mržnje između naroda toga kraja, potpirujući naročito nacionalni i vjerski antagonizam. Masovnost ustanka upravo je zavisila od pravilnosti i dosljednosti sprovođenja ovog zadatka u život. Zbog toga je komesarima i partiskim ćelijama stavljeno u zadatak da to pitanje ni u jednoj situaciji ne smetnu s uma.

Rješavanje ovog zadatka bilo je donekle olakšano time što su se od prvog dana ustanka na Kozari, zajedno sa Srbima, našli, kao partizani, muslimani i Hrvati, mada je u prvim danima to bila, uglavnom, radnička, studentska i srednjoškolska omladina iz okolnih gradova.

Na razvijanju bratstva i jedinstva radilo se putem političkih konferencija po selima, predavanja, politički pravilnog rješavanja raznih pitanja, ličnim kontaktom sa ljudima i putem drugih formi. Rezultati ovog rada rasli su iz dana u dan. Oni su se mogli zapaziti u mijenjanju shvatanja pojedinaca, u postupcima i držanju čitavih partizanskih jedinica prilikom borbi protiv ustaša i Nijemaca u muslimanskim selima ili prilikom prolaska kroz njih i sl. U prvim su danima ustanka u partizanske jedinice stupili najbolji muslimani i Hrvati sa Kozare. Njihov se broj već krajem 1941 godine popeo na 10%,

dok je polovinom 1942 godine iznosio 25% ukupnog broja boraca. Dolazak muslimana i Hrvata u partizanske jedinice bio je stalan proces, koji je rastao uporedo sa razvojem ustanka i širenjem pokreta na okupiranoj teritoriji. U mnogim selima, kao u Orahovu, Kozaruši, Ćeli, Miljakovcima, zatim u varošici Kozarcu, veći dio muslimana nije podlegao ustaškoj propagandi i prijetnjama, već se opredjeljivao za NOP. Imamo divnih primjera požrtvovanja i odlučnosti muslimana. Eminbeg Kapetanović, star preko 50 godina, bio je vrlo aktivan partizanski saradnik i agitator među muslimanima u Kozarcu i Prijedoru. Početkom 1942 godine uhapšen je od ustaša i poslije strašnih muka strijeljan, ali neprijatelju nije ništa odao o partizanskim logorima, mada je u većinu logora dolazio i znao gdje se nalaze. Hasan Hušidić, član Mjesnog narodnog odbora (MO) u Kozarcu, izbjegao je sa porodicom u Kozaru kada je neprijatelj zauzeo Kozarac. Doveden u opasnost da padne u ruke ustašama, on je prvo ubio dvije svoje ćerke i ženu, a zatim izvršio samoubistvo. U okupiranim gradovima (Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica), veliki broj muslimana i Hrvata, naročito omladine, radio je aktivno za NOP.

U vrijeme pojave četnika partiska organizacija na Kozari i komesari u jedinicama nisu imali naročito težak zadatak da narodu i partizanima objasne njihovu izdajničku ulogu. No, ipak je raskrinkavanju četnika u cjelokupnom političkom radu posvećena ozbiljna pažnja i dato dovoljno mjesta. Evo nekoliko dokumenata o aktivnosti partiske organizacije i komesara u tom pravcu.

Okružni komitet za Kozaru poslao je 6 aprila 1942 pismo bataljonskim biroima u kome se, pored izvjesnih organizacisko-partiskih pitanja, postavlja kao vrlo važan zadatak pojačan politički rad u cilju raskrinkavanja četnika. Poslije kratke analize situacije na terenu i ukazivanja na neke konkretne slabosti dotadašnjeg političkog rada, u pismu se kaže:

> ... treba što hitnije i aktivnije prići raskrinkavanju politike tih četničkih bandi koje danas raznim lažima obmanjuju narod i pridobijaju ga uza se. Rastumačiti treba na-

rodu i partizanima šta zapravo oni hoće i kakvim se sredstvima oni služe u borbi protiv naroda i partizana koji danas vode narodnooslobodilačku borbu. Navoditi konkretne slučajeve njihovog povezivanja sa Nijemcima i nedićevcima u Srbiji, sa Nijemcima i ustašama u Istočnoj Bosni, i sa Talijanima kod nas. Raskrinkavati njihovu izdajničku ulogu kao slugu gospode koja iz Londona pokušava da se opet silom nametne radnom narodu u cilju dalje pljačke i iskorišćavanja radnika i seljaka.

Sve to treba objašnjavati narodu preko zborova, konferencija, narodnooslobodilačkih odbora. Politički komesari u četama kao i svi partijci trebaju partizanima o svemu tome najpodrobnije tumačiti i uporedo s tim tumačiti ciljeve naše borbe.

Dalje se u istom pismu kaže:

...Ove upute proraditi na partiskim sastancima detaljno i po njima postupiti.

Pitanje četnika mora biti danas za nas najvažnije pitanje. Nije dovoljno njih vojnički uništiti nego treba ih i politički u narodu likvidirati. Skrećemo pažnju svima drugovima da temeljito i detaljno prorade brošuru »Zašto se bore partizani Bosne i Hercegovine«[3] u kojoj je prikazana najnovija politička situacija i nova partiska linija. Svaki partijac mora biti detaljno upoznat sa ovom brošurom, jer jedino tako će moći politički da djeluje među partizanima ili u pozadini.[3a]

Ovakva su uputstva i direktivna pisma razrađivali biroi bataljona, a zatim i partiske ćelije. I komesari četa su poslije toga održavali po četama političke konferencije koje su bile dobro pripremljene.

Pojava četnika u Centralnoj Bosni, koju od Kozare dijeli samo rijeka Vrbas, i pučevi u partizanskim četama susjednog 4 odreda, nametali su političkim radnicima najveću političku budnost.

Na mučko ubistvo popularnog i omiljenog borca i komandanta Mladena Stojanovića Okružni komitet i štab odreda izdali su zajednički proglas, u kome je ocrtan lik ovog heroja i istaknute njegove zasluge za NOP u

---

[3] Zbornik IV/3, 7—20, dok. 1.

[3a] Zbornik IV/4, 154 i 156, dok. 54.

ovom kraju, a zatim su pozvani i partizani i narod u odlučnu borbu protiv četnika. U proglasu se, između ostalog, kaže:

»OD RUKE TIH ZLIKOVACA — SRPSKIH USTAŠA PAO JE NAŠ DRUG MLADEN!

...

Mi nećemo nikada zaboraviti taj gnusni zločin tih izdajica i plaćenika tuđina!

ZAKUNIMO SE, NARODE I DRUGOVI PARTIZANI, DA ĆEMO JOŠ OSVETITI NAŠE DIV-JUNAKE, DA ĆEMO ZA NJIHOVE GLAVE NEMILOSRDNO UNIŠTITI SVAKOGA ONOGA KO DIGNE SVOJU IZDAJNIČKU RUKU PROTIV NAŠE SVETE OSLOBODILAČKE BORBE, DA ĆEMO NEMINOVNO UNIŠTITI SVAKOG ONOG KO POSLUŽI TIM IZDAJNICIMA U KRVOLOČNOM I BRATOUBILAČKOM POSLU«.[4]

Prvih dana ustanka, kada se ono što je svjesno isprepletalo sa stihijom, najteže je bilo ubijediti partizane da napuste svoja sela i pođu tamo gdje to interesi borbe zahtijevaju. Ali se uspjelo. Formiranje Proleterske čete i Udarnog bataljona, a zatim i 1 krajiške brigade, dokaz su postignutih uspjeha.

Lična agitacija članova Partije i SKOJ bila je neposredna i vrlo efikasna. Može se slobodno reći da se svaka četna konferencija vidno odražavala na porast političke svijesti i borbenog raspoloženja partizana. I ne samo to. Te konferencije, drugarska kritika i pomoć, razvijali su tako široko povjerenje među partizanima da oni od svog borbenog kolektiva nisu ništa krili. Koliko su taj kolektivni život i takav rad pozitivno uticali na partizane može se djelimično vidjeti i iz iskrene priče Pere Alavuka. On je nju ispričao na jednoj konferenciji duboko dirnut drugarstvom i povjerenjem partizana.[5]

---

[4] Zbornik IV/4, 213 s, dok. 78.

[5] Pero Alavuk, siromašan seljak, pritisnut bijedom i nemaštinom, radio je kao nadničar kod seoskih gazda, a najviše kod Save Budimira, poznatog knežpoljskog kulaka. Pred rat se bio odao piću. Vidjeći ga kako pije i znajući da je sirotinja, Savo je vjerovao da će moći da ga potkupi. Jednog dana prišao je Peri i predložio mu da dočeka u zasjedi učitelja Miloša Šiljegovića i Mirka Pekića koji su bili glavna smetnja njegovom kulačko-zele-

Politički komesari su kroz stalan politički rad podizali svoj opšti i ideološki nivo, sticali dragocjena iskustva u pogledu vaspitanja i rada sa ljudima i izoštravali svoj politički refleks.

Svaka složenija situacija i teža borba zahtijevale su od komesara umješnost i snalažljivost. Brzo preduzimanje odgovarajućih političkih mjera bilo je u ovakvim prilikama od odlučujućeg značaja za uspjeh. Činjenica je da se komesari u ratu nisu pridržavali krutih formi i šablona u sprovođenju vaspitno-političkog rada sa ljudima. Oni su iskrsla pitanja rješavali neposredno i hvatali se sa njima u koštac na samom izvoru. Na temelju sopstvene prakse i uz pomoć pretpostavljenih štabova i partiskih rukovodstava komesari su u partizanskim odredima stekli dragocjena iskustva koja su im korisno poslužila prilikom formiranja brigada.

---

naškom uticaju na seljake, i da ih ubije iz puške, a potom da dođe kod njega i primi 15.000 dinara. Pero se, bez razmišljanja, prihvatio toga. Jedne večeri, kada su se ovi vraćali iz Bos. Dubice u selo Međuvođe, gdje su bili učitelji, Pero ih je sačekao i, u momentu kada je hteo da puca, čuo je kako pričaju o teškom životu naroda u Knežpolju. Poznajući ih kao poštene mladiće i slušajući taj njihov razgovor, »klonule su mi ruke« kako je on kasnije pričao, i brzo je donio drugo rješenje: pobjegao je iz Knježpolja u Vojvodinu, gdje je kao poljoprivredni radnik živio do okupacije. 1941 godine se ponovo vratio u svoje rodno selo, a u borbu je stupio među prvima i našao se u Dubičkoj partizanskoj četi čiji je komandir bio tada Miloš Šiljegović, a komandir prvog voda Mirko Pekić. Bio je stalno zami.ljen i tužan; taj događaj iz prošlosti sve više ga je mučio. Na jednoj četnoj konferenciji on je tražio riječ i čitav ovaj događaj ispričao otvoreno i iskreno, dodajući na kraju da on tek sada, kada je čuo i počeo da shvata ko su komunisti, počinje ujedno da razumijeva i to zašto je njega gazda Savo htio uvući u taj zločin. Na kraju je rekao da on to više nije mogao da drži u sebi, nego je morao da iznese svojim drugovima koje je zavolio i u koje je stekao povjerenje, pa makar ga strijeljali. Četa je pravilno ocijenila da je Pero izneo iskreno ovaj događaj pa ga je posavjetovala, a on je i dalje ostao partizan.

Ovakvi primjeri iskrenih ispovjesti partizana pred svojom četom i odricanja izvjesnih navika stečenih ranije nisu bili rijetki u prvim partizanskim četama, i svi oni tako ubjedljivo govore o našim ljudima i njihovom iskrenom prilaženju NOR.

Pero Alavuk je poginuo kao komandir partizanske čete u toku neprijateljske ofanzive na Kozaru, jula 1942.

Mada su iskustva komesara bila tada još nerazvijena i oskudna, politički rad se odvijao kroz određene forme koje je praksa nametnula. Tako su svako veče čitane radio vijesti. To je bilo već prešlo u naviku svih partizana i postalo takva potreba da se uopšte nije smjelo dogoditi, bilo da je četa na logorovanju, u pokretu ili u borbi, a da se radio vijesti ne pročitaju. Na logorovanju su vijesti čitane obično pred strojem, a u pokretu i borbi komesar je obezbjeđivao preko članova Partije da se vijesti pročitaju po vodovima, patrolama itd. Vrlo često su održavane četne konferencije po raznim konkretnim pitanjima moralno-političke prirode. Na njima su uspješno raspravljana i rješavana određena pitanja iz unutrašnje problematike čete. Kad su četa ili bataljon polazili na izvršenje kakvog zadatka, praktikovano je da jedan od rukovodilaca pred strojem održi kraći govor u kome je naročito istican politički, vojnički i ekonomski značaj zadatka. Ovo je bila stalna praksa i u manjim jedinicama (vod). Riječ komandira ili komesara neposredno pred polazak u akciju bila je veoma efikasna. To je ustvari bila politička priprema partizana za borbu. U takvim su govorima komandiri i komesari upozoravali na odnos prema narodu i zarobljenicima, na držanje u borbi, na odnos prema zaplijenjenom materijalu i oružju itd.

Naročito efikasna i vaspitna forma rada bile su četne konferencije poslije akcija, na kojima je vršena analiza i davan kritički osvrt na rukovođenje i držanje svakog pojedinca u borbi. Te su konferencije bile dragocjene i za izvlačenje borbenih iskustava i političko vaspitanje, tim prije što su čete imale malo borbeno iskustvo, a pojedini partizani su bili još nedovoljno prevaspitani i skloni raznim greškama.

No, razumljivo je što su komesari imali u radu i slabosti, koje su u većini bile uslovljene neumješnošću i nemanjem potrebnih iskustava i znanja.

Na sastancima Okružnog i Oblasnog komiteta redovno se pratio rad komesara. Zaključci su dostavljani komesarima usmeno ili pismeno. Političkim radom postizavao se visok moral u jedinicama, a među borcima i drugarska atmosfera. Partizani su u najtežim situacijama

dijelili međusobno zadnji zalogaj hljeba. Bezbroj puta su gledali smrti u oči da bi spasli ranjenog ili iz borbe iznijeli i dostojno sahranili poginulog druga.

RAD NA TERENU

Neobično važan zadatak političkih komesara i čitave partiske organizacije 2 krajiškog odreda bio je politički rad u narodu. Zapravo, taj je rad pretstavljao sastavni dio funkcionalnih zadataka komesara i sprovodio se redovno i organizovano.

Prema podacima iz dnevnika Drugog krajiškog odreda,[6] vođenog u prvoj polovini 1942 godine u štabu odreda, održano je na terenu Kozare, u periodu novembra 1941 — maj 1942, oko 105 većih konferencija i narodnih zborova. Tako su u novembru i decembru 1941 održane konferencije u selima: Mlječanica, Brekinja, Donji Jelovac, Mrazovci, Komlenac, Trkulje, Gornji Jelovac, Veliko Palančište, Malo Palančište, Božići, Jablanica, Rakovac, Donji Podgradci i Turjak, na kojima je prema nepotpunim podacima prisustvovalo 1.540 lica.

U januaru 1942 održane su konferencije ili zborovi u selima: Omarska, Verići, Draksenić, Međeđa, Demirovac, Klekovci, Pucari, Donja, Srednja i Gornja Jurkovica, Jazovac, Grabašnica, Jakupovići, Kevljani, Trebovljani, Bistrica, Strigovo, Murati, Ušivac, Jutrogošta, Kriva Rijeka, Radinac, Bačvani, Petrinje, Kozaruša, Mašići, Berek, Dragelji, Svodna, Cerovica, Vel. Žuljevica, Jazovac, Vilusi, Čitluk, Gornji Kijevci, Orahovo, Romanovci, Stojnići, Cerovljani, Gornje Vodičevo, Kuljani, Donje Vodičevo, Čitluk, Mraovo Polje i Prusci. Na svim ovim zborovima i konferencijama prisustvovalo je ukupno 8.300 lica.

Februara i marta 1942 održane su konferencije žena u selima: Marićka, Busnovi, Miljakovci, Gaćani, Rakelići, Saničani, Bistrica, Trebovljani, Vrbaška, Miloševo Brdo, Čela, Crna Dolina, Brezičani, Jutrogošta, Čerjeci, Bistrica i Lamovita. Tom su prilikom organizovani analfabetski

[6] Original u AVII

tečajevi gdje je uključeno 110 djevojaka. U ovom mjesecu održane su konferencije u selima: Grabašnica, Ahmetovci, Dobrava, Prusci, Devetaci, Petkovac, Svodna, Gornje i Donje Vodičevo, Cerovica, Jaruge, Miljakovci, Marićka i Brezičani. Prema nepotpunim podacima, na njima je prisustvovalo ukupno oko 3.210 lica.

Aprila i maja 1942 održane su konferencije i zborovi u selima: Jablanica, G. Podgradci, Miloševo Brdo, Marićka, Piskavica, Bistrica, Mrakovica, Marini, Knežica, Kalenderi, i dr. i u gradu Prijedoru na kojima je prisustvovalo ukupno 19.300 lica.

Samo ovim formama političkog rada, na Kozari je u pomenutom periodu obuhvaćeno 32.260 ljudi, žena i omladine. Valja dodati da u dnevniku nisu zabilježene sve političke konferencije održane na terenu Kozare, nego samo one koje su organizovali politički radnici iz jedinica odreda i narodni zborovi koje je obično organizovao Okružni komitet u zajednici sa štabom odreda.

U oslobođenom Prijedoru razbuktao se svestran politički rad. Naročito je porasla aktivnost žena i omladine. U grad je odmah stigao Rato Dugonjić, koji je mnogo pomogao omladinskim rukovodstvima u organizovanju rada. Održane su brojne političke konferencije. Na konferenciji muslimana grada Prijedora govorio je Osman Karabegović. Kulturni život u gradu, koji je za vrijeme ustaške strahovlade bio potpuno zamro, ponovo je oživio. Formiran je gradski kulturno-prosvjetni odbor. Otpočeli su sa radom analfabetski tečajevi i održane su prve kulturno-umjetničke priredbe. U organizaciji kulturnog života u gradu učestvovao je književnik Skender Kulenović i publicista Vilko Vinterhalter.

U istom periodu su, uz neposrednu pomoć i zalaganje političkih radnika iz jedinica, formirani narodnooslobodilački odbori u 45 sela.

Ovi podaci dovoljno govore o široko razvijenom i raznovrsnom političkom i prosvjetnom radu sa narodom. Ne treba naglašavati od kolike je koristi bio taj rad za jedinstvo vojske i naroda i za stalno širenje baze ustanka. To jedinstvo, kovano od prvog dana ustanka, kaljeno je kroz mnogobrojne akcije i okršaje. U svim izvještajima

štaba odreda, upućenim Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, pored podataka o radu sa partizanima, navode se i podaci o političkom radu u narodu. U izvještaju od januara 1942 kaže se:

> Politički rad i akcije sastojao se je u održavanju niza konferencija i zborova, svečanih zakletvi, proslava raznih narodnih praznika, kao što je proslava Oktobarske revolucije, na kojima su učestvovale ne samo čete nego na hiljade naroda iz pozadine. Zadnji mjesec dana održani su zborovi u Slabinji, Marinima, Grbavcima, Gornjim Podgradcima i Turjaku. Niz drugih konferencija održano je po svim oslobođenim selima...[7]

U izvještaju o radu od 30 januara do 9 februara 1942 u vezi sa političkom aktivnošću stoji sljedeće:

> *Politički rad u četama:*
>
> Što se tiče političkog rada unutar naših četa on se redovno obavlja, iako se sve čete nalaze stalno u akcijama i na položajima. Održavaju se razna predavanja, čitaju se i objašnjavaju razni izvještaji i leci, čitaju se razne knjige i brošure i list »Borba«.
>
> *Politički rad u pozadini:*
>
> Naš rad na selu je stalan i svakodnevan. Održavaju se razne konferencije, dijele radio-izvještaji i leci, biraju se narodnooslobodilački odbori u onim selima gdje još nisu izabrani. Održane su konferencije u slijedećim selima: Pruscima, Jutrogošti (na kojoj su prisustvovali seljaci iz Crne Doline, Brezičana i Jutrogošte), Maričkoj, gdje je održan zbor sa Ukrajincima,[8] izabran narodnooslobodilački odbor za njih same od njih samih. Zboru su prisustvovale i Ukrajinke...
>
> U posljednje vrijeme naročito je važna i aktivna saradnja nekih muslimanskih sela (Orahova, Kozarca, Kevljana, Jakupovića i dr.) sa našom Narodno-oslobodilačkom partizanskom vojskom. U svim pomenutim selima izabrani su narodno-oslobodilački odbori.[9]

---

[7] Zbornik IV/3, 26s, dok. 4.

[8] Pripadnici ukrajinske nacionalne manjine koji žive u pojedinim selima Bosansko-gradiškog i Prnjavorskog sreza.

[9] Zbornik IV/4, 40, dok. 10.

U izvještaju zamjenika komesara odreda komesaru Operativnog štaba za Bosansku Krajinu od 1 do 15 aprila 1942 stoji između ostalog:

> Naročita pažnja u političkom radu posvećuje se raskrinkavanju četnika i izdajničke uloge jugoslovenske buržoazije, koja je pripremila izdaju zemlje.
>
> Simpatija prema četnicima nije zapažena među partizanima, velika većina partizana raspoložena za borbu protiv četnika...[10]

Forme političke aktivnosti Odreda u cilju omasovljenja Ustanka vide se i iz izvještaja Štaba odreda o vojnim akcijama i političkim radu u toku meseca maja.

> Prvi maj kao međunarodni praznik rada proslavljen je u svim našim jedinicama na najsvečaniji način, uz prisustvo naroda, sa političkim i kulturnim programom, gdje su politički i vojni pretstavnici iznijeli u svojim govorima spoljnu i unutrašnju političku situaciju, a u kulturnom dijelu programa izvedena je slika »Partizani idu«, zatim otpjevano nekoliko revolucionarno-radničkih pjesama i pjesme iz sadašnjeg narodnog ustanka.
>
> Narodni praznik Đurđevdan, kao dan spomena na podizanje ustanka za vrijeme osmanliske vladavine, kada se naš narod odmetao u šume, isto je tako proslavljen na jedan vrlo svečan način kod svih partizanskih četa i omladinskih kurseva uz ogromno prisustvo naroda, gdje je pred istim izvršena smotra četa i omladinaca. Politički i vojni rukovodioci iznijeli su političku situaciju kod nas i u svijetu, govorili im o Narodnooslobodilačkoj borbi, o jedinstvenom frontu svih porobljenih naroda Jugoslavije, porobljenih naroda Evrope, a zatim se oštrim govorima osvrnuli na najnovije sluge okupatora — četnike, koji su se stavili u službu okupatoru sve u cilju razbijanja narodnog ustanka.
>
> Na uranku koji je priredio štab II bataljona bilo je prisutno preko 4.000 duša, gdje je uz prisustvo naroda održana smotra omladinskih četa, među kojima je bila omladinska četa muslimana iz Orahove.
>
> Politički i vojni pretstavnici održali su duge govore i pozvali omladinu i narod da još čvršće zbiju svoje redove u borbi protiv okupatora i njihovih slugu ustaša i četnika. Na izlaganje govornika da su srpske ustaše — četnici počinili mnoge zločine nad narodnim borcima kao i nad samim

[10] Isto, 228, dok. 85.

drugom Mladenom Stojanovićem, vođom ustanka ovog kraja, narod je gromkim uzvicima tražio osvetu nad zločincima četnicima.

Po oslobođenju Prijedora i Ljubije od strane naših snaga održani su zborovi u tim oslobođenim mjestima gdje je stanovništvo upoznato sa političkom situacijom u zemlji i u svijetu, kao i ciljevima Narodnooslobodilačke borbe u kojoj treba da učestvuju svi porobljeni narodi Jugoslavije sa ostalim porobljenim narodima Evrope.

Pored ovih, održano je još niz drugih konferencija i zborova, među kojima je najznačajniji omladinski zbor u Prijedoru, kome je prisustvovalo preko 10.000 omladinaca, među kojima se naročito istakla seoska omladina iz čijih su redova već odavno na našoj teritoriji stvorene partizanske čete i bataljoni.[11]

Kao što se vidi, na terenu je obavljen ogroman rad koji je dao dobre rezultate. Naravno, ne bi trebalo shvatiti da je sve išlo baš tako glatko. Kolebljivci i malodušni kao i pojedini neprijateljski elementi pravili su razne smetnje, ometali rad narodnooslobodilačkih odbora, izbjegavali obaveze prema vojsci, izbjegavali da stupe u partizane. Pa ipak, u pokretu je aktivno učestvovala ogromna većina naroda.

Uporedo sa organizacijom vojnih jedinica, oslobađanjem teritorije i političkim radom u narodu, razvijali su se i prvi organi vlasti — narodnooslobodilački odbori.

O radu u tom pravcu govori nam raspis štaba 1 bataljona 2 odreda, od 31 januara 1942, upućen svim selima na svojoj teritoriji. U njemu se, između ostalog, kaže:

Sa oslobađanjem naših sela pokazala se potreba za organizacijom civilne vlasti. U prvo vrijeme ustanaka svu vlast u selu vršili su štabovi četa i narodno-oslobodilački odbori u selu. Za sve su se obraćali komandirima i političkim komesarima. Partizani, kao prava narodna vojska, pomagali su koliko su mogli, ali kako se danas borba sve više širi i naše snage rastu, to štabovi četa ne mogu uredovati sve poslove u selu, a borba koju vode partizani jeste borba za narodnu vlast. Zbog toga štabovi partizanskih četa, uz pomoć pozadinskih organizacija u svakom selu, sazivaju konferencije na kojima seljaci biraju Narodno-oslobodilački odbor ili —

[11] Zbornik, IV/5, 152, dok. 53.

kako ih zovemo — seoski odbor, koji preuzimlje svu vlast u selu. Narodno-oslobodilački odbor biraju svi, i muško i žen[sko] koje je navršilo 18 godina, i svi mogu biti izabrani. Narodnooslobodilački odbori biće onakvi kako ih selo izabere. Dužnost je Narodno-oslobodilačkih odbora da vode računa o selu i o svim stvarima u selu i oni su jedina vlast u selu. Naredbe Narodno-oslobodilačkih odbora moraju slušati svi u selu. Ukoliko Narodno-oslobodilački odbori iskoriste vlast u svoju ličnu korist, odgovaraće pred narodnim sudom, koji je neumoljiv prema svim onima koji hoće našu borbu da iskoriste u svoju korist i da teku i bogate se na račun krvi naših najboljih boraca — partizana.

...

Svi partizani koji dolaze u selo na otsustvo i bolovanje imaju se sa svojom objavom javiti Narodno-oslobodilačkom odboru pri dolasku i odlasku i Narodnooslobodilački odbor ima mu na objavu ispisati kakvog je vladanja bio u selu za vrijeme svoga boravka. Narodno-oslobodilački odbori su dužni kontrolisati šta rade partizani i partizanske patrole u selu. Ovo se naređuje zbog toga što su se u partizanske čete uvukli i neki ljudi koji hoće da iskoriste narodnu borbu i pušku zato da terorišu selo. Partizanske čete i partizani su narodna vojska i sinovi svoga naroda i nisu nikakvi banditi, zato se obraćamo Narodno-oslobodilačkom odboru kao seoskoj vlasti da ona kontroliše rad partizana. Ovo može poslužiti kao primjer svim seljacima da vide da smo mi prava narodna vojska koja traži kontrolu naroda.[12]

U toku septembra i oktobra 1941 izabrani su na konferencijama seoski narodno-oslobodilački odbori u većini potkozarskih sela i zaselaka. Oni su zamjenili dotadašnje odbornike koje su postavljale partizanske komande. U gradovima i okupiranim selima dužnost odbornika vršili su pojedinci — najbolji aktivisti, pripadnici pokreta. Narodnooslobodilački odbori po selima najtješnje su sarađivali sa komandama jedinica, koje su dejstvovale na njihovom terenu. Štabovi i komande partizanskih jedinica bile su dužne da potpomažu rad NO odbora, da rade na njihovom organizaciskom i političkom učvršćenju i da usmjeravaju njihov rad na najvažnije zadatke. Uzajamni odnos i saradnja između vojno-političkih rukovodstava

[12] Zbornik, IV/3, 124, dok. 40.

partizanskih jedinica i NO odbora mnogo su doprinijeli učvršćenju i podizanju autoriteta prvih organa narodne vlasti.

Od prvog dana NO odbora rješavaju sva pitanja u selu. Glavna im je briga bila obezbijediti sve što je potrebno vojsci: ishranu, odjeću, obuću i sve ostalo. Veliku su ulogu odbori odigrali u organizovanju smještaja i ishrane izbjeglica sa ugroženih sektora. Oni su se brinuli o porodicama boraca koji su bili u jedinicama. Ugled narodnooslobodilačkih odbora u kozarskim selima bio je takav da su u svako doba mogli da podignu čitava sela na rušenje komunikacija, prenošenje hrane i na sve druge akcije.

Poslije oslobođenja Prijedora Okružni komitet za Kozaru organizovao je savjetovanje svih NO odbora sa čitavog područja. Tom su prilikom razmotreni uspjesi i nedostaci u radu organa narodne vlasti i postavljeni su tekući zadaci.

Naša propaganda bila je od početka ustanka pravilno usmjerena. Ona je bila principijelna i istinita i zbog toga efikasna i razorna za neprijateljske redove, naročito domobranske. Postoje dokumenti u kojima neprijatelj priznaje svoju slabost što dokazuje koliko se on u političkoj borbi protiv nas osjećao nemoćnim i kako je teško mogao da se bori protiv istine. Banjalučki zdrug, naprimjer, izvještava 24 decembra 1941 svoju pretpostavljenu komandu kako teško izlazi na kraj sa partizanima na Kozari. Preuveličavajući naše snage da bi se prikrile sopstvene slabosti, u izvještaju se dosta istinito govori o uspjehu naše propagande među domobranima. Evo šta se tu između ostalog kaže:

> Kada zarobe izvjestan broj domobranaca, redovno im drže komunističko-propagandistički govor, ponude ih hranom i cigaretama, previju im rane (ako ih imaju) i potom puste kućama. Ubijenim uzmu dokumenta i novac, spakuju i pošalju njihovim kućama. Na taj način toliko utiču na moral vojnika, da su ovi neupotrebljivi ubuduće za akciju protiv pobunjenika.

Rezultati uspješnog rada ispoljili su se u predaji pojedinih domobranskih posada bez otpora.

Na temelju iznijetih dokumenata i analize vidi se da je partisko i vojno rukovodstvo na Kozari poklanjalo veliku pažnju vaspitanju partizana u duhu linije Partije. Rezultati tog rada urodili su plodom, tako da je rukovodstvo odreda računalo u svakoj situaciji sa moralno-političkom čvrstinom svojih četa. Iz dana u dan uspješno su savlađivani elementi stihijnosti i samovolje, a u redove partizana unošena je svjesna i jaka disciplina. Osposobiti svakog partizana da bude agitator i da samostalno, na temelju svog vlastitog ubjeđenja, tumači liniju Partije i ideje NOP nije bilo nimalo lako. Međutim, taj su zadatak partiske organizacije uspješno izvršile.

VI

NEPRIJATELJSKA OFANZIVA NA KOZARU

Ofanziva na Kozaru je sastavni dio tzv. Treće neprijateljske ofanzive, koja je zahvatila prvo Istočnu Bosnu, Crnu Goru i Hercegovinu, a zatim je prenesena na Kozaru i Slavoniju. Njeni su talasi zapljusnuli i Frušku Goru, područje Slavonske Požege, Liku, Kordun, Dalmaciju, a dijelom i Srbiju. Glavni objekti ove ofanzive bile su naše snage u Istočnoj Bosni i na području Kozare, jer su one prijetile i Centralnoj Bosni u kojoj su industriski i rudarski centri (Zenica, Vareš, Breza) pretstavljali osjetljive tačke za neprijatelja. Partizani su na Kozari bili prekinuli neprijateljski saobraćaj Banja Luka — Sunja, a ugrožavali su i magistralu Beograd — Zagreb u dolini Save.

Odluka za operacije donesena je još 3 marta 1942 na savjetovanju njemačkih, italijanskih i ustaških vojnih pretstavnika u Opatiji. Za to savjetovanje njemački general Kunce (Kuntze), komandant Jugoistoka, pripremio je prijedlog u kome se između ostalog kaže:

> Preduslov za ovlađivanje zemljom jeste razbijanje velikih ustaničkih žarišta, u kojima se neprijatelj do sada mogao održati samo planskom borbom. Najopasnija ustanička žarišta jesu: Istočna Bosna i predjeo južno od nje do sjeverno od Dubrovnika, Zapadna Bosna s obje strane demarkacione linije [linija koja je razganičavala njemačku i italijansku okupacionu zonu NDH].[1]

[1] Vishaupt str. 141 (prijevod u AVII)

Operacije u Zapadnoj Bosni, u okviru Treće ofanzive, neprijatelj je planirao protiv partizanskih jedinica u Bosanskoj Krajini, ali je to bila velika prostorija s obzirom na snage kojima je raspolagao. Radi toga su Nijemci odlučili da prvo raščiste situaciju na Kozari, a zatim da preduzmu dejstva na Grmeč i ostale dijelove oslobođene teritorije u Bosanskoj Krajini. Drugim riječima, neprijatelj je odlučio da na užoj prostoriji okruži i uništi prvo 2 krajiški odred, kao najopasniji i najjači u to vrijeme, a potom da počesno tuče i ostale odrede u Bosanskoj Krajini.

U duhu odluke donesene marta mjeseca u Opatiji njemački komandant Jugoistoka obrazovao je 28 maja, po odobrenju svoje Vrhovne komande, specijalni štab, na čelu sa generalom Štalom (Stahl), komandantom 714 njemačke divizije. Štab je dobio naziv *borbena grupa »Zapadna Bosna«* (Kampfgruppe Westbosnien). Za sjedište štaba određena je Banja Luka. Pripreme su držane u najvećoj tajnosti. O njima nisu davani nikakvi podaci čak ni ustaško-domobranskim jedinicama, iako su i one po operaciskom planu generala Štala bile predviđene da učestvuju u ofanzivi. Da bi forma bila zadovoljena i da bi se lakše sprovodile i ostvarivale namjere Nijemaca, u štabu generala Štala nalazili su se pretstavnici NDH, dr Turina, bojnik Bestal i drugi.[2]

Pod komandu generala Štala trebalo je da uđu sljedeće ustaško-domobranske i njemačke jedinice:

— 3 gorski zdrug, pod komandom pukovnika Rupčića, sastava: 3 gorska pukovnija (bez 1 bojne), 2 bojna 4 gorske pukovnije, ustaška bojna, bitnica 3 gorskog zdruga, bitnica 4 gorskog zdruga i njemačke baterije »Vesel« i »Kelen«. Ove su se jedinice nalazile u rejonu Ključa.[3]

— Banjalučki zdrug pod komandom generala Brdovića u čijem su sastavu bili: 10 pješačka pukovnija, 1 domobranska jurišna bojna, Domobranska dobrovoljačka

---

[2] AVII, 16/1—14, 11

[3] 3 gorski zdrug upućen je iz rejona Ključa ka južnim padinama Kozare oko sredine jula (AVII 5/14, 12)

bojna »Banja Luka« i »Kotorišće« i 8 topnički sklop. Ove su se jedinice nalazile u Banjoj Luci.

— Ustaška legija (»Crna legija«) Francetića (6, 7 i 12 bojna i jedna bitnica) i njemački SS bataljon »Princ Eugen« (od sedam četa) koji su se nalazili u dolini rijeke Save, od Kostajnice do Bosanske Gradiške, i na donjem toku Vrbasa.[4]

— 1 gorska divizija, pod komandom pukovnika Gustovića, koja se po dolasku sa obuke iz Njemačke nalazila na Šamarici, zapadno od Bosanske Kostajnice na lijevoj obali Une. U svom sastavu je imala 1 gorski zdrug (sastava: ustaško-domobranska pukovnija »Ante Pavelić«, 1 bojna 4 gorske pukovnije i jedan topnički sklop) i 2 gorski zdrug (sastava: 2 gorska pukovnija, i topnički sklop). Manji izviđački dijelovi ove divizije nalazili su se na desnoj obali Une, od Bosanske Kostajnice do Bosanskog Novog. Oni su kontrolisali sve prelaze preko rijeke.

— 1 domobranski zbor (8 operativna zona), pod komandom generala Rumlera, koji se nalazio na Uni od Bosanskog Novog do Bosanske Krupe. U njegovom sastavu su bili dijelovi 11 i 12 pješačke pukovnije, 3 topnički sklop, koturaška bojna, 2 kombinovana oružnička bojna i 5 bojna 2 pješačke pukovnije.[5]

— Dvije ustaško-domobranske eskadrile koje su se nalazile u Banjoj Luci.

— Četnici, jačine oko 2.000 vojnika pod komandom Drenovića i Marčetića, nalazili su se u rejonu Bronzanog Majdana. Oni su se prethodno sporazumjeli sa Banjalučkim zdrugom o zajedničkom dejstvu protiv partizana, pa su se nalazili pod njegovom komandom.[6]

Pet mađarskih ratnih monitora i nekoliko njemačkih borbenih čamaca nalazili su se na r. Savi od Bosanske Dubice do ušća Vrbasa.[7]

Od njemačkih snaga za učešće na Kozari bili su predviđeni dijelovi 704, 714, 717 i 718 divizije. Nijemci su navedene snage prikupljali na zapadu u rejonu Bo-

---

[4] AVII 5/1, 11
[5] Isto 6/1, 53
[6] Isto 30/1—12, 12
[7] Isto 14/1, 11

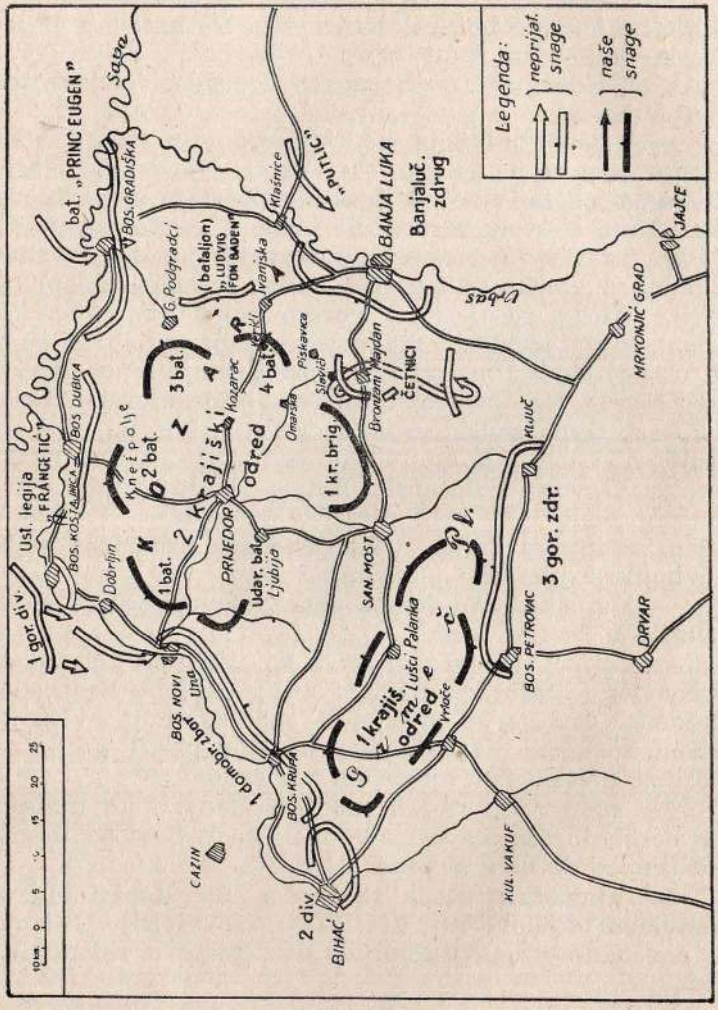

Skica 3. — Obostrani raspored snaga 28 maja 1942

sanskog Novog, na sjeveru u rejonu Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške, a na istoku u rejonu Banje Luke.

Za zatvaranje pravca prema jugu Nijemci su smatrali da je dovoljno što se tamo nalazi 3 gorski zdrug sa dvije baterije.

Nijemci su predviđali da se, pored već postojećih njihovih i ustaško-domobranskih jedinica, na svakom pravcu formira po jedna jaka borbena grupa. Te bi grupe, pored operativnih zadataka, imale da kontrolišu i potstiču na aktivnost ostale jedinice, u prvom redu domobrane.

Prema navedenim neprijateljskim snagama, pred kraj maja 1942 je raspored naših jedinica bio sljedeći: 1 krajiški odred na Grmeču, orijentisan prema Bosanskoj Krupi, Bihaću, Bosanskom Petrovcu i Sanskom Mostu; 2 krajiški odred na Kozari i u rejonu Prijedora, orijentisan prema Bosanskom Novom, Bosanskoj Kostajnici, Bosanskoj Dubici i Ivanjskoj; 1 krajiška brigada[8] na vododijelnici između r. Sane i r. Gomjenice, orijentisana prema Sanskom Mostu i Bronzanom Majdanu.

PRETHODNE BORBE

Velikoj neprijateljskoj ofanzivi na Kozaru, sračunatoj na uništenje kozarskih partizana, prethodio je niz napada na naše jedinice, naročito u pravcu Prijedora, pa ćemo ih spomenuti bar u najkraćim crtama. Osnovni cilj ovih napada bio je prikrivanje koncentracije glavnih snaga i ostalih priprema za ofanzivu.

Posade iz Bosanske Dubice, Bosanskog Novog i Banje Luke pokušavale su pojedinačnim akcijama da povrate izgubljeni Prijedor, ali bez uspjeha. Ustaše i domobrane nikako nije napuštala misao o njegovom ponovnom zauzimanju prvenstveno iz ekonomskih i političkih

[8] 1 krajiška brigada formirana je 21 maja 1942. Prilikom formiranja imala je 4 bataljona sa oko 1.200 boraca. Za komandanta je postavljen Ivan Marušić-Ratko, a za komesara Ilija Matarić.

razloga, a zatim i zbog vojničkog prestiža, jer se vijest o njegovom padu proširila čitavom zemljom. Na kraju to je bila važno i zbog njihovog poljuljanog ugleda kod Nijemaca i Italijana.

Glavar Stožera (načelnik Generalštaba) general Laksa naređivao je tim posadama da stalno napadaju 2 krajiški odred kako bi se održao stalni kontakt sa partizanskim jedinicama i one što više zamarale i trošile. Jednovremeno sa ovim pojačavan je i pritisak na stanovništvo. Avijacija sa aerodroma u Zagrebu i Banjoj Luci svakodnevno je izviđala partizanske položaje i bacala letke sa oštrim prijetnjama stanovništvu.

I dijelovi Banjalučkog zdruga vršili su, iz rejona Ivanjske, napade na položaje 4 bataljona 2 krajiškog odreda i 1 krajiške brigade. Međutim, dočekani jakom vatrom sa linije: izvorni dio rijeke Gomjenice — s. Slavići — s. Piskavica — s. Verići i odbačeni snažnim protivnapadom, oni su se u neredu povukli ka Banjoj Luci. Zbog nereda koji se prenijeo i na ostale jedinice i straha za Banju Luku, Nijemci su naredili da se hitno posednu i utvrde položaji za neposrednu odbranu Banje Luke. U isto vrijeme upućeni su kao pojačanje Banjoj Luci jedna ustaška bojna i jedan njemački bataljon.

Ovaj napad domobrana i ustaša donio je Nijemcima više štete nego koristi, te su odmah naredili da jedinice Banjalučkog zdruga ne preduzimaju ponovne napade na Prijedor, da se ne bi kompromitovale pripreme za ofanzivu na Kozaru koje su bile u završnoj fazi.

Međutim, ustaško rukovodstvo u Zagrebu nije bilo tog mišljenja. Glavar Stožera je naredio da se ponovo preduzme napad u cilju ponovnog zauzimanja Prijedora, i to sa sjevera, iz Bosanske Dubice, Francetićevom legijom, a iz Bosanskog Novog 1 domobranskim zborom. Francetićevoj legiji je naređeno da u rejonu Knežpolja napadne 2 bataljon, dok je 1 domobranski zbor imao da na Krivoj Glavi napadne 1 bataljon 2 krajiškog odreda i Udarni bataljon 1 krajiškog odreda koji se nalazio na položajima u donjem toku rijeke Japre. Napad je otpočeo 1 juna. U rejonu Knežpolja 2 bataljon je odmah upočetku

slomio napad Francetićeve legije sa sjevera i natjerao je na povlačenje.[9]

Napad 1 domobranskog zbora odvijao se drukčije. Njegove su jedinice 1 juna preduzele napad iz Bosanskog Novog lijevom i desnom obalom Sane. Prethodnicu kolone koja je dejstvovala desnom obalom sačinjavala je 3. satnija 2 gorske pukovnije, a one na lijevoj obali 9 satnija 12 pješačke pukovnije, 2 satnija 12 pješačke pukovnije i 2 satnija 2 kombinovane oružničke bojne. Prethodnicu na lijevoj obali podržavala je i jedna četa 1 bataljona 721 njemačkog puka.[10] Cilj napada je bio da se ovlada dolinom Japre, prekine taktička veza između 1 i 2 krajiškog odreda, a zatim da se nastavi nadiranje ka Prijedoru.

Prvi bataljon 2 krajiškog odreda odbacio je neprijatelja na desnoj obali Sane, dok je Udarni bataljon 1 krajiškog odreda uspio da zadrži njegove jedinice na Japri, ali nije uspio da odbaci četu Nijemaca koja je bila posjela k 313 i k 302 (3 km j-z od Blagaja). Međutim, 1 bataljon 2 odreda, pošto je potisnuo ustaše i domobrane na desnoj obali r. Sane, nastavio je gonjenje prema Bosanskom Novom i izbio kod fabrike gipsa pred sam grad. Uz podršku partizanskog aviona koji je uzletio sa aerodroma u Knežpolju bataljon je napao Bosanski Novi. Napad je izazvao pravu paniku u gradu, a znatno je uticao i na neprijateljsku desnu kolonu na lijevoj obali Sane.[11] Borbe oko Bosanskog Novog trajale su sve do 9 juna.

2 bataljon 2 odreda vršio je stalni pritisak prema Bosanskoj Dubici na Francetićevu legiju, ometao joj pripreme i nanosio gubitke, a 4 juna je preduzeo napad i prodro u ovu varoš gdje su se već vodile oštre ulične borbe. U toku borbe neprijatelju su stigla pojačanja iz Jasenovca (došla su i dva tenka). Posada iz Bosanske Gradi-

[9] AVII 5/1, 11

[10] Isto, 6/1, 53

[11] U dnevnom izvještaju br. 159 od 8 juna 1942 stajalo je pored ostalog: »Aktivnost pobunjenika u oblasti Kozare i Korduna sve je veća. Upotrebljujući i zrakoplov za bacanje promičbenih letaka kao i za bombardiranje iz zraka naših mjesta, pobunjenici vjerovatno žele ovim načinom stvoriti zabunu u redovima našeg domobranstva i kod stanovništva« (AVII, 7/1—2, 11).

ške takođe je pritekla u pomoć. O tome neprijatelj u dnevnom izvještaju br. 157 od 6 juna 1942 iznosi sljedeće:

> 3 juna skupina ustaškog podpukovnika Francetića pokušala se ponovo probiti prema s. Orahovo (18 km istočno od Bos. Dubice). Kod s. Draksenić (8 km sjeveroistočno od Dubice) pokušaj izvlačenja dvojih bornih kola nije uspjeo. U borbi bilo je poginulih, zarobljenih i ranjenih ustaša, ali tačan broj još nije poznat. Šest ustaša zakopano u Dubici. 5 VI povukle su se postrojbe podpukovnika Francetića u Jasenovac. U toku 4 VI vršili su partizani napadaj na Bos. Dubicu.[12]

Tako su propali i ti pokušaji neprijatelja da povrati Prijedor, ali su Nijemci to iskoristili za dovršenje svojih priprema i dobijanje podataka o rasporedu i jačini naših jedinica. S druge strane, ovakva neprijateljska aktivnost vezala je naše snage na području Kozare, a donekle je iznenadila i štab odreda koji nije uspio da otkrije prave namjere neprijatelja. Tako su i ove borbe, pored ostalog, doprinijele da neprijatelj postigne iznenađenje.

Operativni štab za Bosansku Krajinu takođe nije uspio da blagovremeno prikupi podatke o neprijateljskim namjerama i da uoči razmjere pretstojeće ofanzive. Ovome je umnogome doprinijela slabost naše obavještajne službe. Nije bilo ništa preduzeto ni u pogledu usmjeravanja i obezbjeđivanja dejstva 1 i 2 krajiškog odreda i 1 krajiške brigade ukoliko bi neprijatelj pokušao ili uspio da povrati Prijedor ili zauzme slobodnu teritoriju u Bosanskoj Krajini. Da se računalo sa takvom namjerom neprijatelja, sigurno bi se nešto preduzelo, pa bi i tok i rezultati ofanzive bili sasvim drukčiji.

PLAN NEPRIJATELJA ZA NAPAD NA KOZARU

— Skica 4 —

Zamisao Nijemaca, kao što smo vidjeli, bila je da najpre zauzmu Prijedor, a zatim da okruže i unište 2 krajiški odred, sprečavajući eventualnu intervenciju ostalih krajiških jedinica. Poslije osvajanja Kozare i razbijanja

[12] AVII, 5/1—2, 11

2 krajiškog odreda namjeravali su da počesno tuku ostale jedinice u Bosanskoj Krajini. Radi toga su riješili da relativno slabijim snagama posjednu rijeke Unu, Sanu i Vrbas, zatvore sve prelaze preko njih i presijeku sve veze 2 odreda sa susjednim odredima u Slavoniji, Baniji i Centralnoj Bosni. Za zatvaranje pravca prema jugu general Štal je, pored 3 gorskog zdruga, predvidio i svoje specijalne borbene grupe.

Pošto su za ofanzivu angažovane velike snage, Nijemcima se žurilo da što prije svrše sa Kozarom i oslobode neke svoje i kvislinške jedinicě koje je, po naređenju Vrhovne komande, trebalo uputiti na Istočni front. To se u prvom redu odnosilo na 1 gorsku diviziju čije su jedinice završile obuku u Njemačkoj.

Štab borbene grupe »Zapadna Bosna« izradio je na osnovu takve zamisli plan koji je dobio šifru »Ksaver« (Xaver).

U cilju zauzimanja Prijedora, štab borbene grupe »Zapadna Bosna« formirao je tri zasebne borbene grupe: »Putlic« (Putlitz), »Vedel« (Wedel) i »Fric« (Fritz).

Oklopna udarna grupa »Putlic« (3 motorizovani bataljon 721 puka 714 njemačke divizije, 924 landesšicen bataljon, artiljeriski divizion 670 artiljeriskog puka i jedan bataljon tenkova 202 oklopnog puka) imala je da iz rejona Banje Luke izvrši pod zaštitom Banjalučkog zdruga prodor, zauzme Prijedor i održi ga do dolaska grupa »Vedel« i »Fric«.

Borbena grupa »Vedel« (1 bataljon 721 njemačkog pješadiskog puka 714 divizije i jedna baterija 661 diviziona) imala je da se iz rejona Bosanskog Novog, pod zaštitom dijelova 1 domobranskog zbora, probije dolinom Sane ka Prijedoru, da sadejstvuje pri osvajanju ovog mjesta, a zatim da pomogne ostalim jedinicama pri zauzimanju i organizovanju položaja na južnim padinama Kozare, od Prijedora do Bosanskog Novog.

Borbena grupa »Fric« iz 3 gorskog zdruga (1 bojna 10 pješačke pukovnije, jedan oklopni vod i jedna bitnica), imala je da se iz rejona Sanskog Mosta probije do Prijedora. Po spajanju sa ostalim borbenim grupama trebalo

je da zauzme i organizuje položaj na rijeci Gomjenici prema južnim padinama Kozare do dolaska 3 gorskog zdruga.

Znači, borbene grupe »Putlic«, »Vedel« i »Fric« dobile su zadatak da kao prethodnice ovladaju Prijedorom, izoluju 2-gi od 1 krajiškog odreda, zatvore pravce koji iz rejona Kozare vode ka jugu preko Sane i Gomjenice i na taj način stvore uslove za napad glavnih snaga u cilju potpunog okruženja i uništenja 2 odreda.

1 gorska divizija (sastava koji je ranije naveden), nalazila se u pokretu sa Šamarice ka r. Uni stim da do 13 juna zauzme polazne polažaje od s. Ravnice do Bosanske Kostajnice na desnoj obali Une i zatvori sve prelaze preko ove rijeke. Sa tih položaja divizija napada opštim pravcem Dobrljin — Knežpolje — Mrakovica sa zadatkom da ovlada zapadnim dijelom Kozare od s. Palančišta do s. Bjelajci u vezi — desno sa 1 domobranskim zdrugom, a lijevo sa legijom *Francetić*.

Jačina 1 gorske divizije iznosila je oko 10.000 vojnika i 24 topa.

1 domobranski zbor imao je zadatak da nastupa opštim pravcem Bosanski Novi — Prijedor i da u sadejstvu sa borbenom grupom »Vedel« ovlada dolinom Sane, a zatim desnim krilom zauzme planinu Majdan, a lijevim da sadejstvuje 1 gorskoj diviziji u zauzimanju zapadnih ogranaka Kozare. Po izvršenju navedenih zadataka 1 domobranski zbor imao je da u rejonu Prijedora uspostavi vezu sa njemačkom borbenom grupom »Putlic«, a zatim da posjedne i brani donji tok Sane, od Prijedora do Bosanskog Novog. Ovaj zbor je, dakle, pored razdvajanja 1 i 2 krajiškog odreda, imao da po svaku cijenu onemogući proboj 2 krajiškog odreda sa Kozare u Podgrmeč.

Jačina 1 domobranskog zbora sa borbenom grupom »Vedel« iznosila je oko 6.000 vojnika i 12 topova.

3 gorski zdrug imao je da se neko vrijeme zadrži u rejonu Ključa radi vezivanja 1 krajiškog odreda, a zatim da pojača posadu Sanskog Mosta, zauzme drum koji vodi dolinom Sane ka Prijedoru i uspostavi vezu sa Banjalučkim zdrugom i borbenom grupom »Putlic« u rejonu Prijedora. Sredinom juna on je imao da zauzme južne ogranke Kozare od Kozarca do s. Ivanjske, a po ovlađi-

vanju ovom linijom posjeda i utvrđuje položaje, u saglasnosti sa Banjalučkim zdrugom, sa kojih će zatvoriti obruč oko 2 krajiškog odreda, onemogućiti proboj odreda sa Kozare i u sadejstvu sa ostalim snagama pristupiti stezanju obruča u cilju uništenja odreda. Sa 3 gorskim zdrugom dejstvuje oko 2.000 četnika pod komandom Drenovića i Marčetića.

Jačina 3 gorskog zdruga, sa četnicima, iznosila je oko 8.000 vojnika i 12 topova.[13]

Banjalučki zdrug, sa prostorije Ivanjska — Bistrica — Banja Luka, nastupa sa borbenom grupom »Putlic« opštim pravcem Ivanjska — Kozarac — Prijedor, zauzima Prijedor i južne padine Kozare na liniji Prijedor — Ivanjska na kojoj zatvara obruč do dolaska 3 gorskog zdruga, uspostavljajući vezu sa 1 domobranskim zborom, a desno sa njemačkom borbenom grupom »Ludvig fon Baden«.

Ukupna jačina Banjalučkog zdruga sa njemačkom borbenom grupom »Putlic« iznosila je oko 13.000 vojnika, 36 topova i 50 tenkova.

Njemačka borbena grupa »Ludvig fon Baden« (komandant njemačkog bataljona) jačine jedan pješadiski bataljon i divizion artiljerije, na liniji s. Simići — s. Podgradci spriječava proboj 2 krajiškog odreda između Banjalučkog zdruga i njemačke diviziske borbene grupe »Borovski« ka rijeci Vrbasu i Centralnoj Bosni.

Jačina ove grupe iznosila je 1.200 vojnika i 12 topova.

Njemačka diviziska borbena grupa »Borovski« (nosi naziv po komandantu 717 divizije čije je sjedište bilo u Bosanskoj Dubici) sastava: 734 pješadiski puk, 1 bataljon 750 pješadiskog puka, 654 artiljeriski divizion i 2 bataljon 721 pješadiskog puka 714 divizije, — nastupa sa prostorije Bosanska Dubica — D. Podgradci prema Kozari, zatvara obruč sa sjeveroistoka, održavajući vezu desno sa ustaškom legijom »Francetić«, a lijevo sa borbenom grupom »Ludvig fon Baden«. Nastupanje ove grupe imalo je otpočeti tek onda kada 1 gorska divizija izbije na liniju Bosanska Dubica — Knežpolje — Prijedor i tako zatvori obruč na zapadnim padinama Kozare.

---

[13] Oper. izv. 3 gorskog zdruga O. br. 646 od 26 juna 1942 godine (AVII, 5/4, 12)

Jačina grupe »Borovski« iznosila je oko 12.000 vojnika i 36 topova.

Ustaška legija *Francetić* (komandant ustaški potpukovnik Francetić), sastava: 6, 7 i 12 ustaška bojna i jedna bitnica, drži rijeku Unu od Kostajnice do Jasenovca do dolaska 1 gorske divizije i borbene grupe »Borovski«, održavajući lijevo vezu sa SS bataljonom »Princ Eugen«. Po pristizanju grupe »Borovski« legija nastupa između 1 gorske divizije i borbene grupe »Borovski« pravcem Bosanska Dubica — Mrakovica.[14] Francetićeva legija je imala i da »pripremi«[15] zloglasne logore smrti u Jasenovcu i Bosanskoj Gradiški.

Jačina legije iznosila je oko 3.000 vojnika i 4 topa.

Bataljon SS »Princ Eugen«, od sedam pješadiskih četa, nalazio se na rijeci Savi od Jasenovca do Bosanske Gradiške. Njegov je zadatak bio da sa legijom »Francetić«, borbenom grupom »Ludvig fon Baden« i dijelovima 4 gorskog zdruga, uz podršku ratne riječne flotile, zatvori sve prelaze preko Save i onemogući prelazak 2 krajiškom odredu u Slavoniju. Bataljon je brojao oko 2.000 vojnika.

Riječna flotila raspolagala je sa 5 mađarskih ratnih monitora i nekoliko njemačkih borbenih čamaca.[16] Ona je imala zadatak da krstari Savom od ušća Vrbasa do Jasenovca, podržava napad jedinica na Kozaru i zatvori sve prelaze preko rijeke ka sjeveru.

Jačina posade plovnih objekata iznosila je oko 500 vojnika i 20 topova.

Oklopni vozovi nalazili su se na željezničkim prugama u dolini Une oko Kostajnice i r. Sane oko Bosanskog Novog.[17] Njihovo je kretanje bilo ograničeno zbog kvarova na pruzi (naročito u dolini Sane). Zadatak im je

---

[14] AVII, 16/1—12, 11

[15] Priprema se sastojala u tome što je trebalo pobiti preostale zatočenike u logorima, pojačavajući intenzitet njihovog likvidiranja prema stepenu pristizanja pohvatanih ljudi. Na taj način logori su imali »neograničen kapacitet smještaja«. O tome nam svjedoči raspis ustaške vojnice V.T. br. 1174 od 1 svibnja [maja] 1942 godine koji je bio dostavljen svim potčinjenim ustaškim jedinicama (AVII 10/20, 115)

[16] AVII 14/1, 11.

[17] Isto, 7/1, 50.

bio da vatrom štite i potpomažu pokrete trupa. Broj i jačina njihovih posada nisu utvrđeni.

Avijacija, njemačka i domobranska, nalazila se na aerodromima u Banjoj Luci, Bosanskoj Gradiški, a učestvovale su i jedinice sa aerodroma u Zagrebu i Sarajevu. Zadatak je avijacije bio da izviđanjem utvrdi i prati raspored naših jedinica, podrži prodor borbenih grupa ka Prijedoru i bombarduje naše jedinice. Broj aparata nije utvrđen, osim 20 domobranskih koji su se nalazili u Banjoj Luci.[18]

Inžinjerija svih jedinica imala je prvenstveno zadatak da uz pomoć specijalnih njemačkih jedinica osposobi željezničke pruge, a zatim i ostale komunikacije. Osim toga, naređeno je svim višim štabovima da prilikom nastupanja odmah utvrde taktičko-topografski važne otporne tačke kako bi se onemogućilo dejstvo partizana u pozadini i stvorilo više odbranbenih pojaseva koji bi onemogućili njihov proboj sa Kozare. Utvrđene tačke imale su da posjednu i brane specijalne grupe.

Da bi otežao otpor jedinica 2 krajiškog odreda, neprijatelj je, pored letaka, proturao glasove o opštem pokolju stanovništva sa namjerom da mještani napuste svoja sela i povuku se prema grebenu Kozare. U istom cilju on je bombardovao i tukao artiljeriskom vatrom sela kako bi što veći broj ljudi, žena i djece istjerao iz kuća i sabio u obruč. Takvim planom neprijatelj je računao da će:

— oslabiti manevarsku sposobnost odreda, jer će ovaj biti primoran da štiti narod;

— pojavom velike mase zastrašenog civilnog stanovništva oslabiti moral boraca i njihov otpor;

— munjevitim prodorima onemogućiti dalji otpor partizana na ovom prostoru;

— istjerivanjem civilnog stanovništva doći do većeg plijena i ljetine, čime će se ekonomski iscrpsti izvori

---

[18] Po izjavi Krena, ovom je grupom komandovao major Ivan Cenić.

2 krajiškog odreda; to će dovesti i do velikih teškoća u zbrinjavanju izbjeglog stanovništva i, na kraju,

— civilno stanovništvo koje bude »zarobljeno u šumi« moći će se »po međunarodnom pravu« uputiti na rad u Njemačku.

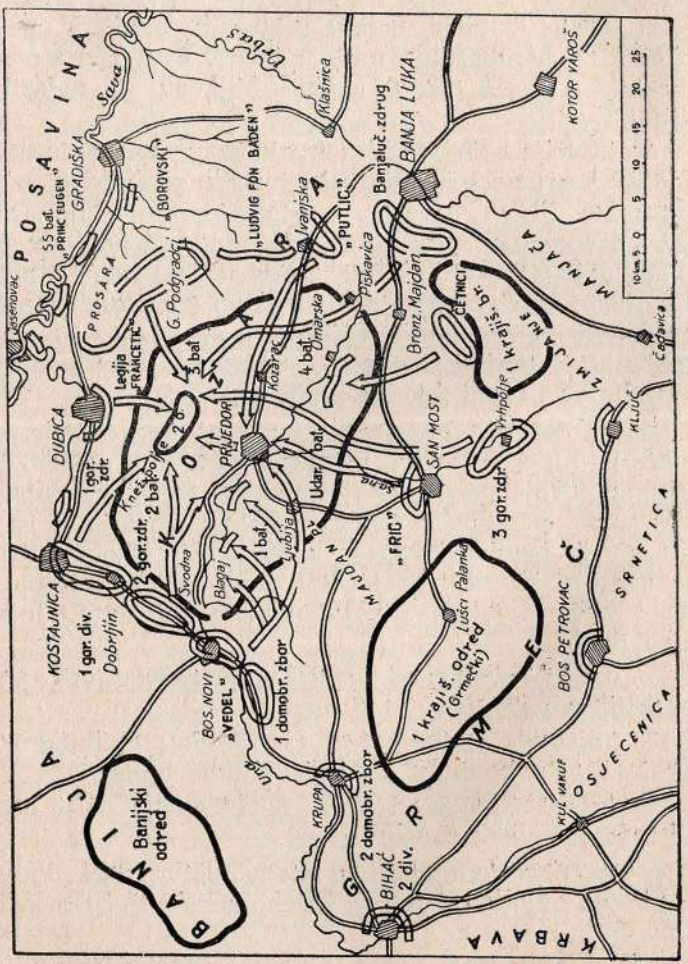

Skica 4. — Plan neprijatelja za napad na Kozaru

Ukupna jačina angažovanih neprijateljskih snaga iznosila je oko 70.000 vojnika, preko 100 topova i 50 tenkova.[19]

[19] O jačini neprijateljskih snaga koje su učestovale u napadu na Kozaru postoje vrlo protivrečni podaci: autor uzima cifru od 70.000 neprijateljskih vojnika, a u dokumentima se spominje broj od 15.000 pa sve do 72.000 vojnika. Tako se u izveštaju političkog komesara 2 krajiškog odreda od 13 juna 1942 Operativnom štabu za Bosansku Krajinu navodi izjava jednog zarobljenog domobranskog oficira prema kojoj je učestvovalo oko 15.000 ljudi; na to Redakcija Zbornika stavlja ovu primjedbu »prema podacima iz neprijateljskih dokumenata one su iznosile oko 72.000 vojnika« (Zbornik IV/5, 238, dok. 83). — Dalje, u pismu Operativnog štaba za Bosansku Krajinu od 22 juna 1942 govori se o 4 neprijateljske divizije (2 nemačke i 2 ustaško-domobranske). I ovde Redakcija, navodeći detaljnije sastav nemačkih i ustaško-domobranskih snaga, ponovo naglašava da su bile jake oko 72.000 ljudi (Zbornik IV/5, 299 s, dok. 108). — 30 juna 1942 štab 2 krajiškog odreda je, u izveštaju Operativnom štabu za Bosansku Krajinu o borbama na Kozari, pored ostalog, naveo: »Neprijatelj je u ovoj ofanzivi naoružaniji nego i u jednoj do sada... Po prikupljenim podacima, neprijatelj napada na teren I i II bataljona [pravac glavnog udara] sa oko 20 hiljada vojnika« (Zbornik IV/5, 336 s, dok. 126). — U izveštaju štaba 2 krajiškog odreda od 5 jula 1942 Operativnom štabu za Bosansku Krajinu o stanju na blokiranoj Kozari kaže se, između ostalog, da neprijatelj napada vrlo velikim snagama — oko 35.000 (Redakcija Zbornika ponovo govori o 72.000. — Zbornik IV/6, 38, dok 12). — U izveštaju štaba 2 proleterske brigade od 25 jula 1942 drugu Titu o rezultatima ofanzive na Kozaru navodi se da se, na osnovu razgovora sa politkomesarom 3 krajiškog odreda i članovima OK, može zaključiti da je »u ofanzivi učestvovalo 30.000 ustaša i domobrana, 3.000 Nemaca, 20 tenkova, 15 aviona« (Zbornik IV/6, 129. dok. 55). — Isto tako, i u izveštaju Operativnog štaba za Bosansku Krajinu od 26 jula 1942 Vrhovnom štabu o situaciji u Bosanskoj Krajini posle neprijateljske ofanzive na Kozaru navodi se, pored ostalog, da je neprijatelj napadao sa 30—35.000 dobro opremljenih vojnika (Zbornik IV/6, 132, dok. 57). — Najzad se, u pismu komandanta 2 krajiškog odreda (Obrada Stišovića) od 26 jula 1942 komandantu Prve operativne zone Hrvatske o neprijateljskoj ofanzivi na Kozaru, govori da je učestovalo »oko 45.000 ljudi sa 52 tenka i oko 80 topova uz pomoć avijacije i mađarske mornarice koja je djelovala sa Save« (Zbornik IV/6, 139, dok. 59).

Kao što se vidi, svi naši originalni dokumenti, objavljeni u Zborniku, i to kako oni iz perioda ofanzive, tako i naknadno pisani na osnovu proanaliziranih podataka, govore o učešću 35—45.000 neprijateljskih vojnika. Ovom broju odgovarao bi i pomenuti pregled jedinica borbene grupe »Zapadna Bosna« i ustaško-domobranskih jedinica koje su učestvovale u napadu na Kozaru. — Prim. red.

Pored navedenih snaga, Nijemci su izvjesne dijelove zadržali u rejonima Bosanske Dubice, Bosanske Gradiške i Banje Luke, kako bi ih mogli upotrijebiti na svakom pravcu, bilo radi pojačanja, bilo radi smjene.

STANJE NAŠIH JEDINICA

Prema ovakvim i ovolikim neprijateljskim snagama nalazile su se sljedeće partizanske jedinice:[20]

1 krajiški odred od 2.500 boraca;
2 krajiški odred od 3.500 boraca;
1 krajiška brigada od 1.200 boraca;
posadna četa komande mjesta u Prijedoru oko 300 boraca. (Detaljan raspored vidi se na skici 4.)

Ukupno je bilo oko 7.500 boraca ili 1 : 10 u korist neprijatelja, dok se odnos u artiljeriji, avijaciji, tenkovima, naoružanju i municiji ne može ni uporeĎivati. Čak ni ovakav odnos nije realan, jer je u toku borbi na Kozari gotovo svu težinu ponio na svojim leđima 2 krajiški odred. Zbog toga je odnos snaga praktično iznosio skoro 1 : 20 u korist neprijatelja.

Neprijatelj je očigledno raspolagao neuporedivom brojnom i materijalnom nadmoćnošću i kružnom osnovicom na kojoj je svoje snage i sredstva mogao u tajnosti da grupiše radi preduzimanja koncentričnog nastupanja. Neprijatelju su išli u prilog i zemljišni uslovi, prvenstveno velike vodene prepreke Una, Sava i Vrbas, što je on veoma dobro iskoristio. On je dobro uočio i pogodnost pravca koji sa istoka vodi ka Prijedoru, pa je na njemu grupisao upočetku jače snage Banjalučkog zdruga i njemačku motomehanizovanu borbenu grupu »Putlic«.

Bataljoni 2 krajiškog odreda držali su položaje na širokom frontu skoro u jednoj liniji. Ovo je odgovaralo trenutnoj situaciji, ali je imalo i veliki nedostatak, jer je štab odreda ostao bez jače rezerve.

Veze 2 krajiškog odreda sa 1 krajiškom brigadom, koja se nalazila na vododijelnici r. Sane i r. Gomjenice, bile su dobre.

---

[20] Iz govora Maršala Tita na proslavi desetogodišnjice Kozarske operacije.

Izviđanje, prikupljanje podataka o neprijatelju i obavještavanje nije bilo dobro organizovano u odredu, iako su njegovi prednji dijelovi bili u neprekidnom dodiru sa isturenim neprijateljskim dijelovima. Iako su postojali uslovi da se, i pored vešto skrivanih priprema, ipak blagovremeno otkriju neprijateljeve namjere, štab odreda je, nažalost, dozvolio da bude iznenađen u pogledu napada na Prijedor. Nisu bile preduzete ni potrebne odbranbene mjere, naročito protiv tenkova, na pravcu Ivanjska — Prijedor, odakle se morao očekivati napad.

Kada je završio pripreme, neprijatelj je otpočeo ofanzivu ne čekajući da 1 gorska divizija stigne na polazne položaje.

TOK BORBE

Uvodne borbe 10—15 juna

— Skica 5 —

Neprijatelj je otpočeo ofanzivu 10 juna u 4.30 napadom Banjalučkog zdruga sa linije s. Ivanjska — s. Piskavica uz podršku jake minobacačke i artiljeriske vatre i tenkova. Pravcem s. Ivanjska — s. Bistrica — Kozarac — Prijedor napadala je 1 bojna 3 gorske pukovnije, a pravcem s. Piskavica — s. Omarska — dolina r. Gomjenice — Prijedor 1 bojna 1 pješačke pukovnije u sadejstvu sa četnicima iz Bronzanog Majdana. Pozadi snaga koje su dejstvovale prvim pravcem nalazila se u pripravnosti za napad njemačka oklopna grupa »Putlic« (3 motorizovani bataljon 721 puka, 924 landesšicen bataljon, 670 artiljeriski divizion i 2 četa 202 tenkovskog bataljona). Četvrti bataljon 2 krajiškog odreda pružio je na položajima kod s. Bistrice i s. Omarske snažan otpor neprijateljskoj pješadiji. Odbrana kod Omarske bila je povezana sa odbranom dijelova 1 brigade kod s. Radosavske i sa grebena Kumbaruše (tt 354). Neprijateljski gubici su bili 28 mrtvih među kojima i 1 oficir.[21]

[21] Zbornik IV/5 251 s. (dok 88), 259 (dok 92) i 304 (dok 110).

Dok je 4 bataljon vodio borbu sa neprijateljskom pješadijom, borbena grupa »Putlic« izvršila je pomoću tenkova napad, prodrla zapadno od Ivanjske i nastavila nadiranje prema Prijedoru.[22]

Prva krajiška brigada i dijelovi 4 bataljona 2 odreda zadržali su snage Banjalučkog zdruga, a zatim ih odbacili na polazne položaje. Prema podacima neprijatelja, samo kod s. Radosavske poginulo je 80 njegovih vojnika, ubijeno 11 konja i zaplijenjeno 5 kola sa municijom. Štab Banjalučkog zdruga povukao se zbog ovakvog razvoja događaja iz s. Ivanjske u Banju Luku. Da bi pojačao svoje snage koje su napadale pravcem s. Piskavica — dolina r. Gomjenice, a koje su i pored sadejstva četnika bile izložene jačem pritisku jedinica 1 krajiške brigade, štab Banjalučkog zdruga je uputio u toku dana iz Banje Luke (iz rezerve) prema s. Piskavici 17 i 18 satniju 1 bojne 10 pješačke pukovnije i 1 jurišnu bojnu.

Za to vrijeme je borbena grupa »Putlic« nastavila nadiranje ka Prijedoru. Naše slabije snage koje su se nalazile u Kozarcu bile su iznenađene. Prodor neprijateljskih tenkova bio je tako brz da su se ovi naši dijelovi povukli prema grebenu Kozare ne uspjevši ni da obavijeste telefonom komandu mjesta u Prijedoru. Tenkovi su prodrli u grad i iznenadili posadu i ustanove. Ljudstvo komande mjesta, zaštitna četa, partiski radnici sa terena i komunisti iz grada, morali su se pod borbom probijati prema Kozari. Prilikom izvlačenja ubijeno je 30 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjen je 1 puškomitraljez i 6 pušaka, uz sopstvene gubitke od 1 mrtvog.

Pošto se probila iz Prijedora, ova naša grupa je napala jedan kamion, pun neprijateljskih vojnika, koji je išao od Kozarca prema Prijedoru. Tom prilikom ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika.

Mnogo ljudi, naših simpatizera, izbjeglo je tog dana na Kozaru i na teren Podgrmeča.

Poslije zauzimanja Prijedora borbena grupa »Putlic« nastavila je nadiranje ka Ljubiji radi povezivanja sa borbenom grupom »Vedel« i do 11 juna zauzela Ljubiju.[23]

---

[22] Isto, — AVII 16/1—3, 54.
[23] AVII 11/1—2, 11.

Istog dana 10 juna je dio snaga borbene grupe »Vedel«, sa dijelovima 1 domobranskog zbora, u jačini od 300 Nijemaca i 400 domobrana, preduzeo napad iz Bosanskog Novog i prodro do s. Suhače na putu prema Ljubiji.[24] Po zauzimanju tog sela neprijatelj je odmah pristupio utvrđivanju položaja.

Međutim, noću 10/11 juna Udarni bataljon 2-og u sadejstvu sa Udarnim bataljonom 1 krajiškog odreda i 1 četom 1 bataljona 1 krajiškog odreda napao je neprijatelja u s. Suhači (dijelove grupe »Vedel«). Udarni bataljon 2 odreda dobio je zadatak da likvidira neprijatelja na desnoj obali Japre, a Udarni bataljon 1 odreda i 1 četa 1 bataljona istog odreda da unište neprijateljske snage na lijevoj obali Japre. Udarni bataljon 2 odreda izvršio je snažan napad. U žestokoj borbi koja je trajala cijelu noć 10/11 juna i sjutradan do podne, očišćena je desna obala Japre. Neprijatelj je imao 60 mrtvih. U borbi je zarobljen jedan Nijemac koji je izjavio da nikad nije učestvovao u težoj borbi. Udarni bataljon 1 krajiškog odreda nastavio je sa pružanjem daljeg otpora u dolini Japre, dok je Udarni bataljon 2 odreda, uslijed prodora neprijatelja u Prijedor, što je ugrožavalo otstupnicu ovog bataljona, povučen iznad s. Cikote na lijevu obalu Sane. Udarni bataljon 2 odreda imao je 10 mrtvih, 9 nestalih i 15 ranjenih.[25]

Borbena grupa »Vedel«, zbog oslabljenog otpora, produžila je usporeno nadiranje ka Ljubiji ususret borbenoj grupi »Putlic«.

Pošto se prikupio u s. Cikote, Udarni bataljon 2 odreda se u toku noći prebacio, po naređenju štaba odreda, na desnu obalu Sane kod s. Dragotinja, a odatle je produžio pravcem s. Dragotinja — s. Crna Dolina za s. Palančište gdje je stigao 12 juna. Tu je dobio zadatak od štaba 2 odreda da posjedne položaje u rejonu s. Božići, s. Garevci, Balte Jaruge i da se na Mrakovici (k 806) poveže sa dijelovima 4 bataljona.

Komandant njemačke grupe »Putlic« je, po dolasku u Prijedor, izdao naređenje 12 juna štabu Banjalučkog

---

[24] Zbornik IV/5, 251, dok. 88. — AVII 18/1, 11

[25] Zbornik IV/5 232, dok. 80

zdruga da ponovo preduzme napad prema rijeci Sani. U napadu, koji je preduzet 13 juna sa linije Ivanjska — s. Piskavica, učestvovali su: jedna bojna 2 gorske pukovnije, jedna bojna 1 pješačke pukovnije, jurišna bojna, artiljeriski sklop i 17 i 18 satnija 10 pješačke pukovnije — ukupno 4 bataljona i 12 topova (pored četničkih snaga). Do kraja dana neprijatelj je, i pored otpora jedinica 4 bataljona, izbio na liniju Ivanjska — željeznička stanica Piskavica, a prema 1 brigadi do linije: s. Ševe — k 293 — s. Talići — Veliko Brdo — s. Milovići (skica 5). Zadržan nešto istočnije od s. Radosavske i Bronzanog Majdana i razbijen snažnim protivnapadom dijelova 1 krajiške brigade u 16 časova, neprijatelj se u neredu povukao prema Banjoj Luci. O tom protivnapadu najbolje nam govore podaci iz zaplijenjene relacije Banjalučkog zdruga u kojoj, pored ostalog, stoji:

> Oko 16.00 sati partizani su iznenada otvorili jaku vatru, pri čemu su upotrebili bacače, a potom izvršili jak napad. I jurišna bojna, kod koje su se dosta domobrani usput napili rakije, prva je popustila i počela se je povlačiti. Ovo je povuklo i ostale i sve se je dalo u skoro panično bjegstvo.
>
> U toku te noći, svi su delovi odbačeni na polazni položaj: Šablja (377) — Klupe (438) — Brankovac (413). Tu je jedva uspelo, da se jedinice prikupe, a bilo je pojedinih delova, koji su se povukli do Saračice.[26]

Zbog neuspjeha Banjalučkog zdruga morali su se za osiguranje komunikacija Ivanjska — Prijedor zadržati dijelovi borbene grupe »Putlic«, tako da nisu mogli ići u rejon Ljubije, ususret borbenoj grupi »Vedel«, kao što im je bilo naređeno. Radi osiguranja komunikacije od Ivanjske do Prijedora, trebovano je nekoliko vagona bodljikave žice.[27]

Povlačenjem udarnog bataljona 2 krajiškog odreda bio je oslabljen otpor na sjevernim i zapadnim ograncima Majdan Planine protiv dijelova 1 domobranskog zbora i borbene grupe »Vedel«. No, ove neprijateljske snage uspio je da zadrži Udarni bataljon 1 krajiškog odreda. Ni ostali dijelovi borbene grupe »Vedel«, koji su imali zadatak da

[26] AVII 16/1—3—10, 54
[27] Isto 11/1—17, 12

prodru iz Bosanskog Novog komunikacijom koja vodi dolinom r. Sane ka Prijedoru, nisu uspjeli da izvrše zadatke, zbog jakog otpora 1 bataljona 2 krajiškog odreda na desnoj obali donjeg toga Sane.

Da bi izmanevrovao otpor Udarnog bataljona 1 odreda i uspostavio vezu sa borbenom grupom »Putlic« u rejonu

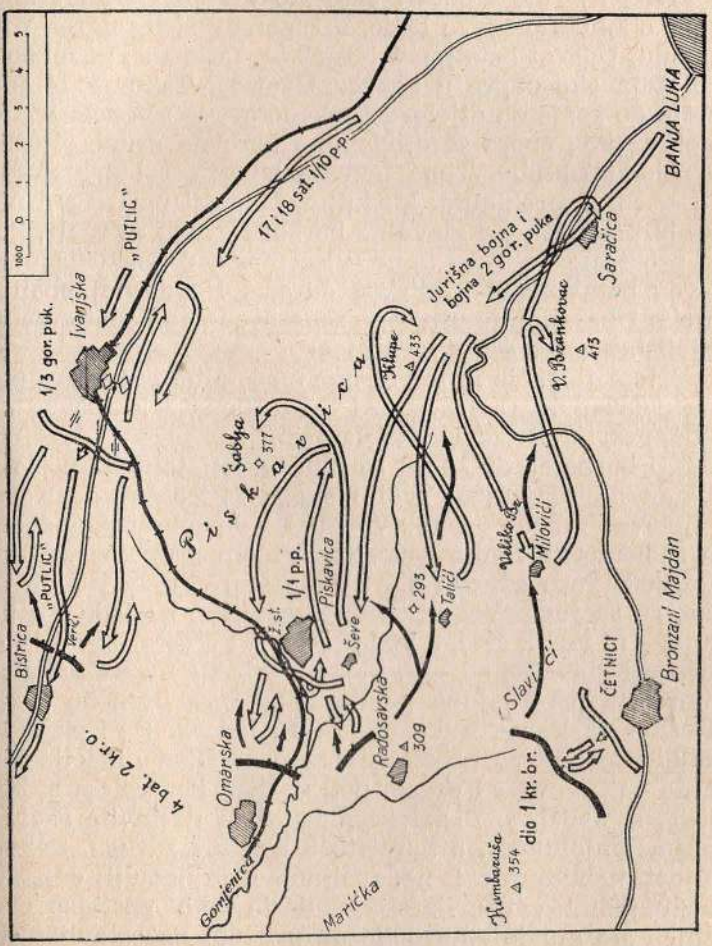

Skica 5. — Borbe kod Ivanjske, Omarske i Piskavice (10 — 15 juna 1942)

Ljubije, 1 domobranski zbor nastavio je nadiranje obilazeći izvorne krakove Japre. Na tom pravcu su bile vrlo slabe braniočeve snage. Naslanjajući se lijevim krilom na borbenu grupu »Vedel«, ovaj zbor je težio da desnim krilom ovlada Majdan Planinom, poveže se sa dijelovima 3 gorskog zdruga i na taj način izvrši svoj zadatak.

Zbog širine fronta i zato što mu je 1 domobranski zbor obuhvatio lijevo krilo, a 3 gorski zdrug ugrozio pozadinu, Udarni bataljon 1 krajiškog odreda se povukao sa položaja oko Japre u pravcu Grmeča. Tako je 14 juna došlo do spajanja dijelova borbene grupe »Vedel« i 1 domobranskog zbora sa dijelovima borbene grupe »Putlic« u rejonu Ljubije. Time je veza između 1 i 2 krajiškog odreda bila prekinuta. Međutim, položaji na r. Sani nisu još bili zauzeti, jer glavnina borbene grupe »Vedel«, koja je prodirala dolinom Sane, nije mogla da savlada otpor 1-vog bataljona 2 krajiškog odreda. Na desnoj obali te rijeke 1 bataljon je uspješno zadržavao nadmoćnije neprijateljske snage sve do 17 juna.

Neprijatelj je za to vrijeme na ostalim pravcima, prema položajima Udarnog, 2 i 3 bataljona 2 krajiškog odreda, razvijao izviđačku djelatnost.

U borbama od 10 — 14 juna neprijatelju je pošlo za rukom da spajanjem svojih snaga iz Bosanskog Novog (dijelova borbene grupe »Vedel« i 1 domobranskog zbora) sa snagama iz Banje Luke (borbenom grupom »Putlic«) presiječe vezu između 1 i 2 krajiškog odreda i obuhvati Kozaru sa juga. Veza između 1 krajiške brigade i 4 bataljona (2 vod 2 čete, 2 vod 3 čete, 4 i 5 četa) 2 krajiškog odreda i glavnine odreda, koja se nalazila na Kozari, prekinuta je još 10 juna prilikom prodora borbene grupe »Putlic« iz Banje Luke prema Prijedoru. Ove su dvije jedinice ostale na prostoriji južno od komunikacije Kozarac — Ivanjska i držale pod svojom kontrolom s. Marićka, s. Jelići, s. Piskavica odakle su nastavile zadržavanje Banjalučkog, a naročito 3 gorskog zdruga. Zahvaljujući nebudnosti i nedovoljnoj koordinaciji dejstava naših jedinica neprijatelj je dosta lako postigao ovaj uspjeh što mu je omogućilo da pristupi uspostavljanju i stezanju obruča oko 2 krajiškog odreda.

I faza — Borbe protiv 1 gorske divizije

(borbe 14 — 18 juna)

— Skica 6 —

Na Šamarici 1 gorska divizija nije imala neke veće borbe sa snagama Banijskog odreda koji je dejstvovao na Zrinjskoj Gori. Zato je ona uspjela da se između 1 i 13 juna prebaci sa ove prostorije na desnu obalu Une i neometano zauzme polazne položaje za napad prema zapadnim i sjeverozapadnim ograncima Kozare i to: 1 gorski zdrug od Bosanske Kostajnice do Dobrljina (2 bojna sa topničkim sklopom istočno od Bosanske Kostajnice, 3 bojna kod s. Grdanovac, 1 bojna kod Dobrljina, a u Bosanskoj Kostajnici zadržana je 1 bojna 4 gorskog zdruga); 2 gorski zdrug od s. Ravnice do Dvora. Sa ovih je položaja desnokrilna jedinica uspostavila vezu u rejonu Bosanskog Novog sa borbenom grupom »Vedel« (1 bataljon 721 puka 714 njemačke divizije i 1 baterija 661 artiljeriskog diviziona).

Čim su jedinice 1 gorske divizije stigle na dodijeljene položaje, štab borbene grupe »Zapadna Bosna« izdao je, 13 juna, naređenje diviziji da, u sadejstvu sa njemačkom grupom »Vedel« na njenom desnom i legijom »Francetić« na lijevom krilu, preduzme napad prema zapadnim ograncima Kozare. Divizija je imala da što prije ovlada linijom: s. Maglajci — s. Pogledjevo — Vis (k 401) — Vilić Brdo — Poharino Brdo (k 506) — s. Palančište.[28]

Zbog premorenosti jedinica, štab ove divizije tražio je da se početak napada odloži. Međutim, general Štal je energično odbio zahtjev i naredio da se napad izvrši bez odlaganja.[29]

Sjutradan (14 juna) su jedinice 1 gorskog zdruga preduzele, prema zapovijesti 1 gorske divizije Pov. O. br. 98 od 13 juna 1942, nadiranje sa linije Kostajnica — Dobrljin u tri kolone:

[28] Ovu liniju ucrtao je 13 juna u 13 časova lično general Štal po dolasku u štab 1 gorske divizije u Bosanskoj Kostajnici kada je naredio početak napada (AVII, 7/1—13, 53).

[29] AVII, 7/1—13, 53

— desna (1 bojna) iz Dobrljina, pravcem Oštrica — Mićin Grob — s. Knežpolje, održavajući desno vezu sa 2 gorskim zdrugom;

— srednja (3 bojna sa jednim topničkim sklopom), iz s. Grdanovca, pravcem Oštra Glava — s. Strigovo — s. Mirkovac — s. Maglajci;

— lijeva (2 bojna) iz Kostajnice, pravcem s. Bačvani — desna obala Une — s. Bjelajci, održavajući lijevo vezu sa legijom »Francetić«.

Pozadi lijeve kolone nastupala je 1 bojna 4 gorskog zdruga.[30]

Jedinice 2 gorskog zdruga otpočele su istog dana nadiranje sa područja između s. Ravnice i ušća Sane u dvije kolone:

— lijeva (2 bojna 2 gorskog zdruga) pravcem s. Ravnice — tt 264 — s. Grabašnica — Karan — Vilić Brdo — Vis, održavajući vezu lijevo sa 1 bojnom 1 gorskog zdruga, a desno sa 3 bojnom;

— desna (3 bojna 2 gorskog zdruga) pravcem Dvor — Kriva Glava (tt 446) — Agino Polje — s. Marini — s. D. Jutrogošta — k 506, održavajući desno vezu sa borbenom grupom »Vedel«. 1 bojna ovog zdruga zadržana je kod ušća Sane, pod komandom borbene grupe »Vedel«.

Štab odreda još nije bio otkrio neprijateljevu namjeru iako su bataljoni uhvatili dodir sa dijelovima 1 gorske divizije. Ni iz nekih podataka o kontaktu sa Nijemcima i ustašama prema sjeveru, u dolini Save, nije se razjasnila situacija. Na osnovu svih podataka štab odreda je izdao samo naređenje da se sve jedinice na svojim pravcima energično suprotstave neprijatelju. Naime, njima je naređeno da glavninom snaga frontalno usporavaju nadiranje neprijatelja prema grebenu Kozare, a sa bombaškim i diverzantskim grupama da dejstvuju u međuprostore, na bok i pozadinu njegovih jedinica. Radi što uspješnijeg dejstva, štab odreda je formirao Operativni štab za Kozaru. Pod njegovu komandu su stavljeni, pored terenskih četa sa tog područja, 1, 2 i Udarni bataljon. On je rukovodio dejstvima zapadno od linije Bosanska Dubica — Prijedor, što znači na pravcu glavnog udara neprijatelja.

[30] Isto, 1/4—10, 59

Neposredno pod komandom štaba 2 krajiškog odreda ostali su i dalje, pored terenskih četa, 3-ći i dio 4 bataljona koji je ostao u obruču.

Kada su, 14 juna, jedinice 1 gorske divizije otpočele nastupanje, naišle su: 1 gorski zdrug na otpor 2 bataljona 2 krajiškog odreda na položajima Balj (k 359) — Veljino Brdo — Oštra Glava (k 300) — Lipova Kosa — Pastirevo, a jedinice 2 gorskog zdruga na otpor 1 bataljona 2 krajiškog odreda na položaju Cerovica — Troškina Kosa. Naročito je dat jak otpor 3 bojni 1 gorskog zdruga (srednja kolona) na Veljinom Brdu. Nadiranje ove bojne potpuno je bilo zaustavljeno. Situaciju nije popravila ni intervencija i neposredno zalaganje komandanta divizije. Prema neprijateljskim podacima (operaciski izvještaj 1 gorske divizije Pov. O. br. 188 od 20 juna 1942)[31] on je, jurišnim vodom koji je »osobno razvio«, pokušao da odbaci naše dijelove sa Veljinog Brda kako bi srednja kolona nastavila nadiranje prema Kozari. Prema istim podacima, 3 bojna je zadržana otporom na Veljinom Brdu, kao i uspješnim dejstvom partizanske avijacije.[32]

Dok su jedinice 2 bataljona vodile borbu sa 1 gorskim zdrugom, jedinice 1 bataljona uspješno su odbijale napade 2 gorskog zdruga na Troškinoj Kosi sjeveroistočno od Bosanskog Novog. Ovaj otpor 1 bataljona otežao je napredovanje i borbenoj grupi »Vedel« iz Bosanskog Novog prema Prijedoru. 1 bataljon je pružio žilav otpor i sjeverno od s. Blagaja i na Cvetnić Brdu.

I pored toga što je 1 gorska divizija bila elitna ustaška jedinica, sa probranim i dobro naoružanim ljudstvom koje je obučavano u Njemačkoj, situacija se kod nje, uslijed snažnog otpora bataljona 2 krajiškog odreda, nije od početka povoljno razvijala. To se najbolje vidi iz njenog prvog operaciskog izvještaja Glavnom stožeru od 14 juna:

> 1 gorska divizija vojnik Marković javlja: akcija počela danas u 4 sata. Veza vrlo slaba, krugoval ne funkcioniše. Zrakoplovstvo slabo vidi. Neprijateljski otpor na cijeloj crti.[33]

---

[31] Isto

[32] Neprijateljska avijacija je vjerovatno tukla sopstvene trupe, jer partizanska nije tada dejstvovala.

[33] AVII 14/1, 11

Do 15 juna neprijatelj je na ovom pravcu izbio na liniju: s. Bačvani — Alaginci (tt 382) — Cerova Kosa (tt 410) — Jezerac — Oštrica (k 343) — Ljeskara (k 285) — Lice (k 361).

*

Južno, na lijevoj obali Sane, u rejonu s. Blagaj — s. Cikote — Prijedor, utvrđivao je zauzete položaje 1 domobranski zbor. Na sjeveru, na r. Savi, i na sjeveroistoku, u rejonu Bosanske Dubice, nalazile su se ustaška legija »Francetić« i borbena grupa »Borovski«. One su nastupale sporo i oprezno jer su očekivale da 1 gorska divizija izbije na naređenu liniju. Pored toga, one su se tako držale i zbog toga što je planom bilo predviđeno da se sa te strane ne vrši pritisak kako bi se snage 2 odreda uvukle u Dubičku kotlinu gdje bi ih ove lakše okružile i uništile.

Banjalučki zdrug se, poslije povlačenja 1 krajiške brigade na vododjelnicu Sane i Gomjenice, zadržao na komunikaciji Piskavica — Kozarac, odakle je kontrolisao južne padine Kozare i očekivao dolazak 3 gorskog zdruga.

Borbena grupa »Fric« je, po izbijanju u rejon Sanskog Mosta, uspostavila sa grupom »Putlic« u rejonu Prijedora nesigurnu vezu i razvila aktivnost patrola prema 1 krajiškoj brigadi na desnoj obali Sane. Osim toga, ova je grupa osiguravala pravac nastupanja 3 gorskog zdruga od Gornje Sanice ka Sanskom Mostu, ali je zbog aktivnosti 1 krajiške brigade bila prisiljena da se povuče prema Sanskom Mostu.

3 gorski zdrug je preduzeo 15 juna iz rejona G. Sanice — Zmijanje nadiranje ka sjeveru u dvije kolone:

— desna, pomoćna kolona (1 bojna 4 gorskog zdruga, ustaška bojna, 14 topovska satnija i 1 bitnica 4 gorskog zdruga) nastupala je pravcem s. Zmijanje — s. Bronzani Majdan — s. Piskavica — Krnjin (tt 841), sa zadatkom da štiti desni bok lijeve, glavne, kolone i da u sadejstvu sa Banjalučkim zdrugom razbije i uništi dijelove 1 krajiške brigade u dolini r. Gomjenice;

— lijeva, glavna kolona (2 i 4 bojna 3 gorskog zdruga, 1 satnija 3 bojne 3 gorskog zdruga, vod topova i gorska

bitnica 3 gorskog zdruga) nastupa pravcem: s. G. Sanica — Sanski Most — Kozarac, sa zadatkom da ugrozi desni bok i pozadinu 1 krajiške brigade u dolini Gomjenice, potisne njene jedinice sa prostorije na kojoj se brigada dotad nalazila i zatvori obruč oko 2 krajiškog odreda na južnim ograncima Kozare.

Dio snaga 3 gorskog zdruga zadržan je oko G. Sanice za osiguranje i obezbjeđenje pozadine. Nadiranje ovog zdruga je usporeno zbog otpora 1 krajiške brigade u rejonu Sanskog Mosta (sve do 18 juna dok se brigada nije jednim dijelom prebacila na lijevu obalu Sane).[34]

Angažovanjem navedenih neprijateljskih snaga oživio je sredinom juna cio front oko Kozare.

Zbog mnogostruke brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja, jedinice 2 krajiškog odreda vodile su danju uporne odbranbene borbe po dubini, a samo noću su mogle da vrše protivnapade na bokove i u pozadinu neprijatelja. Tako su, 15 juna kod s. Dombrave i s. Podbrđana, 1-vi i dio snaga Udarnog bataljona uspjeli da energičnim protivnapadom i uz pomoć pozadinskih četa, razbiju jednu bojnu 2 gorskog zdruga. Tom je prilikom neprijatelj ostavio 60 mrtvih i više ranjenih, a zarobljena su mu 283 vojnika sa 2 oficira i 5 podoficira. Zaplijenjeno je 300 pušaka, 40 automatskih oruđa, 16 minobacača, baterija topova, velike količine municije i drugog ratnog materijala.

Borbe su vođene na cijeloj liniji do koje je 1 gorska divizija bila izbila. Pored navedenih, vođene su nesmanjenom žestinom i borbe kod s. Suvaje, s. Dizdarlije, s. Podoške, s. Kalenderi, na Prušačkom Gaju, u s. Devetaci, na k. 208 u s. Svodne i na Martin Brdu.

Kod Svodne je potpukovnik Vedel, zbog zastoja svoje borbene grupe, zatražio od komandanta 2 gorskog zdruga da mu, pored 1 bojne koja se već nalazila pod njegovom komandom, uputi još dvije satnije iz 3 bojne. Po pristizanju ovih satnija Vedel ih je postavio kod Svodne da bi mu štitile lijevi bok pri daljem nadiranju ka Prijedoru. Razvlačenje jedinica 2 gorskog zdruga olakšalo je situaciju kod 1 bataljona 2 krajiškog odreda.

[34] Isto, 16/1, 54

I pored osjetnih gubitaka, 1 gorska divizija je i dalje nastojala da ovlada komunikacijom Dubica — Prijedor i izbije na liniju s. Maglajci — s. Pogledjevo — Vis (k 401) — Vilić Brdo — Poharino Brdo (k. 506), trudeći se da na Karanu uspostavi i učvrsti vezu između unutrašnjih krila 1 i 2 gorskog zdruga. Štab divizije je na ovome naročito insistirao, jer je baš na spoju bio najjači pritisak naših jedinica. Međutim, ta veza između unutrašnjih krila 1 i 2 zdruga nije uspostavljena sve do 18 juna.

U pozadini neprijatelja dejstvovale su pozadinske čete i diverzantske grupe. Neprijatelj navodi u svom operaciskom izvještaju Pov. br. 169 da je i mađarska rečna flotila na Savi napadnuta vatrom bacača sa Prosare u čijem su se rejonu, inače, nalazile legija »Francetić«, borbena grupa »Borovski« i SS bataljon »Princ Eugen«.

Diverzantske grupe 1 bataljona su 15 juna onesposobile most kod Prljugovca (nedaleko od željezničke stanice Svodna) baš u momentu kada su nailazila dva neprijateljska automobila sa komisijom i tehničkim osobljem za opravku pruge. Ubijeno je 5 njemačkih vojnika i jedan major. Zarobljen je jedan domobranski oficir, a zaplijenjeni su putnički automobili i nešto automatskog oružja.[35]

Prvi bataljon je uz veliko naprezanje zadržavao nadiranje desnokrilnih dijelova 1 gorske divizije na pravcu Cvetnić Br. — s. Agino Polje — s. Marini — s. Jutrogošta, te je štab 2 odreda uputio na položaje 1-og bataljona 1 četu Udarnog bataljona. Dio snaga 1 bataljona i četa Udarnog bataljona vodili su u toku 16 juna oštre borbe i sa neprijateljskim jedinicama na položajima kod s. Strigova. Neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke i njegovo je nadiranje usporeno.

1 gorska divizija, čije su sporo napredovanje Nijemci kritikovali, vršila je represalije nad stanovništvom i palila sela. Stanovništvo iz Bosanskonovskog sreza je zato masovno napuštalo domove i povlačilo se u planinu. Ni druge neprijateljske jedinice nisu izostajale u pogledu represalija.

---

[35] AVII 15/1—2, 11

Borbena grupa »Borovski«, očekujući izbijanje 1 gorske divizije na određenu liniju, nije bila još stupila u dejstvo tako da 3 bataljon 2 odreda nije u to vrijeme imao značajnih borbi.

Pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga dijelovi Udarnog i 1 bataljona (kao i dijelovi 2 bataljona)

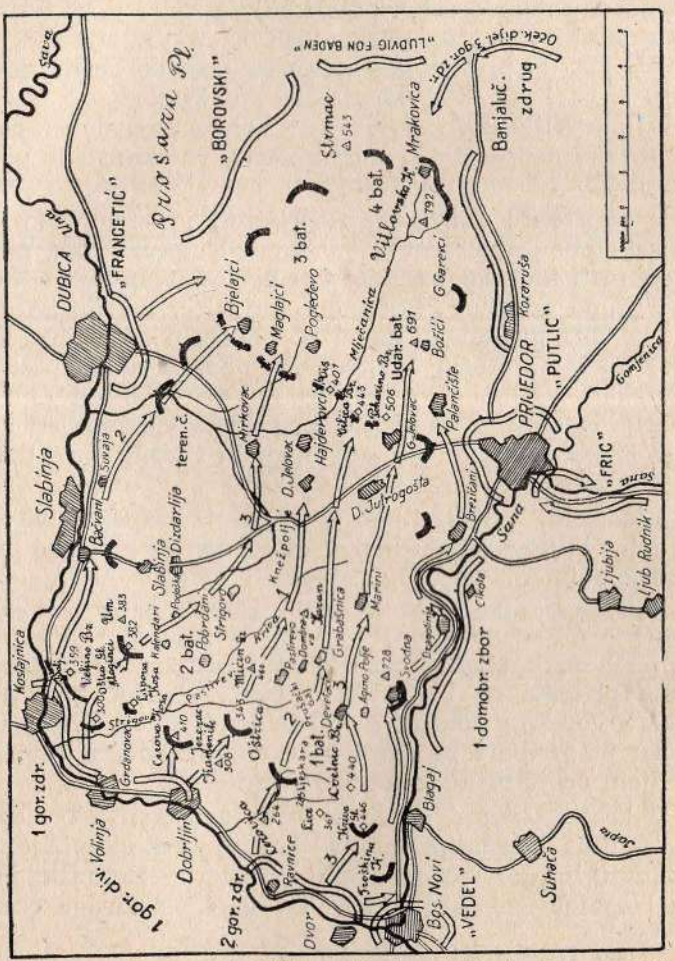

Skica 6. — Borbe 2 krajiškog odreda od 14 do 18 juna 1942

povukli su se istočno od puta Prijedor — Bosanska Dubica. Da neprijatelj ne bi koristio komunikaciju Bosanska Dubica — Prijedor, partizani su je porušili na više mjesta.[36] U tome su se naročito istakle pozadinske čete i narod.

Tako su jedinice 1, 2 i Udarnog bataljona uspjele da neprijatelju znatno uspore nadiranje (prodro je za 5 dana samo oko 30 km) i da mu nanesu osjetne gubitke.

U toku 17 i 18 juna vođene su jake borbe na novoj liniji: s. Bjelajci — s. Maglajci — s. Pogledjevo — Vis (k 401) — Vilić Brdo (k. 493) — Poharino Brdo (k. 506). Pored jake artiljeriske i minobacačke vatre, ove je položaje bombardovao i veliki broj neprijateljskih aviona.

I na frontu 1 brigade neprijatelj je vršio vrlo jak pritisak. Zbog nadiranja 3 gorskog zdruga sa juga, pojačanog pritiska Banjalučkog zdruga od Ivanjske i borbene grupe »Putlic« iz doline Gomjenice, 1 krajiška brigada je bila prinuđena da se pod borbom povuče prema rijeci Sani u pravcu Majdan Planine, pružajući otpor 3 gorskom zdrugu. Po dolasku na ovu planinu ona je odbacila dijelove 1 domobranskog zbora i u sadejstvu sa 1 krajiškim odredom još jače ometala i usporavala nadiranje 3 gorskog zdruga.

Međutim, povlačenjem dijelova 1 krajiške brigade 20 juna na lijevu obalu Sane[37] oslobođen je konačno prelaz dijelovima 3 gorskog zdruga i omogućeno njegovo spajanje sa Banjalučkim zdrugom. Zbog toga je 1 brigadi naređeno da sa nove prostorije preduzme ofanzivne akcije na neprijateljska uporišta radi rastjerećenja i smanjenja pritiska na 2 krajiški odred, vezujući naročito snage 3 gorskog zdruga. Za to vrijeme su se jedinice u obruču pripremale za protivnapad na 1 gorsku diviziju sa ciljem da je prinude na povlačenje.

2 krajiški odred našao se u operativnom okruženju još 14 juna. Međutim, izbijanjem 1 gorske divizije na pomenutu liniju istočno od puta Prijedor — Bosanska Dubica i spajanjem Banjalučkog i 3 gorskog zdruga obruč

[36] Isto 17/1—11, 11
[37] Isto 20/1. 11

je još više sužen, mada nije bio tako čvrst da se ne bi mogao probiti — još uvijek je postojala prilično velika prostorija na kojoj je sa dosta uspjeha zadržavano nastupanje neprijatelja i na kojoj se još moglo manevrovati jedinicama.

Iako uz velike gubitke i znatno sporije nego što je pretpostavljao, neprijatelj je ostvario svoj plan. Stezao je obruč oko snaga odreda i velike mase izbjeglog naroda i glavninom podilazio grebenu Kozare.

Štab odreda je bio iznenađen ovom ofanzivom. Našavši su u okruženju, bez veze sa Operativnim štabom za Bosansku Krajinu, on se nije snašao, nije pravilno procijenio situaciju, pa je donio odluku da frontalnom borbom brani Kozaru. Tako je neprijatelj uspio da nametne jedinicama odreda onakav vid borbe kakav je njemu odgovarao. Operativni štab za Bosansku Krajinu je u martu isticao 2 krajiški odred za primjer zbog dosljednog primjenjivanja partizanskog načina ratovanja, ali je ovog puta, prihvatajući frontalnu borbu sa daleko nadmoćnijim neprijateljem, odred učinio krupnu grešku. Na odluku o ovakvom načinu borbe uticala je, svakako, i želja da se zaštite ranjenici i izbjeglo stanovništvo.

Štab odreda ni posle podilaska 1 gorske divizije grebenu Kozare ne pomišlja na proboj iz okruženja. Naprotiv, on računa da će otsudnom odbranom planine uspjeti da slomi njegov napad i primorati ga na povlačenje. Takvo mišljenje nije, naravno, imalo realnog osnova, ali se iz toga vidi da štab odreda ni 18 juna nije sagledao svu težinu situacije u kojoj se našao i odred i izbjegli narod.

Operativni štab za Bosansku Krajinu, nije bio u mogućnosti da ispolji neposredni uticaj na tok događaja na Kozari, jer su 14 juna veze između njega i štaba 2 odreda prekinute. Bio je prekinut neposredni dodir, a nestalo je i telefonske veze. Kurirska veza je bila onemogućena zbog gustog rasporeda neprijateljskih jedinica. Radiosredstva nije posjedovao ni Operativni štab ni štab odreda. Prema tome, rukovođenje borbom u okruženju bilo je u rukama štaba odreda, a ishod je zavisio od njegove snalažljivosti.

II faza — Borbe od 18—22 juna 1942

— Skica 7 —

Jedinice 1 gorske divizije posjele su 18 juna ove položaje: 1 gorski zdrug — 2 bojna kod s. Bjelajci, 3 bojna kod s. Maglajci, 1 bojna kod s. Pogledjevo; 2 gorski zdrug — 2 bojna na Visu (k 401) i Vilić Brdu (k 493), 3 bojna na Poharinom Brdu (k 506), dok se 1 bojna sa borbenom grupom »Vedel« nalazila u rejonu Palančišta. Legija »Francetić« pljačkala je napuštena sela pozadi lijevog krila ovih jedinica.

Naše jedinice, pod komandom Operativnog štaba za Kozaru, držale su položaje: 2 bataljon od s. Bjelajci do s. Pogledjeva, a 1-vi sa dijelovima Udarnog bataljona od Visa (k 401) do Poharina Brda. One su 18 juna iznenada napale neprijatelja. Prvi bataljon je brzo zauzeo Vis (k 401) i Vilić Brdo, odakle su odbačene 2 i 3 bojna 2 gorskog zdruga uz teške gubitke.[38] 2 bataljon je izbacio 2 i 3 bojnu 1 gorskog zdruga iz s. Maglajci i s. Bjelajci. Jedino se u Pogledjevu držala 1 bojna 1 gorskog zdruga. Međutim, neprijatelj se ubrzo sredio i preduzeo protivnapade. Redali su se naizmjenično naši napadi i neprijateljski protivnapadi. Često je dolazilo i do borbe prsa u prsa. Partizanske bombaške grupe i ostale jedinice upadale su u neprijateljske rovove i zauzimale ih upotrebom bombi i noža. Najzad, pred kraj dana neprijatelj je uspio da ponovo zauzme Poharino Brdo i Vilić Brdo. Borbe su vođene i u toku noći.

Prvi i dio snaga Udarnog bataljona napali su ponovo, 19 juna, s. Pogledjevo, Vilić Brdo i Poharino Brdo. U snažnom i energičnom naletu partizani su razbili 2 gorski zdrug, gotovo uništili njegovu 3 bojnu i zaplijenili mnogo ratnog materijala. Evo šta neprijatelj kaže o tome:

> Napadnut sa svih strana znatno nadmoćnijim neprijateljskim snagama, oslabljeni 2 gorski zdrug morao je popustiti.
>
> Gubici su bili veliki, nastupala je u jednom času i panika...

[38] Isto 18/1, 11

Gubici tih dana su mu bili: 45 poginulih, 82 ranjena, 386 nestalo.[39]

Ostaci 2 gorskog zdruga su u neredu otstupili preko ceste Bosanska Dubica — Prijedor. Zadržali su se tek na položajima Asina Straža (tt 429) — Sredel (tt 370), gdje su se poslije dva dana sredili. Ovim je napadom stvorena velika breša u neprijateljevom rasporedu koju on nije uspio da zatvori čitavih 48 časova. Greškom štaba odreda i slabom koordinacijom rada sa Odborom[40] za odbranu Kozare i Knežpolja, ovo nije iskorišćeno bar za evakuaciju izbjeglica. U obruču je ostalo skoro sve izbjeglo stanovništvo (kroz stvorenu brešu ovom prilikom je izišlo svega oko 5.000 lica). Ovo je bio veliki propust, jer bi jedinice bez izbjeglica dobile daleko veću pokretljivost i narod bi se sačuvao od deportovanja u logore.

Istog dana (19 juna) poslije podne jedna četa Udarnog bataljona dočekala je u zasjedi na cesti Prijedor — Bosanska Dubica jednu neprijateljsku kolonu. Tom prilikom je ubijeno i ranjeno više neprijateljskih vojnika, a 30 je zarobljeno. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza, 25 pušaka, 5 minobacača i dvije zastave.

Naši uspješni napadi izazvali su ozbiljnu zabrinutost kod neprijatelja. To najbolje potvrđuje izvještaj štaba 1 gorske divizije od 19 juna izjutra, upućen Ministarstvu domobranstva. Evo šta se u radiodepešama kaže o ovoj situaciji:

> Prema podacima dobivenim od Kampfgrupe, desno krilo 2 gorskog zdruga na Kozari jučer popodne razbijeno i otstupilo. Situacija još nejasna. Prikupio sam pet satnija domobrana i ustaša razne jačine sa strojnicama i dva bacača i poslao sam ih iz Dubice u 2 časa pravcem put za Prijedor u pomoć.
>
> Iz Prijedora samo topništvo i borna kola. Ja vodim bitnicu od 1 gorskog zdruga i 4—5 ustaških bornih kola. Pokušavamo od 23 časa ovo javiti ali bez uspjeha.

---

[39] Iz izvještaja stožera 1 gorske divizije o borbama na Kozari od 12 juna do 5 jula 1942 (AVII, 24/1—3, 11).

[40] Na inicijativu Okružnog komiteta formiran je u toku ofanzive Odbor za odbranu Kozare i Knežpolja sa zadatkom da organizuje zbjegove, uspostavi red u njima i organizuje politički rad sa narodom u pozadini.

I dalje:

> Od 2 gorskog zdruga preko Kampfgrupe danas u 0.15 časova izvješteni: desno krilo vrlo jako napadnuto i odstupilo. I lijevo krilo vrlo jako napadnuto moralo odstupiti. Cieli 2 gorski zdrug odstupa na dnevnu crtu od 17 lipnja. Odobrio sam da može raspolagati sa dva sata ranije ostavljena za odbranu puta. Šolcu javili radi zalamanja desnog krila.[41]

A u operaciskom izvještaju 1 gorske divizije Pov. br. 312 od 12 jula 1942 dostavljenom »glavaru Glavnog stožera«, o ovim je borbama, pored ostalog, navedeno sljedeće:

> Srazmjerno veliki gubici, već u početku nadiranja, nepovoljno utiču na moral neuvježbane mlade zelene trupe. 3 bojna je pokolebana. Neprijatelj toliko žilav da su topovi upućeni u streljačku crtu i izravnom vatrom tuku u neprijateljske postave. Dijelovi neprijateljskih tijela lete po zraku ali ostaci ne napuštaju postavu... Stvara se rupa i gubi veza između desne i srednje kolone, koju neprijatelj dobro iskorišćuje, te se povlači na zapad i pojavljuje po boku i pozadini zdruga.[42]

Zbog ovakve situacije neprijatelj je bio primoran da ubacuje u borbu jače snage. Među prvima, 19 juna, stigle su dvije satnije 3 bojne 2 gorskog zdruga koje su na zahtjev grupe »Vedel« još ranije upućene u rejon s. Svodno — s. Brezičani. 20 juna je stigla i 1 bojna 2 gorskog zdruga koja je, 14 juna, na zahtjev grupe »Vedel«, bila upućena u rejon ušća Sane. Pored ovih pojačanja upućenih sa juga, neprijatelj je dovlačio nove snage i sa sjevera. Iz Bosanske Dubice hitno je upućena, formirana nabrzinu od ustaša i domobrana, borbena grupa »Šimić« (komandant potpukovnik Rudolf Šimić, pomoćnik komandanta ustaško-domobranske pukovnije »A. Pavelić«)[43] čiji je sastav bio: 4 ustaška bojna sa 3 i 4 satnijom, dijelovi 12 ustaške bojne, 9-ta satnija 11 pješačke pukovnije, 5, 7 i 8 satnija 5 pješačke pukovnije sa 4 tenka, pionirski vod

---

[41] AVII 18/1—4, 11
[42] Isto 21/1, 11.
[43] Isto 1/4—10, 59.

i vod bacača. Ova je grupa bila neposredno pod komandantom 1 gorske divizije, pukovnikom Stjepanom Perićićem. Grupa »Šimić« je upućena noću 19 juna u 2 časa usiljenim maršem iz Bosanske Dubice desnom obalom Mlječanice u pravcu s. Hajderovaca sa zadatkom da prihvati pokolebane jedinice 1 gorske divizije i rastrojenu 1 bojnu 4 gorskog zdruga i da im omogući da se prikupe i srede radi dalje upotrebe. Pored navedenih jedinica, hitno je upućena iz Bosanske Gradiške, preko Dubice i s. Mirkovca, i 3 bojna 4 gorskog zdruga, koja je po svom komandantu, domobranskom potpukovniku Ivanu Šnuru, dobila naziv grupa »Šnur«.[44] Između ovih domobranskih grupa Nijemci su uputili jedan bataljon 734 puka.

Do dolaska ovih pojačanja jedinice 2 odreda su vodile borbe sa ciljem da ovladaju Pogledjevom koje je branila 1 bojna 1 gorskog zdruga. Dijelovi 1, 2 i Udarnog bataljona izvršili su 20 juna koncentričan napad na ovo selo, ali je zbog slabe veze došlo do parcijalnog zalaganja te nije postignut jednovremeni udar. Ipak je, poslije nekoliko uzastopnih juriša, 1 bojna bila primorana da napusti Pogledjevo i povuče se prema s. Maglajcima. U borbi je ubijeno i ranjeno oko 100 neprijateljskih vojnika, dok ih je 20 zarobljeno. Zaplijenjena su 2 mitraljeza, 10 puškomitraljeza, 80 pušaka i 1 top.[45]

Koristeći pošumljeno i ispresijecano zemljište, dijelovi 1 bataljona izvršili su, 20 juna, iznenadan i uspješan napad na vatrene položaje artiljerije i štab 2 zdruga 1 gorske divizije. Ovo je još više povećalo demoralizaciju u neprijateljskim jedinicama.

Da bi popravio situaciju na ovom području, neprijatelj je bio prisiljen da pospješi intervenciju sa juga,

---

[44] 20—22 juna kombinovana bojna potpukovnika Šimića, t.zv. grupa »Šimić« vodila je borbe u rejonu Smerdeleca; 22 juna u 13 časova ojačana je bojnom potpukovnika Šnura (grupa »Šnur«) i sve do 7 jula dejstvovala uglavnom na položaju Jugovićevo Br. — Patrija — Dolovi. 22 jula je povučena u Bosansku Dubicu gdje je rasformirana (Zbornik IV/6 str. 387 s. i 481—484, dok. 147 i 164). — Prim. red.

[45] Zbornik IV/5, 330 dok. 123 i IV/6, 382 prim., dok. 147.

iz rejona Prijedora, pa je prema ugroženom sektoru uputio dijelove borbene grupe »Vedel« i »Putlic«.[46]

Sa juga je neprijatelj napao 21 juna dijelove Udarnog i 4 bataljona na položajima kod s. Palančište, s. Božići i s. G. Garevci. Ali je dočekan bliskom vatrom ispred s. Palančišta i odbačen uz gubitke od 30 mrtvih i isto toliko ranjenih.

Da bi sredio svoje jedinice, štab 1 gorske divizije naredio je 21 juna povlačenje svog lijevog krila sa položaja s. Maglajci — s. Odžinci na k 222 kod s. Uramovaca. Međutim, ni poslije povlačenja pritisak 2 bataljona nije bio umanjen — on je rastao, naročito kod visa Smerdelec, gdje su se nalazile samo dvije čete domobrana. Borbe su se nastavile i 22 juna. Vršeni su uzastopni napadi i protivnapadi kod sela Uramovaca, Mlječanice i Elezovače. Zbog toga, kao i zbog nepovoljne situacije u rejonu Maglajaca i kod Jugovićeva Brda, neprijatelj je tražio hitna pojačanja, navodeći da su mu prijeko potrebna kako bi spriječio slom na frontu 1 gorske divizije.

23 juna je izvršen ponova napad na položaje 4 bataljona. U rejonu Mrakovice napad je odbijen. Bataljon je imao 5 mrtvih i 8 ranjenih.

Kao što štab odreda nije 19 juna iskoristio situaciju na liniji Poharino Brdo — Vilić Brdo — Vis za izvlačenje iz obruča, tako ni 21 juna nije iskrišćena teška situacija u kojoj se našao čitav 1 zdrug prilikom napada jedinica 2 krajiškog odreda na 1 bojnu kod Pogledjeva. O teškoćama 1 zdruga govori se, pored ostalog i u depeši 1 gorske divizije upućenoj Ministarstvu domobranstva:

---

[46] O ovim borbama nalazi se u bojnoj relaciji 1 gorske divizije Pov. br. 118/42 (Zbornik IV/6, 382 s. dok. 147) sljedeće:

»... na dan 20 VI 1 bojna ustaško-domobranske pukovnije preživljela je jednu tešku navalu kod sela Pogleđeva, obzirom na činjenicu, da je lijevo krilo 2 gorskog zdruga bilo razbijeno (odnosi se na 2 bojnu 2 gorskog zdruga — R.B.), a spoj sa istim prekinut. Partizani su toga dana navaljivali na 1 bojnu i vršili desetak juriša... Bojna opkoljena sa sviju strana morala se pod zaštitom svojih dijelova povući ka s. Maglajci, gde su se odstupajući dijelovi 1 bojne prikupili kod 3 bojne. Tog dana samo hrabro držanje 1 bojne omogućilo je izvlačenje iste uz dosta teške gubitke u ljudstvu i materijalu«.

Situacija kod 1 gorskog zdruga teška je kao i ranije kod 2 gorskog zdruga. Desnokrilna bojna (1 bojna ustaško-domobranske pukovnije) koja je držala front Pogledjevo — Maglajci, tri puta napadnuta, tučena i od ove bojne ostalo je još 70 domobrana, koji su se povukli na sjever. Sve ostalo od ove bojne izgubljeno sa dva gorska topa... Situacija će biti vrlo teška kod 1 gorskog zdruga i postoji mogućnost za probijanjem fronte.[47]

U svojim izvještajima o ovim borbama, u kojima se domobransko-ustaški i njemački oficiri uzajamno optužuju za dotadašnje neuspjehe, neprijatelj priznaje veliku upornost i boračku sposobnost 2 odreda. Evo šta Vishaupt (Wieshaupt) kaže o tim borbama:

Hrvatske grupacije za zatvaranje zapadno od Banje Luke povukle se u međuvremenu 15-og uslijed ispada ustanika, ali upotrebom rezerve bio je spriječen proboj ustanika, opkoljenih u Kozari. I u idućim danima odbiveni su ponovni pokušaji ispada ustanika na južnoj zaprečnoj liniji.

No ozbiljan neuspjeh pretrpela je 1 hrvatska brdska (gorska) divizija. Na južnom krilu upotrebljena, 2 brdska brigada (gorski zdrug) povukla se 19-og uslied nadmoćnijeg neprijateljskog pritiska na zapad preko druma Prijedor — Bos. Dubica.

Akcijom nemačkih snaga ova hrvatska brigada (2 gorski zdrug) ponovo je vraćena na stare položaje. Ali borbena grupa »Zap. Bosna« koja je 20-og juna krenula u napad protiv jako pošumljene i ispresijecane Kozare planine [odnosi se na njemački 734 p. puk] naišla je na jugu i zapadu na žilavog i dobro naoružanog neprijatelja koji se znao vrlo vješto da brani na brdskim ivicama u svojim brdskim položajima, prelazeći u protivnapade. Čak su i žene učestvovale u borbi. Kad je 1 hrvat. brdska divizija nesmotreno i nepripremljena udarila na tog jakog neprijatelja na zapadnoj ivici Kozare, razbio se njen front.

21 VI hrvatska brigada pretrpila je novi težak poraz. Dan docnije 22-og bacili su se ustanici na sjeverno krilo Hrvata i odbacili tu prvu hrvatsku brdsku brigadu [1 gorski zdrug] preko druma Bos. Dubica — Prijedor na 10 km jugozapadno od Bos. Dubice.

Obuhvaćeni panikom, Hrvati su kao bujica bježali ispred ovog iznenadnog protivnapada neprijatelja. Dva hrvatska bataljona izgubila su ovom prilikom svu svoju municiju, sve mitraljeze i svu opremu.

[47] AVII, 24/1—3, 11.

Samo 1 i 2 hrvatska brigada (1 i 2 gorski zdrug) izgubile su u vremenu od 18 do 25 juna 235 mrtvih, 182 ranjenih, 521 nestalih, 108 konja, 53 laka i 15 teških mitraljeza, 15 minobacača i brdska topa.[48]

Pored pojačanja upućenih 1 gorskoj diviziji, štab borbene grupe »Zapadna Bosna« bio je primoran da na ovo područje uputi glavninu (734 puk) grupe »Borovski«. Znači, grupa »Borovski« nije upotrijebljena onako kako je to general Štal predviđao. Ovaj njemački puk uveden je odmah u borbu između grupa »Šnur« i »Šimić« radi bolje kontrole rada ovih jedinica.[49]

Jedinice koje su upućene kao pojačanja zauzele su po pristizanju na položaje 1 gorske divizije sljedeći raspored (skica 7): grupa »Šnur« istočno od Knežpolja od s. Mirkovac do visa Smerdelec; njemački 734 puk iz sastava grupe »Borovski« od visa Smerdelec i s. Hajderovci do Jugovićeva Brda; grupa »Šimić« od Jugovićeva Brda do visa Dolovi.

Ove su jedinice uzalud nastojale da zatvore prazninu između 1 i 2 gorskog zdruga 1 gorske divizije koji su prije pristizanja pojačanja odbačeni u neredu i prikupljali se na sjeveru od s. Mirkovca do Bosanske Dubice, na komunikaciji Knežpolje — Bosanska Dubica, i na jugu na Planinici.

Grupe »Putlic« i »Vedel« preduzele su napad iz Prijedora prema južnim padinama Kozare i izbile u rejon s. Palančišta. One su imale zadatak da drže front između 1 gorske divizije na sjeveru i Banjalučkog i 3 gorskog zdruga na jugu.

Stalni napadi naših jedinica nisu dozvolili neprijatelju da stabilizuje položaje. Naročito su 1-vi i Udarni bataljon vršili jak pritisak u pravcu Asine Straže, na spoju između 2 domobranskog zdruga i grupa »Putlic« i »Vedel«.

Iz neprijateljskih dokumenata se vidi da teška situacija na položaju 1 i 2 gorskog zdruga nije trajala samo dan-dva već neprekidno od 18-og do konca juna, tj. do

[48] Vishaupt, 175
[49] AVII, 7/1, 53

dovlačenja svježih snaga i ubacivanja u borbu novih njemačkih jedinica.[50]

U to vrijeme su postojale nesumnjivo velike mogućnosti da se neprijateljski obruč na sjeverozapadnim padinama Kozare, upravo tamo gdje su i vođene najžešće borbe, potpuno razbije. Sa malo snalažljivosti i umješnosti mogla se, sa relativno malo žrtava, iskoristiti kriza i demoralizacija koja je bila zahvatila jedinice 1 gorske divizije, da se snage 2 odreda, zajedno sa narodom, izvuku iz neprijateljskog okruženja i prebace na oslobođenu teritoriju Podgrmeča. Međutim, zbog uspjeha u borbama sa 1 gorskom divizijom, u štabu odreda još uvijek nije bila sazrela odluka za proboj. On je još uvijek nepokolebljivo stajao na stanovištu frontalne odbrane Kozare.

*

Dok je 2 odred vodio borbe na Kozari, Operativni štab za Bosansku Krajinu naredio je da 1 krajiški odred i 1 krajiška brigada preduzmu napad u pravcu Sanskog Mosta, protiv dijelova 3 gorskog zdruga, i rijeke Une — na otsjeku od Bosanskog Novog do Bosanske Krupe — protiv glavnih snaga 1 domobranskog zbora i posada pojedinih uporišta u cilju vezivanja što jačih neprijateljskih snaga, sprečavanja njihovog odvlačenja sa tog područja na Kozaru i onemogućavanja snabdijevanja.

Neprijatelj je, po svoj prilici, računao sa našim dejstvima na ovom području pa je protiv toga predvidio posebne snage, a raspolagao je i dijelovima 2 divizije u Bihaću.

Izgleda da bi pomoć okruženim snagama na Kozari bila efikasnija da je jedinicama koje su se nalazile van

[50] U operaciskom izvještaju Pov. br. 312 koji je štab 1 gorske divizije uputio »glavaru Stožera« o ovim borbama navedeno je sljedeće:

»23 juna neprijateljski napad iz pozadine na Stožer i stožerne dijelove i bitnicu 2 gorskog zdruga na Kapeli i Asinoj Straži (6 km s-z od Prijedora). Kriza i neizvjesnost, dijelovi stožera odstupaju od s. Krpeljava (4 km sjeverno od Prijedora), gdje ih Glavar Stožera G. St. vodnik Vugrin prikuplja«. (AVII, 23/1—13, 11).

obruča bilo naređeno da izvrše napad spolja, direktno na dio neprijateljskih snaga koje su vršile okruženje. Ukoliko bi intervenisale neprijateljske jedinice iz rejona Sanskog Mosta i doline Une, protiv njih se trebalo obezbjeđivati.

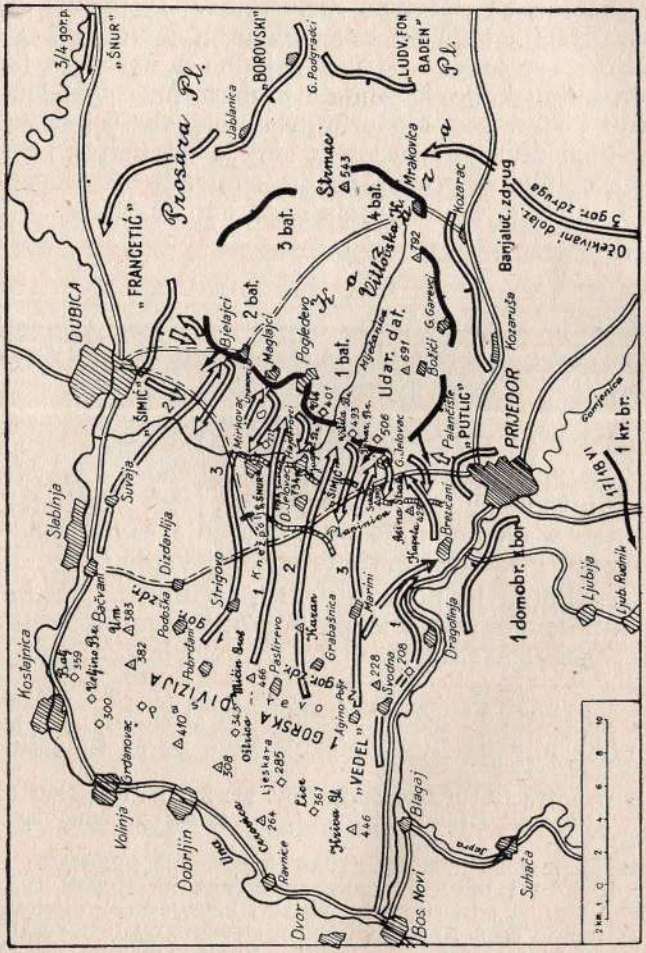

Skica 7. — Situacija na Kozari od 18 do 22 juna 1942

Dok su glavne snage 1 krajiške brigade i dijelovi 4 bataljona 2 odreda usmjerili svoja dejstva u rejon Sanskog Mosta da bi usporili i zadržali nadiranje 3 gorskog zdruga, Udarni bataljon 1 krajiškog odreda je, sa dijelovima 1 krajiške brigade, dejstvovao prema rijeci Uni i preduzeo napad na Bosansku Krupu[51], čiju je posadu sačinjavao stožer 5 bojne 2 pješačke pukovnije sa 21 i 24 satnijom i 4 satnija 6 ustaške bojne. Partizani su u 1 čas 20 juna, uz podršku jake minobacačke i artiljeriske vatre, izvršili vrlo jak napad na vis Vum. Napad je potpuno iznenadio posadu tako da se ona jednim dijelom odmah povukla prema sjeveru, u pravcu s. Otoke, drugog uporišta na r. Uni, a dijelom je uništena u samoj varoši. Neprijateljski protivnapad iz s. Otoke nije imao uspjeha.

Istog dana je izvršen napad na Otoku koju su branile 5 i 6 satnija 12 pješačke pukovnije. I ovdje je slomljen otpor neprijatelja, a njegovi razbijeni dijelovi odbačeni su na lijevu obalu Une.

Čim je bio obaviješten o napadu na Bosansku Krupu, komandant 2 pješačke divizije uputio je pravcem Bihać — Srbljani — s. Stijena — Bosanska Krupa dvije satnije ojačane jednim protivkolskim topom i jednom haubicom, kao pomoć napadnutoj posadi u Bosanskoj Krupi i s. Otoki. Ova je kolona izbila 21 juna popodne na k 247 (1 km s-z od Bosanske Krupe), ali je dočekana tako snažnom vatrom sa desne obale Une da se morala povući sa pomenutog visa.

Uznemiren ovim uspjesima partizana neprijatelj je preduzeo mjere za dovlačenje pojačanja. Tog dana je lično Kvaternik uputio susjednim uporištima depešom poziv na uzbunu. Jedna od tih radiodepeša bila je ovakve sadržine:

> Zapovjedniku zbora Sisak i divizije Bihać — 1245 — Vrlo žurno — zapovjednik divizije Bihać imade obavijestiti podpukovnika Moškova da je Bos. Krupa noćas pala i da imade zajednički sa zapovjednikom divizije Bihać pod svim uvjetima držati Bihać i nastojati da povrati Bos Krupu. Vojskovođa.[52]

---

[51] AVII 1/3, 71

[52] Isto 20 i 24/1, 11

Po zauzimanju Bosanske Krupe i Otoke jedinice Udarnog bataljona 1 odreda i dijelovi 1 brigade onesposobili su oba mosta na Uni i usmjerili dalja dejstva prema Bosanskom Novom.

Prema naređenju Kvaternika upućen je sa Plitvica u Bihać Ličko-krbavski zdrug pod komandom ustaškog pukovnika Moškova, sa zadatkom da povrati izgubljena uporišta i olakša situaciju kod Bosanskog Novog. Pošto su oba mosta na Uni bila za duže vrijeme onesposobljena, sav saobraćaj od Bihaća prema dolini Save bio je potpuno obustavljen.

Ličko-krbavski zdrug, u čijem su se sastavu nalazile dvije bojne i jedna haubička bitnica, stigao je u Bihać 21 juna. Tu su se već nalazile 2 lovačka bojna i 12 pješačka pukovnija, koje su pripadale 2 pješačkoj diviziji. Snabdijevanje ovih jedinica municijom i drugim potrebama vršeno je isključivo vazdušnim putem.

Sa desne obale Une naše su jedinice vršile pritisak i na Bosanski Novi, gdje su se nalazili koturaška bojna, 5 satnija 2 pukovnije i 10 satnija 11 pukovnije, veći broj minobacača i topova i jedan oklopni voz.

O borbama oko Bosanskog Novog, u zaplijenjenoj relaciji 1 domobranskog zbora (general Rumler) Pov. br. 6250 od 23 juna 1942 kaže se, pored ostalog:

> Izgleda da su partizani promijenili svoju taktiku utoliko što napadaje vrše sa jakim snagama, a ne kao prije sa manjim skupinama na više mjesta. Ove snage su obično vrlo dobro vođene i tačno se pridržavaju principa noćnih borbi. Jačim snagama vrše i danju napadaje, koristeći razne obmane. Protivnik vrlo često vrši istodobne napadaje na više mjesta, straže, objekte ili posade na jednoj užoj prostoriji. Protivnik ima vrlo dobro razvijenu dojavnu službu i u tom pogledu potpomognuti su od pučanstva njima naklonjenim. Protivnik vrlo vješto koristi zemljište. Svoje ranjene i poginule uvijek evakuiraju na vrijeme.[53]

Trpeći iz dana u dan teške gubitke, neprijateljske jedinice su počele da se demorališu. Unutar domobranskih jedinica stalno se osjećao rad i uticaj patriotski raspoloženih elemenata. Radi toga je Glavni stan Ministarstva

[53] Isto 1/3, 71

domobranstva uputio svojim štabovima u Sisku, Banjoj Luci i Bosanskom Novom, 20 juna, radiodepešu I. br. 2396, tajno, slijedeće sadržine:

> Najžurnije. Prema nepotvrđenoj vijesti talijanskog zapovjednika iz Sušaka, u posadama Banja Luke i Bos. Novog je nezadovoljstvo kod momčadi a navodno i tajne komunističke organizacije, koje predviđaju akciju u tim posadama za 20 o. m. Poduzmite potrebne mjere.[54]

O ovome je bio izvješten i štab borbene grupe »Zapadna Bosna« od koga je zatražena pomoć.

Očigledno je da su na slab moral ustaško-domobranskih jedinica uticale i uspješne borbe jedinica 2 krajiškog odreda od 19—22 juna.

*

Kao što se moglo i očekivati, neprijatelj je reagovao brzo i energično kako na naše jedinice izvan obruča, tako i na jedinice 2 odreda. Avijaciji je naredio da sa pomoćnih aerodroma u Bosanskoj Gradiški i Banjoj Luci preduzme 21 juna u 14.30 bombardovanje prostorije Dolovi — Jugovićevo Brdo — s. D. Mlječanica — Elezovača — Trubarevo Brdo — Košica i podrži napad 1 ustaško-domobranske pukovnije sa linije Smerdelec — k 222 — Uramovci. Oko 9 časova jedan tromotorni avion iz 1 zrakoplovne skupine izvršio je bombardovanje sa 70 bombi od po 12 kg.[55] Bombardovanje je nastavljeno sve do kraja dana.

Da bi olakšao položaj 1 gorskog zdruga, 2 gorski zdrug je nastojao da ovlada Cerskom Kosom, ali nije uspio uslijed otpora jedinica 1-og i Udarnog bataljona. Napori 1 gorske divizije ostali su bez uspjeha sve do 22 juna kada je iz Prijedora stigla borbena grupa »Putlic« sa tenkovima, a borbena grupa »Šnur« izbila, pred kraj dana, u visinu Hajderovaca.[56] Tako je najzad između 1 i 2 gor-

---

[54] Isto 20/1, 11

[55] Izvještaj Prve zrakoplovne skupine O. br. 40 tajno od 22 juna 1942 (AVII, 23/1—17, 11)

[56] AVII 22/1, 11

skog zdruga došlo do neposrednije taktičke veze i sadejstva.

O jačini ovih borbi i načinu dejstva naših jedinica govori i zaplijenjeni izvještaj 1 gorske divizije, koji je poslat iz Dubice 23 i 24 juna »glavaru Stožera«. U njemu se između ostalog kaže:

> Jače partizanske grupe sa strojnicama i nešto bacača pojavljuju se pozadi 2 zdruga kod spoja sa 1 zdrugom. Jutros iz pozadine napali lijevo krilo, Stožer i bitnicu. U 4 časovnoj borbi uz krajnje zalaganje uspjelo odbiti napad bez većih gubitaka... Stožerni sat i stožer 2 gorskog zdruga napadnuti su na Kapeli. Za sudbinu stožera ne zna se u s. Krpeljevo. Krugoval je uništen, ali je pao u ruke partizana. Protukolski topovi izgleda isto tako pali u ruke pobunjenika... 2 gorski zdrug napadan cijele noći sa leđa. Desno krilo 1 gorskog zdruga isto tako napadano vrlo jakim snagama i sa fronta i sa leđa. Desno krilo popustilo. Bojna »Šnur« u povlačenju prema s. Grbovici u priličnom neredu. Poslato sve što je moguće čak i 100 neboraca, 2 tenka i 2 zrakoplova za bombardiranje. Pričuva nema.[57]

Težište borbi od 18 do 22 juna je bilo kod 1, 2 i Udarnog bataljona na zapadnim padinama Kozare. Oni su u borbi protiv 1 gorske divizije, ojačane raznim ustaškim i njemačkim jedinicama, postigli značajne uspjehe. Divizija je bila zapala u tešku krizu. Ona nije bila sposobna ni da održi zauzete položaje, a kamoli da nastavi dejstva na glavnom pravcu. Radi toga je neprijatelj uvodio u borbu nove snage iz rezerve, tako da je napokon uspio da izbije na liniju: Jugovićevo Brdo — s. Mlječanica — s. Elezovača — Trubarevo Brdo (k 401). Ovi su položaji bili za njega neobično važni, jer su se sa njih mogli lakše odbijati napadi jedinica 2 odreda. Njihovim držanjem znatno je skraćen front i stvoreni su povoljniji uslovi za dalje stezanje obruča. Sa njih se mogla obezbijediti i komunikacija Prijedor — Knežpolje — Bosanska Dubica, koja je bila vrlo važna kako za snabdijevanje, tako i za manevrovanje jedinica po frontu.

U cjelini uzevši, situacija 2 odreda još se više pogoršala uprkos niza postignutih taktičkih uspjeha. Odred je

---

[57] Dnevno izvješće br. 176 (AVII 23 i 24/1, 11)

i dalje pružao otpor sa masiva Kozare, ali pod znatno težim uslovima. Štab odreda je očekivao pomoć od Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i intervenciju 1 odreda i 1 krajiške brigade.

III faza — Borbe od 22 juna do 30 juna

— Skica 8 —

22 juna, pred kraj dana, jedinice 1, 2 i Udarnog bataljona povlačile su se pod borbom preko k 340 na desnu obalu Mlječanice u rejon s. Pogledjeva. U toku povlačenja izvjesni dijelovi su ostali u pozadini neprijatelja, a neki su naknadno ubačeni i odatle su 23 i 24 juna napadali 3 bojnu 4 gorskog zdruga na položaju s. G. Jelovac, s. Mirkovac i u vrlo teškim borbama uspjeli da je potpuno razbiju. Ubijeno je oko 150, a zarobljeno 60 ustaša i domobrana. Zaplijenjeno je 150 pušaka, 20 puškomitraljeza, nekoliko mitraljeza i jedan minobacač. Gubici naših jedinica iznosili su 15 mrtvih i 25 ranjenih.

Za to vrijeme su 3 i 4 bataljon odbijali napade Banjalučkog zdruga i oslabljene grupe »Borovski« sa jugoistočnih i istočnih padina Kozare.

Poslije razbijanja 3 bojne 4 gorskog zdruga vođene su vrlo žestoke borbe u pozadini neprijatelja sa dijelovima 1 gorske divizije kod Dolova i Jugovićevog Brda. U borbi prsa u prsa položaji su u toku jednog dana prelazili po nekoliko puta iz ruku u ruke. U žestokim danonoćnim borbama koje su vođene na ovim položajima sve do 25 juna, zaustavljeno je napredovanje 1 gorske divizije, a njeno lijevo krilo je potisnuto na liniju s. Uramovci — s. Grbavci.

Da bi se bolje vidjela situacija kod neprijatelja tih dana, daćemo izvode iz njegovih dokumenata koji se odnose na događaje od 23, 24 i 25 juna. U izvještaju 1 gorske divizije o borbama na Kozari od 12 juna do 5 jula 1942 kaže se, između ostalog:

> Potrebna svježa snaga, *a nema je*. Noću 23/24. VI. neprijatelj napada na odsjek: Dolovi — Jugovićevo Br. sa snagom od preko 1.000 ljudi. Borba traje cielu noć. Dolazi do

borbe bombom i nožem. Neprijatelj upada u naše postave i više puta biva ponovno izbačen. III bojna 4 gorske p. p. bori se nadčovječno, no trpi velike gubitke. Oko 09.00 sati 24. VI. III/4. g. p. p., a sa njom i kombinirana bojna popuštaju i praćeni u stopu od neprijatelja odstupaju ka Grbavcima.

Kriza!

Ponovno skupljamo sve što možemo i to: 20—30 domobrana iz raznih posadnih satnija, streljivog i obskrbnog povoza, obkoparske i dojavne vodove i 3. obkoparsku satniju i sa tim krpama i ostatcima II./4 g. p. p. i kombinirane bojne Šimić, uspostavljamo kako tako postav na crti: Grabovci — Uramovci, pa odmah (u 14.00 sati) prelazimo u protunapadaj... 25. VI. Produžavamo napadaj i u liepom elanu iako krajnje iscrpljene (i to ciele noći trajala je intenzivna borba) *iste snage* povraćaju položaj... Spoj sa II zdrugom ponovo uspostavljen. Rupa je zatvorena i više se ne otvara, i ako (kao što sad znamo) neprijatelj skuplja cieli Krajišni II. odred N. O. V. i nastoji pošto-poto probiti se preko D. Jelovca na zapad.

Naši gubitci 24. i 25. VI: poginulih 114, ranjenih 48, nestalih 66.[58]

Da bi se nastavilo dalje nadiranje dolinom Mlječanice, »glavar Stožera« je zatražio radiodepešom od komandanta borbene grupe »Zapadna Bosna« da se iz Bosanske Dubice odmah uputi na ove položaje 12 ustaška bojna iz sastava legije »Francetić«.

Stanovništvo je teško stradalo. Neprijatelj je bio odredio zloglasni logor u Jasenovcu za sve nedužno stanovništvo koje se zateklo u obruču na Kozari. To se vidi iz akta br. 646/taj. od 26 juna, koji je zapovjednik 3 gorskog zdruga dostavio potčinjenim jedinicama:

Führungsstab Westbosnien I a brzoglasom od 25. VI. o. g. naredio je:

»Sve osobe, koje iz obkoljenog područja oko Kozare i Prosare pokušaju van vlastite linije prijeći, imaju se uhvatiti i poslije preslušanja preko mjesta za prikupljanje zarobljenika u koncentracioni logor. St. Gradišku odnosno Jasenovac uputiti (sprovesti).

Tko osobe, koje dolaze iz Kozare, propusti ili nakon zarobljavanja oslobodi, bit će radi neposlušnosti stavljen pred Ratni sud.

Sve jedinice imaju se podučiti«.

[58] Izvještaj stožera 1 gorske divizije o borbama na Kozari od 12 juna do 5 jula 1942 (AVII, 7/1—3—13, 53).

Dostavljam prednji nalog i nalažem da se po istom striktno postupa. Svako, ko ne bude po ovome postupao bit će bez ikakvih obzira stavljen pred Ratni sud.

Jedinice ovoga zdruga upućivat će ovakove zarobljenike oružničkom satu u Prpošima, a ovaj će ih sprovoditi dalje kamo treba.

ZAPOVJEDNIK PUKOVNIK
Rubčić v. r.[59]

Da vidimo šta je radio 1 krajiški odred. On je, poslije zauzimanja Bosanske Krupe, usmjerio dejstva desnom obalom Une prema Bosanskom Novom, zauzeo selo Rudice i nastavio nadiranje prema Čađavici.

Štab 1 domobranskog zbora zatražio je od Ministarstva domobranstva pojačanja, pošto nije bio u stanju da spriječi nadiranje jedinica 1 krajiškog odreda niti da pritekne u pomoć odbrani Bosanskog Novog. Zbog ovakve situacije Ministarstvo je naredilo Zaprečnom zboru iz Siska da odmah preduzme energične mjere radi odbrane Bosanskog Novog.

Dok su na Kozari vođene žestoke borbe, 1 krajiška brigada, sa dijelovima 4 bataljona, preduzela je po zauzimanju položaja na lijevoj obali Sane napad na Sanski Most u cilju vezivanja snaga 3 gorskog zdruga. Sanski Most je bio zloglasno ustaško gnijezdo i klanica nevinih žena i djece. Napad je izvršen 27 juna oko jedan čas poslije ponoći. Neprijatelj je bio iznenađen tako da se relativno lako i brzo ovladalo centrom grada. Borba je nastavljena za likvidaciju preostalih otpornih tačaka. Međutim, pred zoru su počela pristizati neprijatelju pojačanja iz sela Sasina i Bronzanog Majdana. Pored ustaša i četnika, među pojačanjima se nalazila i dobrovoljačka četa iz Sasine, kao i jedna bojna i 9 satnija 10 pukovnije sa vodom haubica. Zbog toga je, 27 juna oko 9 časova, napad bio obustavljen. Naše jedinice su se povukle zapadno od grada.

Neprijateljski gubici u ovim borbama (po njegovim podacima) bili su: 17 mrtvih, 53 ranjena i 9 zarobljenih vojnika.

[59] AVII 5/14—1, 112

Ustaše odvode žene i djecu sa Kozare u logor 1942

Noću 28/29 juna izvršen je napad, u istom cilju, na neprijateljsko uporište s. Trnova. I ovdje su neprijatelju nanijeti osjetni gubici.

Pred kraj juna naše su jedinice i dalje napadale. 29 juna oko 6 časova dijelovi 2 bataljona 2 odreda izvršili su prepad u neposrednoj blizini Bosanske Dubice na jednu motorizovanu jedinicu koju je neprijatelj uputio da opravlja put. Ubijeno je 9, ranjeno 10, a zarobljeno 30 neprijateljskih vojnika i 2 oficira. Uništena su 3 kamiona.

Dijelovi 4 bataljona 2 odreda koji su ostali u obruču (oko 150 boraca) izvršili su u toku noći 29/30 juriš na tri satnije ustaša na visu Krnjin (tt 841) sjeverno od s. Ivanjske i zauzeli ga. Tom prilikom zaplijenjen je jedan protivtenkovski top sa 120 granata, 4 puškomitraljeza, 20 pušaka i jedan mali minobacač. Iako je pretrpio znatne gubitke, neprijatelj je preduzeo protivnapad i istog dana povratio izgubljeni položaj.

Poslije dvadesetodnevnih teških borbi, naročito na sjeverozapadnim padinama Kozare, neprijatelj ne samo što nije uspio da slomi otpor 2 krajiškog odreda, već je bio prinuđen da ponova dovlači i uvodi u borbu nove snage iz rezerve.[60]

Nijemci su bili nezadovoljni radom 1 gorske divizije pa su, pored ranije ubačenog 734 puka, na dio njenog fronta ubacili početkom jula i novoobrazovanu grupu »Henšel« (2 bataljon 721 njemačkog puka iz grupe »Borovski«). Ova grupa je smijenila jedinice 1 gorske divizije koje su bile u prvoj liniji. Pod njemačku komandu su stavljene i jedinice 1 gorske divizije.[61]

---

[60] Prema saopštenju Operativnog štaba za Bosansku Krajinu od jula 1942, neprijatelj je, i pored brojne i materijalnotehničke nadmoćnosti, pretrpio u borbama sa jedinicama 2 krajiškog odreda od 10—30 juna teške gubitke — oko 3.000 izbačenih iz stroja, i to: oko 1.600 poginulih, oko 1.000 zarobljenih i oko 400 ranjenih (Zbornik IV/6, 41, dok. 14).

[61] O potčinjavanju jedinica 1 gorske divizije borbenoj grupi »Henšel« u izvještaju 1 gorske divizije od 17 avgusta navodi se sljedeće:

»3 srpnja 1942 godine i to 1 i 2 bojna zamjenjene su sa položaja koje su do sada držale sa njemačkim bojnama i to

Štab 4 bataljona 2 krajiškog NOP odreda na Kozari juna 1942 godine

I poglavnik je izdao naređenje da se ustaško-domobranske snage u zoni između Une, Sane, Kozare i Mlječanice stave pod neposrednu komandu štaba borbene grupe »Zapadna Bosna«.[62]

Trećem gorskom zdrugu je naređeno da odmah uspostavi vezu sa Banjalučkim zdrugom u dolini r. Gomjenice i usmjeri svoja dejstva prema južnim padinama Kozare. Osim toga, Nijemci su doveli iz rejona Bosanske Gradiške u rejon Bosanske Kostajnice 1 i 2 policiski bataljon i razne druge manje jedinice. Do pristizanja navedenih jedinica Nijemci su preduzeli potrebne mjere radi priprema za produženje ofanzive protiv partizanskih jedinica na Kozari i izvođenja takozvanog »Poduhvata 2«.[63]

Sva ova pojačanja i temeljne pripreme ubjedljivo potvrđuju da »Poduhvat 1« nije uspio. A po zamisli generala Štala, ofanziva na Kozaru trebalo je da se završi za 10 dana.

Dolaskom i 3 gorskog zdruga na južne padine Kozare i njegovim povezivanjem sa Banjalučkim zdrugom i grupama »Borovski«, »Vedel« i »Putlic«, znatno je otežana situacija 2 krajiškog odreda. Proboj njegovih snaga na frontu s. Kozarac — s. Ivanjska bio je gotovo nemoguć.

Pošto je uspostavio vezu sa Banjalučkim zdrugom, 3 gorski zdrug je, po naređenju generala Štala, preduzeo početkom jula napad u pravcu grebena Kozare. Prema

---

dvije bojne imale su zadatak čišćenja, tj. ušle su u sastav njemačkih jedinica u kojima su dobile zadatak čišćenja prostorija pozadi njemačkih jurišnih odjela. Na taj način bojne su pale pod njemačko zapovjedništvo, dok je stožer pukovnije imao zadatak nadziranja opskrbe svih trupa 1 gorske divizije i grupe »Henšel« (AVII, 1/4, 59).

[62] O tome se u izvještaju 1 domobranskog zbora O. br. 7768 od 19 jula navodi sljedeće:

»Po naredbi Poglavnika sve čete na prostoriji: Kostajnica — Zrinj — Dvor — Bos. Novi — Suhača — Blagaj u 00.00 sati stavljaju se pod zapovjedništvo Kamfgruppe Westbosnien. Od ovog dana sve postaje na pomenutoj prostoriji sačinjavaju zaprečnu skupinu na crti: Kostajnica — Bos. Novi — Blagaj — Suhača« (AVII 1/3, 71).

[63] »Poduhvat 2« predviđao je ponovno pretresanje prostorija od komunikacija Dubica — Knežpolje — Prijedor ka rijeci Uni i Sani u vremenu od 21 do 31 jula pošto bude slomljen naš dalji otpor na Kozari (AVII 1/7—1, 59).

zapovijesti Pov. O. Br. 690 od 29 juna napad je izvršen u tri kolone, i to: desna (ustaška bojna ojačana 1 satnijom 1 bojne 3 gorske pukovnije, bacačem plamena, topovskom satnijom 4 gor. pukovnije i 1 bitnicom 4 gorskog zdruga) preduzela je napad iz rejona s. Ivanjska u pravcu Krnjina (tt 841); srednja (1 i 3 bojna — bez po 1 satnije — 3 gor-

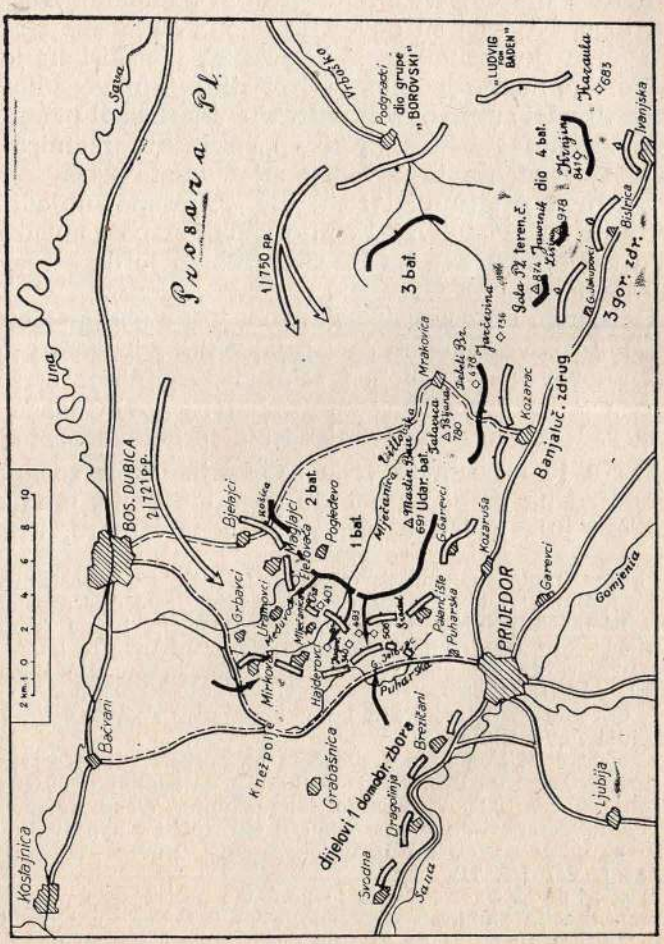

Skica 8. — Dejstva na Kozari od 22 do 30 juna 1942

ske pukovnije, topovska satnija — bez 2 topa, dva bacača plamena i bitnica »Kelen« napadala je od s. Bistrice ka Javorniku (k 887), a lijeva kolona (4 bojna 3 gorskog zdruga, bacač plamena, vod topova 37 mm i bitnica »Vesel«) iz rejona s. G. Jakupovići prema Goloj Planini (tt 874).[64]

Međutim, dijelovi 4 bataljona 2 krajiškog odreda, koji su se nalazili prema jedinicama 3 gorskog zdruga, pružili su tako odlučan otpor da neprijatelju nije pošlo za rukom da izvrši postavljeni zadatak.

Dok je neprijatelj dovlačio nove snage za takozvani »Poduhvat 2«, dio snaga 1 krajiškog odreda pojačao je pritisak na Bihać. Istovremeno su dijelovi 1 krajiške brigade vršili stalne napade prema Bosanskom Novom i Dobrljinu. Tako je jedan bataljon 1 krajiške brigade, zajedno sa jednom četom 1 bataljona 2 krajiškog odreda, koja je ostala van obruča, izvršio napad noću 2/3 jula na Dobrljin.[65] Napad je uslijedio sa sjeverne i istočne strane kad i sa juga, dolinom Une. Posada je dijelom zarobljena, a dijelom je u neredu otstupila prema s. Volinji. Intervencija neprijatelja iz Bosanskog Novog, s. Divuše i s. Kuljani ostala je bez uspjeha. U borbi za Dobrljin naše snage su zarobile 7 oficira i 250 vojnika, a zaplijenile su 3 minobacača, 5 teških mitraljeza, 6 puškomitraljeza, oko 400 pušaka i oko 70.000 puščanih metaka. Štab 1 domobranskog zbora navodi u svom izvještaju Pov. br. 7768 od 3 jula o napadu na Dobrljin sljedeće:

> Napad je otpočeo jakom vatrenom pripremom sa sjeverne i istočne strane, dok je istodobno sa južne strane dolinom Une uslijedio iznenadni prepad, tako da se neprijatelj brzo dočepao naših dviju strojnica, koje je odmah upotrebio protiv naših postava. Malo zatim izvršen je napad sa groblja. Napadači su bili naoružani sa velikim brojem automatskih

[64] AVII 1/7, 59.

[65] Isto 4/1—9, 12.

Prema izvještaju štaba 1 krajiške brigade od 4 jula 1942 Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, napad na Dobrljin otpočeo je 3 jula u 21.15 časova (a ne noću 2/3 jula). 3 jula u 24 časa cio grad je bio u rukama partizana (Zbornik IV/6 dok 7 i 8). — Prim. red.

oruđa »Schmeisser«. U Dobrljinu su zapaljeni Šipad, Munjara, dvije zgrade rudokopa, općina, oružnička postaja, željeznička postaja i još nekoliko drugih zgrada.[66]

Snage van obruča postizale su značajne uspjehe (oslobodile Krupu, Dobrljin, napadale prema Bosanskom Novom i Bihaću itd.) ali na ishod borbi na Kozari ti uspjesi nisu imali neposrednijeg odraza. Oni nisu prinudili štab borbene grupe »Zapadna Bosna« da odustane od daljeg sistematskog stezanja obruča oko 2 krajiškog odreda. Nevolja je bila u tome što, uslijed nedostatka veze, nije bilo mogućno organizovati sadejstvo između jedinica u obruču i onih koje su dejstvovale izvan njega.

Iznijeli smo samo izvjesne akcije jedinica 2 odreda, i to većinom napade pojedinih njegovih bataljona i grupe bataljona na neprijateljska uporišta i jedinice. Ti su napadi u većini slučajeva bili veoma uspješni i uglavnom karakterišu odbranu Kozare. Treba dodati da su ove naše jedinice danoćno bile na položajima i neprekidno vodile vrlo uporne i krvave borbe.

Neprijatelj je redovno napadao poslije artiljeriske pripreme, a na važnijim pravcima dejstvovala je i njegova avijacija. To je ne samo iscrpljivalo naše jedinice nego su one u frontalnim borbama sa daleko nadmoćnijim neprijateljem trpile i osjetne gubitke.

Važno je uočiti da je sve do 25 juna situacija kod neprijatelja na pravcu glavnog udara bila vrlo ozbiljna. Tempo napada bio je znatno oslabio. Međutim, od 25 juna do 1 jula, uvođenjem u borbu njemačkih jedinica i 3 gorskog zdruga, neprijateljska su dejstva znatno pojačana. Daljim nadiranjem on je skraćivao front i tako povećavao gustinu svojih snaga oko Kozare. To je omogućilo razbijenim ustaško-domobranskim jedinicama da se prikupe i srede.

Kod jedinica odreda osjećao se zamor. Povećao se broj ranjenika. Naroda u zbjegovima bilo je svakim danom sve više. Počela se osjećati nestašica u životnim i borbenim potrebama. Ishrana naroda u zbjegovima bila je poseban i vrlo težak problem. Za ishranu su stajali na

[66] Isto 4/1—9, 12.

raspolaganju jedino magacini koji su bili u šumi. Ono što je narod, bježeći ispred neprijatelja, uspio da ponese od kuća, bilo je na izmaku.

U ovoj veoma ozbiljnoj situaciji štab 2 odreda nije više živio u iluzijama da će otsudnom odbranom slomiti napad neprijatelja i osujetiti mu namjere. On je počeo da uviđa da se rješenje ove teške situacije može postići jedino probojem iz okruženja. U svom izvještaju od 30 juna 1942 Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, on konstatuje i sljedeće: »Iz zarobljene arhive vidi se da neprijatelj ne namjerava ovaj teren da napusti, makar je do sada pretrpio velike gubitke u ljudstvu i materijalu«.[67] Međutim, uslovi za proboj bili su sada znatno teži nego ranije.

IV faza — Proboj sa Kozare i borbe do 18 jula

Nezadovoljan postignutim rezultatima u toku dosadašnjih borbi, štab borbene grupe »Zapadna Bosna«, po preuzimanju komande nad domobransko-ustaškim jedinicama, preduzeo je sljedeće mjere u cilju uništenja kozarskih partizana: uveo je u borbu na zapadnim ograncima Kozare i jedinice grupe »Borovski«; domobransko-ustaškim jedinicama preduzeo je utvrđivanje svih važnih tačaka radi zatvaranja pravaca koji sa Kozare vode prema Uni i Sani, kako bi spriječio proboj naših jedinica sa Kozare na Grmeč; pojačao je posade ugroženih uporišta u dolini Une, a i teror nad civilnim stanovništvom; iako nije pretpostavljao da će se partizani probijati ka Savi, ipak je svoje dijelove (bataljon »Princ Eugen«, ustašku legiju »Francetić« i jedinice riječne flotile) koji su se tamo nalazili ojačao i sa dva novododijeljena policiska bataljona; na istočnim padinama Kozare, od Ivanjske do Podgradaca, posade su ostale i dalje na istim položajima. Na južnim padinama Kozare su Banjalučki i 3 gorski zdrug gustim rasporedom posjeli komunikaciju Ivanjska — Kozarac — Prijedor. Da bi što neposrednije rukovodio dejstvima u takozvanom »Poduhvatu 2«, štab se premjestio iz Banje Luke u Bosansku Kostajnicu, odlučivši da se

[67] Zbornik IV/5, 337, dok 126.

koncentrično nadire prema grebenu Kozare i da se tu konačno unište jedinice 2 krajiškog odreda i narod koji je izbjegao u šumu.

Operativni štab za Bosansku Krajinu odlučio je da dijelovima 1 krajiške brigade i 1 krajiškog odreda nastavi dejstva prema donjem toku Sane radi smanjenja pritiska na jedinice 2 krajiškog odreda i sadejstva pri njihovom proboju sa Kozare ka Grmeču.

Drugi krajiški odred, pred znatno nadmoćnijim neprijateljskim snagama, okružen sa svih strana i opterećen sa oko 600 ranjenika i oko 80.000 izbjeglica na užem prostoru grebena Kozare, kao i uslijed pomanjkanja potreba za život i borbu, morao je napokon preduzeti proboj iz obruča. Pravac proboja unaprijed je bio određen s obzirom na dejstva 1 krajiške brigade i 1 krajiškog odreda na donjem toku Sane. Donjim tokom Sane moglo se najprije izbiti na Grmeč. Međutim, ovaj je pravac bio i najteži. Njega su branile glavne neprijateljske snage gusto raspoređene, kako po frontu (Jugovićevo Brdo — Dolovi — Vilić Brdo — Brdo, k 265 — Poharino Brdo, k 506 — Palančište), tako i po dubini (Sredel — tt 370 — Asina Straža, tt 429). Odlučeno je da se pravcem proboja prebace na oslobođenu teritoriju Grmeča i ranjenici i cio zbjeg.

Neiskorišćena situacija za proboj u vremenu kada je neprijatelj po izbijanju na padine Kozare bio dugo zadržavan snažnim otporom naših jedinica, imala se sada, kada je obruč mnogo uži i čvršći, a inicijativa u rukama neprijatelja, skupo platiti. On je sada mogao intervenisati svježim snagama i iz pozadine, i to vrlo brzo, gdje god bi mu front bio razbijen ili poljuljan.Na naročito osjetljive otsjeke gdje su naše snage bile najaktivnije i često preduzimale protivnapade, dovučene su već njemačke jedinice.

Plan proboja

— Skica 9 —

Pošto su štab 2 krajiškog odreda i Okružni komitet donijeli odluku za proboj iz okruženja, izrađen je plan proboja, koji ćemo ovdje citirati.

PLAN PROBOJA NEPRIJATELJSKOG OBRUČA I IZLAZ IZ KOZARE

Odlukom štaba odreda i O. K. i u cilju spasavanja živih snaga ovog odreda, odlučeno je da se izvrši proboj. Proboj se vrši na juriš u pravcu Jelovac — Jutrogošta — Gradina — Kriva Rijeka — Karan.

Raspored snaga

Udarni bataljon nastupa, napada i probija na levom krilu Patrija — Cvijića Brdo [Vilić Brdo] preko Dolova, Jelovca zv. Brdo, napada na Planinicu do Sredela. Po proboju ostavlja dio snaga na cesti za osiguranje prelaza na cesti od Prijedora. Uz pomoć pozadinskih četa treba da organizuje prekopavanje ceste. Ovo osiguranje ostaje do prolaza sve komore. Sa ostalim snagama proganja neprijatelja i postavlja front prema Asinoj Straži i Brezičanima. Za čitavo vreme mora biti u vezi sa I bataljonom koji se nalazi desno od udarnog bataljona i mora imati zalomljeno svoje levo krilo prema neprijatelju u Palančištu.

Od početka I bataljon kreće sa Patrije Dolovima i sa desnim svojim krilom zavija prema jelovačkoj crkvi i pomaže II bataljonu u likvidiranju istog uporišta. Sa levim svojim krilom napada u zajednici sa udarnim bataljonom da likvidira Planinicu. Po likvidiranju Jelovca sve svoje snage rokira u levo na likvidaciju... i potom nastupa u pravcu Gradine, Marini, Grabašnice. Vezu održava levo sa udarnim bataljonom, a desno sa II bataljonom.

II bataljon napada levim krilom sa Patrije i Dolova preko Čudića kuće i Jugovića Brda, napada i likvidira Cvijića Gaj i Hajderovce, Donji Jelovac, a sa desnim krilom napada od Patrije preko Jugovića Brda, Gajeva, Hajderovca, Gornji Mirkovac. Po likvidaciji nastupa u pravcu...

III bataljon nastupa dolinom Mlječanice i obroncima Patrije prema Hajderovcima i preko istih [na] šumu Mirkovac. III bataljon treba uputiti udarnu četu da se probije što pre u pozadinu neprijateljskih rovova i da napada bočno i s leđa Hajderovce. Po izlasku na cestu osigurava istu od Dubice i uz pomoć pozadinskih četa ruši most na cesti i za vreme borbe treba da ostavi jednu četu sa teškim mitraljezom kod Međuvođa na liniji Pogledjevo — Trubarci prema Stražici i Elezovači. Posle prebacivanja sviju snaga III bataljona prikuplja se i kreće se u pravcu Knežica — Murati, Tubića Brdo — Banjaci. Štab odreda će biti u Tubića kući.

IV bataljon u zaštitnici jedinicama i čitavoj komori. Levo krilo IV bataljona, gledajući od mjesta odakle se kreće, ide Vitlovskom, Mlječanicom do Bokana. Tu izlazi na Vis i obroncima Patrije, Hajderovaca kreće se preko Radišića Gaja, zaobilazeći desno Cvijića Gaj. Ide gornjim delom Hajderovaca pravac Knežica

držeći vezu sa III bataljonom koji se nalazi na tome krilu. Levo krilo kreće se levo od Čupića kuće prema Palančištu — Poharino Brdo na Đakovića dućan na cesti u Jelovcu. Drži vezu sa udarnim bataljonom koji se kreće prema...

Na Planinici ostaviti četu za brzo rokiranje na sredini između levog i desnog krila u rezervi.

Pri štabu IV bataljona ostaju snage brigade.

Otstupanja nema radi napuštenih sektora i vojne situacije u kojoj se odred nalazi.

Nove ranjenike izvući i nositi sa sobom.

Svaki bataljon opskrbiti sa po jednom rez. četom radi nošenja ranjenika...[68]

Širina otsjeka za proboj iznosila je 5—7 km. Broj žrtava se povećao, naročito od artiljerije i avijacije. Naroda i zbjegova bilo je sve više. Izginuo je, prekaljen u dotadašnjim borbama, niži komandni kadar. Pokretljivost odreda, zbog svega toga, još više je smanjena.

Odluka za proboj, iako je bila u suštini pravilna, došla je prekasno, ali ni sad nije učinjeno sve što se moglo da se ona potpuno sprovede u život. Ispoljila se pretjerana užurbanost koja nije imala osnova. Naređeno je da se odluka istog dana, kada je donesena, i sprovede, te je za grupisanje bataljona u cilju proboja, za prenos ranjenika do mjesta proboja i privlačenja mase naroda (zbjega) na prostoriju odakle bi najlakše i najbrže mogla da prođe kroz otvoreni prolaz, ostalo premalo vremena.

Sekretar Okružnog komiteta predlagao je da se proboj odloži za 24 časa, kako bi se bataljonima dalo potrebno vrijeme za pregrupisavanje, izvršenje nužnih priprema i detaljnije upoznavanje sa neprijateljskim položajem. Taj predlog štab odreda nije usvojio jer je računao da bi neprijatelj, ukoliko bi uspio da otkrije našu namjeru, mogao blagovremeno intervenisati i osujetiti proboj. Ovo se ne može uzeti kao ozbiljniji razlog zbog toga što je bilo moguće, s obzirom na pošumljenost zemljišta, prikriti namjere naših snaga i manjim dijelovima obmanuti i zadržati neprijatelja. Na temelju iskustava iz dotadašnjih borbi moglo se doći do zaključka da neprijatelj neće juriti za našim snagama. To tim prije što je on, za proteklih 25 dana, napredovao polako i oprezno. Nekih dana nije pre-

[68] Isto, IV/6, 16s, dok. 5.

lazio više od 200—300 metara. Da je mišljenje štaba odreda bilo neopravdano i nerealno vidi se, pored iznijetog, i iz toga što je čišćenje Kozare i Prosare završeno tek 18 jula. S druge strane, ne treba izgubiti iz vida da jedinice odreda, osim Udarnog bataljona, nisu dotada napuštale svoj teren, pa se to moralo odraziti na brzinu njihovih

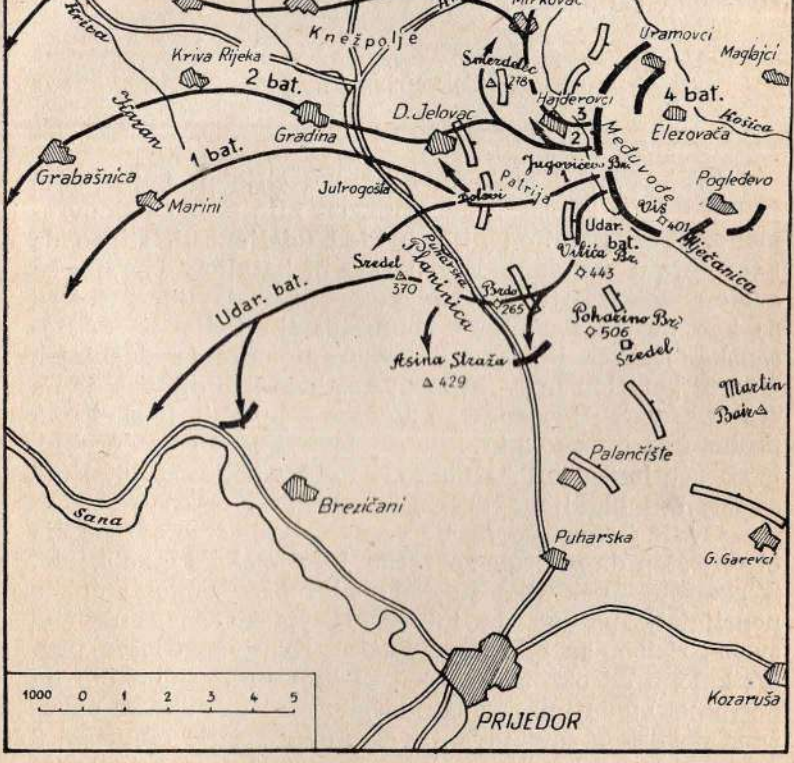

Skica 9. — Plan proboja

priprema za proboj. Dalje, 3 i 4 bataljon imali su da savladaju do svog mjesta u borbenom poretku za proboj veliku razdaljinu po besputnom planinskom zemljištu. Sam 3 bataljon, koji takoreći nije učestvovao u dotadašnjim borbama, a bio je kompletan i odmoran, trebalo je da pređe oko 30 km. On je 3 jula u 16 časova dobio naređenje za pokret i sasvim je razumljivo što toga dana nije stigao da učestvuje u proboju. Jedinice određene za proboj bile su, kao što vidimo, razvučene na širokom frontu, uslijed čega je blagovremeno grupisanje za proboj u duhu iznesene odluke bilo veoma teško. Ovo, tim prije što su bataljoni imali da napad izvrše jednovremeno i u prvom naletu probiju neprijateljski obruč i još u toku noći omoguće izvlačenje ranjenika i naroda iz obruča.

Tok proboja

— Skica 10 —

Prvi pokušaj proboja. Napad u cilju proboja počeo je 3/4 jula u 23 časa. Međutim, on nije počeo jednovremeno. Treći bataljon nije, uslijed udaljenosti, stigao da učestvuje u napadu. Prvi i Udarni bataljon izvršili su svoje zadatke koji su im planom bili postavljeni. Oni su se kao bujica sručili na komunikaciju Prijedor — Bosanska Dubica i nastavili prodiranje prema Planinici. Udarni bataljon je svoju 2 četu ostavio kao osiguranje na cesti prema Prijedoru. Oko 24 časa 3 jula bio je slobodan prolaz u širini oko 2 km. Sa dijelovima koji su se probili, iz obruča je izišao i štab odreda i nešto preko 10.000 ljudi sa terena 1 bataljona.

Ovdje je opet podbacila veza. Kada je štab odreda bio obaviješten da je prolaz otvoren, bilo je oko 3 časa 4 jula. S obzirom na kratke julske noći i pretpostavku da će neprijatelj uspjeti da interveniše jačim snagama čim svane, rizično je bilo upućivati na relativno tijesan prolaz kolonu od oko 500 ranjenika koji su većinom bili na nosilima. Međutim, prema podacima iz zapisnika sa okružnog partiskog savjetovanja, održanog poslije ofanzive, 2 četa Udarnog bataljona, koja je ostala kao osiguranje

Mjesto (u rejonu s. G. Jelovca) gdje je 2 krajiški NOP odred izvršio proboj iz obruča jula 1942

prema Prijedoru na cesti Prijedor — Bosanska Dubica, povukla se uslijed napada neprijateljskih tenkova iz Bosanske Dubice u sastav bataljona tek poslije 8 časova 4 jula, što znači da se prolaz mogao daleko bolje iskoristiti.[69]

Drugi bataljon je na svom pravcu proboja naišao na vrlo jake neprijateljske snage (štab divizije i rezerve) i vodio vrlo oštre borbe čitavu noć 3/4 jula. Uz velike žrtve, u toku prve noći su se probili iz obruča samo sitni dijelovi (desetine) ovog bataljona.

Veza je održavana jedino pomoću kurira. Prenošenje naređenja potčinjenima, kao i slanje izvještaja štabu odreda, redovno se obavljalo sa zakašnjenjem. Zbog toga jedinice u samom prolazu nisu napadale istovremeno. Pojedine čete su po izvršenom jurišu zastajale, a tek su tada druge otpočinjale juriš. Zbog toga je silina napada malaksavala. Nejednovremenost napada i slabo sadejstvo omogućili su neprijatelju da manevrom snaga i sredstava počesno odbija naše napade.

Intervencijom tenkova i rezervi, nešto prije 9 časova 4 jula, neprijatelj je ponovo zatvorio obruč i posio položaje koje je držao 3 jula. Ali priznaje i silinu partizanskog napada za čiji uspjeh ustaše okrivljuju njemačku jedinicu. Evo šta stoji u jednom njihovom dokumentu:

> Noću 3/4 srpnja poslie pola noći počeo je silan napad partizana na ovaj pomenuti odsjek Dolovi — Jugovića br. pravcem k. 340 — Patria — Hajderovci. Utvrđeno je, da je za ovaj napad neprijatelj prikupio sve raspoložive snage Kozare, ostavljajući samo slabie izviđačke djelove na ostaloj fronti. Jačina napadača bila je 1.500 do 2.000 boraca sa oko 7 strojnica i mnogo strojcpušaka. Primjećeni su i bacači.
>
> Iza kratke borbe partizani su upali u postav njemačke 734 bojne, koja je raspršena bačena djelom na bojnu Šimić, a dijelom na bojnu Šnur. Ovom prilikom poginuo je zapovijednik bojne bojnik, jedan zapovjednik sata i jedan poručnik, pobočnik zapovjednika bojne.[70]

U istom dokumentu stoji da je u prvom naletu partizana ova njemačka jedinica imala 17 mrtvih (od kojih 3 oficira) i 18 ranjenih.

---

[69] Isto IV/6, 38, dok. 12.
[70] AVII 7/3—3—13, 53.

Drugi pokušaj proboja. Prve noći, 3/4 jula, proboj je samo djelimično ostvaren. U obruču su ostali 2-gi (osim manjih dijelova koji su se probili) i 3 bataljon, dijelovi 4 bataljona, ranjenici i narod.

Komandu nad svim ovim snagama preuzeo je Operativni štab za Kozaru (Josip Mažar-Šoša, Miloš Šiljegović i

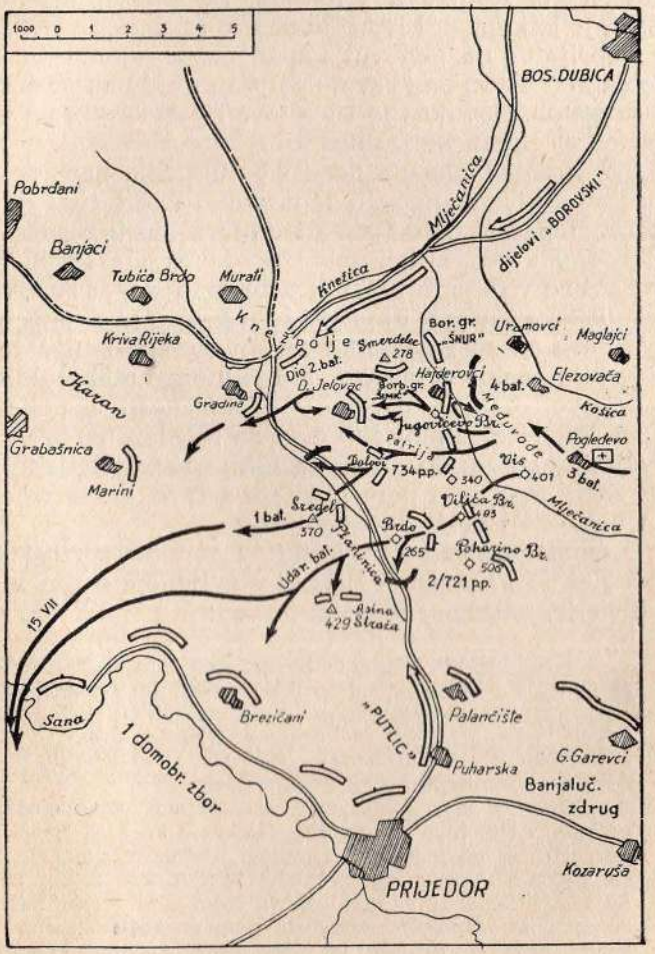

Skica 10. — Tok proboja sa Kozare 3/4 jula 1942

Ratko Vujović-Čoče). Štab odreda (komandant i zamjenik komesara kao i sekretar Okružnog komiteta) izišao je prve noći sa 1 bataljonom iz obruča. Operativni štab za Kozaru okupio je rukovodioce bataljona i iznio im situaciju, koja je detaljnije analizirana, a potom je donesena odluka da se, noću 4/5 jula, ponovo izvrši napad radi izvlačenja preostalih snaga, ranjenika i naroda. Za izvršenje proboja izabran je isti otsjek i isti pravac kao i prethodne noći.

Neprijatelj je ponovni napad naših jedinica u cilju proboja i očekivao pa je svoje položaje znatno ojačao svježim snagama. Dovukao je i tenkove i postavio ih na cestu Prijedor — Bosanska Dubica.

Čas početka napada noću 4/5 jula nije nam poznat. Jedinicama je komandovao neposredno Operativni štab za Kozaru. Napad je počeo bez 3 bataljona (on je docnije stigao i odmah stupio u borbu koja je trajala cijelu noć). Partizani su više puta zasipali neprijateljske rovove bombama, uskakali u njih i hvatali se u koštac sa Nijemcima i ustašama. Čak su i nekoliko tenkova uništili ili zarobili. Noć je bila neobično mračna, što je mnogo otežavalo vezu i sadejstvo. Uslijed ogromne nadmoćnosti neprijatelja njegov raspored je bio tako gust da nijedan partizan nije u ovoj tmini nailazio na pojedinačne neprijateljske vojnike. Zbog toga je, i pored velikih žrtava, samo pojedincima pošlo za rukom da se probiju.

O ovim borbama u izvještaju 1 gorskog zdruga, Pov. O. br. 326 od 17 avgusta 1942, dostavljenom štabu 1 gorske divizije, nalaze se sljedeći podaci:

> Kombinirana bojna podpukovnika Šimića imala je cilj zatvaranja položaja na zapadnim padinama Kozare između 1 i 2 gorskog zdruga na položajima Dolovi — Patrija do Jugovića Brda, u vezi sa borbenom grupom Šnur.
>
> Noću 4/5 jula u 23 sata pobunjenici su ispalili 12 granata na lievo krilo mog položaja (Dolovi)...
>
> Oko 24 sata pobunjenici počeli tući naše položaje iz pojedinih strojnica duž celog položaja. Oko 1 sat izvršili su jak pritisak na moje lievo krilo i njemačke položaje, tako da vatra s vremena na vrijeme bila je sve žešća, uslijed čega su njemački vojnici, među kojima je bilo i nekoliko domobrana, otpočeli napuštati položaj koji su držali na kosici koja se proteže od »R« slova natpisa Patricijaca [Patrija] u j. zapadnom pravcu. Jačina napadača: od oružja

su imali tri strojnice... i vrlo veliki broj strojnih pušaka. Istovremeno slijedio je napad pobunjenika u jačini oko 400 na centar mog položaja, a manje grupe oko 200 na desno krilo napadajući iz pravca Dolovskog groblja... Noć je bila vrlo tamna. Vidljivost nikakva, a jedinice su bile bez svetlosnih sredstava.

Oko 3 sata pobunjenici su izvršili vrlo jak pritisak na cieli položaj. Ovaj napad bio je sastavljen od velikog broja oružja, što se osjetilo po njihovoj jakoj vatri i jakoj udarnoj snagi kao i po velikoj galami. Njemački dielovi ovog momenta (osim tenkova) potpuno su napustili gore označenu kosicu i povukli se na bezimenu glavicu, koju pokriva slovo »P« od natpisa Patrija. Sa ovom kosom pobunjenici su potpuno zauzeli u svoje ruke dominirajući položaj i sa iste tukli jakom bočnom vatrom moj jedan dio položaja.

U 4.15 sati situacija je bila slijedeća. Na gore označenoj kosici partizani su uspjeli upaliti benzin na jednom tenku koji je polako goreći jurio duž položaja sve do moje osmatračnice... pod zaštitom gorećeg tenka pobunjenici su uspjeli da se jedan dio oko 40—50 ljudi probije preko položaja koje su Njemci držali, izađe u pozadinu moga položaja odakle su počeli otvarati na moje dielove oko osmatračnice leđnu vatru, ostali dio pobunjenika uspio je da se potpuno dovuče do u neposrednu blizinu mog položaja, tako da su pojedini partizani bili na 10 metara udaljeni od mojih rovova. Ovom prilikom otpočela je njemačka bitnica sa Hajderovca tući sa vrlo preciznom vatrom lievo krilo mog položaja uslijed čega su poginula dva a ranjeno preko 15 domobrana.[71]

Drugi pokušaj proboja iz okruženja dao je znatno manje rezultate nego prvi. Iz obruča se izvuklo, iz raznih jedinica koje su učestvovale u proboju, do jedne čete boraca. Kroz neprijateljske redove probilo se i protivtenkovsko odjeljenje 2 bataljona, kojim je komandovao Stojan Grujičić-Jaruga. Ovo je odjeljenje uništilo, na komunikaciji Bosanska Dubica — Knežpolje, 2 neprijateljska tenka.

Naše su jedinice imale nezapamćene gubitke, naročito u komandnom kadru. Od komandira četa su poginuli Ljuban Aćimović, Pero Alavuk i drugi. Poginuo je i komesar 2 bataljona Nikola Luketić, narodni heroj. Neke čete prosto su se istopile u mnogobrojnim jurišima koje su u toku noći preduzimale. One su desetkovane, a neke su prepolovljene. Ostaci ovih jedinica su bili krajnje iscrpeni.

[71] Isto 1/4, 59.

Dejstva dijelova koji su ostali u obruču

Uzoru 5 jula Operativni štab za Kozaru izdao je naređenje za povlačenje dijelova koji su ostali u obruču. Međutim, u trenutku kada su naše iscrpene čete otpočele povlačenje, neprijatelj je preduzeo energičan napad (s. Palančište, Poharino Brdo, s. Pogledjevo). U to vrijeme naše su jedinice bile raštrkane na frontu širokom oko 7 km. Operativni štab i štabovi bataljona nisu bili u mogućnosti da organizuju otpor i zaštite ranjenike koji su se nalazili u dolini r. Mlječanice. Jedna jača neprijateljska kolona brzo je prodrla dolinom rijeke do ovog mjesta i 500 teških ranjenika (na nosilima) palo je u ruke neprijatelja. Tako su rezultati proboja iz okruženja sa Kozare bili nezadovoljavajući. Iz obruča je izišao Udarni i 1 bataljon sa štabom odreda, oko 3 čete boraca iz sastava 2, 3 i 4 bataljona, neznatan broj lakših ranjenika i oko 10.000 izbjeglog naroda, a u obruču je ostao dio snaga 2-gog, skoro cio 3-ći i dijelovi 4-tog bataljona i oko 60.000 ljudi, žena i djece.[72]

Dijelovi 2, 3 i 4 bataljona koji su ostali u okruženju, poslije drugog neuspjelog pokušaja proboja, otstupili su u toku 5 i 6 jula pod borbom, praćeni jakom artiljeriskom i minobacačkom vatrom, u pravcu Vitlovske Kose. Operativni štab za Kozaru naredio je zbog nastale situacije da se sve snage koncentrišu na Vitlovskoj Kosi, gdje je 6 jula u prisustvu komandnog kadra i članova Partije održano savjetovanje. Riješeno je šta treba preduzeti da se spase što se spasti može. Zapažena su tri mišljenja koja su u datoj situaciji izgledala najprihvatljivija. Prvo, da se sve snage prikupe u rejonu s. Mrakovice i da se vrši proboj iz okruženja prema jugu pravcem s. Lamovita — s. Omarska — s. Marićka. Drugo mišljenje je bilo da se jedinice odmah upute na sjever na planinu Prosaru, koju neprijatelj još nije bio posio, i da se sa njenih ogranaka, pod zaštitom noći, spuste na r. Savu i kod s. Orahova prebace preko rijeke u Slavoniju. Po trećem mišljenju trebalo je oružje zakopati, a potom da se borci, naoružani pištoljima i ručnim bombama, razbiju u male grupe od

[72] Zbornik IV/6, 59s (dok. 24), 107—109 (dok. 43).

po 2—3, pa da se tako po grupicama i pojedinačno provuku kroz borbeni poredak neprijatelja u njegovu pozadinu. Poslije duge diskusije odlučeno je da se ide za Slavoniju.

Idućeg dana su jedinice izvršile pokret sa Vitlovske Kose u pravcu planine Prosare. Kada se kolona nalazila u visini s. Vojskova, Operativni štab za Kozaru dobio je podatke da je neprijatelj jakim snagama posio komunikaciju Bosanska Gradiška — Bosanska Dubica i da širokim frontom nastupa prema Prosari. Istovremeno su stigli podaci da neprijatelj nastavlja nastupanje kroz šumu i sa ostalih pravaca. U ovakvoj situaciji Operativni štab za Kozaru odustaje od odluke donijete na savjetovanju i izdaje potčinjenim štabovima naređenje da se borci razbiju u male grupe i tako se probijaju iz obruča.

Po dobijenoj direktivi komandiri četa su postrojili jedinice i objasnili im situaciju i razloge zbog kojih je izdato takvo naređenje. Ogromna većina boraca pravilno je shvatila situaciju i disciplinovano pošla da traži skloništa ispred nastupajućeg neprijatelja. U ovim vanredno teškim trenucima odlučujuću ulogu odigrala je politička svijest kozarskih partizana. Čvrsto uvjereni da je i ova ofanziva, ma kako teška i svirepa, prolazna, borci su postupili po naređenju Operativnog štaba za Kozaru. Oružje (puške i puškomitraljeze) sakupljeno je na gomilu i zakopano. Prestao je organizovan otpor neprijatelju. Jedino su manje grupe partizana, tražeći skloništa, nailazile na neprijateljske patrole i izviđačke dijelove i sukobljavale se sa njima. Ovdje treba naglasiti da ni u takvoj situaciji partizane nije zahvatila malodušnost i kapitulantstvo. Naprotiv, ogromna većina boraca uspjela je da se skloni u zemunice, izrađene na brzu ruku u kosama i pristrancima Kozare, zatim u žbunje, na drveće i na razne druge načine. Jedan dio je pod zaštitom noći uspio da se prebaci u pozadinu neprijatelja.

Neprijatelj je produžio stezanje obruča ali se, uprkos slomljenog otpora naših jedinica, kretao vrlo oprezno kroz šumu. Ispitivao je sistematski svaki grm, svako drvo, svako sumnjivo mjesto gdje je očekivao susret sa partizanima. Partizani koji su se bili sklonili u zemunice slušali su zapovijesti neprijateljskih oficira: »Pretresati sva-

ki žbun, svako šuplje drvo«! I, pretresali su zaista vrlo detaljno cijelu šumu. Za takav zadatak raspolagali su sa dovoljno snaga.

Šestog jula neprijatelj je pristupio odvođenju izbjeglog naroda u logore i pljački partizanskih magacina.[73]

Do 7 jula neprijatelj je sa zapada izbio na liniju: Debelo Brdo (k 478) — Sredel — k 524 — s. Gradina (k 432) — s. Maglajci, sa sjevera na liniju s. G. Gornješevci — s. Vojskova — s. Kneževići, a sa juga na liniju Maslin Bair — Talavica Poljana — Mrakovica — k 595 — k 672 — k 632 — Pašin Konak — k 421. Sa ovih položaja on je prvim ešelonom nastavio dalje nadiranje preko grebena Kozare, dok su se jedinice drugog ešelona zadržale na zauzetim položajima utvrđujući ih za odbranu kako bi spriječile eventualni ponovni pokušaj proboja naših jedinica.

Borbe sredinom jula

Jedinice 1 odreda i 1 krajiške brigade, učestalim napadima na uporišta u neposrednoj blizini Bosanskog Novog, sve su više zabrinjavale neprijatelja. U zaplijenjenom dnevnom izvješću br. 192 od 11 jula neprijatelj navodi da je raspored partizanskih jedinica kod Bosanskog Novog bio sljedeći: na visu Vješala (tt 338) dva bataljona, na Laudanovom Šancu jedan bataljon, a na k 278, sjeveroistočno od željezničke stanice, tri čete. Ove su jedinice raspolagale sa 9 mitraljeza, 4 bacača i haubičkom baterijom koja se nalazila na visu Vratolom južno od Bosanskog Novog. Na desnoj obali Sane nalazile su se i jedinice 2 odreda koje su se probile iz obruča. U istom izvještaju stoji: »Stanje u oblasti Bos. Novog i dalje

[73] Magacini su bili uglavnom koncentrisani oko štaba 2 bataljona i pretstavljali su u to vrijeme veliko partizansko bogatstvo, naročito skladišta opreme, hrane, sanitetskog i drugog materijala. Usled nekonspirativnosti intendanata, neprijatelj je relativno lako otkrio i opljačkao sve ove magacine. Ostao je neotkriven samo jedan koji su na Vitlovskoj Kosi izgradili i pšenicom napunili članovi Partije 2 dubičke čete, još ujesen 1941.

ozbiljno. Partizani su vrlo aktivni i stalno vrše napadaje na Bos. Novi«.[74]

Da bi se oslobodio pritiska kod Bosanskog Novog, neprijatelj je odlučio da 2 pješačkom divizijom iz Bihaća izvrši 11 jula u podne napad na Blagaj, da se poveže sa ostalim snagama u rejonu Prijedora, te da zajedno odbaci naše snage na sjever kako bi oslobodio komunikacije dolinom Sane i onemogućio dalje prebacivanje na njenu lijevu obalu.

Neprijatelj je grupom »Putlic« iz Prijedora vršio stalan pritisak na položaje naših jedinica, koje su sa Martin Brda zaprečavale njemačkoj tenkovskoj koloni prodore dolinom Sane na zapad prema ugroženom Bosanskom Novom.

Borbena grupa »Borovski« je 14 jula završila krstarenje kroz Kozaru, vršeći pritom varvarsko terorisanje civilnog stanovništva. U ovome se naročito isticao 1 bataljon njemačkog 750 puka 718 divizije, koji je dobio zadatak da se zadrži kao posada na Kozari. Njemu je bilo naređeno da organizuje logor na Mrakovici.

Ostale snage borbene grupe »Zapadna Bosna«, dovršavajući pretres Kozare i Prosare, prebacivale su se ka Uni i donjem toku Sane, a Banjalučki zdrug u dolinu Gomjenice.

Tri njemačka borbena čamca su po dolasku iz Beograda, 14 jula, smijenila kod Bosanske Gradiške na Savi mađarsku dunavsku flotilu monitora, koja je upućena Savom u rejon Slavonskog Broda.

Neprijateljska avijacija svakodnevno je bombardovala nezaštićena sela i civilno stanovništvo.

Grupa »Putlic« vraćena je u rejon Prijedora, odakle je jedan dio morala uputiti 14 jula ka Sanskom Mostu, da bi ograničila aktivnost 1 krajiškom odredu sa sjevernoistočnih ogranaka Grmeča.

Dijelovi 2 pješačke divizije iz Bihaća zauzeli su 15 jula Bosansku Krupu i Otoku.

Udarni i 1 bataljon 2 odreda, zajedno sa dijelovima 2, 3 i 4 bataljona, koji su od 3—5 jula uspjeli da se pro-

[74] AVII 8/1 i 10/1—3, 12.

biju iz okruženja, zadržali su se kraće vrijeme na prostoriji Pastirevo — Planinica — Martin Brdo — Svodna, odakle su ometali neprijateljski saobraćaj na komunikaciji Prijedor — Bosanski Novi i osiguravali prelaz izbjeglica preko Sane u blizini željezničke stanice Svodna. Štab odreda koji se tu nalazio odlučio je da napadne Bosansku Kostajnicu, pošto je dobar dio posade ovog garnizona bio angažovan u pretresanju Kozare i Prosare. Ali, kada je otpočelo prebacivanje naših jedinica u rejon Bosanske Kostajnice, situacija se u garnizonu izmijenila, jer su pristigle jače neprijateljske snage. Zbog toga je štab odreda izmijenio prvobitnu odluku i naredio da se jedinice vrate u rejon Svodne.

Kada su se sve te jedinice prikupile u rejonu Svodne, izvršen je 15 jula prelaz Sane i jedinice su razmještene na prostoriju s. Vitasovci — s. Radomirovac — s. Miska Glava radi sređivanja i odmora, isturivši manje dijelove prema Ljubiji i Prijedoru u cilju osiguranja. Međutim, tu se nisu mogle duže zadržati. Po dolasku sa grebena Kozare u rejon Prijedora dijelovi grupe »Putlic« i 3 gorskog zdruga upućeni su 18 jula u rejon s. Bišćani — s. Rakovčani, zapadno od Prijedora, odakle su preduzeli napad na dijelove 2 odreda koji su se nalazili na liniji Miska Glava — s. Radomirovac (skica 11). Pošto su ovladali k 238, produžili su nadiranje ka dolini Japre, u pravcu s. Suhača. Neprijatelju je pošlo za rukom da energičnim prodorom razdvoji jedinice 2 odreda — Udarni bataljon, bez 2 čete, odbačen je na zapad prema s. Rujiška, a 1 bataljon i 2 četa Udarnog bataljona odbačeni su ka Sani, koju su idućeg dana prešli i produžili na Kozaru, u pravcu Pastireva, sa namjerom da se tamo (Karan — Pastirevo) malo odmore i prikupe podatke o neprijatelju.

Za ovo vrijeme glavnina borbene grupe »Zapadna Bosna« detaljno je pretresala Kozaru, odvodila goloruki narod u logore i pljačkala narodnu imovinu. Ona je do 18 jula pročešljala i Kozaru i Prosaru. Tada se grupa »Borovski« (721 i 734 njemački pješadiski puk i 2 divizion 654 art. puka) prikupila na prostoriji Bosanska Dubica

— Knežpolje, dok je 1 bataljon 750 njemačkog pješadiskog puka ostao i dalje na Kozari.

Prvi i 2 policiski bataljon preuzeli su položaje legije »Francetić« na Savi, gdje se nalazio i SS bataljon »Princ Eugen«.

U rejonu Bosanskog Novog nalazili su se 1 gorski zdrug, dijelovi 4 gorskog zdruga, bataljon ustaša i 1 bataljon 721 njemačkog puka (ranije grupa »Vedel«), sve pod komandom potpukovnika Vedela.

Prva bojna 10 pješačke pukovnije (iz Banjalučkog zdruga) i jedna njemačka četa (1/750 puka) upućeni su kao pojačanje u Sanski Most. Ostale snage Banjalučkog zdruga upućene su prema Ključu.

Završna faza neprijateljske ofanzive

— 18 do 31 jula —

Nezadovoljni rezultatima koje su postigli u »čišćenju« do 18 jula i svjesni da nisu uništili jedinice 2 krajiškog odreda, Nijemci su nastavili sa pretresanjem Kozare, u namjeri da otkriju i unište preostale jedinice 2 odreda. U tu svrhu preduzeto je od 21 do 31 jula koncentrično nadiranje sa pet pravaca (skica 11) prema dijelu Kozare od Knežpolja i rejonu Svodna — Blagaj — Vitasovci, i to:

— sa sjevera 4 gorski zdrug sa linije Bosanska Kostajnica — s. Bačvani, opštim pravcem Bosanska Kostajnica — s. Pobrđani — s. Svodna;

— sa zapada 1 gorski zdrug iz rejona Bosanskog Novog opštim pravcem dolina Sane — s. Svodna, dijelom ka s. Suhača;

— sa juga 3 gorski zdrug sa linije s. Čađavica — s. Suhača — s. Šurkovac, opštim pravcem Suhača — s. Sokolište — Svodna;

— sa jugoistoka grupa »Putlic« na čelu sa 3 bataljonom 721 puka iz rejona Prijedor — Ljubija pravcem dolina Sane — Svodna;

— sa sjeveroistoka grupa »Borovski« iz rejona Knežpolja pravcem Hajderovci — s. Marini — s. Svodna.

Od 18 do 21 jula vršene su pripreme i prikupljanje jedinica na polaznim položajima, pod neposrednom komandom generala Štala.[75]

Da bi lakše savladao otpor na komunikacijama Prijedor — Bosanski Novi, neprijatelj je angažovao tenkove i avijaciju, dok je, u cilju sprečavanja zabacivanja naših jedinica u njegovu pozadinu, naredio jedinicama koje su bile u drugoj liniji da neprekidno patroliraju iza borbenog poretka. Za ovo su angažovane i specijalne izviđačke jedinice sa psima. Za zaštitu oslabljenih posada u uporištima i na komunikacijama Nijemci su upotrijebili četnike, mada su prilikom pregovora sa Italijanima takvu kombinaciju kategorički odbijali.

Četnici su, pored učešća u borbi, dobili od Nijemaca i posebne zadatke. Naime, njima je bilo naređeno da pod okriljem neprijateljskih uspjeha stvore sebi uporišta među narodom na području Kozare. Grupe četnika Drenovića, Marčetića i Vase Mijatovića poslušno su pristupile izvršenju postavljenog zadatka. Nijemci, ustaše i četnici mislili su da će na taj način odvojiti narod od Partije i partizana. Međutim, njihova lažna obećanja nisu nailazila na plodno tle. Čak ni teror i zločini četnika nisu poboljšali situaciju u njihovu korist. Oni nisu uspjeli da stvore nijedno uporište ni da uhvate korene na Kozari. To je bio odgovor naroda ovog kraja na laži i zločine ovih plaćenika.

Neprijatelj je 21 jula preduzeo koncentrično nastupanje.[76]

Prvi bataljon i 2 četa Udarnog bataljona 2 odreda našli su se odjednom okruženi na grebenu Pastireva. Vještim manevrovanjem u toku dana uspjelo im je da ostanu neotkriveni. Štab bataljona je bio u vrlo teškoj situaciji. Raspolagao je podacima o snazi i rasporedu neprijateljskih jedinica koje su u toku dana podišle grebenu Karana i Pastirevu. Međutim, u kom pravcu krenuti bataljon da bi se izbjeglo okruženje, bilo je teško odlučiti. Manji dio rukovodilaca predlagao je da se u toku noći pristupi neopaženom provlačenju kroz neprijateljske položaje i pređe

[75] Isto, 17/1, 12.
[76] Isto, 25/1—3, 12.

r. Sana između željezničke stanice Blagaj i Bosanskog Novog, a potom da se prodire dolinom rječice Suče prema oslobođenoj teritoriji Podgrmeča. Ovaj je pravac otpao kao nepodesan i neprihvatljiv, pored ostalog i zbog toga što je trebalo preći Sanu, koja je na tom mjestu i za sredstva kojima je bataljon raspolagao pretstavljala ozbiljnu prepreku. To tim prije što su se na liniji Bosanski Novi — s. Blagaj očekivale jače neprijateljske snage. Drugi prijedlog je bio da se ide na masiv Kozare istočno od Knežpolja. Podacima o situaciji na Kozari nije se raspolagalo. Međutim, pošto je prethodnog dana zapažen pokret jačih neprijateljskih snaga komunikacijama Knežpolje — Bosanska Dubica i Knežpolje — Bosanska Kostajnica, kao i napad od Kozare prema Pastirevu, došlo se do zaključka da na Kozari nema jakih neprijateljskih snaga. Pravac za masiv Kozare bio je i znatno kraći i bez jačih prirodnih prepreka.

Komandant bataljona je najzad donio odluku da se izvrši pokret na Kozaru istočno od Knežpolja. U tom smislu izdata su naređenja komandirima četa. Čete su se odmah pripremile za pretstojeći pokret, jer je vrijeme koje je stajalo na raspolaganju bilo vrlo ograničeno, ustvari samo jedna (julska) noć. Zadatak je trebalo po svaku cijenu izvršiti još u toku noći, jer je bilo očigledno da će neprijatelj idućeg dana pristupiti pročešljavanju šume u kojoj su se nalazile naše jedinice.

Bataljon je imao u svom sastavu šest četa, uključujući i 2 četu Udarnog bataljona. Od tih snaga su na temelju donesene odluke, formirane dvije kolone: desna — glavna — sastava: 2 četa Udarnog bataljona i tri čete 1 bataljona, dobila je zadatak da se probije pravcem Karan — s. Kriva Rijeka — s. G. Gradina — s. D. Jutrogošta — s. G. Jelovac — masiv Kozare (zapadni dio); lijeva — pomoćna — sastava: dvije čete 1 bataljona, dobila je zadatak da se probije pravcem Pastirevo — s. Strigovo — s. Čitluk — Pobrđani — s. Čelebinci — s. Vlaškovci — s. Maglajci — sjeverni ogranci Kozare.

Kolone su preduzele pokret 27 jula uveče. Desna je uspjela da se neopaženo provuče između neprijateljskih jedinica i u svitanje 28 jula stigla je u s. Gornji Jelovac

odakle je odmah produžila pokret određenim pravcem. U toku kretanja sukobila se sa jednom ustaškom bojnom koju je lako razbila i stigla u rejon Maslin Baira (tt 691).

Lijeva kolona se kretala dužim, zaobilaznim pravcem. Nju je zatekao dan u s. Pobrđanima, gdje su je napale jake neprijateljske snage. U ovoj je borbi kolona razbijena, ali je samo manji broj boraca nastradao, dok je veći dio uspio da se sredi i poslije nekoliko dana stigao je u rejon Maslin Baira. Za to vrijeme su se i ostale jedinice 2 odreda koje su se bile probile iz obruča, ponovnim prebacivanjem preko Sane vraćale na Kozaru.

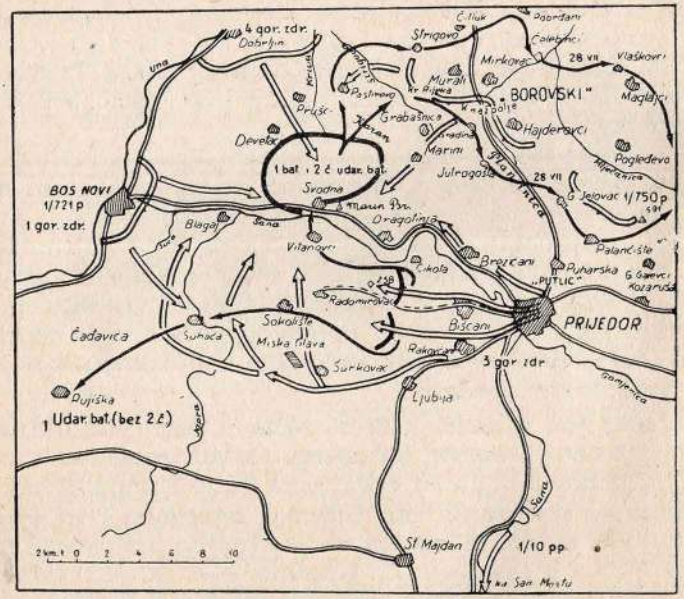

Skica 11. — Situacija od 18 do 30 jula 1942

Kada su se 30 jula čela neprijateljskih kolona spojila u rejonu Svodne, završeno je »čišćenje« i ovog područja, a time i ova prva velika neprijateljska ofanziva na Kozaru. Nema sumnje da je aktivnost naših jedinica sa Šamarice (zapadno od Kostajnice), kao i nadiranje proleter-

skih brigada s juga, privuklo pažnju neprijatelja i prinudilo ga na odvajanje snaga iz doline Sane, što je donekle smanjilo njegov pritisak prema preostalim snagama 2 krajiškog odreda na Kozari.

Tako su se, i pored toliko angažovanih snaga i borbi punih 55 dana, 31 jula, kada se završila ova ofanziva,[77] na Kozari ponova našle ove naše snage:

— 1 bataljon (četiri čete, svaka po 100 boraca) u rejonu Maslin Baira (tt 691);

— 2 četa Udarnog bataliona (jačine 115 boraca) 2 km j-i od 1 bataljona;

— 2 bataljon na Mednjaku (5 km j-i od s. Pogledjeva);

— 3 i 4 bataljon u prikupljanju u Bukovici, j-i od s. Vojskove.

U rejonu s. Vojskove nalazio se Operativni štab za Kozaru, koji je još uvijek vršio i ulogu štaba odreda. Krajem jula uspostavio je vezu sa svim ovim jedinicama i dao im uputstva za prikupljanje boraca i oružja, organizovanje ishrane i sređivanje jedinica. Naredio je da se izvrši ponovo formiranje bataljona, i to: 1-og i 2-og od boraca ranijeg 1 i 2 bataljona, 3-ćeg od boraca 3 i 4 bataljona i 4-og, za čije je formiranje kao jezgro poslužila 2 četa Udarnog bataljona.

*

Završivši dejstva na Kozari, štab borbene grupe »Zapadna Bosna« pristupio je pregrupisavanju snaga radi preduzimanja akcija protiv naših jedinica na Šamarici, takozvani »Poduhvat 3 — Šamarica«. Bilo je predviđeno da ofanzivna dejstva na Šamaricu otpočnu početkom avgusta, pošto se smatralo da je situacija na Kozari raščišćena i opasnost od 2 krajiškog odreda trenutno otklonjena. Za ta dejstva je, poslije sređivanja i popune, bila angažovana 1 gorska divizija. Pojačana aktivnost naših jedinica u Slavoniji koje su, za vrijeme njemačko-ustaških dejstava na Kozari, ometale saobraćaj na glavnoj saobraćajnoj

[77] Isto

arteriji u dolini Save, prinudila je štab borbene grupe »Zapadna Bosna« da i na toj prostoriji pripremi takozvani »Poduhvat Psunj«.

Pridajući »Poduhvatu Psunj« veći značaj, neprijatelj je 12 avgusta premjestio štab borbene grupe »Zapadna Bosna« iz Bosanske Kostajnice u Novsku. Pored toga, uputio je i grupu »Borovski« u rejon Novske, gde je ojačana SS bataljonom »Ludvig fon Baden« koji je prebačen 14 avgusta iz Podgradaca. Kod Nove Gradiške prikupljen je 741 puk sa 3 bataljonom 721 puka i 2 baterijom 66 artiljeriskog diviziona. U Novsku je upućen i 734 puk i dijelovi 4 gorskog zdruga. Iz Bosanske Kostajnice je upućen 11 bataljon preko Prijedora za Banju Luku.

Za napad na Šamaricu neprijatelj je obrazovao dvije pokretne grupe i jednu zaprečnu. Ovu zaprečnu grupu je na Uni sačinjavao 3 gorski zdrug, dok su pokretne grupe obrazovali: sjevernu — dijelovi 1 gorskog zdruga, a južnu — ostali dijelovi 1 gorske divizije.

U rejonu Bosanskog Novog zadržan je 3 gorski zdrug, između Prijedora i Sanskog Mosta nalazila se grupa »Putlic«, oko Prijedora Banjalučki zdrug sa njemačkim 721 pukom (bez 3 bataljona); na Kozari 1 bataljon 750 puka, a kod Kostajnice dijelovi 4 gorskog zdruga sa 1 i 2 policiskim bataljonom, kao i neke ustaške jedinice.

Pregrupisavanje ovih jedinica izvršeno je od 1 do 8 avgusta. Tok napada na Psunj i Šamaricu nećemo ovdje razmatrati jer izlazi iz okvira ovog djela.

*

U toku avgusta se 2 krajiški odred reorganizovao i sređivao na Kozari. Sredinom avgusta brojao je oko 900 ljudi, 800 pušaka i 40 puškomitraljeza. Međutim, njegova udarna moć i borbena sposobnost nisu se mogli mjeriti brojnim stanjem boraca. Samo ih je polovina bila potpuno sposobna za borbu, a polovinu su sačinjavali neiskusni mladići i borci sa fizičkim nedostacima.[78] Bilo je i dezertiranja, naročito boraca iz Gradiškog sreza. Da bi se stanje

[78] Zbornik IV/6, 278, dok. 120.

popravilo, održan je na Paležu (u drugoj polovini avgusta) dvodnevni skup svih jedinica odreda sa smotrom, političkim i kulturnim programom.[79] Sastanak je pozitivno djelovao u vojnom i političkom pogledu tako da se stanje znatno popravilo.

Do sredine septembra odred je narastao na 1.100 ljudi, 940 pušaka i 40 puškomitraljeza i potpuno se oporavio od prolaznih kriza. Međutim, u pogledu odjeće i obuće stajao je loše — oko 40% je imalo najpotrebniju odjeću i obuću, dok je 60% imalo nešto odjeće, ali je bilo bez ikakve obuće.[80]

Na području Kozare odred se zadržao i dejstvovao sve do 21 oktobra 1942. Za to vrijeme su 1 i 2 krajiška brigada, 3 krajiški odred i druge snage, zajedno sa proleterskim jedinicama, napadali i oslobađali gradove (Jajce, Mrkonjić Grad, Ključ).

Zbog reorganizacije i sređivanja jedinica, 2 krajiški odred nije u toku avgusta preduzimao znatnije akcije protiv neprijateljskih uporišta. One su se uglavnom svele na povremene zasjede protiv neprijateljskih odjeljenja koja su patrolirala Kozarom i okolnim selima i pljačkala sve do čega se moglo doći (žito, stoku, namještaj, usjeve, voće i dr.). Međutim, početkom septembra odred je postao mnogo aktivniji.

3 septembra je patrola 3 čete 3 bataljona dočekala kod Moštanice iz zasjede jedno odjeljenje sa 5 pari konja, koje je pošlo iz Dubice da pljačka okolna sela. Konji su zaplijenjeni, a pljačkaši ubijeni.

7 septembra je patrola 2 čete istog bataljona otvorila iz zasjede vatru na neprijateljsku patrolu od 6 vojnika — 2 su ubijena, 2 zarobljena, a zaplijenjeno je: 2 karabina, oko 100 metaka, 2 konja sa kolima i druga oprema.

9 septembra su zasjede četa 3 bataljona napale neprijateljsku kolonu (oko 2 satnije), koja se od s. Mrakovice kretala prema s. Vojskovi. Propustivši glavninu, zasjede su dočekale zaštitnicu i zaplijenile 2 karabina, 1 puškomitraljez, 2 para konja sa kolima i dr. Kada se, uz pomoć 1 satnije iz s. Pucara, glavnina ove kolone vraćala prema s. Mrakovici, naišla je ponova na zasjedu gdje su ubijena i ranjena 23 neprijateljska vojnika.

[79] Isto, 237, dok. 104.
[80] Zbornik IV/7, 134, dok. 64.

11 septembra oslobođeno je 55 radnika (zarobljenih članova partizanskih porodica iz oslobođenih sremskih sela), koji su pod stražom radili na poljima kod Knežice (zaplijenjena su 2 para konja sa kolima, ubijen 1 ustaša). Istog dana je oslobođena još jedna grupa civila (zaplijenjeno: 6 pušaka, 300 metaka, 20 konja, 10.900 kuna i dr.).

16/17 septembra je 2 četa 1 bataljona zarobila u Brkićima (Lješljanima) 22 žandarma sa oružjem. Iste noći je patrola 1 čete istog batalojna dočekala u zasjedi kod Vranića 7 žandarma (4 su ubijena, 2 zarobljena, a 1 je pobjegao).

17 septembra je jedna neprijateljska satnija upala u s. Košicu radi pljačke i paljenja, ali su je dočekali i rastjerali dijelovi 1 i 2 čete 2 bataljona i oteli svu opljačkanu stoku (neprijatelj je imao 4 mrtva).

18 septembra su jedinice 1 bataljona dočekale iz zasjede na Karanu neprijatelja, zarobile 62 domobrana i ustaša (među njima i 2 oficira) i zaplijenile: 55 pušaka, 4 puškomitraljeza, oko 4.000 metaka i drugu opremu. Neprijatelj je imao veći broj mrtvih i ranjenih.

19/20 septembra je udarna desetina 2 čete 2 bataljona zapalila mostove na Mlječanici i Komplencu (na putu Dubica — Kostajnica i Dubica — Prijedor). Tom prilikom je ubijeno 12 ustaša.[81]

Sve ove akcije razvijale su se planski u cilju sprečavanja pljačke, kontrolisanja terena, uznemiravanja i iznuravanja neprijatelja, kao i radi osposobljavanja boraca i starješinskog kadra za izvođenje smjelih akcija iz prošlih proslavljenih dana. One su imale velikog moralnog uticaja na narod i borce, jer je neprijatelj bio baš tada razvio vrlo živu propagandu o uništenju kozarskih partizana.

*

22 septembra je od snaga 2 krajiškog odreda formirana 5 kozarska brigada i na taj način stvorena pokretljivija udarna jedinica, koja je i dalje zadržana na ovom vrlo važnom području. Jer, pored toga što se nalazila u zaleđini četnika, Kozara je u ovom periodu bila vrlo važna i zbog održavanja veze sa Slavonijom, Banijom i 4 odredom. Sem toga, ona je pretstavljala klin u neposrednoj blizini najvažnijih saobraćajnih arterija ND Hrvatske i njenih

[81] Isto

životnih centara. Sve ovo zahtijevalo je da se brigada što duže zadrži na ovom području.

5 kozarska brigada je odmah po formiranju preduzela napade na okolna uporišta i komunikacije.

27/28 septembra su 4 i 5 četa 1 bataljona zarobile u s. Podoškoj 12 žandarma, u s. Petrinji 5 domobrana, a u s. Bačvani jednog žandarmeriskog narednika-vodnika. Zaplijenjeno je 15 pušaka, 2 para konja sa kolima, nešto municije, odjeće i dr.

29 septembra su snage 2 i 4 bataljona[82] postavile zasjede na: Bubenu, Kruškovcu, Grabovcu, Komplencu, Dvorištu, sa osiguranjem na Stražini, Milanovića Brdu i Pogledjevu. Sve su ove zasjede (sem one na Kruškovcu) vodile oštre borbe. Na zasjedu na Bubenu naišli su pljačkaši na koje je otvorena vatra. Ubijena su 4 pljačkaša, a zaplijenjeno je 13 volova, 5 krava i 4 konja. Na Komplencu je ubijeno 9, a u Dvorištu 15 ustaša.

U toku oktobra oživjela je aktivnost na cijelom području Kozare.

3 oktobra je 3 četa 2 bataljona dočekala iz zasjede neprijatelja u s. Kadin Jelovac gdje je, pored 25 ubijenih ustaša i Nijemaca, dosta njih ranjeno. Zaplijenjeno je: 8 pušaka, 23 goveđeta, 1 par konja sa kolima; uništen je jedan kamion i zarobljeno: 1 oficir, 1 domobran i 18 civila radnog bataljona. Ovom borbom spriječena je pljačka na koju su ustaše povele oko 1.000 civila. Partizani nisu imali gubitaka.

Istog dana je 2 bataljon izvršio napad na utvrđene položaje 17 satnije 10 pješačke pukovnije i 1 satnije 5 ustaške bojne, oko k 109 (4 km j-i od Bosanske Dubice). Iako je po cijenu velikih gubitaka zadržao svoje položaje, neprijatelj je bio jako iznenađen ovolikom aktivnošću naših snaga na Kozari.

7 oktobra je zasjeda 3 čete 2 bataljona dočekala jače neprijateljske snage koje su se kretale od Dubice ka Komplencu i ubila 15 neprijateljskih vojnika.

Istog dana je uništen jedan njemački kamion kojim se kretala pomoć iz Kostajnice napadnutim ustašama na

[82] 4 bataljon se još uvijek zvao i Udarni bataljon.

Komplencu. Sem toga, zasjeda u Dvorištu ubila je jednog njemačkog oficira i 15 vojnika.[83]

U rejonu Bosanske Dubice izvršen je napad na posadu mosta na r. Mlječanici (9 km j-z od Dubice). Neprijatelj je odmah uputio iz Prijedora kao pomoć jedan ojačan bataljon Nijemaca i ustaša, koji je naišao na zasjedu kod s. Mirkovca (11 km j-z od Bosanske Dubice) i posle kratke, ali oštre borbe, bio odbačen nazad u Prijedor. Neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke — 20 mrtvih i 92 zarobljena.

8 oktobra su zasjede 1 i 3 čete 3 bataljona dočekale jednu neprijateljsku satniju na putu s. Mrakovica — Dubica i ubile 1 njemačkog podoficira i 5 vojnika.[84]

U to vreme su jedinice 1 bataljona razvile vrlo jaku aktivnost na komunikacijama Prijedor — Bosanski Novi, gdje su 12 oktobra onesposobile prugu između željezničkih stanica Gornja i Donja Dragotinja, prekinuvši je na tri mjesta. Poslije opravke pruge neprijateljski vozovi su se ograničili samo na dnevni saobraćaj i to uz pratnju tenkova.[85]

Borbena aktivnost jedinica 5 kozarske brigade govorila je rječitije od svake propagande da kozarski partizani nisu uništeni i da su mnogobrojni članci u njemačkoj štampi o njihovoj potpunoj likvidaciji bili samo gola izmišljotina i propaganda. I ne samo to. Štab 5 brigade je u to vrijeme predlagao štabu Treće operativne zone Hrvatske zajedničke akcije 5 brigade i Slavonskog odreda, pošto su oni svojim »geografsko-strategiskim položajem« vezani jedan za drugog. Predlagan je zajednički napad na Dubicu, Jasenovac i Gradišku, stim što se smatralo da bi *politički* najkorisnije bilo likvidirati *Jasenovac*, a *vojnički* Dubicu.[86] Do toga nije došlo jer je neprijatelj, bijesan zbog velike aktivnosti partizana, brzo reagovao. Štab 714 njemačke divizije iz Banje Luke naredio je da se 19 oktobra 1942 preduzme ponovo ofanziva na Kozaru.

---

[83] Zbornik IV/7, 232—234, dok. 119.
[84] Isto
[85] Isto, 297, dok. 147.
[86] Isto, 295.

VII

NOVA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA NA KOZARU

Pre početka ove ofanzive neprijateljske jedinice oko Kozare imale su slijedeći raspored:

— 2 gorski zdrug (5 pješačka pukovnija, 5 i 12 ustaška bojna) na rijeci Uni od Bos. Novog do Bos. Dubice za dejstvo glavnom snagom prema zapadnim padinama Kozare, a pomoćnom prema Šamarici;

— 3 gorski zdrug (10 pješačka pukovnija sa 6 ustaškom i jednom bojnom Petrinjskog — 5 gorskog zdruga) na Uni od ušća Sane do Bos. Krupe za dejstva prema grebenu Majdan Planine u sadejstvu sa 2 bojnom iz rejona Sanskog Mosta.

— Banjalučki zdrug (11 pješačka pukovnija, 3 oružnička pukovnija, 2 tjelesna bojna, 1 pripremna ustaška bojna, 8 ustaška bojna sa 8 artiljeriskim sklopom i 5 lučka bojna[1] na lijevoj obali Vrbasa, imao je zadatak da, braneći prelaze na ovoj rijeci, preduzme nadiranje prema r. Sani radi sadejstva u čišćenju terena Kozare i Manjače. Na Manjači je bila formirana bataljonska borbena grupa »Tomas«, pod komandom domobranskog oficira Tomasa, koja je imala zadatak da uspostavi vezu sa četnicima i uskladi zajednička dejstva sa Manjače u pravcu Ključa. Osim toga izbijanjem na gornji tok Sane ova grupa trebalo je da, u sadejstvu sa ostalim jedinicama Banjalučkog

[1] Na banjalučkom aerodromu nalazile su se, poređ 5 bojne i čete za vezu, još 13, 16, 17 i 18 eskadrila.

i 3 gorskog zdruga u rejonu Sanskog Mosta, spriječi proboj i izvlačenje 5 kozarske brigade sa Kozare ka Grmeču i onemogući joj spajanje sa 1 krajiškim odredom.

— 714 divizija: štab divizije u Banjoj Luci; grupa »Putlic« (1 bataljon 721 puka i jedan divizion 661 artiljeriskog puka) u rejonu Prijedora; grupa »Vedel« (3 bataljon 721 puka i jedan divizion 661 artiljeriskog puka) u pokretu iz rejona Sanskog Mosta ka Prijedoru; 2 bataljon 721 puka i njemački bataljon »Ludvig fon Baden« sa ustaškom bojnom »Devčić« na Savi radi odbrane prelaza od ušća Vrbasa do ušća Une i dejstva ka Prosari.

— 741 pješadiski puk 714 divizije nalazio se na sjeveru na lijevoj obali Save u operacijama protiv partizanskih jedinica u Slavoniji (1-vi bataljon u Moslavini, 2-gi oko Nove Gradiške, a 3-ći oko Kutine).

Kada je štab 714 divizije odlučio da preduzme ofanzivu protiv 5 kozarske brigade na Kozari, naredio je štabu 741 puka da obrazuje borbenu grupu »Hofman« slijedećeg sastava: štab 741 puka, 3 bataljon istog puka, 2 i 3 bataljon 721 puka, bataljon »Ludvig fon Baden« i jedna četa SS bataljona »Princ Eugen«. Ova borbena grupa, koja je formirana u rejonu Prijedor — Bos. Gradiška — Dubica, trebalo je da, u sadejstvu sa ostalim njemačkim, ustaškim i četničkim snagama iz okolnih uporišta, okruži Kozaru sa sjeveroistoka i juga.

Sve ove snage — ukupno oko 30.000 ljudi[2] — pod komandom štaba njemačke 714 divizije, trebalo je da 19 oktobra uzmu učešća u okruženju 5 brigade na Kozari radi njenog uništenja.

Tako je na istoj prostoriji, na kojoj su se vodile borbe u junu i julu 1942, neprijatelj i ovog puta preduzeo dejstva sa sličnim planom: njemačka grupa »Hofman«, koja je bila podijeljena u dva dijela (jedan oko Bosanske Dubice, a drugi oko Prijedora), imala je da prokrstari Kozarom, a sve ostale pomenute snage da zatvore obruč oko Kozare da bi se spriječio proboj 5 brigade u pravcu Grmeča i onemogućilo joj se spajanje sa 1 krajiškim odredom.

[2] Prema izvještaju štaba 5 krajiške brigade od 20 X 1942, bilo ih je oko 35—40.000 (Zbornik IV/7, 301, dok. 149).

Jedan njihov dio bio je predviđen za koncentrično nadiranje prema Kozari, Majdan Planini i Manjači, radi sadejstva borbenoj grupi »Hofman«.

17 oktobra dijelovi njemačke borbene grupe »Hofman«, koji su se nalazili u Prijedoru (3 bataljon 721 puka i jedan italijanski bataljon) i dijelovi 3 gorskog zdruga iz Bos. Novog (2 bojna 3 zdruga, 1 bojna 5 gorskog zdruga, 2 i 3 baterija iz 661 artiljeriskog puka) zauzeli su položaje na desnoj obali donjeg toka Sane od Prijedora do Bos. Novog i zatvorili sve prelaze preko rijeke koji vode sa sjevera, iz oblasti Kozare, prema jugu, ka Grmeču.

Borbena skupina »Sanski Most« (2 bojna 10 pješačke pukovnije sa jednom bitnicom 3 gorskog zdruga) zauzela je prelaze na gornjem toku Sane od s. Vrhpolja do Prijedora u cilju onemogućavanja prelaza sa Grmeča na Manjaču i obratno. Ona je imala da se poveže na zapadu sa ostalim dijelovima 3 gorskog zdruga, na sjeveru sa dijelovima grupe »Hofman«, a na istoku i jugoistoku sa Banjalučkim zdrugom, odnosno sa grupom »Tomas« u oblasti Zmijanja.

Borbena grupa »Tomas«, pošto se povezala sa manjačkim četnicima, izbila je 18 oktobra na prostoriju s. Čađavica (15 km j-i od Ključa) — s. Palež — Podbrdo (k 1120) — Stupari. Sa ove prostorije ona je nastojala da uspostavi vezu sa borbenom grupom kod Sanskog Mosta zatvarajući pravce sa juga, iz rejona Mrkonjić Grada ka Banjoj Luci.

Iz Banje Luke neprijatelj je uputio dolinom Vrbasa ka sjeveru jednu bojnu (tzv. grupu »Golub«) radi zauzimanja i kontrole prelaza rijeke prema istočnim ograncima Kozare. Nju je podržavala 12 četa 741 puka sa 4 baterijom iz 661 artiljeriskog puka iz rejona Ivanjske.[3]

Dok je neprijatelj vršio pripreme za preduzimanje ove ofanzive, koje ovog puta nisu ostale nezapažene, štab 5 brigade je blagovremeno donio odluku da na Kozari ostavi samo manje izviđačko-zaštitne dijelove, radi privezivanja neprijatelja i ometanja njegovih pokreta, a da se sa glavninom blagovremeno povuče sa Kozare i približi 1 krajiškom odredu na Grmeču.[4] Obavještajna služba 5

[3] AVII 20/1—14.
[4] Isto

brigade je, poslije stečenog iskustva, bila mnogo bolje organizovana tako da je blagovremeno prikupljala i provjeravala sve podatke o neprijatelju.

19 oktobra su naši izviđački dijelovi vodili borbe radi privezivanja neprijatelja iz rejona Prijedora, u toku kojih je bilo utvrđeno da je dolina donjeg toka Sane od Bos. Novog do Prijedora posjednuta jakim njemačkim i domobranskim snagama i da se proboj u tom pravcu sa Kozare ka Grmeču ne bi mogao izvršiti bez većih žrtava. U toku ovog dana zapaženi su pokreti Nijemaca i domobrana i sa sjevera, od Dubice prema Kozari.

U to vrijeme su jedinice 3 krajiškog odreda iz rejona Ključa sprečavale domobransko-četničkoj grupi »Tomas« da iz rejona Čađavice i Sitnice prodre ka gornjem toku Sane. Drugi, pak, dijelovi ovog odreda sa sjevernih i sjeveroistočnih ogranaka Grmeča usporavali su i ometali pokrete 3 gorskog zdruga iz doline Une prema Sani, kao i grupe kod Sanskog Mosta.

U ovakvoj je situaciji štab 5 kozarske brigade odlučio da prebaci svoje jedinice sa Kozare na Grmeč. U tom cilju trebalo je preći r. Gomjenicu istočno od Prijedora, a zatim se prebaciti preko Sane između Prijedora i Sanskog Mosta i izbiti na greben Majdan Planine.

Da bi se ova odluka sprovela u djelo, trebalo je da izviđačko-zaštitni dijelovi uspore nadiranje grupe »Hofman« sa sjevera iz rejona Bos. Dubice. Istovremeno je u toku prodora sa Kozare preko Gomjenice ka r. Sani trebalo obezbijediti bokove prema Prijedoru i Banjoj Luci.

21 oktobra oko 5 časova izjutra, istaknuti dijelovi čelnog (4) bataljona 5 brigade, koji su silazili sa Maslin Baira južnim padinama Kozare (Leskarskom Kosom), izbili su iznenada pred 6 satniju 11 pješačke pukovnije koja se nalazila oko s. G. Garevci (6 km s-i od Prijedora). Pošto je brzo slomljen slab otpor neprijatelja, prethodnički bataljon 5 brigade nastavio je nadiranje ka jugu, prešao put Prijedor — Banja Luka zapadno od s. Kozaruše i do 7 časova izbio pred željezničku prugu Banja Luka — Prijedor, kod k 142 (4 km j-i od Prijedora). Na tom dijelu pruge nalazila se posada 3 satnije 11 pješačke pukovnije, koja je u magli brzo okružena i uništena, tako da je dalje

nadiranje preko željezničke pruge i r. Gomjenice nastavljeno neometano od neprijatelja sve do r. Sane. Ovim pravcem su se probili štab brigade, 2, 3 i 4 bataljon, dok je 1 bataljon nešto docnije prešao Sanu kod Blagaja i stigao u Podgrmeč. Brigada se u toku dana zadržala na desnoj obali Sane u šumi kod s. Miljakovca (sjeverno od Sanskog Mosta).

Da bi se olakšalo prebacivanje preko r. Sane, jedinice 1 krajiškog odreda vršile su jak pritisak na posadu Sanskog Mosta i to sa juga iz rejona s. Vrhpolja i sa zapada sa istočnih padina Lisca (tt 807). Ovaj je pritisak prinudio neprijatelja da zadrži sve svoje snage na lijevoj obali Sane što je znatno olakšalo prelaz rijeke. 5 brigada je prešla Sanu sjeverno od s. Trnova 21/22 oktobra, a 22 oktobra je stigla na oslobođenu teritoriju Podgrmeča kod s. Suhače (7 km s-z od Sanskog Mosta). Sa brigadom se povuklo i oko 150 ljudi, žena i djece, i to samo oni čiji bi životi bili kod kuće jako ugroženi.[5]

Za to vrijeme je grupa »Hofman« izbila do s. Garevci i nastavila čišćenje terena preko Kozare u pravcu zapada, prema r. Uni, pretpostavljajući da se 5 brigada povukla na zapadne ogranke Kozare.

24 oktobra se njemačka grupa »Hofman« nalazila na liniji r. Mlječanica — s. Božići; borbena grupa od Sanskog Mosta vodila je borbe kod s. Dabra (7 km zapadno od Sanskog Mosta) dok je grupa »Tomas« vodila borbu oko s. Krive Kuće.

Jedinice 2 gorskog zdruga morale su se postepeno orijentisati prema Glini radi odbijanja neprekidnih jakih napada partizana, a jedinice 3 gorskog zdruga sa dijelovima njemačke grupe »Hofman«oko Prijedora zatvarale su prelaze na donjem toku Sane. Kada su dijelovi 2 gorskog zdruga bili u pokretu iz Otoke ka Bosanskom Novom, bili su napadnuti od naših jedinica. Da blagovremeno nisu intervenisali dijelovi 721 njemačkog puka, ova bi kolona, koja je imala oko 100 zaprežnih kola, bila potpuno uništena.

---

[5] Zbornik IV/7, 306, dok. 153.

25 oktobra je i 1 bataljon 5 brigade, koji se nalazio na zapadnim ograncima Kozare, izvršio napad na dijelove 3 gorskog zdruga kod s. Blagaja, slomio njihov otpor i prebacio se na lijevu obalu Sane. Pri nadiranju prema Grmeču bataljon je naišao na neprijatelja kod s. Dolovljani (8 km j-i od Bos. Novog) i posle kratke borbe probio se na oslobođenu teritoriju, u sastav 5 brigade.

Ovim je završena i ova neprijateljska ofanziva na Kozaru. 28 oktobra neprijatelj je pristupio pregrupisavanju snaga zbog neprekidne aktivnosti naših jedinica u Slavoniji i Baniji. Iz grupe »Hofman« upućeni su: štab 3 bataljona sa 11 četom 721 puka za Bosanski Novi; 12 četa za Sanski Most, a 7 četa za Mrakovicu. 714 pionirski bataljon upućen je za Bos. Gradišku.

Ostale jedinice zadržane su na liniji: k 303 — k 381 — k 248 — sjeverno od Prijedora sa zadatkom da spriječe eventualni povratak 5 brigade sa Grmeča na Kozaru.

U zaključku zaplijenjene bojne relacije 2 domobranskog zdruga o ishodu ove operacije stoji:

> Završena je akcija na Kozari.
>
> Uspeh same akcije je bio dosta slab, jer se glavna snaga partizana blagovremeno probila iz Kozare 21 oktobra i prešla u Grmeč.
>
> Kod pobunjenika je zapovijedanje ujedinjeno, voćstvo vrlo dobro. Odmetničke čete su vrlo pokretne i često rade vrlo dobro. Dojavna im je služba savršena, jer im napadi uspjevaju osobito na naselja. Koriste uvijek dojavljivače mještane.

VIII

OPŠTI OSVRT NA DOGAĐAJE

Ustanak na Kozari počeo je pod sličnim okolnostima kao i u drugim dijelovima Bosanske Krajine. Buknuo je jednovremeno u svim potkozarskim selima, ali ne stihijski. Gotovo u svakoj ustaničkoj grupi nalazio se jedan ili više komunista i skojevaca koji su, svjesni svoje istoriske odgovornosti, pravilno kanalisali borbenost ustaničkih masa. Ti prvi počeci oružanih borbi, kojima je rukovodila Partija, imali su presudnog uticaja i na kasniji razvoj Pokreta u ovom dijelu Bosanske Krajine.

S obzirom na to da su borbe 2 krajiškog odreda u toku prve neprijateljske ofanzive na Kozaru najznačajnije, to ćemo se na njihovoj analazi nešto duže i zadržati.

Ako se ima u vidu da je područje na kome su se borbe odvijale imalo za neprijatelja izvanredan značaj i da je on za odbranu tog područja angažovao snage koje su bile oko dvadeset puta brojno jače, a neuporedivo tehnički opremljenije od snaga Drugog krajiškog odreda, onda je očigledno da uspjeh odreda u dvomjesečnim borbama — uspjeh koji je imao tako snažan moralno-politički uticaj na borce i narodne mase širom cijele zemlje i koji je ogromno doprinio odbrani Bosanske Krajine, te važne osnovice za dalja dejstva krajiških i proleterskih brigada pod neposrednim rukovodstvo Vrhovnog štaba — daleko prevazilazi one okvire koji bi se jednoj takvoj jedinici i u sličnim uslovima mogli postaviti. Ovakvi uspjesi ne bi bili skromni ni za daleko brojno jače i materijalno opremljenije snage. Borbe odreda ocijenjene su i od Vrhovnog štaba kao »najsjajnije i najveće borbe koje je

vodio jedan odred u cijeloj zemlji za vrijeme čitave Narodnooslobodilačke borbe do danas [19 X 1942]«.[1]

U dvomjesečnim borbama, koliko je trajala ova velika ofanziva na Kozaru, jedinice 2 krajiškog odreda izbacile su iz stroja oko 7.000 neprijateljskih vojnika. Prema saopštenju Operativnog štaba za Bosansku Krajinu od 3 jula, samo u vremenu od 10—30 juna neprijateljski gubici u mrtvima i ranjenima iznosili su 3.000 vojnika i oficira, a u zapisniku sa okružne partiske konferencije za Kozaru, koja je održana 20 i 21 septembra, stoji: »Neprijateljski gubici po zvaničnim partiskim obavještenjima kreću se preko 7.000 mrtvih, ranjenih, zarobljenih i izbačenih iz stroja«. U jednom neprijateljskom dokumentu stoji da je 1.978 njegovih vojnika izbačeno iz stroja.[2] On je pretrpio velike gubitke i u materijalu i ratnoj opremi. Uništeno je 11 tenkova, a zaplijenjeno: 2.500 pušaka, oko 200 puškomitraljeza, 4 topa, 24 minobacača i velike količine municije i ostale ratne opreme.

Velike je gubitke i odred imao. Ukupan broj mrtvih, ranjenih i nestalih iznosio je oko 1.700, uključujući tu i oko 500 teških ranjenika, koje je neprijatelj zarobio i poklao. Izginuo je veliki dio rukovodećeg kadra: jedan cio štab bataljona, dva komandanta bataljona, četiri komandanta mjesta (Prijedor, Kozarac, Ljubija, Podgradci), 10 komandira i 6 komesara četa, kao i znatan broj vodnika, desetara i ostalih iskusnih i prekaljenih boraca. Tako je 2 četa Udarnog bataljona, koja je u ofanzivu ušla sa 180, izišla iz nje sa 112 boraca. Ranjeni su komandir i komesar čete, a poginuli su zamjenik komandira i zamjenik komesara, kao i svi komandiri vodova i svi desetari koji su se na toj dužnosti našli u početku ofanzive.

Ustaše i Nijemci poklali su na najzvjerskiji način oko 500 teških ranjenika koji su bili na nosilima. Težu sudbinu doživjelo je i oko 60.000 ljudi, žena i djece (nešto oko 15.000, većinom sa terena 1 bataljona, uspjelo je da se izvuče iz obruča). Neprijatelj je djecu, žene i starce deportovao u zloglasne logore: Jasenovac, Staru Gradišku, Sajmište i dr. Teror nije mimoišao ni sela nastanjena muslimanskim življem. Zbog učešća u NOP samo je u Ko-

[1] Isto, 294, dok 147.
[2] AVII, 7/1 — 10, 12.

zarcu ubijeno na desetine muslimana, a 400 je deportovano u logore. Civilno stanovništvo sa Kozare neprijatelj je dijelom poubijao, a dijelom otpremio na rad u Njemačku. Oko 900 djece sa Kozare otpremljeno je u specijalni logor u Jasku.

Pošto se ne raspolaže potpunim podacima o žrtvama civilnog stanovništva, iznijećemo samo neke. U dnevnom izvještaju neprijatelja br. 196 od 15 jula navedeni su sljedeći naši gubici: »2.918 mrtvih prebrojanih, oko 7.000 zarobljenih i pritvorenih (od ovoga upućeno u Zemun 2.374, a kao radna snaga u Njemačku 1.589, u logorima još ostalo oko 3.000).[3] Ovdje se, svakako, radi o civilnom, neboračkom stanovništvu, a ne o partizanima. U Bosanskoj Dubici i na željezničkoj stanici Cerovljani strijeljano je oko 1.800 omladinaca, sa motivacijom da su partizani. Od jedne grupe od 8.500 ljudi, koji su odvedeni na prisilne radove u Njemačku, vratilo se poslije rata svega njih oko 150.

Ova krvava nacističko-ustaška odmazda nad civilnim stanovništvom čitavog jednog kraja bila je unaprijed pripremljena i planski sprovedena. To se jasno vidi iz sljedeće izjave ministra vanjskih poslova NDH dr Ml. Lorkovića koju je dao početkom 1942 jednom od svojih poslanika u inostranstvu.[4]

> Kao naš poslanik u inozemstvu Vi trebate biti informirani o planovima naše politike, koju naša vlada sprovodi. Stoga Vam kažem ovo: hrvatska država ne može postojati ako u njoj živi 1,800.000 Srba i ako mi za leđima imademo snažnu srpsku državu, koja bi uvijek zasizala u naša područja i pretstavljala vječnu opasnost za nas. Oba ta pitanja bilo bi nemoguće riješiti u normalna vremena, u kojima bi se moralo postupiti zakonito i voditi računa o građanskim obzirima. Stoga je sreća za nas što je do uspostave NDH došlo u ovakvim vremenima, jer samo sada možemo riješiti taj problem: mi, stoga, nastojimo, da nestane Srba iz naših zemalja i u tom pravcu je već mnogo učinjeno. Evo ja sam se ovih dana vratio s područja Kozare, 60 km dugo i gotovo isto toliko široko područje, koje je bilo nastanjeno isključivo Srbima, danas je prazno garište... A sada prelazimo na Grmeč...

[3] Isto, 7/4 — 14, 50.
[4] Dizdaru, str. 54 (rukopis u AVII).

Osobito je stradao Dubički i dio Gradiškog sreza. Niz sela je potpuno opustio. Stradalo je 90% stanovništva.

Narod Kozare bio je čvrsto vezan za Narodnooslobodilački pokret i neprijatelj ga je mogao samo fizički odvojiti od nje, služeći se grubom silom i zločinima. Ali mu on nije mogao uništiti vjeru u našu pobjedu. Sve što je bilo sposobno za oružje borilo se protiv neprijatelja. U opisanim jurišima kozarskih partizana masovno su učestvovale i žene i omladina. Odnošenje ranjenika sa fronta do bolnice na Vitlovskoj, doturanje hrane partizanima u streljački stroj, sve su to bili zadaci koje je pozadina svjesno i predano izvršavala. Slobodno se može reći da je čitav narod učestvovao u borbi protiv neprijatelja.

Bilo je niz primjera da se dječaci od 12 do 13 godina, u želji da se dokopaju oružja, prikradu u streljački stroj partizana i učestvuju u jurišima. Branko Međed je, naprimjer, u svojoj 12 godini postao slavan bombaš. On je u vrijeme ofanzive imao dva starija brata u borbi, Živka i Radu, poznate junake. Branko je htio i sam da se bori. Jednog dana došao je kod svog brata Rade, puškomitraljesca, i zatražio od njega pušku. Ovaj ga je samo pogledao. Bio je poznat kao ćutljiv i vrlo tvrdoglav čovjek. Ali pošto je Branko stalno navaljivao, Rade izvadi iz svoje torbice bombu, objasni mu kako će je upaliti, a zatim mu pokaza na neprijateljski rov i kroz zube procjedi: »Eto, tamo ima pušaka«. Mali Branko je shvatio. Uzeo je bombu i počeo da se, usred dana, privlači neprijateljskom rovu. Kad se privukao i spremio da upali bombu obazre se prema bratu. »Ne boj se, ja ću te štitit svojim šarcem« dobaci mu ovaj. Mali se osmjeli, upali i baci bombu, a zatim iskoristi pometnju kod neprijatelja, upade u rov, zgrabi jednu pušku i hitro se povuče do partizanskih položaja. Bio je izvan sebe od uzbuđenja i sreće, doživio je prvo vatreno krštenje i dokopao se oružja. Rade ga je pri otstupanju štitio svojim »šarcem«.[5]

Vjera u Partiju i ljubav prema partizanima, to je ono što je krasilo jedinstvenu kozarsku pozadinu. Kada

[5] Rade Međed je poginuo kao komandir čete 5 krajiške brigade na Sremskom frontu, a Branko u Četvrtoj ofanzivi kao borac iste brigade.

je jedna majka, sakrivajući dijete pod sobom, bila ranjena od topovske granate i kad je odbornik tjerao u bolnicu da se previje, ona je to uporno odbijala riječima: »Nemojte, djeco, stidim se ja da trošim medecinu, to treba borcima«. Isto toliko dirljive bile su scene kada je poslije neuspjelih proboja donesena odluka da se naše snage u obruču razbiju u manje grupe i sakriju ili nekako provuku kroz neprijateljske streljačke strojeve u pozadinu. Kada su te grupe boraca prolazile pored naroda, koji je već bio u kritičnoj situaciji, žene i starci su im, prateći ih pogledima punim saosjećanja i razumijevanja, dovikivali: »Samo se vi spasite, a sa nama šta bude«.

O nesalomljivom moralu naroda Kozare i o njegovoj nepokolebljivosti govore i drugi primjeri. Izvjestan broj žena, zarobljenih na Kozari, ustaše su poslale na rad po selima Slavonije. Za kratko vrijeme sve su uhvatile vezu sa slavonskim partizanima. U izvještaju štaba 3 operativne zone za Slavoniju Glavnom štabu za Hrvatsku od septembra 1942 kaže se između ostalog, da ove žene sa Kozare svakodnevno dolaze u partizanske štabove i traže oružje. U tom se izvještaju konstatuje da su mnoge već primile oružje i stupile kao borci u partizanske jedinice u Slavoniji.

Ofanziva na Kozaru uslijedila je u vrijeme kada su kozarski partizani bili u naponu snage. Međutim, i neprijatelj je ovu operaciju veoma solidno pripremio i u njoj angažovao skoro dvadeset puta jače snage tako da se kod takvog odnosa snaga bolji ishod nije mogao ni očekivati, pogotovu ako se ima u vidu činjenica da je štab odreda na početku ofanzive donio odluku da Kozaru brani frontalno i po svaku cijenu, i činjenica da su i naši kadrovi i naši borci bili mladi i neiskusni. Zato je potrebno da se objektivno i istinito reče i ono što je u dejstvima kozarskih partizana i njihovog rukovodstva u periodu ofanzive bilo negativno, ističući na posebnom mjestu ono što Kozaru čini slavnom epopejom naše Narodnooslobodilačke borbe.

Rezimirajući rad jedne i druge strane vidimo da je neprijatelj uspio: da prema zamišljenom planu okruži 2 krajiški odred, iscrpi mu jedinice u dugotrajnim borbama

i nanese im velike gubitke; da potpuno opljačka ustanička sela na području Kozare (90% sela Dubičkog sreza, veliki broj sela Bosanskonovskog i dio Prijedorskog sreza); da dejstvom avijacije, masovnim terorom, represalijama i odmazdama ustaša i Nijemaca oduzme živote hiljadama neboračkog stanovništva (staraca, žena i djece) i, najzad, da poslije ofanzive zauzme komunikacije, obnovi i uspostavi saobraćaj na relaciji Prijedor — Bosanski Novi — Sunja i otpočne sa eksploatacijom rudnika Ljubije.

Neprijatelj ne bi postigao ove rezultate i pored angažovanja tako velikih snaga da kod nas nije bilo grešaka. Operativni štab za Bosansku Krajinu dozvolio je da u toku ofanzive bude iznenađen iako do toga nije moralo doći. Plan o tome kako dejstvovati ako naše jedinice budu okružene nadmoćnijim neprijateljskim snagama nije bio razrađen iako su uslovi postojali. Postrojenja u rudniku Ljubiji pala su u toj ofanzivi neoštećena neprijatelju u ruke, a mogla su biti blagovremeno uništena ili oštećena. Isto tako nije blagovremeno preduzeto zaprečavanje i rušenje komunikacija. Da je to naređeno ne bi 10 juna neprijateljski tenkovi iz Banje Luke neometano prodrli i zauzeli Prijedor i rudnik Ljubiju. Operativni štab za Bosansku Krajinu nije pružio efikasnu pomoć okruženom 2 krajiškom odredu. Dejstva 1 krajiškog odreda u dolini srednjeg toka Une i 1 krajiške brigade u rejonu Bosanskog Novog dala su dobre rezultate i olakšala situaciju okruženih jedinica samo u širem smislu riječi. No, daleko bi bilo efikasnije da su 1 krajiška brigada i 1 krajiški odred napali neprijatelja s leđa, razbili ili sadejstvovali razbijanju obruča i omogućili izvlačenje 2 odreda iz okruženja. Štab 2 odreda računao je da će veliku oslobođenu teritoriju moći frontalno braniti zapostavljajući partizanska dejstva.

Kada je otpočela ofanziva štab odreda se nije snašao. Čak ni poslije zauzimanja Prijedora nije bio načisto da li se radi o ofanzivi ili samo o napadu na Prijedor i rudnik Ljubiju. To se vidi i iz njegovog izvještaja upućenog Operativnom štabu 11 juna 1942, drugog dana ofanzive. U njemu se kaže: »Na prolazu juče nisu palili sela. Danas čitav dan tuče artiljerija i avijacija po brdima i šumama. Naročito je bombardovana okolica. Danas nije bilo nekog

većeg pokreta trupa u pravcu brda, ali se primjećuje da neprijatelj vrši koncentraciju, vjerovatno će ubrzo uslijediti njegova ofanziva. Ukoliko bude nekih novosti i promjena mi ćemo vas redovno izvijestiti . . .«[6] Dakle, »vjerovatno će ubrzo uslijediti njegova ofanziva«, a ofanziva je bila već počela.

Nebudnost, s jedne, i zanošenje postignutim uspjesima, naročito poslije oslobođenja Prijedora, i potcjenjivanje neprijatelja s druge strane, uslovili su da štab odreda na početku ofanzive ne shvati situaciju u kojoj se našao i da ne donese cjilishodne odluke. Upravo zbog potcjenjivanja neprijatelja štab odreda nije ozbiljno prostudirao podatke kojima je raspolagao. U njima je stajalo da je neprijatelj otpočeo da koncentriše jake snage u garnizonima oko Kozare, a to je bilo dovoljno da se otkriju njegove namjere. Ovo izbija iz zaključaka partiske konferencije od septembra 1942 gdje se, između ostalog, kaže:

> Sama činjenica da je takav Prijedor zauzet dovoljna je bila da štab odreda mora računati sa reakcijom neprijatelja. Međutim, mi smo se tom pobjedom malo uspavali. Bili smo se uljuljkali nekom gotovom slobodom, naša vojna budnost bila je minimalna. Činjenice nam govore o tom. Štab odreda, Okružni komitet i sve članstvo bilo je upoznato sa pismom drugarice »Okrugle« [Olge Marasović, tada sekretara Mjesnog komiteta KPJ Sarajevo] o pripremama velike ofanzive; međutim, mi smo bili uljuljkani našom ofanzivom u Krajini, stanjem i borbom na Istočnom frontu pa su nam tenkovi i haubice bili na cesti. Bolnica jedna u Kozarcu, a druga više njega. Po naređenju operativnog štaba za B. K. cesta Prijedor — Piskavica neprokopana. Nije bilo dovoljno pripremljenosti. U Novom se javlja o gomilanju vojske i tenkova. Na terenu II bataljona javljuju se prvi put tenkovi i najbolje trupe Francetića, ustaške »Crne legije« sa motorizacijom. III bataljon šalje štabu odreda izjave zarobljenog ustaše o 7.000 vojnika i koloni tenkova, koji se kreću za Banja Luku. Da bi bilo više budnosti već iz ovih podataka mogla se donijeti pravilnija ocjena ofanzive. Izjava druga Ive člana CK KP Hrvatske, njegova pravilna ocjena i blagovremena, nije bila zapažena kod vojnog rukovodstva, a niti su prenošena iskustva koja je on objelodanio iz slične ofanzive na Petrovu Goru. Najveća nebudnost Operativnog štaba za B. K., štaba odreda, Okružnog komiteta je činjenica da rudnik Ljubija dolazi

[6] Zbornik IV/5, 227, dok. 78.

neprijatelju vrlo slabo oštećen ponovo u ruke. Kolika je pogreška vidi se po tome što pri prvom otvaranju prolaza voza kod Volinje svečano general Štal i ministar Bešlagić puštaju kao prvi transport 25 vagona rudače iz Ljubije, govoreći da taj novi privredni život koji sada počinje opravdava sve napore i gubitke koje su pretrpeli za vrijeme čišćenja ovog kraja. Saopštenja zarobljenih oficira govorila su o neprijateljskim divizijama i napokon Štalovi proglasi o skupini vojske »Zapadna Bosna« govorili su o postojanju na našem terenu velikih neprijateljskih snaga.[7]

Precjenjivanje sopstvenih snaga i mogućnosti bilo je očigledno. To se vidi i po tome što se na neuspjeh nije ni pomišljalo, što se o konspiraciji vodilo malo računa. Tako su za magacine opreme i hrane znali i neki nesigurni problematični ljudi. Nisu blagovremeno izrađene zemunice za ranjenike, mada je situacija to zahtijevala, a na to je jedan član CK KP Hrvatske, koji se tada zatekao na Kozari, upozorio štab odreda i OK i ukazao im na iskustva iz borbi na Petrovoj Gori.

Evo šta on, između ostalog, kaže na povratku sa Kozare u svom izvještaju CK KP Hrvatske:

> Uspjesi koje su partizani imali neposredno pred ofanzivu (Prijedor) izazvali su kod pojedinih partizanskih rukovodilaca potcjenjivanje neprijatelja tako da se kod njih stvorilo uvjerenje da će lako izići na kraj ...
>
> Ukoliko je postojao neki maglovit plan, to je bila odbrana Kozare, što je dovelo do pokretanja frontalne borbe i prepuštanja inicijative neprijatelju, mjesto da se već u početku ofanzive pripremi sve za najgori slučaj, a osobito da se osiguraju ranjenici, našta je također skrenuta pažnja drugovima iz štaba odreda, nisu se preduzimale nikakve mjere ni za spasavanje ranjenika, ni za sačuvanje materijala. Zemunice nisu iskopane, iako je bilo vremena za to i veliki broj ranjenika pao je neprijatelju u ruke.

Odbrana sela obezbijedila je štabu odreda potrebno vrijeme za dalji rad. Međutim, to nije iskorišćeno i dozvolilo se da neprijatelj stegne obruč, da znatno smanji našu manevarsku prostoriju i da jedinice odreda nabaci na greben Kozare. U takvoj situaciji štab odreda naređuje potčinjenim jedinicama da nanose neprijatelju gubitke i

[7] AVII 28/9, 162.

onemoguće mu prodor u šumu. Mislilo se da će se on tako prisiliti da odustane od daljeg napada. Angažujući jedinice na sprovođenju ove odluke, štab odreda je zamarao i trošio svoje snage propuštajući, jednu za drugom, povoljne prilike za proboj iz okruženja.

Kada je krajem juna odred bio u znatno težoj situaciji, štab odreda je uvidio da je jedini izlaz proboj iz obruča. Uskoro je donesena i odluka za to. Međutim, ona je kasno uslijedila. Proboj je izveden nabrzinu i poslije slabih priprema, zbog čega su i postignuti samo djelimični rezultati. Koristeći ove greške i propuste, neprijatelj je i postigao iznijete rezultate.

Postavlja se i pitanje: da li je neprijatelj svojom ofanzivom ostvario u potpunosti cilj kome je težio? Izneseni podaci o njegovim gubicima pokazuju da je za postignute rezultate i frontalnim borbama protiv jedinica 2 krajiškog odreda platio skupu cijenu u žrtvama, o čemu je već bilo riječi. Dalje, neprijatelj je planirao da što prije uništi 2 krajiški odred kako bi svoje snage koje su vezane za kozarsko područje oslobodio radi preduzimanja ofanzivnih dejstava protiv naših jedinica na susjednim terenima. Ali, umjesto 10 dana, koliko je bilo predviđeno da će trajati »akcija čišćenja« Kozare, borbena grupa »Zapadna Bosna« bila je vezana za ovu prostoriju puna dva mjeseca (od početka juna do kraja jula) ne uspjevši za to vrijeme niti da uništi 2 krajiški odred (bez obzira na to što mu je nanijela teške gubitke), niti da očisti Kozaru od partizana. U tim danonoćnim, dugotrajnim i oštrim borbama neprijateljske jedinice su i same pretrpjele osjetne gubitke i znatno su iscrpene. Ne samo što neprijateljske jedinice koje su bile vezane za Kozaru nijesu u toku ta dva mjeseca mogle dejstvovati protiv ostalih naših jedinica u Bosanskoj Krajini i Zapadnoj Bosni uopšte, već je borbena grupa »Zapadna Bosna« morala početkom avgusta napustiti područje Kozare, pošto je u tom periodu nastala nova situacija koja ju je odvela dijelom na Šamaricu, dijelom na Psunj, a dijelom na Fruška Goru. Kad dajemo osvrt na to da li je neprijatelj ostvario svoje ciljeve i koliki je doprinos kozarskih partizana na opštem planu Narodnooslobodilačke borbe, onda ne možemo mimoići ni činjenicu da su u to vrijeme naše

proleterske i udarne brigade pod rukovodstvom Vrhovnog štaba pobedonosno prodirale u Zapadnu Bosnu i da im se do avgusta mjeseca nije mogla suprotstaviti nijedna jedinica sa područja Kozare, a početkom tog mjeseca, kao što smo vidjeli, one su morale otići u Slavoniju i na Šamaricu.

Neprijatelj je borbama na Kozari pridavao izvanredno veliki značaj, čime se povećava i važnost dejstava 2 krajiškog odreda i kozarskih partizana. Krajem juna Pavelić je lično posjetio sjeverozapadni dio fronta na Kozari (Knežpolje) i zajedno sa generalom Štalom izvršio smotru jedinica na položajima. Poslije završetka ofanzive u zapovjesti generala Štala od 1 avgusta 1942 stoji, između ostalog, i ovo: »Uvažavajući ovaj vanredni uspjeh u borbama na Kozari i u priznanje ovoga junačkoga djela njemačkih i hrvatskih jedinica, koje je Poglavnik nazvao povjesnom zaslugom za mladu Hrvatsku Državu, podijelio mi je hrvatski red željeznog trolista I reda«.[8]

Nije njemački general i ratni zločinac Štal bio jedini koga je Pavelić odlikovao za zločine počinjene na Kozari. Obilazeći front na Kozari, on je na licu mjesta proizveo pukovnika Brozovića, komandanta 3 gorskog zdruga, u čin generala, odlikovao pukovnika Rupčića itd. Pavelić te borbe naziva »povjesnom zaslugom« za NDH, što znači da priznaje da je Hitlerova tvorevina NDH bila u ovom dijelu Bosanske Krajine minirana.

Ustaška i njemačka štampa bile su u vrijeme ovih borbi prepune dopisa o Kozari. Ustaše su poslije prve ofanzive izdale knjigu »Kozara grob partizana«. Međutim, na Kozari je formirana 5 krajiška brigada baš onda kad se pojavila ova knjiga.

Borbe kozarskih partizana donijele su i dragocjeno iskustvo i boračkom sastavu i rukovodećem kadru. Uvidjelo se da frontalna odbrana protiv višestruko jačeg protivnika, uprkos krajnjeg zalaganja jedinica, ne donosi uspjeh. Korisne pouke mogu se izvući i iz rada štaba, iz organizacije obavještajne službe, službe veze itd. Mogla su se izvući i mnoga druga taktička iskustva. Smjeli pre-

[8] Isto 13/16 — 1, 12.

padi na artiljeriju i štabove, napadi iz pozadine na neprijateljske rezerve, na jedinice u prikupljanju, uspješni protivnapadi — sve je to uslovilo da odbrana Kozare u cjelini bude vrlo aktivna. Borbe na Kozari su poučne još u jednom pogledu. Naime, jedinice 2 odreda uspjele su ne samo da se junački bore, nego i da junački podnesu neuspjeh.

Treba istaći i to da su kozarski partizani ispoljavali veliku ljubav prema bespomoćnoj djeci, ženama i starcima koji su se nalazili iza njihovih leđa. Oni su bili spremni na borbu do posljednjeg da bi ih zaštitili od zvjerstva neprijatelja. Narod iz Prijedorskog i Bosanskonovskog sreza, koji se našao u okruženju, povlačio se upočetku spontano. Međutim, iz Dubičkog sreza povukao se nešto docnije po direktivi Odbora za odbranu Kozare i Knežpolja. Direktiva o povlačenju naroda bila je, razumije se, u skladu sa odlukom štaba odreda da frontalno brani Kozaru.

Već su iznesene naše slabosti u rukovođenju jedinicama u toku neprijateljske ofanzive, ali ta istina ne bi bila potpuna niti bi u krajnjem bila istina ako se ne bi vidjeli i shvatili i svi objektivni uslovi pod kojima je štab odreda rukovodio borbom. Prije svega, radi se o jednom partizanskom štabu čiji je kadar regrutovan iz redova komunista, mahom radnika, seljaka i đaka, tj. o ljudima sa nepotpunim ili minimalnim vojničkim obrazovanjem, koje nije odgovaralo ovako komplikovanoj i teškoj situaciji. Iskustva iz partizanskih akcija koje su prethodile ofanzivi nisu bila dovoljna za rukovođenje pod tako složenim uslovima, protiv tako jakih i tehničkih dobro opremljenih neprijateljskih snaga Pa ipak, pored svih ovih objektivnih teškoća, štab odreda je uspjevao da se neuporedivo slabijim snagama i naoružanjem uspješno suprotstavlja i pruža dugotrajan otpor nasrtajima daleko nadmoćnijeg neprijatelja što je dalo krupan doprinos borbi za očuvanje slobodne teritorije u Bosanskoj Krajini koja je poslužila kao solidna osnovica za ofanzivu NOV pod komandom druga Tita ujesen 1942.

Na kraju, uprkos počinjenih grešaka, junački otpor kozarskih partizana, podvizi četa i bataljona, herojsko

držanje kozarske pozadine, postali su još u toku NOR primjer junaštva i samopožrtvovanja za sve borce NOV i POJ.

Borbe na Kozari nisu prestale ni poslije odlaska 5 brigade sa tog terena. Njenim prelaskom na lijevu obalu Sane, na teren Podgrmeča, završava se samo jedan buran i veoma plodan period učešća naroda Kozare u Narodnooslobodilačkoj borbi. Međutim, i poslije tih događaja, i uprkos neprijateljskih ofanziva, narod Kozare je neprekidno učestvovao u oružanoj borbi i sve do konačnog oslobođenja nije prestao da formira nove partizanske i udarne jedinice. Vidjeli smo da je, pored vidnog učešća Kozarčana prilikom formiranja 1 i 2 krajiške brigade, već u septembru 1942 — svega mjesec ipo dana poslije krvave Štalove ofanzive, kada su okupatori i kvislinzi mislili da su kozarski partizani uništeni — formirana i 5 kozarska brigada. A poslije njenog odlaska sa terena Kozare reorganizovan je Kozarski partizanski odred, koji je septembra 1943, nakon godinu dana primjerne aktivnosti, prerastao u 11 krajišku brigadu. Godine 1944 na Kozari je formirana i 20 krajiška brigada.

Te činjenice reljefno ocrtavaju lik Kozare, uvjerljivo govore o učešću naroda Kozare u Narodnooslobodilačkom ratu i njegovoj nepokolebljivoj borbi do kraja. Kozara je ostala nerazorivo uporište Narodnooslobodilačkog pokreta i slavna epopeja naše Revolucije.

SADRŽAJ

Strana

PREDGOVOR

I

NEPRIJATELJSKE SNAGE NA TERITORIJI BOSANSKE KRAJINE I RAD KPJ NA PRIPREMAMA ZA USTANAK 5

Proglašenje »Nezavisne Države Hrvatske« i dislokacija okupatorsko-kvislinških jedinica — — — — — — — — — 5
Pripreme za ustanak — — — — — — — — — — 9

II

POČETAK USTANKA NA KOZARI I BORBE DO KRAJA 1941 GODINE — — — — — — — — — — — 27

Prve oružane akcije, slobodna teritorija i prvi odred — — 27
Napad neprijatelja na Kozaru i napuštanje frontalnih borbi 41
Formiranje četa, promjena naziva odreda i njegova aktivnost do kraja novembra 1941 — — — — — — — — — 44
Neprijateljska akcija »čišćenja« Kozare — — — — — 52
Napad partizana na Mrakovicu — — — — — — — 54
Napad na neprijateljska uporišta u Turjaku i Umetaljci 16—18 decembra — — — — — — — — — — — 59
Osvrt na aktivnost kozarskih partizana u 1941 godini. Formiranje bataljona — — — — — — — — — — — 61

III

BORBE 2 KRAJIŠKOG NOP ODREDA U 1942 GODINI DO OSLOBOĐENJA PRIJEDORA — — — — — — — — 66

Dejstva u januaru — — — — — — — — — — 66
Formiranje novih četa i proširenje slobodne teritorije — — 82
Dejstva u prvoj polovini februara — — — — — — 83

Strana

Borbe od 17 februara do 15 marta — — — — — — 88
Kratak pregled situacije u Bosanskoj Krajini krajem februara 1942 i reorganizacija odreda — — — — — — 98
Formiranje kozarske proleterske čete — — — — — — 101
Formiranje proleterskog bataljona — — — — — — 105
Situacija na području 2 krajiškog odreda — — — — — 108
Formiranje 4 bataljona 2 odreda — — — — — — — 111
Formiranje udarnih bataljona. Akcije 2 udarnog bataljona 2 krajiškog odreda protiv četnika u Centralnoj Bosni — 112
Dejstva jedinica odreda na području Kozare od početka aprila do polovine maja — — — — — — — — — 120
Stručno osposobljavanje boraca i starješina — — — — 121

IV

BORBE 2 KRAJIŠKOG ODREDA DO POČETKA JUNA 1942 I OSLOBOĐENJE PRIJEDORA — — — — — — — — 126

Situacija na području 2 krajiškog odreda početkom maja — 126
Odbrana Prijedora — — — — — — — — — — — 128
Pripreme za napad na Prijedor — — — — — — — 129
Tok borbi za oslobođenje Prijedora — — — — — — 142
Kratak osvrt na borbe za Prijedor — — — — — — 146
Prvi partizanski avioni na Kozari — — — — — — 148
Borbe sa Francetićevim ustašama i prvi tenkovi — — — 150
Dejstvo prvih partizanskih aviona i akcije na rijeci Savi — 151

V

RAD PARTISKE ORGANIZACIJE 2 KRAJIŠKOG ODREDA (OD POČETKA USTANKA DO KRAJA MAJA 1942) — — 157

Rad u jedinicama — — — — — — — — — — — — 157
Rad na terenu — — — — — — — — — — — — 165

VI

NEPRIJATELJSKA OFANZIVA NA KOZARU — — — 173

Prethodne borbe — — — — — — — — — — — — 177
Plan neprijatelja za napad na Kozaru — — — — — 180
Stanje naših jedinica — — — — — — — — — — 188
Tok borbe — — — — — — — — — — — — — 189
Uvodne borbe od 10—15 juna — — — — — — — — 189
I faza — Borbe protiv 1 gorske divizije (borbe 14—18 juna) 195
II faza — Borbe od 18—22 juna 1942 — — — — — — 204

Strana

III faza — Borbe od 22 juna do 30 juna — — — — — 217
IV faza — Proboj sa Kozare i borbe do 18 jula — — — 227
Plan proboja — — — — — — — — — — 228
Tok proboja — — — — — — — — — — 232
Dejstva dijelova koji su ostali u obruču — — — 238
Borbe sredinom jula — — — — — — — — 240
Završna faza neprijateljske ofanzive (18 do 31 jula) — — 243

VII

NOVA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA NA KOZARU — 253

VIII

OPŠTI OSVRT NA DOGAĐAJE — — — — — — — 259

Rade Bašić

USTANAK I BORBE NA KOZARI 1941—1942

*

Tehnički urednik
pešadiski major
Slobodan Mitić

*

Korektori
Vojislav Vujanić
Veljko Aleksić

*

Dato u štampu maja 1957
Štampanje završeno juna 1957
Tiraž: 3.000

KOZARA

5 4 3 2 1 0 5 10 km

Skica

ISPRAVKE

uz knjigu *Ustanak i borbe na Kozari 1941-1942 g.* od R. Bašlća

Strana	*Red*	*Stoji*	*Treba*
21	2 odozgo (primedba)	Podkozarjem	Potkozarjem
61	9 odozgo	koji su	koje su
69	16 odozdo	bačačem	bacačem
70	12 odozgo	Jedno	Jedna
94	9 odozgo	Ista	Isto
171	4 odozgo	NO odbora	NO odbori